

ANTHROPOLOGIA INTEGRALIS

ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

2 / 2011 / 1

MASARYKOVA UNIVERZITA
AKADEMICKÉ NAKLADATELSTVÍ CERM

Anthropologia integra je mezinárodní recenzovaný časopis publikující výsledky vědeckého výzkumu, originální metody, eseje, recenze a zprávy z oblasti obecné (biologicko-socio-kulturní) antropologie a příbuzných disciplín.

Anthropologia integra is an international peer-reviewed journal that publishes the results of scientific research, original methods, essays, reviews and notices from the field of general (biological-socio-cultural) anthropology and related disciplines.

Šéfredaktor / Editor-in-chief

Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Výkonný redaktor / Managing Editor

Mgr. Tomáš Mořkovský, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Redakce / Editors

Stáňa Bártová, Anatomický ústav Lékařské fakulty Masarykovy univerzity

Mgr. Martin Čuta, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Jan Jordán, Brno

Mgr. Alena Řiháková, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

RNDr. Petra Urbanová, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Adresa redakce / Address of editor's office

Anthropologia integra, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz; tmorkovsky@email.cz / Anthropologia integra, Anthropological Institute, Faculty of Science, Masaryk University, Vinařská 5, 603 00 Brno, Czech Republic, e-mail: jmalina@sci.muni.cz; tmorkovsky@email.cz

Redakční rada / Editorial Board

Prof. RNDr. Ivan Bernasovský, DrSc., Fakulta humanitních a přírodních věd Prešovskej univerzity v Prešove, Slovenská republika

Prof. Dr. H. James Birx, Ph.D., Dr.Sc. hc, Department of Anthropology, Canisius College, Buffalo, New York, USA; Distinguished Visiting Professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc., Katedra antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni

Prof. Vittorio Pesce Delfino, Dipartimento di Anatomia Patologica, Università degli studi di Bari; předseda Consorzio di ricerca DIGAMMA, Bari, Itálie

RNDr. Hana Eliášová, Ph.D., Kriminalistický ústav Praha

PhDr. Eva Ferrarová, Ph.D., Ministerstvo vnitra České republiky

PhDr. Jan Filipický, CSc., Orientální ústav Akademie věd České republiky

Doc. Ing. Petr Hlaváček, CSc., Fakulta technologická Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně

Prof. Dr. Bruce Jackson, Department of Anthropology, State University of New York, Buffalo, USA

Prof. PhDr. Josef Kolmaš, DrSc., emeritní ředitel Orientálního ústavu Akademie věd České republiky

Prof. Dr. Janusz Piontek, Ph.D., DSc., Institute of Anthropology, Adam Mickiewicz University, Poznań, Polská republika

Dr. Stefan Lorenz Sorgner, Ph.D., University of Erfurt, Spolková republika Německo

Prof. PhDr. Jiří Svoboda, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity a Archeologický ústav AV ČR Brno

Ing. Jan Sýkora, Ph.D., Ústav Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Prof. Erik Trinkaus, Washington University, Saint Louis, USA, člen National Academy of Science of USA

Prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc., Český egyptologický ústav Univerzity Karlovy v Praze

Doc. RNDr. Václav Vančata, CSc., Oddělení antropologie Katedry biologie a ekologické výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

RNDr. Daniel Vaněk, Ph.D., Forezní DNA servis, Fakultní nemocnice Na Bulovce, Praha

Doc. MUDr. Jaroslav Zvěřina, CSc., Sexuologický ústav 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice Univerzity Karlovy v Praze

Vydavatel / Published by

Masarykova univerzita, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno, IČ 00216224

muni
PRESS

Ve spolupráci s Akademickým nakladatelstvím CERM, Purkyňova 95a. 612 00 Brno, IČ 60733411

Recenzovaný vědecký časopis je publikován dvakrát do roka na internetu a tiskem v nákladu 200 výtisků. Toto číslo vychází 30. 6. 2011.

Cena za číslo je 250 Kč.

Objednávky časopisu přijímá vydavatel.

Více informací a obsah časopisu je k dispozici na: <http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=532>

Časopis vítá odborné texty (v anglickém, českém, francouzském, německém, slovenském a španělském jazyce), které odpovídají jeho interdisciplinárnímu zaměření. Redakce přijímá příspěvky elektronicky, e-mailem, spolu s průvodním dopisem (může být součástí e-mailu) a úplným kontaktem na příspěvatele / příspěvatelku (včetně telefonního čísla).

Příspěvky zasílejte na obě dvě uvedené adresy: jmalina@sci.muni.cz a tmorkovsky@email.cz.

Uzávěrka příštího čísla (roč. 2, č. 2, 2011) je **15. září 2011**.

Reviewed scientific journal issued twice a year on the internet and in print with a circulation of 200 copies.

Price of one printed issue is 250 Kč (10 EURO).

Orders for the journal are accepted by the publisher.

More information and content of the journal are available on the website: <http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=532>

The journal welcomes submissions in Czech, English, French, German, Slovak and Spanish, relating to the field of anthropology (broadly conceived as an integral branch of science with interdisciplinary orientation). The editor's office accepts electronic contributions sent via e-mail with an accompanying letter, including complete contact information (telephone number included).

Contributions should be sent to both e-mail accounts: jmalina@sci.muni.cz and tmorkovsky@email.cz.

The deadline for the next number (volume 2, number 2, 2011) is **September, 15th, 2011**.

Obálka / Cover: Stáňa Bártová.

Grafická a typografická úprava / Graphic and typographic design: Stáňa Bártová, Jan Jordán, Tomáš Mořkovský.

Sazba / Typesetting: Tomáš Mořkovský.

Ilustrace na přebalu / Illustration on cover (*Adam a Eva / Adam and Eve*, 1998, olej / oil, sololit / fibreboard, 66x50 cm)

a v záhlaví / and at the head (*Logo Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity / Logotype of the Anthropological Institute, Faculty of Science, Masaryk University*, 1999, tuš / Indian ink, papír / paper, 16x9,7 cm) Alois Míkulka.

Tisk / Print: Tiskárna / Printing works Expodata-Didot, spol. s r. o., Výstaviště 1, 648 75 Brno.

Registrováno MK ČR pod č. MK ČR E 19852

ISSN 1804-6657 (tištěná verze)

ISSN 1804-6665 (on-line verze)

Obsah / Contents

Studie / Studies

- 7 Jaroslav Petr
Kde začínáme a kde končíme
Where We Begin and Where We End
- 13 Vlasta Dadejová – Miroslav Králík – Petra Urbanová
Věkové a mezipohlavní rozdíly v rozměrech zubního oblouku dolní čelisti nedospělých jedinců:
Brněnská sbírka sádrových ortodontických modelů chrupu
Age and Sex Differences in Mandibular Dental Arc Measurements in Subadults:
Brno Collection of Orthodontic Dental Plaster Casts
- 31 Martin Soukup – Michaela Balcerová
Antropologie těla
Anthropology of Body
- 43 Josef Kolmaš
Příběh Kókenúrska v Amdu
The Story of Amdo Kokonur
- 75 Václav Soukup
Orientalismus jako paradigma moci: Antropologická perspektiva
Orientalism as Paradigm of Power: Anthropological Perspective
- 81 Kateřina Štěpánová
Exotické umění a jeho potenciál vůči dnešní české společnosti
Exotic Art and Its Potential to Present Czech Society
- 89 Barbora Půtová
Kojot jako kulturní fenomén
Le Coyote comme un phénomène culturel
- 97 Jaroslav Malina
Projekt Kruh prstenu aneb antropologie sexuality: Vladimír Svoboda
The Project The Circle of the Ring or Anthropology of Sexuality: Vladimír Svoboda

Eseje / Essays

- 107 Václav Soukup
Příběh o akulturačních jizvách vepsaných v kameni
A Story about Acculturation Scars Inscribed in a Stone

Zprávy / Reports

- 109 Kristýna Kounková
Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v médiích v roce 2010
aneb o potřebě popularizace vědy
Institute of Anthropology of the Faculty of Science, Masaryk University in Public Media
or of the Necessity of Popularization of Science

Obsah / Contents

Fórum / The Forum

- 111 Jan Filipický
Anthropologia integra: Exaktní, humanitní, celostní (počin jako malina)
Anthropologia integra: Holistically Bridging Exact Sciences and Humanities (a Peach of an Initiative)
- 115 Vojtěch Mornstein
Selhání imunity nebo pouhé fluktuace systému?
Malé zamyšlení nad vztahem akademického světa a pseudovědy medicínské i jiné
Immunity Failure or Mere Fluctuations of the System?
Contemplating Relations between the Academic World and Pseudoscience in Medicine or Elsewhere
- 118 Zdeněk Opatrný
Permakultura Integra aneb Martin Luther a GM plodiny
Permaculture Integra or Martin Luther and GM Crops

Recenze / Reviews

- 127 Martin Rychlík
Příběh o člověku a kultuře. A co další příběhy?
The Story of Man and Culture. And what about other Stories?
- 128 Sandra Sázelová
Maska a tvář
Mask and Face
- 129 Martin Čuta
Příručka antropologie 21. století
21st Century Anthropology: A Reference Handbook

Popularizace vědy / Popularization of Science

- 131 Karel Hudec
Havran polní aneb Corvus frugilegus L.
The Rook or Corvus frugilegus L.
- 139 Miloslav Pouzar
O supech a lidech
Of Vultures and Men

Věda & umění / Science & Art

- 143 Jan Filipický – Jaroslav Malina
Blasfemie, persifláž, mystifikace? Postmodernistické hříčky s klasiky
Blasphemy, Persiflage, Mystification? Postmodern Trifling with Classics

Z redakční pošty / The Editorial Post

- 165
Anthropologia integra v médiích
Anthropologia Integra in Public Media

Kde začínáme a kde končíme

Jaroslav Petr

Výzkumný ústav živočišné výroby v.v.i., Praha-Uhřetěves, Česká republika

WHERE WE BEGIN AND WHERE WE END

ABSTRACT The horizontal gene transfer and genetic engineering resulted in many crossings of the boundary dividing the human genome from the genomes of other organisms. The horizontal gene transfer is a natural process and cannot be stopped. The genetic engineering is a highly beneficial human activity and we cannot abandon it. Moreover, our ancestors “spilled” our genome with sequences of DNA from several extinct human species. It is necessary to accept that the border of the human genome is not sharply delineated. In the future, the contours of our genome could become even much fuzzier.

KEY WORDS human genome; horizontal gene transfer; genetic engineering; Neanderthals; Denisovans

ABSTRAKT Horizontální přenos genů a genové inženýrství vyústily v celou řadu případů, kdy došlo k překročení hranic oddělujících lidský genom od genomů jiných organismů. Horizontální přenos genů je ryze přírodní proces, který nedokážeme potlačit. Genové inženýrství je vysoco prospěšná lidská aktivita, jíž se nemůžeme vzdát. Navíc se ukazuje, že naši předci „pošpinili“ náš genom sekvencemi několika vymřelých druhů člověka. Je proto nezbytné přijmout jako fakt, že hranice lidského genomu nejsou jasně vytyčené a že v budoucnu budou jeho obrysy ještě nejasnější.

KLÍČOVÁ SLOVA lidský genom; horizontální přenos genů; genové inženýrství; neandertálci; děnisované

PŘESAHY S PROKARYOTNÍM ŽIVOTEM

Z geografického hlediska začíná vliv člověka na dně moří a oceánů, třeba v místě vrtnu Deepwater Horizon na dně Mexického zálivu. Momentálně snad končí ve vzdálenosti 103 astronomických jednotek od Země, kde se právě americká sonda Pioneer 10 řítí směrem k Aldebaranu v souhvězdí Býka s poselstvím o existenci člověka vyrytým do pozlacené plakety. Z hlediska časového stojí *Homo sapiens* jednou nohou v dobách svého evolučního zrodu vzdálených ode dneška asi dvě stě tisíc let a tou druhou je nakročen do budoucnosti, k níž upírá naději a zároveň se před ní strachuje. Z hlediska biologického a genetického se zdá člověk omezen podstatně více. Jeho existence je spjata s poměrně malým prostorem zhruba tří miliard písmen genetického kódu obsahujícím asi 23 000 genů. Fenomén horizontálního přenosu genů i genového inženýrství však genetické kontury člověka poněkud rozmazává. Nedávno se podařilo odhalit v dědičné informaci bakterie *Neisseria gonorrhoeae* sekvenci o 685 písmenech genetické-

ho kódu, jež mimo jakoukoli pochybnost pochází z lidského genomu (Anderson – Seifert 2011). Je to jen kapka v moři více než dvou milionů písmen genetického kódu tvořících genom původce kapavky. Navíc je lidská sekvence přítomná jen v jedné z devíti populací této bakterie. Přesto jde o jasný genetický přesah člověka do prokaryotní říše.

Nejsme však jen dárci genů, ale také jejich příjemci. Původ zhruba desetin naší dědičné informace lze vystopovat k virům. Některé (tzv. endogenní retroviry) se zachovaly v lidském genomu v plné kráse a síle a jsou s to se podle instrukcí vmáčkly do lidské DNA množit (Löwer et al. 1996). Z jiných zbyl jen genetický šrot (International Human Genome Sequencing Consortium, 2001).

Tak, jako se dá ve sběrně starého železa nalézt nejen cenný artefakt, dá se vydobýt z genetického virového harampádí nejedna užitečná sekvence. Příkladem může být náš gen kódující bílkovinu syncytin (Mi et al. 2000). Ten získali naši předci od viru, který s jeho pomocí navozoval vlastní fúzi s buněčnou membránou a pronikal tak do nitra buněk hostitele.

Obr. 1. V našich žilách kolují kapky neandertálské krve. Rekonstrukce neandertálské ženy PLoS Biol 2(12) e449, 2004.

Lidský organismus využívá syncytin k něčemu podobnému – k vzájemnému splyvání buněk v placentě. Díky této genetické výpůjčce, pro niž jsme sáhli daleko za hranice genomu vlastního druhu, přicházíme na tento svět.

ČILÝ RUCH NA GENOVÉ BURZE

Čtení genomů odhaluje, že horizontální přenos genů, při kterém si sekvence DNA vyměňují nejen příslušníci různých druhů, ale dokonce i odlišných říší, zaujímá v přírodě a její evoluci podstatně významnější místo, než jaké jsme mu byli donedávna ochotni přiznat (Keeling – Palmer 2008).

V genomech eukaryotních organismů jsme svědky objevů bezesporu bizarních. Ukazuje se, že různé druhy rostlin si celkem běžně předávají mitochondriální geny (Bergthorsson et al. 2003) a u některých rostlin dosahuje obrat na genové burze úctyhodných proporcí. Například jedna z nejstarších krytosemenných rostlin světa novokaledonská *Amborella trichuta* získala horizontálním transferem dvě třetiny svých mitochondriálních genů, přičemž pro třetinu výpůjček sáhla dokonce až k mechům (Bergthorsson et al. 2004). Ještě „fantasmagoričtější“ geny lze pozorovat v dědičné informaci portorického stromu *Ternstroemia stahlii* (Hao et al. 2010). Jeden z jeho genů je složen jako puzzle z pěti dílků původního genu stromu a pěti podstatně větších dílů analogického genu brusnice (*Vaccinia*).

Rozsáhlé výměny sekvencí DNA se nevyhýbají ani živočišné říši. Jasnými přeborníky jsou v tomto ohledu vírníci pijavenky (*Bdelloidea*), v jejichž genomech lze nalézt sekvence pocházející od bakterií, hub, rostlin i jiných živočichů (Gladyshev et al. 2008).

I u obratlovců nacházíme indicie o tom, že výměny genů nejsou v přírodě zakázány a odehrávají se zřejmě za vydatného přispění virů a tzv. skákajících genů čili transpozonů. Prakticky identické sekvence dědičné informace získali opakovaným horizontálním transferem tvorové evolučně tak odlišní, jako jsou africké žáby drápatky, americké ještěrky anolisové, jihoamerické vačice, africké komby, madagaskarští bodlíni a severoameričtí netopýři (Pace et al. 2008). Naši obrazotvornost jistě rozdráždí i zatím nedokončený přenos transpozonů mezi africkou zmijí perlovou a její kořistí pískomilem mokřadním. Z krve pískomilů byl izolován virus, který nese ve své dědičné informaci sekvence jasně pocházející ze zmije. Je zřejmě jen otázkou slepé náhody a času, jestli si některý z pískomilů sekvenci svého úhlavního nepřítele přisvojí (Piskurek – Okada, 2007).

Nechce se věřit, že by člověk měl z těchto „genetických handlů“ od přírody garantován generální pardon. Možná jsme v našem genomu výpůjčky od jiných eukaryotů nenašli jen proto, že nám jejich existence připadala „šílená“ a nikdo se o takové pátrání intenzivněji nepokoušel.

VĚDOMÉ PŘEŠLAPY

Člověk k vlastnímu „genetickému rozkročení“ vně i dovnitř lidského genomu přispívá stále intenzivnějším využíváním metod genového inženýrství. Na jedné straně exportuje lidské geny do jiných organismů. Zhusta se tak děje ze studijních účelů, ale mnohé genové přesuny mají ryze praktický význam. Prvním příkladem byl lidský inzulin vyráběný pomocí bakterií nesoucích příslušný lidský gen (Ladish – Kohlmann 1992). Dnes se podobným způsobem vyrábí široká plejáda farmakologicky využitelných lidských proteinů. Výjimkou nejsou ani savci vybavení lidským genem. Například kozy s genem pro lidský antitrombin vylučují lidský protein v mléce. Ten je po vyčištění využíván jako lék Atryn k potlačení nadměrné srážlivosti krve u pacientů ohrožených embolií (Edmunds et al. 1998).

Při některých genových terapiích jsme svědky postupu přesně opačného, když vnášíme virové nebo bakteriální geny do dědičné informace vybrané populace buněk lidského těla. Prakticky se tento postup využívá při léčbě nádorových onemocnění (McCormick 2001). Do nádorových buněk v těle pacienta je vnesen lidskému organismu cizí gen, například gen pro thymidin kinázu herpes simplex viru, a podle něj je v nádoru syntetizován příslušný protein. Pak je pacientovi podána sloučenina, která v lidském organismu normálně neprochází významnější změnou. Enzym syntetizovaný v nádorových buňkách podle cizího genu však tuto látku přemění na toxickou sloučeninu, která buňky zničí. Destrukce buňky a odhalení vnitrobuněčných struktur může mobilizovat imu-

Obr. 2. Krytosemenná rostlina *Amborella trichopoda* získala horizontálním přenosem genů dědičnou informaci mechů. WikiMedia. [http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amborella_trichopoda_\(3173820625\).jpg](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amborella_trichopoda_(3173820625).jpg)

nitní systém pacienta k ataku na zbývající nádorové buňky. I když jsou podobné postupy motivovány především snahou zmírnit utrpení nemocných, uzdravovat je a zachraňovat jejich životy, otevírají nejednu znepokojivou filozofickou otázku. Můžeme se například ptát, nakolik bychom se mohli či měli po konzumaci masa kozy s lidským genem cítit jako karnibalové.

GENETICKÁ „KLOPÝTNUTÍ“ PŘEDKŮ

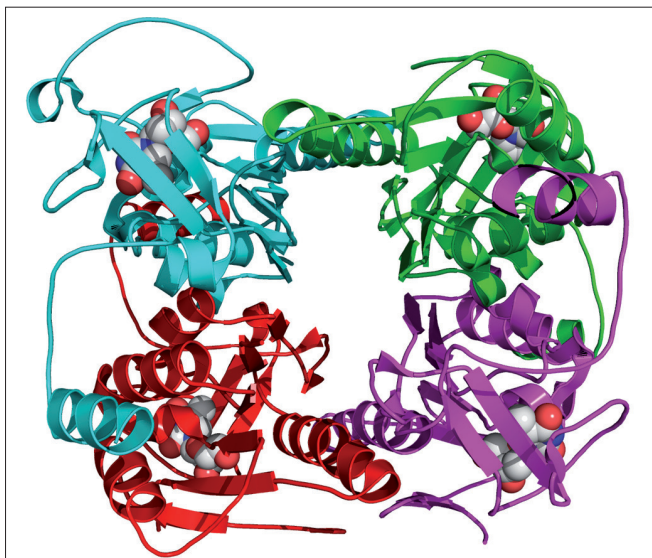
Prudký rozvoj genomiky a bezprecedentní expanze možností sekvenčních technik otevřel cestu ke vzniku paleogenomiky (Lambert – Miller 2006). Z fragmentů DNA dochované ve fosiliích lze rekonstruovat významné části dědičné informace nebo dokonce celé genomy vyhynulých tvorů. Při rekonstrukci genomů vyhynulých zvířat patří k hlavním komplikacím odlišení původní dědičné informace živočicha od kontaminace dědičnou informací půdní mikroflóry a dalších organismů. V případě rekonstrukce genomu pravěkého člověka se k tomu připojuje významné riziko kontaminace fragmenty DNA pocházejícími od zástupců současných *Homo sapiens*. I tyto technické potíže se však daří eliminovat a díky tomu máme k dispozici genom neandertálce (Noonan et al. 2006). Čekalo v něm na nás jedno velké překvapení. Shoda sekvencí se současnou euroasijskou populací *Homo sapiens* „usvědčila“

Obr. 3. Genové inženýrství překračuje hranice genomů v zájmu lidstva. Pšenice s uměle vneseným genem bakterie vzdoruje houbovým chorobám. WikiMedia. <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Genetic-engineering-wheat.jpg>

naše předky z mesaliance s *Homo neanderthalensis* považovaného do té doby většinou badatelů za slepou vývojovou větev, z jejíhož genomu se nic nedochovalo. Podíl neandertálské DNA v lidském genomu není velký. Pohybuje se mezi 1 až 4%. I to však představuje evidentní „vyšlápnutí“ za ostře narýsované genetické hranice našeho druhu.

Ještě větší překvapení nám připravila moderní genetika a genomika analýzou DNA izolované z fragmentu kosti prstu pravěké ženy nalezeného v Děnísovově jeskyni na Altaji (Krause et al. 2010). Dědičná informace není shodná ani s DNA *Homo sapiens* ani s DNA *Homo neanderthalensis*. Patří zatím nepopsanému druhu člověka, který žil na Sibiři před 40 000 lety. Úplnější analýzy genomu člověka z Děnísovovy jeskyně (Reich et al. 2010) přinesly další důkaz mesaliance *Homo sapiens* se zástupci starších vývojových linií člověka. V dědičné informaci Melanésanů se nachází asi 5% DNA, jež má původ v dědičné informaci předků lidí žijících v Děnísovově jeskyni. Nabízí se otázka, s kolika podobnými vývojovými liniemi se *Homo sapiens* střetl a zda si při těchto setkáních počínal podobně jako při střetech s děnísovany a neandertálci. Jinak řečeno, nabízí se otázka, kolikrát jsme „vyšlápni“ mimo genetické hřiště nalajnované původním genomem *Homo sapiens*, jehož genetickou „čistotu“, jak se zdá, zatím „zachraňují“ obyvatelé subsaharské Afriky, v jejichž genomech se doposud svědectví po dávných mesaliancích nepodařilo odhalit.

Obr. 4. Enzym thymidin kináza vyrobený podle genů, jež je lidskému organismu cizorodý, může pomoci k tomu, aby se lidské tělo vypořádalo s nádorovým onemocněním. Wikimedia <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:2B8T.png>

KDE JSOU HRANICE LIDSKÉHO GENOMU

Fakt, že do lidského genomu pronikají cizorodé dědičné elementy a naopak, elementy lidské dědičné informace jsou rozesety přírodou nebo samotným člověkem mimo lidský genom, je dobrou příležitostí k zamyšlení nad budoucností lidského genomu.

Na jedné straně může genová terapie celkem snadno, a zřejmě i poměrně nepozorovaně, přerůst v genetické vylepšování člověka (Baylis – Robert 2004), tedy k cíleným změnám lidské dědičné informace, jež si kladou za cíl optimalizaci nebo maximalizaci tělesných či duševních funkcí. Konečnou extrapolaci takových snah bude *Homo futurensis* – bytost uzpůsobená k životu v mezihvězdném prostoru (Birx 2010).

Těžko předpokládat, že by se proces „překračování hranic“ lidského genomu zastavil v okamžiku našeho prvního kontaktu s extraterestriálními formami života. Pokud budou systémy dědičné informace pozemského a mimozemského života kompatibilní, neexistuje dostatečně účinná pojistka proti míšení sekvencí našeho genomu se sekvencemi DNA mimozemských virů a bakterií.

Pokud se v budoucnu setkáme se zástupci inteligentní mimozemské civilizace a budeme schopni s nimi obcovat, navážeme možná v jen mírně civilizovanější formě na časy, kdy si druh *Homo sapiens* vyměňoval sekvence DNA v přítomí jeskyně se zástupci *Homo neanderthalensis* či děnisovanů.

Lidé jsou ve své podstatě velmi konzervativní, což se projevuje ve chvályhodné snaze udržet kulturní tradice, chránit historické památky a nenarušenou přírodu. Stejně tak jsme v pokušení konzervovat současný stav lidského genomu (Kass 1997), i když ten se významně měnil i v historicky nepřilíživých vzdálených dobách (Sabeti et al. 2002). Snahy o konzervaci

lidského genomu se stále jasněji ukazují jako naivní. „Genomová konzervativci“ sice prohlašují vizi ustrnulého lidského genomu za „přírodní“ či „přirozenou“, ale to nic nezmění na skutečnosti, že příroda jim při „ochraně“ lidské dědičné informace proti změnám nebude pokorným spojencem nýbrž zdatným protivníkem.

Už dnes nepředstavuje lidský genom obraz s ostrými a jasně definovanými konturami, jaký bychom mohli přirovnat nejspíše ke školnímu rysu narýsovaného tuší o hodinách deskriptivní geometrie. Jde o obraz neurčitých kontur srovnatelný nejspíše s plátny impresionistů. Není proto horší nebo ošklivější. Spíše naopak. Jeho další posun k fúznímu stavu nebude jistě bez rizik, ale nebude ani bez půvabu.

LITERATURA

- Anderson, M. T. – Seifert, H. S. (2011): Opportunity and Means: Horizontal Gene Transfer from the Human Host to a Bacterial Pathogen. *mBio*, 2, e00005–000011.
- Baylis, F. – Robert, J. J. (2004): The inevitability of Genetic Enhancement Technologies. *Bioethics*, 18, 1–26.
- Bengthorsson, U. – Adams, K. L. – Thomason, B. – Palmer, J. D. (2003): Widespread Horizontal Transfer of Mitochondrial Genes in Flowering Plant. *Nature*, 424, 197–201.
- Bergthorsson, U. – Richardson, A.O. – Young, G. J. – Goertzen, L. R. – Palmer, J. D. (2004): Massive Horizontal Transfer of Mitochondrial Genes from Diverse Land Plants Donors to the Basal Angiosperm *Amborella*. *Proceedings of the National Academy of Sciences U.S.A.*, 101, 17747–17752.
- Birx, H. J. (2010): Evolution: As I See It. *Anthropologia Integra*, 1 (2), 7–10.
- Edmunds, T. – Van Patten, S. M. – Pollock, J. – Hanson, E. – Bernasconi, R. – Higgins, E. – Manavalan, P. – Zlomek, C. – Meade, H. – McPherson, J. M. – Cole J. S. (1998): Transgenically Produced Human Antithrombin: Structural and Functional Comparison to Human Plasma-Derived Antithrombin. *Blood*, 91, 4561–4571.
- Gladyshev, E. A. – Meselson, M. – Arhipova, I. R. (2008): Massive Horizontal Gene Transfer in Bdelloid Rotifers. *Science*, 320, 1210–1213.
- Hao, W. – Richardson, A. O. – Zheng, Y. – Palmer, J. D. (2010): Gorgeous Mosaic of Mitochondrial Genes Created by Horizontal Transfer and Gene Conversion. *Proceedings of the National Academy of Sciences U.S.A.*, 107, 21576–21581.
- International Human Genome Sequencing Consortium (2001): Initial Sequencing and Analysis of the Human Genome. *Nature*, 409, 860–921.
- Kass, L. J. (1997): The Wisdom of Repugnance. *New Republic*, 216, 17–27.
- Keeling, P. J. – Palmer, J. D. (2008): Horizontal Gene Transfer in Eukaryotic Evolution. *Nature Reviews Genetics*, 9, 605–618.
- Krause, J. – Fu, Q. – Good, J. M. – Viola, B. – Shunkov, M. V. – Derevianko, A. P. – Pääbo, S. (2010): The Complete Mitochondrial DNA Genome of an Unknown Hominin from Southern Siberia. *Nature*, 464, 894–897.
- Ladisch, M. R. – Kohlmann, K. L. (1992): Recombinant Human Insulin. *Biotechnology Progress*, 8, 469–478.
- Lambert, D. M. – Millar, C. D. (2006): Evolutionary Biology: Ancient Genomics Is Born. *Nature*, 444, 275–276.
- Löwer, R. – Löwer, J. – Kurth, R. (1996): The Viruses in All of Us: Characteristics and Biological Significance of Human Endogenous Retrovirus Sequences. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 93, 5177–5184.
- McCormick, F. (2001): Cancer Gene Therapy: Fringe or Cutting Edge? *Nature Reviews Cancer*, 1, 130–141.
- Mi, S. – Lee, X. – Li, X.-P. – Veldman, G. M. – Finnerty, H. – Racie, L. – LaVallie, E. – Tang, X.-Y. – Edouard, P. – Howes, S. – Keith, J. C. – McCoy, J. C. (2000): Syncytin Is a Captive Retroviral Envelope Protein Involved in Human Placental Morphogenesis. *Nature*, 403, 785–789.
- Noonan, J. P. – Coop, G. – Kudaravalli, S. – Smith, D. – Krause, J. – Alessi, J. – Chen, F. – Platt, D. – Pääbo, S. – Pritchard, J. K. – Rubin, E. M. (2006): Sequencing and Analysis of Neanderthal Genomic DNA. *Science*, 314, 1113–1118.

- Pace, J. K. – Gilbert, C. – Clark, M. S. – Feschotte, C. (2008) Repeated Horizontal Transfer of a DNA Transposon in Mammals and other Tetrapods. *Proceedings of the National Academy of Sciences U.S.A.*, 105, 17023–17028.
- Piskurek, O. – Okada, N. (2007) Poxviruses as Possible Vectors for Horizontal Transfer of Retroposons from Reptiles to Mammals. *Proceedings of the National Academy of Sciences U.S.A.*, 104, 12046–12051.
- Reich, D. – Green, R. E. – Kircher, M. – Krause, J. – Patterson, N. – Durand, N. – Viola, B. – Briggs, A. W. – Stenzel, U. – Johnson, P. L. F. – Maricic, T. – Good, J. M. – Marques-Bonet, T. – Alkan, C. – Fu, Q. – Mallick, S. – Li, H. – Meyer, M. – Eichler, E. E. – Stoneking, M. – Richards, M. – Talamo, S. – Shunkov, M. V. – Derevianko, A. P. – Hublin, J.-J. – Kelso, J. – Slatkin, M. – Pääbo, S. (2010): Genetic History of an Archaic Hominin Group from Denisova Cave in Siberia. *Nature*, 468, 1053–1060.
- Sabeti, P. C. – Reich, D. E. – Higgins, J. H. – Levine, H. Z. P. – Richter, D. J. – Schaffner, S. F. – Gabriel, S. B. – Platko, J. B. – Patterson, N. J. – McDonald, G. J. – Ackerman, H. C. – Campbell, S. J. – Altshuler, D. – Cooper, R. – Kwiatkowski, D. – Ward R. – Lander E. S. (2002): Detecting Recent Positive Selection in the Human Genome from Haplotype Structure. *Nature*, 419, 832–837.

AUTOR

Petr, Jaroslav (3. 8. 1958, Kolín), český biotechnolog. Pracuje jako vedoucí výzkumný pracovník ve Výzkumném ústavu živočišné výroby v Praze-Uhřetěvesi, kde se zabývá reprodukční biologií a biotechnologiemi hospodářských zvířat. Přednáší externě na České zemědělské univerzitě v Praze, na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze a na Biologické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Věnuje se též popularizaci vědy (kniha *Když jdou ryby rybařit. Vědecké fejetony o přírodě z vysílání Českého rozhlasu Leonardo*. Praha: Radioservis, Český rozhlas Leonardo, 2010; články in: www.osel.cz; *Neviditelný pes*; *Lidové noviny* aj.) a psaní sci-fi povídek.

Kontakt: Prof. Ing. Jaroslav Petr, DrSc. (M.Sc., Ph.D., Sc.D), Výzkumný ústav živočišné výroby, v. v. i., Přátelství 815, 104 01 Praha 10-Uhřetěves, telefon: + 420 267009646, e-mail: petr@vuzv.cz.

Věkové a mezipohlavní rozdíly v rozměrech zubního oblouku dolní čelisti nedospělých jedinců: Brněnská sbírka sádrových ortodontických modelů chrupu

Vlasta Dadejová, Miroslav Králík, Petra Urbanová

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Kotlářská 2, 611 37 Brno

AGE AND SEX DIFFERENCES IN MANDIBULAR DENTAL ARCH MEASUREMENTS IN SUBADULTS:
BRNO COLLECTION OF ORTHODONTIC DENTAL PLASTER CASTS

ABSTRACT The evaluation of sex differences in mandibular development of subadult skeletons is one of the few possible methods of determining sex using morphological characteristics. In this cross-sectional study, we attempted to morphometrically investigate age differences and to confirm the existence of sexual dimorphism using the size and shape of mandibular dental arch in subadults from a recent Czech population. The sample consisted of 163 plaster casts of mandibles from orthodontic patients in the *Brno Collection of Orthodontic Dental Plaster Casts*, selected on the basis of the degree of tooth eruption and the absence of visible pathological conditions in the I(i)1–M1 range. The younger age category ranging from 7,5 years to 9,5 years accounted for 77 cases (35 males and 42 females) and the older age category ranging from 14 to 20 years accounted for 86 cases (36 males and 50 females). The size and shape of the dental arch was evaluated using standardized photographs of the occlusal plane by employing eleven dimensions, with landmarks on central incisors, canines and first permanent molars. Shape was evaluated using six indices. The mean size of the dental arch was smaller in females than in males in the same age category. In the older age category the sexual dimorphism was slightly greater, but did not exceed 5% in most measurements. Differences between age categories cannot be explained as a simple reflection of increasing size of the mandible with postnatal growth. The length of the distal segment of the dental arch (C(c)–M1 range) is shorter in the older category in both sexes. This could be caused by crowding of mesial teeth, with gradual eruption of distal teeth. Sex differences were not recorded in most shape indices, except for the Canine Protrusion Index in the younger age category. Canine protrusion from the arch in the buccal direction was greater in females than in males. The discussion is focused on comparison of the observed dimorphism with results found in previous studies and also on possible ways in which the clinical character of the collection and method of sample selection could have affected the detected inter-sex differences.

KEY WORDS sexual dimorphism; subadult skeleton; dental arch; mandible

ABSTRAKT Hodnocení mezipohlavních rozdílů v utváření dolní čelisti je jednou z mála možností, jak lze u nedospělých skeletů morfologicky odhadovat pohlaví. V této průřezové studii jsme se pokusili morfometricky prostudovat věkové rozdíly a ověřit existenci pohlavního dimorfismu ve velikosti a tvaru zubního oblouku dolní čelisti u nedospělých jedinců recentní české populace. Vzorek tvořilo 163 sádrových modelů dolních čelistí ortodontických pacientů, vybraných z *Brněnské sbírky sádrových ortodontických modelů chrupu* na základě stupně prořezání a nepřítomnosti zjevných patologií v rozsahu I(i)1–M1. Mladší kategorie od 7,5 let včetně do 9,5 let sestávala ze 77 případů (35 mužů a 42 žen), starší kategorie od 14 let včetně do 20 let z 86 případů (36 mužů a 50 žen). Velikost a tvar zubního oblouku jsme na standardizovaných fotografiích okluzní roviny hodnotili morfometricky pomocí jedenácti rozměrů, definovaných význačnými body na předních řezácích, špičácích a prvních trvalých stoličkách. Tvar jsme hodnotili pomocí šesti indexů. Ženy měly celkově menší rozměry zubního oblouku než muži stejné věkové kategorie, ve vyšší věkové kategorii byl velikostní dimorfismus mírně vyšší, ve většině rozměrů však nepřesahoval 5%. Rozdíly mezi věkovými kategoriemi nejsou jen odrazem prostého zvětšování čelisti v průběhu postnatálního růstu. Délka distální části zubního oblouku (C(c)–M1) je ve vyšším věku u obou pohlaví menší. To může být způsobeno stěsnáváním mesiálních zubů s tím, jak se postupně prořezávají zuby distálnější. Ve většině hodnocených indexů se pohlaví výrazně nelišila, výjimkou byl Index vystupování špičáku v mladší věkové kategorii. Špičák vystupoval z oblouku bukalním směrem výrazněji ženám než mužům. Diskuse je věnována srovnání zjištěného dimorfismu s předchozími studiemi a vlivům, jejichž prostřednictvím mohl klinický charakter sbírky a způsob výběru vzorku ovlivnit zjištěné mezipohlavní rozdíly.

KLÍČOVÁ SLOVA pohlavní dimorfismus; nedospělý skelet; alveolární oblouk; dolní čelist

ÚVOD

Velikostní a tvarové rozdíly mezi pohlavími se u člověka (kromě primárních pohlavních znaků) vytváří z větší části až v průběhu puberty, do puberty je dimorfismus relativně malý (Loth, Henneberg 2001; Scheuer 2002). I přes to jsou v řadě tělesných znaků tyto rozdíly systematické a statisticky významné už v dětství nebo dokonce hned po narození; patří mezi ně tvar ruky (Procházková *et al.* 1994), poměr délky 2. a 4. prstu (Malas *et al.* 2006), morfologie kostí pánve (Boucher 1957; Weaver 1980; Wilson *et al.* 2008) a další znaky. Tyto pohlavní rozdíly se považují za důsledek rozdílů v genetických dispozicích (pohlavní chromozomy), hladinách hormonů (prenatální androgeny) a z nich vyplývajících celkových odlišností v metabolismu a ontogenetických procesech v prenatálním i postnatálním období (Fechner 2002; Weaver 1986, 90). Mezi znaky, které jsou sexuálně dimorfní už v dětství, patří také rozměry zubů a tvar čelistí (Hunt, Gleiser 1955; Black 1978; Molleson *et al.* 1998).

Studium velikostní a tvarové variability čelistí a zubních oblouků v průběhu vývoje chrupu, včetně sexuálních odlišností v tomto procesu, má význam při výzkumu ortodontických poruch (Alvaran *et al.* 2009; Bishara *et al.* 1997). Znalosti mezipoohlavních rozdílů v morfologii dolní čelisti u dětí jsou také předpokladem pro morfognostický odhad pohlaví u dětských skeletů (Schutkowski 1993; Dobisíková 1999). Rozvoj prakticky orientovaných morfoskopických i morfometrických metod, včetně odhadu pohlaví u nedospělých čelistí, je limitován relativně malou mírou mezipoohlavních rozdílů a nízkým počtem dětských skeletů v kosterních sbírkách se spolehlivě dokumentovaným věkem a pohlavím. Například v rozsáhlé kolekci dokumentovaných skeletů v „*Museu Bocage*“ (*Museu Nacional de História Naturae*, Lisbon, Portugal) je z celkem 699 skeletů pouze 92 jedinců mladších dvaceti let (Cardoso 2006), z toho je 38 mladších 5 let a pouhých 11 jedinců spadá do kategorie mezi 6 a 10 lety (Cardoso 2006). Tyto okolnosti znesnadňují posouzení míry vlivu potenciálně zkreslujících faktorů (populační rozdíly, velikost těla, nutriční faktory, onemocnění aj.), které nezávisle na pohlaví ovlivňují diagnosticky používané dimorfní znaky. Proto je žádoucí hledat jiné cesty studia skeletu a zubů přímo u živých lidí. V klinických studiích se uplatňují neinvazivní zobrazovací metody – rentgenové snímky, počítačová tomografie, nukleární magnetická rezonance (Králík *et al.* 2007), což platí i pro výzkum kraniofaciální oblasti. V ortodontickém výzkumu se kromě toho studují často zuby a zubní oblouk pomocí ortodontických modelů čelistí. A právě tento typ záznamu může být využitelný i v antropologii.

Na stomatologických ortodontických pracovištích vznikají denně modely chrupu dospělých i dětí, které po určité době ztrácí medicínskou hodnotu (chrup pacienta se změní) a jsou proto z dokumentace vyřazovány a skartovány. Pro antropologii však mohou být vyřazené modely zdrojem množství cenných informací. Jejich kladem je, že tyto modely jsou dostatečně přesnou kopií originálu (pevnost, tvrdost, velmi malá lineární expanze při tuhnutí) a z přidružené dokumentace je

znám věk, pohlaví jedince a datum sejmutí otisku. Kromě toho jsou týmž pacientům mnohdy pořizovány otisky opakovaně, takže představují svého druhu semilongitudinální záznam morfologických změn (prořezávání zubů, změny polohy zubů v chrupu, velikostní a tvarové změny zubního oblouku), užitečný zejména u nedospělých jedinců. Nevýhodou tohoto materiálu ovšem je, že pacienti ortodontických ordinací nejsou náhodným výběrem z populace (resp. jsou vzorkem jiným způsobem nenáhodným než jsou kosterní pozůstatky z archeologických nálezů) a jeho vlastnosti mohou být ovlivněny jak samotnými ortodontickými poruchami (větší frekvence jedinců mimo „normu“), tak i korekčními ortodontickými zásahy (chrup je artefakt). Je tedy otázkou, do jaké míry je ortodontická sbírka relevantním srovnávacím materiálem v kosterní a dentální antropologii historických a prehistorických populací.

CÍLE PRÁCE

Cílem této práce je (a) dokumentace sbírky ortodontických modelů a posouzení její využitelnosti v antropologii a (b) aplikace tohoto materiálu při studiu věkových změn a pohlavního dimorfismu tvaru zubního oblouku dolní čelisti u nedospělých jedinců. Práce je zčásti založena na výsledcích magisterské diplomové práce spoluautorky, obhájené na Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity (Dadejová 2010).

MATERIÁL A METODIKA

Brněnská sbírka sádrových ortodontických modelů chrupu

Materiál pochází z *Brněnské sbírky sádrových ortodontických modelů chrupu* (Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity), která byla založena v roce 2009 díky vstřícnosti a spolupráci MUDr. Danuše Kahleové. Obsahuje 3819 vyřazených sádrových modelů chrupu stomatologických a ortodontických pacientů, které byly v její ordinaci zhotoveny v letech 1990 až 2005 v rámci stomatologické zdravotní péče na základě alginátových otisků. Sbírkou obsahuje modely všech pacientů, kterým byl v daném období v této ordinaci model zhotoven. Kvůli zajištění anonymity někdejších pacientů nebyly zaznamenávány žádné osobní údaje (jména, rodná čísla) a jednotlivým pacientům byly přiřazeny neosobní identifikační kódy.

Sbírkou sestává z 2138 databázových položek ve dvou sériích, A a B (tab. 1). Jednou databázovou položkou se rozumí buď komplet modelů horní i dolní čelisti jednoho člověka, které byly vytvořeny současně, nebo samostatný model horní či dolní čelisti, ke kterým chybí odpovídající model druhé čelisti. U každé databázové položky v seznamu je uvedeno, jestli se jedná o kompletní model obou čelistí nebo o samostatný model horní, případně dolní čelisti. U modelů série A je ve vět-

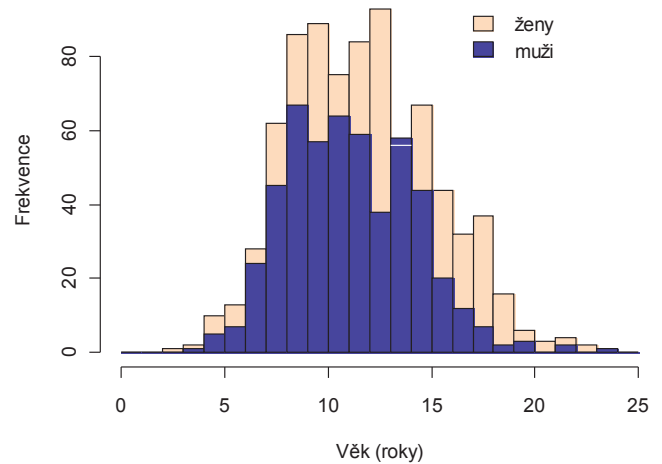
	Série A	Série B
Jedinci	909	204
Ženy (jedinci)	541	108
Muži (jedinci)	367	95
Neurčené pohlaví (jedinci)	1	1
Položky v databázi	1737	401
Ženy (položek)	1061	211
Muži (položek)	670	189
Neurčené pohlaví (položek)	6	1
Pouze horní čelist	262	92
Pouze dolní čelist	74	27
Horní i dolní čelist	1401	282
Položky se známým věkem v době sejmnutí otisku	1330	0

Tab. 1. Shrnutí základních údajů o počtech jedinců v sérii A a B *Brněnské sbírky sádrových ortodontických modelů chrupu* (Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity).

šině případů známé pohlaví, datum narození a datum vyhotovení otisku, tedy přesný věk pacienta v době jeho pořízení. Z celkového počtu 1737 databázových položek série A známe přesný věk a pohlaví u 1330 položek, 815 ženských a 515 mužských. Podrobnější informace o sériích a věkovém rozložení modelů (pokud je věk v době sejmnutí otisku znám) jsou uvedeny v grafu 1. Zastoupení jednotlivých věkových skupin není vyrovnané, do šesti let je počet modelů celkově nízký, nejvýraznější vzestup je mezi 6 a 9 lety, a to jak u mužů, tak u žen. Pak následuje postupný pokles v zastoupení, výraznější po 15. roce věku. Věk pořizování ortodontických modelů chrupu určitým způsobem odráží postup prořezávání trvalého chrupu, s největším nárůstem v době prořezávání první trvalé stoličky (5–8 let) a trvalých řezáků (6–9 let). Kromě toho je ve sbírce téměř ve všech věkových ročnících patrná početní převaha dívek. Poměr pohlaví (dle úzu: počet mužů dělený počtem žen, tedy počet mužů připadajících na jednu ženu) ve sbírce činí pouze 0,63 chlapce na jednu dívku. U série B přesný věk pacienta v době vyhotovení otisků není znám.

Výběr vzorku

Pro testování velikostních změn a dimorfismu bylo třeba z celé sbírky vybrat vhodný vzorek čelistí, které by splňovaly několik kritérií. Aby bylo možno porovnat rozměry zubního oblouku mezi věkovými kategoriemi, byla za konec sledované oblasti oblouku stanovena první trvalá stolička. Do souboru byly zařazeny pouze ty případy, u kterých se nevyskytovaly patologie viditelně narušující tvar zubního oblouku v rozsahu od prvního dočasného nebo trvalého řezáku po první trvalou stoličku. Stav prořezání a patologie druhé a třetí trvalé stolič-

Graf 1. Věková distribuce databázových položek (modelů chrupu) se známým věkem v době sejmnutí otisku, obsažených v *Brněnské sbírce sádrových ortodontických modelů chrupu*: Histogram frekvencí, mužské hodnoty vepředu a ženské vzadu (bílá čára ve věkové kategorii 13–14 let z názoru je polohu vrcholu překrytého sloupce pro ženy).

ky nebyly při výběru vzorku zohledněny, mimo jiné proto, že jsou mnohé modely výrazně zbroušeny a zadní část zubního oblouku na úrovni třetích stoliček není zachována. U žádného ze zástupců mladší kategorie druhá a třetí trvalá stolička prořezána nebyla a u jedinců starší kategorie byly naopak téměř výhradně prořezány obě druhé trvalé stoličky. Odlišný stav prořezání má ve vybraném vzorku pouze pět jedinců; ve dvou případech se začínaly prořezávat třetí trvalé stoličky, ve dvou dalších byla prořezána jen levá druhá trvalá stolička, v jednom případě pouze pravá.

Kromě toho bylo nezbytné vzájemně srovnávat chlapce a dívky s obdobným stavem prořezání chrupu. Pro specifikaci věkových kategorií, v rámci kterých měly být zkoumány pohlavní rozdíly, byl klíčový stav prořezání trvalých špičáků a prvních trvalých stoliček. První trvalé stoličky a řezáky se prořezávají mezi 5. a 8. rokem života, takže v 7,5 letech by už mohly být prořezány, špičáky se prořezávají od 10. roku, ve věku 9,5 roku by měly být stále ještě neprořezané. Zvolili jsme proto dvě věkové kategorie. Chrup mladší věkové kategorie ve věku od 7,5 roku do 9,5 roku měl prořezány obě první trvalé stoličky a současně měl stále ještě oba dočasné špičáky. Stav vývoje ostatních zubů zohledněn nebyl. Chrup starší věkové kategorie ve věku od 14 let výše měl prořezány všechny zuby trvalého chrupu, jen na přítomnost či nepřítomnost druhých a třetích stoliček nebyl brán zřetel. Ve starší kategorii ve většině případů však byla prořezána druhá trvalá stolička a nebyla prořezána třetí trvalá stolička, přičemž se jen velmi málo lišil stav na pravé a levé straně čelisti.

Celkem uvedeným kritériím vyhovělo 163 modelů dolní čelisti, z toho 42 modelů čelistí dívek z mladší věkové kategorie, 50 modelů čelistí dívek ze starší věkové kategorie, 35 modelů čelistí chlapců z mladší kategorie a 36 modelů čelistí chlapců ze starší věkové kategorie.

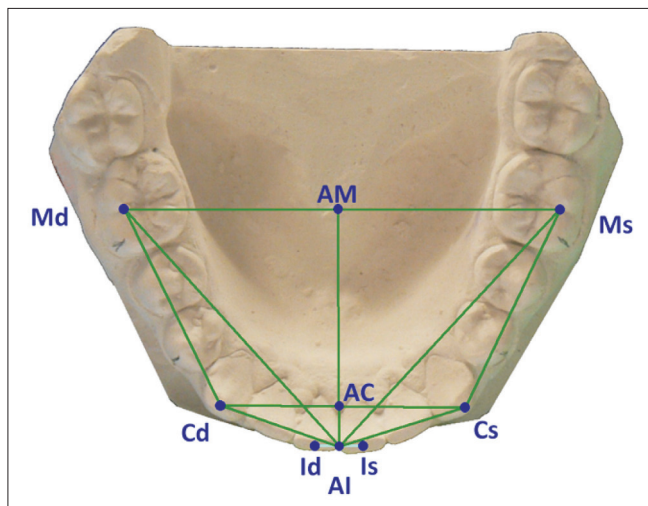
Obr. 1. Ukázka kompozice fotografického snímku použitého při záznamu; jeden model z použitého vzorku ve standardizované poloze s přiloženým identifikačním štítkem a měřítkem.

Fotografické snímání

Přesně podle linie okluze čelist orientovat nelze, protože linie okluze není v rovině. I u chrupu s ukončeným vývojem tvoří na dolní čelisti okluze oblouk s vrcholy v místě řezáků a zadních stoliček (Dokládál 1994, 103), v některých případech narušený hroty špičáků. Každý model byl proto přitisknut na rovnou desku kolmou k vodorovné ploše pracovního stolu tak, aby se desky dotýkaly alespoň tři zuby, obvykle stoličky obou stran a některý špičák nebo řezák. V této poloze byl model stabilizován na stole plastelínou, po odstranění desky byl opatřen identifikačním štítkem a měřítkem. Modely byly snímány ze vzdálenosti 20 cm digitálním fotoaparátem Panasonic Lumix DMC-FZ30 upevněným na stativu, s nastavenou citlivostí ISO 80, časem závěrky 1 sekunda a clonovým číslem 9,0, s rozlišením 3248 x 2160 bodů v barevném modelu sRGB. Efektivní ohnisková vzdálenost objektivu byla 7,40 mm (přepočteno na EQ 35 mm). Aby byl omezen možný vliv soudkovité vady objektivu, celý model byl umístěn ve střední části snímku. K osvětlení bylo použito běžné osvětlení místnosti (stropní zářivky), sluneční světlo z okna bylo odstíněno neprůsvitnou překážkou. K dosažení lepšího osvětlení v oblastech, které na modelech směřují dolů, byl model podložen bílým papírem. Při tomto nastavení byl model vyfotografován (obr. 1).

Digitalizace a měření

V programu *tpsDig* (Rohlf 2008) byly na fotografiích digitalizovány souřadnice šesti význačných bodů na zubech (obr. 2). Pořadí fotografování a digitalizace bylo z hlediska věku a pohlaví náhodné. Prvotní data představují kartézské souřadnice (x , y) polohy jednotlivých bodů v dvourozměrném prostoru fotografie, jednotkou jsou pixely. Z těchto souřadnic byly vypočítány souřadnice tří matematicky definovaných bodů: AM, AC, AI. V programu *PAST* (Hammer *et al.* 2001) bylo na základě souřadnic všech definovaných bodů a kalibrace fotografie vypočítáno 11 rozměrů zubního

Obr. 2. Snímek čelisti s polohou význačných bodů a sledovaných rozměrů (zeleně):

Ms – bod v polovině délky hrany oddělující okluzální a bukální plošku první levé trvalé stoličky, mezi *tuberculum mesiobuccale* a *tuberculum distobuccale*;

Md – bod v polovině délky hrany oddělující okluzální a bukální plošku první pravé trvalé stoličky, mezi *tuberculum mesiobuccale* a *tuberculum distobuccale*;

Cs – bod ležící na *apex coronae dentis* levého špičáku;

Cd – bod ležící na *apex coronae dentis* pravého špičáku;

Is – bod, který se nachází uprostřed *margo incisalis* prvního levého řezáku;

Id – bod, který se nachází uprostřed *margo incisalis* prvního pravého řezáku.

Ze souřadnic byly vypočítány souřadnice tří matematicky definovaných bodů – středů tří vzdáleností, použité pro vyjádření délky zubního oblouku:

AM – střed úsečky spojující bod Ms a bod Md;

AC – střed úsečky spojující bod Cs a bod Cd;

AI – střed úsečky spojující bod Is a Id.

Světle modře je znázorněn nehodnocený rozměr IsId, v jehož středu leží bod AI.

Těmito body jsou definovány následující rozměry:

MsMd – šířka zubního oblouku mezi prvními trvalými stoličkami;

CsCd – šířka zubního oblouku mezi špičáky;

CsMs – vzdálenost špičáku a první stoličky vlevo;

CdMd – vzdálenost špičáku a první stoličky vpravo;

CsAI – vzdálenost špičáku a středu zubního oblouku vlevo;

CdAI – vzdálenost špičáku a středu zubního oblouku vpravo;

MsAI – vzdálenost první trvalé stoličky a středu zubního oblouku vlevo;

MdAI – vzdálenost první trvalé stoličky a středu zubního oblouku vpravo;

AIAC – předozadní délka přední (mesiální) části zubního oblouku v rozsahu I(i)1–C(c);

AIAM – předozadní délka zubního oblouku v rozsahu I(i)1–M1;

ACAM – předozadní délka zadní (distální) části zubního oblouku v rozsahu C(c)–M1.

oblouku (obr. 2). K hodnocení tvaru jsme použili šest indexů (tab. 2). Šířkový index (WWI) udává šířkové proporce přední a zadní části sledovaného úseku dentálního oblouku. Šířkodélkový index (WLI) ukazuje celkový tvar oblouku poměrem jeho šířky a délky a poměr mesiální a distální části (FDIs, FDIId) určuje základní předozadní proporce podél oblouku. Index vystupování špičáku (CIs, CId) vyjadřuje míru vystupování špičáku bukálním směrem; čím je větší, tím více se hrot špičáku bukálně odchyluje od spojnice stoličky a středu zubního oblouku mezi středními řezáky (AI), přičemž jde o ukazatel relativní a není ovlivněn změnami velikosti bez změny tvaru.

Zkratka	Název	Vzorec
WWI	šířkový index	$WWI = \frac{CsCd}{MsMd}$
WLI	šířkodélkový index	$WLI = \frac{MsMd}{AIAM}$
FDId	poměr mesiální a distální části vpravo	$FDId = \frac{CdAI}{CdMd}$
FDIs	poměr mesiální a distální části vlevo	$FDIs = \frac{CsAI}{CsMs}$
CId	index vystupování špičáku vpravo	$CId = \frac{(CdMd + CdAI)}{MdAI}$
CIs	index vystupování špičáku vlevo	$CIs = \frac{(CsMs + CsAI)}{MsAI}$

Tab. 2. Výpočet ukazatelů tvaru zubního oblouku (indexů) na základě definovaných rozměrů.

Chyba digitalizace a fotografie

Pro zjištění chyby digitalizace způsobené nepřesností v identifikaci metrických bodů bylo podle přírůstkového čísla vybráno 50 případů, vždy prvních 25 v každé věkové kategorii. U těchto případů byly s měsíčním časovým odstupem souřadnice bodů digitalizovány znovu a ve stejném pořadí, v jakém probíhala první digitalizace. Na základě srovnání hodnot z první a druhé digitalizace pak byla vypočítána technická chyba měření *TEM* (Ulijaszek, Kerr 1999):

$$TEM = \sqrt{\frac{\sum d_i^2}{2n}},$$

kde *d* je rozdíl mezi měřeními, *i* je označení případu a *n* je celkový počet hodnocených případů. Dále jsme stanovili relativní technickou chybu měření *relTEM* (Perini *et al.* 2005):

$$relTEM = \frac{TEM}{m} * 100,$$

kde *TEM* je technická chyba měření a *m* je průměrná hodnota hodnoceného znaku (rozměru). Z těchto údajů jsme vypočítali také koeficient spolehlivosti *CR* (Ulijaszek, Kerr 1999), který může nabývat hodnot od 0 do 1 a udává podíl z celkového rozptylu, který není dán chybou měření:

$$CR = 1 - \left(\frac{TEM^2}{sd^2}\right),$$

kde *sd* je celková směrodatná odchylka měřeného souboru. Za spolehlivé lze považovat měření s koeficientem spolehlivosti 0,95 a vyšším (Ulijaszek, Kerr 1999). Pro zjištění chyby měření vzniklé kombinací nepřesnosti digitalizace a nastavení modelu při fotografování bylo náhodně vybráno 18 jedinců, vždy po devíti z každé věkové kategorie. Čelisti byly znovu vyfotografovány a body byly znovu digitalizovány. Na záklá-

dě srovnání hodnot z prvního a druhého snímání byly vypočítány výše uvedené tři ukazatele spolehlivosti měření. Pro porovnání obou stanovených typů spolehlivosti měření jsme vypočítali rozdíl obou koeficientů (difCR). Spolehlivost měření včetně otiskování chrupu a odlévání modelu chrupu jsme v této práci nestanovovali. Jednak nebyl v souboru dostatek jedinců, kteří měli více než jeden model, a jednak se v takových případech modely vytváří s určitým časovým odstupem a případné rozdíly mezi měřeními na jednom a druhém z nich by nemusely být dány jen chybou modelu, fotografie a digitalizace, ale také skutečnými změnami ve vývoji čelisti.

Statistické hodnocení

Vypočítali jsme popisnou statistiku jednotlivých rozměrů a poměrů (Firth, Turner 2010; Plate, Heiberger 2011; Revelle 2010). Mezipohlavní rozdíly v těchto rozměrech a poměrech v každé z obou věkových kategorií jsme vyjádřili pomocí indexu sexuálního dimorfismu *ISD* (%):

$$ISD = \left(\frac{m_M - m_Z}{m_M}\right) * 100,$$

kde m_M je průměrná hodnota dané proměnné pro muže a m_Z je průměrná hodnota sledované proměnné pro ženy. Vyjadřuje, o kolik procent je průměr pro muže větší než průměr pro ženy. Velikost efektu sexuálního dimorfismu jsme vyjádřili pomocí Hedgesova *g*, jehož výpočet jsme provedli v balíčku *metafor* (Viechtbauer 2010). Hedgesovo *g* je standardizovaný rozdíl mezi průměrnými hodnotami (rozdíl vztažený k vážené směrodatné odchylce), s korekcí na malý počet případů. Sbíрка ortodontických modelů čelistí nepředstavuje náhodný výběr z obecné populace a vznik vzorku navíc zahrnoval selekci na základě předem stanovených kritérií (omezení na určité vývojové fáze, nepřítomnost patologických projevů). Dalo se proto důvodně předpokládat, že budou narušeny podmínky pro použití parametrických testů (symetrie, normalita, homoskedascita). Proto jsme testovali normalitu rozložení v každé skupině (muži mladší kategorie – MM, ženy mladší kategorie – MZ, muži starší kategorie – SM, ženy starší kategorie – SZ) pomocí Shapiro-Wilkova testu, odchylku špičatosti rozložení hodnot od normality pomocí Anscombe-Glynnova testu špičatosti a Bonett-Seierova testu Gearyho špičatosti, a dále šikmost rozložení pomocí D'Agostinova testu (Komsta, Novomestský 2011).

Homogenitu variancí jednotlivých srovnávaných skupin jsme testovali bootstrap verzí (s 1000 opakováními) pořadového modifikovaného robustního Brown-Forsytheova testu, což je test Leveneho typu, založený na absolutní odchylce od mediánu (Noguchi *et al.* 2009). Testovali jsme všechny skupiny dohromady i pohlaví zvlášť v každé z obou věkových kategorií. U všech proměnných jsme testovali rozdíly mezi pohlavími v každé věkové kategorii zvlášť pomocí permutačního testu (s 10000 opakováními) pro rozdíly středních hodnot mezi dvěma výběry (Maindonald, Braun 2010). Stejně jsme testovali také rozdíly mezi věkovými kategoriemi u každého pohlaví zvlášť. Obdobným způsobem jako rozměry a indexy jsme

srovnali také střední hodnoty věku mezi pohlavími v rámci každé věkové kategorie. U proměnných, které splňovaly podmínky parametrických testů, jsme rozdíl mezi jednotlivými skupinami v rozměrech a indexech testovali pomocí faktorové analýzy rozptylu (ANOVA – 2 faktory a 2 stupně každého faktoru), kdy kategoriálními faktory bylo pohlaví (muž, žena) a věková kategorie (mladší, starší).

Ve všech použitých statistických testech jsme zamítli nulovou hypotézu při dosažení 5% nebo nižší hladiny významnosti. Veškeré statistické operace, vč. tvorby grafů, jsme uskutečnili buď v programu R (R Development Core Team 2011) nebo v prostředí tohoto programu s pomocí citovaných rozšiřujících balíčků. Běžné výpočty, úpravy tabulek a úpravy grafů jsme prováděli v programu *OpenOffice.org 3.2.1* (2010).

VÝSLEDKY

Chyba měření

Technická chyba měření (TEM), relativní technická chyba měření (relTEM) a koeficient spolehlivosti (CR) jsou uvedeny v tabulce 3. Z rozdílů mezi koeficientem spolehlivosti digitalizace a koeficientem spolehlivosti digitalizace a fotografie (difCR) vyplývá, že chyba způsobená digitalizací a fotografií je ve většině rozměrů (kromě CdAI) větší než chyba samotné digitalizace. Koeficient spolehlivosti je vyšší než 0,95 u většiny sledovaných rozměrů, pouze v kombinaci opakování digitalizace i fotografie byl zaznamenán nižší koeficient spolehlivosti (0,914) u šířky mezi stoličkami (rozměr MsMd). Chyba je vyšší pravděpodobně v důsledku odlišného nasvícení modelu při kontrolním fotografování, které mělo za následek odlišné určení bodu Md. Identifikaci důležitých bodů, které jsou zcela zřetelné při běžné manipulaci s modely (hranice okluzních ploch, hroty třenových zubů a špičáků), ztěžují i okem nepostřehnutelné změny v intenzitě a úhlu nasvícení.

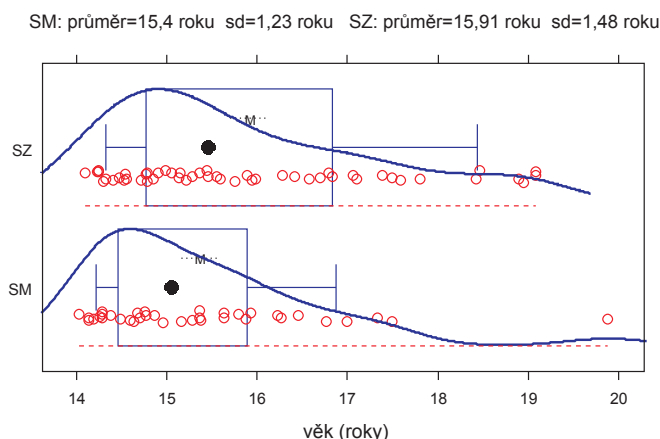
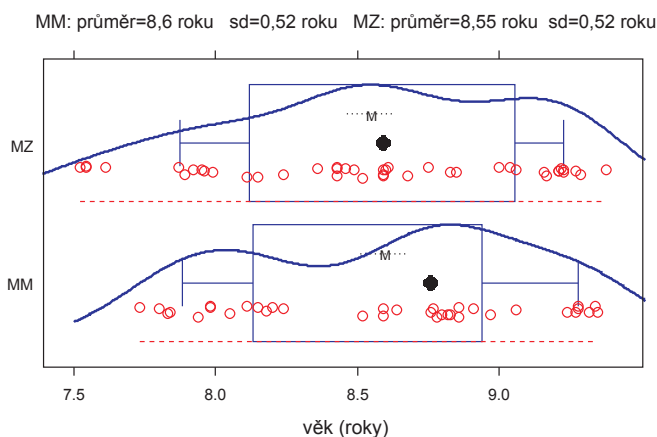
Popisná statistika a charakter rozložení

Věková distribuce podle pohlaví pro mladší a starší věkovou kategorii je uvedena v grafu 2. V obou věkových kategoriích byla zamítnuta shoda s normalitou. Permutační test (mladší kategorie: p=0,69, starší kategorie: p=0,075) nezamítl shodu středních hodnot věku mezi pohlavími ani v jedné z věkových kategorií, i když ve starší kategorii je výsledek blízko 5% hranice významnosti, muži jsou zde v průměru o 0,543 roku mladší než ženy. Případné rozdíly v rozměrech a tvaru mezi pohlavími by proto neměly být výrazně ovlivněny rozdíly v kalendářním věku. Popisná statistika rozměrů a indexů je uvedena v tabulkách 4 a 5.

U většiny proměnných (rozměrů a poměrů) nebyl splněn alespoň jeden z předpokladů (alespoň jeden z testů poskytl významný výsledek na 5% hladině významnosti) alespoň u některé ze čtyř skupin. Vzhledem k rozsahu provedených testů zde nejsou detailní výsledky uvedeny. V mladší kategorii byl rozptyl hodnot číselně vyšší u mužů než u žen v 9 z 11 rozměrů (tab. 4), z toho u jednoho rozměru byl rozdíl statisticky

Rozměry	digitalizace			digitalizace a fotografie			difCR
	TEM	relTEM	CR	TEM	relTEM	CR	
MsMd	6,02	0,88	0,96	10,71	1,56	0,91	0,046
CsCd	3,67	0,93	0,98	5,73	1,44	0,95	0,024
MsAI	2,07	0,39	0,99	5,09	0,96	0,96	0,033
MdAI	2,57	0,49	0,99	4,93	0,92	0,96	0,029
CsAI	2,46	1,16	0,97	2,95	1,37	0,95	0,015
CdAI	3,14	1,49	0,95	3,83	1,81	0,95	0,000
CsMs	3,63	1,01	0,98	3,8	1,06	0,97	0,004
CdMd	3,51	0,97	0,98	5,09	1,4	0,95	0,022
AIAC	2,58	3,45	0,98	2,92	3,88	0,97	0,009
AIAM	1,99	0,49	1,00	3,13	0,77	0,99	0,006
ACAM	2,65	0,81	0,99	3,77	1,14	0,98	0,008

Tab. 3. Chyba měření způsobená digitalizací a chyba měření se zahrnutím jak chyb digitalizace, tak chyb způsobené fotografií: technická chyba měření (TEM), relativní technická chyba měření (relTEM) a koeficient reliability (CR) pro sledované rozměry. Poslední sloupec (difCR) představuje rozdíl mezi koeficientem reliability digitalizace a koeficientem reliability digitalizace i fotografie.

Graf 2. Věkové rozložení vzorku použitého ve studii: MM – mladší muži, MZ – mladší ženy, SM – starší muži, SZ – starší ženy.

významný (MdAI: p=0,043) a u jednoho hraniční (AIAM: p=0,057). Ve starší kategorii byl rozptyl hodnot číselně vyšší u mužů než u žen ve všech rozměrech (tab. 5), z toho u jedno-

Rozměry/ indexy	Ženy, mladší kategorie (N=42)					Muži, mladší kategorie (N=35)					Mezipohlavní rozdíly		
	Průměr	SD	Medián	Min	Max	Průměr	SD	Medián	Min	Max	ISD	g	permut p
MsMd	46,3	2,36	46,06	41,83	52,34	47,69	2,32	47,71	42,09	53,58	2,91	0,59	0,009
CsCd	26,81	1,53	26,7	23,89	30,28	27,36	1,78	27,28	23,73	30,67	2,00	0,33	0,2
MsAl	37,06	1,24	37,06	34,65	39,85	38,44	1,84	38,38	35,1	44,11	3,59	0,89	0
MdAl	37,02	1,32	37,21	34,28	39,72	38,43	1,82	38,45	35,53	44,05	3,67	0,89	0
CsAl	14,38	0,74	14,42	13,12	16,05	14,75	1,13	14,9	11,88	16,7	2,45	0,39	0,05
CdAl	14,23	0,96	14,42	11,64	15,93	14,85	0,92	14,99	13,13	16,68	4,18	0,65	0,01
CsMs	25,83	0,98	25,99	23,54	27,55	26,6	1,27	24,76	24,76	30,4	2,89	0,68	0,007
CdMd	25,98	1,05	25,99	23,59	28,41	26,57	1,51	26,64	23,43	31,09	2,22	0,46	0,03
AIAC	4,93	0,89	4,95	3,23	6,77	5,6	0,9	5,53	3,68	7,13	11,86	0,74	0,003
AIAM	28,89	1,24	29,09	25,18	31,02	30,12	1,9	30,52	26,25	35	4,07	0,77	0,002
ACAM	23,98	1,0	24,16	21,91	25,84	24,54	1,43	24,57	21,89	28,28	2,28	0,46	0,04
WWI	0,58	0,03	0,58	0,48	0,64	0,57	0,04	0,57	0,51	0,66	-1,75	-0,28	0,3
WLI	1,61	0,11	1,6	1,41	2,02	1,59	0,12	1,56	1,38	1,89	-1,26	-0,17	0,4
FDIs	0,56	0,03	0,56	0,5	0,61	0,55	0,04	0,56	0,46	0,63	-1,82	-0,28	0,9
FDId	0,55	0,04	0,56	0,45	0,62	0,56	0,04	0,55	0,5	0,64	1,79	0,25	0,4
CIs	1,09	0,02	1,08	1,05	1,12	1,08	0,01	1,08	1,04	1,1	-0,93	-0,61	0,02
CId	1,09	0,02	1,08	1,05	1,14	1,08	0,02	1,07	1,05	1,12	-0,93	-0,49	0,04

Tab. 4. Popisná statistika pro sledované rozměry a indexy u mladší věkové kategorie. N – počet jedinců, Průměr – aritmetický průměr, SD – směrodatná odchylka, Min – minimum, Max – maximum. Všechny hodnoty průměru, mediánu, SD, Min a Max pro rozměry jsou v milimetrech. ISD – index sexuálního dimorfismu, g – Hedgesovo g; permut p – výsledky permutačního testu rozdílu středních hodnot pro muže a ženy, pravděpodobnost platnosti nulové hypotézy (shody středních hodnot).

Rozměry/ indexy	Ženy, starší kategorie (N=50)					Muži, starší kategorie (N=36)					Mezipohlavní rozdíly		
	Průměr	SD	Medián	Min	Max	Průměr	SD	Medián	Min	Max	ISD	g	permut p
MsMd	47,66	2,23	47,51	42,73	52,15	49,39	2,72	49,32	45,01	55,7	3,5	0,7	0,007
CsCd	27,29	1,41	27,38	22,96	30,21	28,27	1,71	28,09	24,03	32,87	3,45	0,63	0,01
MsAl	35,28	1,22	35,28	32,18	37,46	37,01	1,86	36,56	32,54	42	4,67	1,13	0,000004
MdAl	35,38	1,15	35,22	33	38,49	37,06	1,83	36,68	31,58	41,92	4,53	1,13	0,000001
CsAl	14,65	0,72	14,5	13,27	15,99	15,38	0,98	15,34	12,77	17,82	4,74	0,86	0,0002
CdAl	14,54	0,7	14,62	12,7	16,59	15,22	0,89	15,19	12,69	16,99	4,47	0,86	0,0001
CsMs	23,29	0,88	23,26	21,32	25,78	24,18	1,5	24,21	21,57	28,11	3,7	0,75	0,002
CdMd	23,42	1,03	23,27	21,65	26,82	24,39	1,42	24,48	21,18	27,48	3,98	0,8	0,0004
AIAC	5,07	1,05	4,93	2,46	7,71	5,74	1,25	5,75	3,32	9,04	11,58	0,58	0,02
AIAM	26,04	1,59	25,96	22,15	29,6	27,55	2,08	27,28	22,84	33,12	5,5	0,83	0,0004
ACAM	20,97	1,2	20,86	18,66	23,86	21,82	1,67	21,62	18,64	25,62	3,9	0,6	0,02
WWI	0,57	0,03	0,57	0,51	0,65	0,57	0,03	0,57	0,52	0,62	0	0	0,9
WLI	1,84	0,17	1,82	1,53	2,21	1,8	0,17	1,78	1,47	2,19	-2,22	-0,23	0,4
FDIs	0,63	0,03	0,62	0,59	0,7	0,64	0,04	0,63	0,54	0,74	1,56	0,29	0,4
FDId	0,62	0,04	0,62	0,56	0,73	0,62	0,04	0,63	0,55	0,73	0	0	0,4
CIs	1,08	0,02	1,07	1,04	1,12	1,07	0,02	1,07	1,04	1,12	-0,93	-0,5	0,1
CId	1,07	0,02	1,07	1,04	1,12	1,07	0,02	1,07	1,03	1,11	0	0	0,4

Tab. 5. Popisná statistika pro sledované rozměry a indexy u starší věkové kategorie. N – počet jedinců, Průměr – aritmetický průměr, SD – směrodatná odchylka, Min – minimum, Max – maximum. Všechny hodnoty průměru, mediánu, SD, Min a Max pro rozměry jsou v milimetrech. ISD – index sexuálního dimorfismu, g – Hedgesovo g; permut p – výsledky permutačního testu rozdílu středních hodnot pro muže a ženy, pravděpodobnost platnosti nulové hypotézy (shody středních hodnot).

Rozměry/ indexy	věková kategorie		pohlaví		interakce	
	F	p	F	p	F	p
MsAI	46,17	0	41,81	0	0,52	0,47
AIAC	0,78	0,38	16,68	0,0001	0	1
ACAM	191,43	0	11,56	0,001	0,48	0,49
WWI	0,4	0,71	0,56	0,33	0,62	0,25

Tab. 6. Výsledky faktorové analýzy rozptylu u proměnných se splněnými předpoklady, kategoriální faktory: věková kategorie a pohlaví.

ho rozměru byl rozdíl statisticky významný (CsMs: $p=0,016$) a u jednoho hraniční (CdMd: $p=0,061$). Homogenita rozptylu mezi skupinami a současně splněné předpoklady normality, šikmosti a špičatosti ve všech skupinách byly zjištěny pouze u proměnných MsAI, AIAC, ACAM a WWI. Rozdíly mezi skupinami u těchto proměnných jsme pak testovali analýzou rozptylu.

Velikostní rozdíly

Rozdíly mezi skupinami různého věku a pohlaví jsou vyjádřeny v grafu 3. Výsledky permutačních testů rozdílů mezi pohlavími jsou uvedeny v tabulkách 4 a 5. V mladší věkové kategorii jsou mezipohlavní rozdíly statisticky významné u všech rozměrů, kromě šířky mezi špičáky (CsCd). Ve starší věkové kategorii jsou statisticky významné pohlavní rozdíly ve všech rozměrech. Obdobné výsledky poskytla i analýza rozptylu na omezené skupině proměnných (tab. 6). V obou věkových kategoriích přitom platí, že je střední hodnota pro ženy vždy nižší než střední hodnota pro muže. Muži tedy mají celkově větší zubní oblouk. Číselně největšího procentuálního dimorfismu dosahuje v obou věkových kategoriích rozměr AIAC. Největší statistický efekt (Hedgesovo g) má dimorfismus v MsAI a MdAI, opět v obou věkových kategoriích. V devíti z jedenácti sledovaných rozměrů jsou mezipohlavní rozdíly mírně vyšší ve vyšší věkové kategorii, a to jak z hlediska procentuálního rozdílu (ISD), tak i velikosti efektu.

Výsledky srovnání věkových kategorií v rámci každého pohlaví jsou různé pro každý ze sledovaných rozměrů (tab. 7). Na základě permutačního testu se mladší a starší muži liší ve všech rozměrech kromě CdAI a AIAC. Obě věkové kategorie mužů se tedy neliší v šikmé a předozadní délce přední části zubního oblouku. V šířkových rozměrech (MsMd, CsCd) a šikmém rozměru CsAI mají muži starší věkové kategorie významně vyšší střední hodnoty než muži mladší kategorie. Ovšem ve zbývajících šikmých (MsAI, MdAI, CsMs, CdMd) a délkových (AIAM, ACAM) rozměrech mají naopak muži starší věkové kategorie významně *nižší* střední hodnoty než muži mladší věkové kategorie. Znamená to, že starší muži mají oproti mladším předozadně kratší zubní oblouk dolní čelisti v jeho distální části.

Podobná situace je u žen. Na základě permutačního testu se ženy mladší a starší kategorie neliší v rozměrech CsCd, AIAC, rozdíly v rozměrech CsAI ($p=0,08$) a CdAI ($p=0,08$) jsou ne-

Rozměry/ indexy	Muži		Ženy	
	rozdíl (%)	permut p	rozdíl (%)	permut p
MsMd	3,44	0,007	2,86	0,004
CsCd	3,21	0,03	1,76	0,1
MsAI	-3,87	0,002	-5,05	0
MdAI	-3,7	0,002	-4,64	0
CsAI	4,13	0,01	1,82	0,08
CdAI	2,43	0,1	2,13	0,08
CsMs	-10,01	0	-10,93	0
CdMd	-8,94	0	-10,93	0
AIAC	2,51	0,6	2,82	0,5
AIAM	-9,32	0	-10,97	0
ACAM	-12,43	0	-14,32	0
WWI	0	0,86	-1,75	0,34
WLI	11,67	0	12,5	0
FDIs	14,06	0	11,11	0
FDId	9,68	0	11,29	0
CIs	-0,93	0,14	-0,93	0,01
CId	-0,93	0,04	-1,87	0

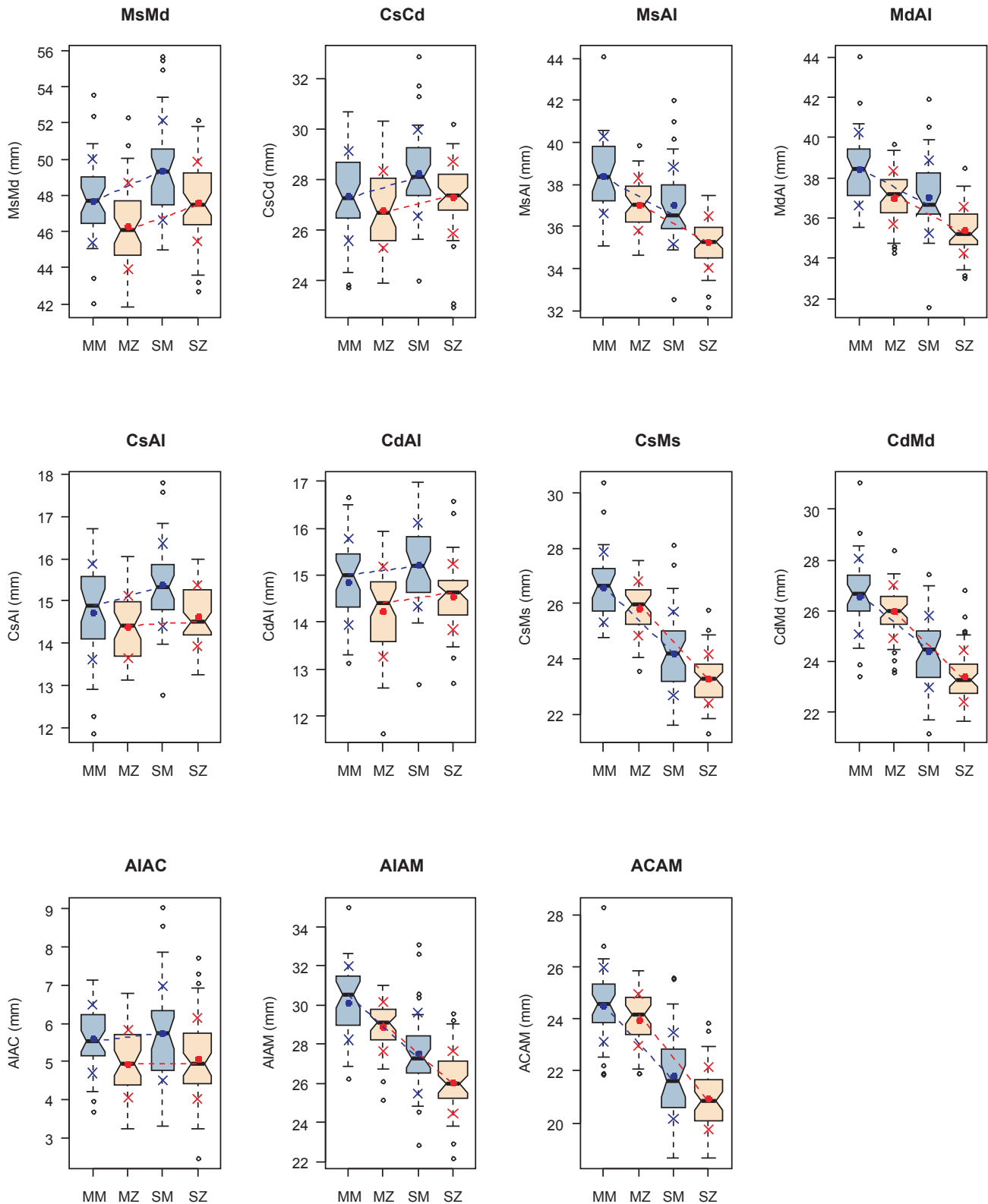
Tab. 7. Rozdíly mezi věkovými skupinami ve sledovaných rozměrech a indexech u každého pohlaví zvlášť: rozdíl (%) – procentuální rozdíl mezi průměrnými hodnotami (starší minus mladší) vztažený k průměrné hodnotě pro starší kategorii; permut p – výsledky permutačního testu rozdílu středních hodnot pro mladší a starší kategorii, pravděpodobnost platnosti nulové hypotézy (shody středních hodnot).

významné, s mírně vyššími středními hodnotami u starších žen (tab. 7). Střední hodnota šířky oblouku v oblasti stoliček (MsMd) je i u žen statisticky významně vyšší ve vyšší věkové kategorii, zatímco střední hodnoty šikmých (MsAI, MdAI) a délkových rozměrů (AIAM, ACAM) se zastoupením distální části zubního oblouku za špičkám jsou u starších žen vždy statisticky významně *nižší*. Stejně jako u mužů tedy platí, že starší ženy mají oproti mladším předozadně kratší zubní oblouk dolní čelisti v jeho distální části.

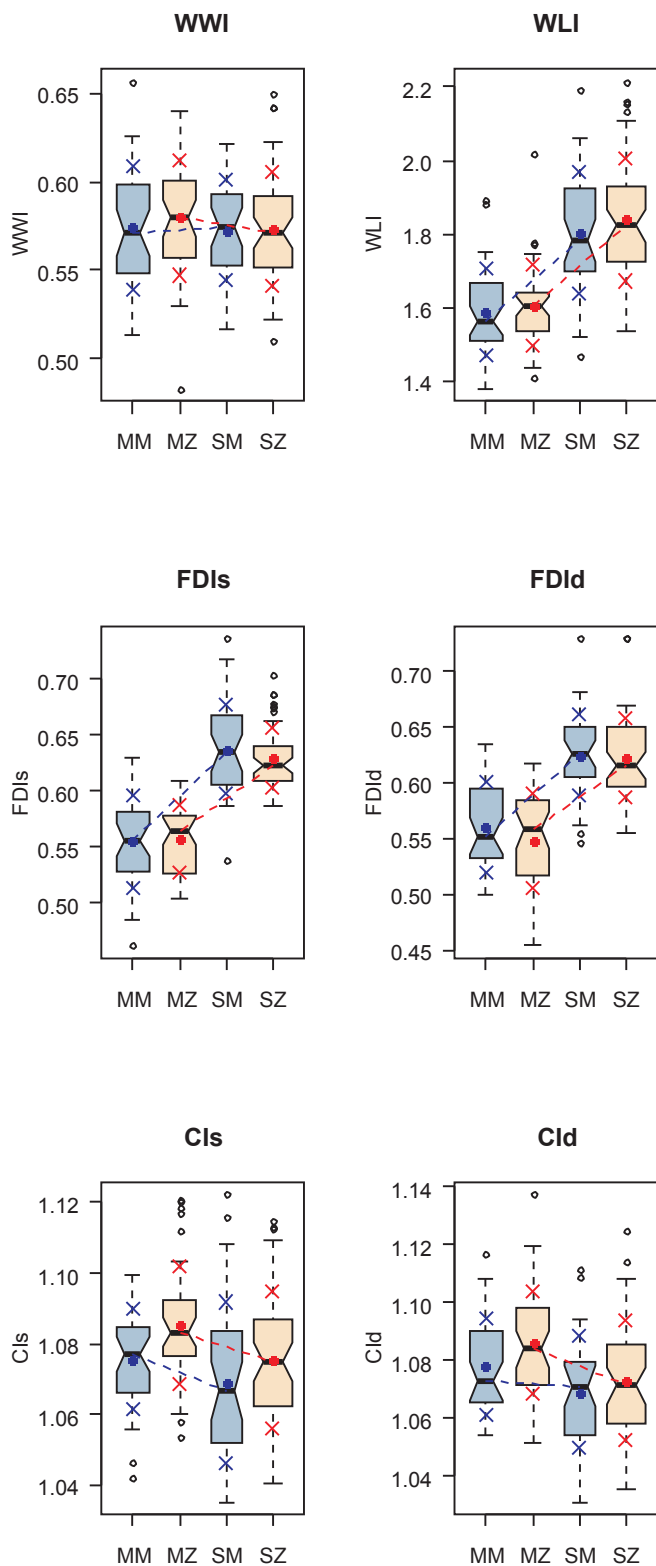
Tvarové rozdíly

Výše uvedené velikostní rozdíly se promítají také do srovnání tvarových indexů (graf 4). V mladší kategorii permutační test ukázal, že se pohlaví neliší v šířkovém indexu (WWI), šířko-délkovém indexu (WLI) ani v poměru přední a zadní části oblouku (FDIs, FDId). Liší se však v indexu vystupování špičáku vlevo i vpravo (CIs, CId), ovšem v tom smyslu, že mladším ženám špičák bukálně z oblouku vystupuje více než mladším mužům. Ve starší věkové kategorii však tento mezipohlavní rozdíl už zaznamenaný nebyl a pohlaví se neliší v žádném z šesti námi hodnocených tvarových ukazatelů (tab. 4–6).

Srovnání mezi věkovými kategoriemi u mužů ukazuje, že se muži obou věkových kategorií neliší ve střední hodnotě WWI a CIs, v ostatních tvarových ukazatelích se liší. Ve starší věkové kategorii mají vyšší průměrné hodnoty WLI, což znamená, že mají relativně širší zubní oblouk v oblasti stoliček oproti délce. Muži mladší kategorie mají nižší FDIs a FDId oproti mužům kategorie starší, jelikož frontální část zubního oblouku představuje menší podíl z celého zubního oblouku

Graf 3. Srovnání rozměrů alveolárního oblouku mezi skupinami podle pohlaví a věku (krabicové grafy). MM – muži mladší kategorie, MZ – ženy mladší kategorie, SM – muži starší kategorie, SZ – ženy starší kategorie; silná čára představuje medián, krabice je interkvartilové rozpětí (50% případů, muži světle modrá, ženy růžová), šířka krabice je proporcionální druhé odmocnině počtu případů, zářez představuje 1,96 násobek interkvartilového rozpětí dělený druhou odmocninou počtu měření (odpovídá přibližně 95% intervalu spolehlivosti pro medián), antény odpovídají rozpětí hodnot, maximálně však jsou ve vzdálenosti jednoho interkvartilového rozpětí od hranice krabice, prázdná kolečka jsou odlehle hodnoty za touto hranicí. Plné body (muži modře, ženy červeně) udávají průměr, křížky udávají rozsah ± 1 směrodatné odchylky od průměru. Čárkovaná spojnice u každého pohlaví (muži modře, ženy červeně) propojuje mediány hodnot mladší a starší kategorie. Graf byl vytvořen v software R (R Development Core Team 2011).

Graf 4. Srovnání indexů alveolárního oblouku mezi skupinami podle pohlaví a věku (krabicové grafy). Legenda je totožná jako u grafu 3.

než u starších. Ze srovnání s příslušnými rozměry (výše) je vidět, že to je důsledkem změn distální oblasti oblouku. Mladší muži mají také oproti starším vyšší CId, takže jim z oblouku více bukalně vystupuje pravý špičák (vlevo je rozdíl v CIs

stejného smyslu, ale nevýznamný). U žen se starší a mladší věková kategorie opět neliší ve střední hodnotě WWI, v ostatních indexech se liší významně, a to ve stejném smyslu, jako je tomu u mužů.

Pokud bez ohledu na věkové kategorie sledujeme závislosti šířkodélkového indexu (WLI) na obou původních rozměrech, z nichž je vypočítán (tab. 8), jak u mužů, tak u žen větší část variability tohoto indexu souvisí s délkovými změnami než se změnami šířky v oblasti stoliček. Podobný vztah také najdeme, pokud závislost sledujeme zvláště ve starší kategorii. V mladší věkové kategorii u obou pohlaví koreluje WLI s MsMd i s AIAM srovnatelně, u mužů je však o něco silnější závislost na předozadní délce (AIAM), u žen větší část variability WLI odpovídá změnám v šířce mezi stoličkami (MsMd). Sledujeme-li obdobným způsobem šířkový index (WWI), celkově má silnější vztah s šířkou mezi špičáky (CsCd) než s šířkou mezi stoličkami (MsMd). FDIs souvisí s oběma původními proměnnými (CsAI, CsMs), souvislost s CsAI je však konzistentnější a mezi pohlavími podobnější (tab. 8). Totéž platí pro totéž index na pravé straně (FDId), jehož vztahy s původními proměnnými jsou nejvyrovnanější. Index vystupování špičáku vpravo i vlevo (CIs, CId) z obou proměnných z čitatele vzorce koreluje více s distálním rozměrem (CsMs, CdMd), zatímco s CsAI koreluje pouze v mladší kategorii zvláště (vlevo u mužů a vpravo u žen). Index vystupování špičáku vůbec nesovisí s rozměrem ve jmenovateli vzorce (MsAI, MdAI), a to v žádné věkové kategorii u žádného z pohlaví (tab. 8).

DISKUSE

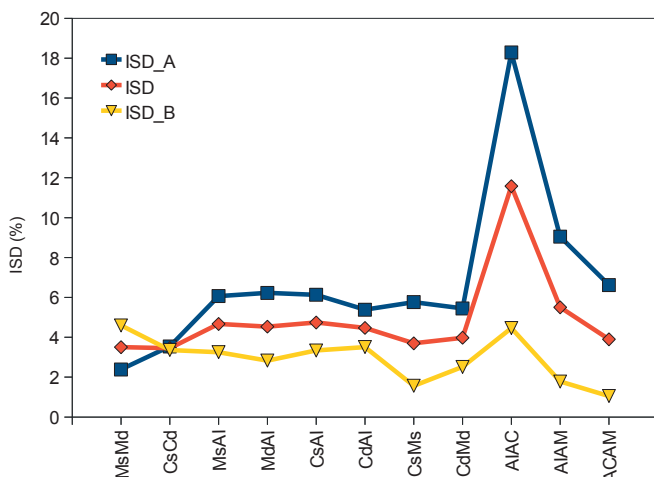
Studie byla zaměřena na využití určených ortodontických modelů chrupu při antropologickém výzkumu rozměrů zubního oblouku. Množství určených případů juvenilních jedinců se známým pohlavím a věkem v době úmrtí v kosterních sbírkách je omezené. Studovali jsme věkové rozdíly a sexuální dimorfismus rozměrů a tvarových indexů zubního oblouku dolní čelisti u nedospělých jedinců.

Z výsledků vyplývá, že se v našem vzorku pohlaví konzistentně liší ve velikosti zubního oblouku dolní čelisti, přičemž ženy mají celkově rozměry menší než muži stejné věkové kategorie. Ani ve vyšší věkové kategorii, blížící se stavu chrupu dospělého, však dimorfismus rozměrů zubního oblouku nedosahuje hodnot obvyklých u člověka v dospělosti, např. u výšky postavy nebo rozměrů skeletu, ani z hlediska procentuálního dimorfismu (ISD) ani z hlediska velikosti efektu (Hedgesovo g). Průměrná hodnota ISD ze všech jedenácti sledovaných rozměrů činí ve vyšší věkové kategorii 4,91 % (průměrné g=0,81). Největšího procentuálního dimorfismu u mladší i starší věkové kategorie (v obou kategoriích číselně podobného) dosahuje předozadní délka přední (mesiální) části zubního oblouku (AIAC), muži mají tento rozměr téměř o 12 % delší, velikost efektu však zdaleka není největší.

Srovnání dimorfismu rozměrů zubního oblouku nedospělých osob s jinými populacemi je omezeno malým počtem nám dostupných srovnávacích studií, odlišnostmi v metodi-

kategorie	muži				ženy								
	MsMd		CsCd		MsMd		CsCd						
	ρ	p	ρ	p	ρ	p	ρ	p					
WWI	mladší	-0,23	0,19	0,73	0	-0,42	0,01	0,62	0				
	starší	-0,32	0,05	0,47	0	-0,47	0	0,67	0				
	sloučeny	-0,27	0,02	0,58	0	-0,45	0	0,59	0				
kategorie	muži				ženy								
	MsMd		AIAM		MsMd		AIAM						
	ρ	p	ρ	p	ρ	p	ρ	p					
WLI	mladší	0,49	0	-0,72	0	0,7	0	-0,52	0				
	starší	0,59	0	-0,82	0	0,78	0	-0,85	0				
	sloučeny	0,55	0	-0,89	0	0,74	0	-0,87	0				
kategorie	muži				ženy								
	CsAI		CsMs		CsAI		CsMs						
	ρ	p	ρ	p	ρ	p	ρ	p					
FDIs	mladší	0,79	0	-0,16	0,35	0,75	0	-0,42	0,01				
	starší	0,64	0	-0,41	0,01	0,66	0	-0,25	0,08				
	sloučeny	0,66	0	-0,67	0	0,51	0	-0,78	0				
kategorie	muži				ženy								
	CdAI		CdMd		CdAI		CdMd						
	ρ	p	ρ	p	ρ	p	ρ	p					
FDId	mladší	0,67	0	-0,51	0	0,82	0	-0,52	0				
	starší	0,57	0	-0,43	0,01	0,61	0	-0,53	0				
	sloučeny	0,58	0	-0,69	0	0,54	0	-0,81	0				
kategorie	muži				ženy				ženy				
	CsAI		CsMs		MsAI		CsAI		CsMs		MsAI		
	ρ	p	ρ	p	ρ	p	ρ	p	ρ	p	ρ	p	
CIs	mladší	0,4	0,02	0,12	0,49	-0,01	0,95	0	0,99	0,4	0,01	-0,15	0,35
	starší	-0,13	0,45	0,51	0	-0,06	0,75	0,25	0,08	0,35	0,01	-0,11	0,44
	sloučeny	0,05	0,65	0,44	0	0,09	0,44	0,1	0,33	0,43	0	0,07	0,5
kategorie	muži				ženy				ženy				
	CdAI		CdMd		MdAI		CdAI		CdMd		MdAI		
	ρ	p	ρ	p	ρ	p	ρ	p	ρ	p	ρ	p	
CId	mladší	0,12	0,48	0,31	0,07	-0,06	0,75	0,31	0,04	0,2	0,2	-0,21	0,18
	starší	0,08	0,66	0,3	0,07	-0,01	0,97	0,19	0,18	0,48	0	-0,1	0,5
	sloučeny	0,06	0,6	0,36	0	0,05	0,7	0,19	0,07	0,45	0	0,08	0,45

Tab. 8. Korelace indexů s rozměry, ze kterých jsou vypočítány: ρ – Spearmanův pořadový korelační koeficient, p – statistická významnost testu nulové hypotézy (nezávislosti obou proměnných).

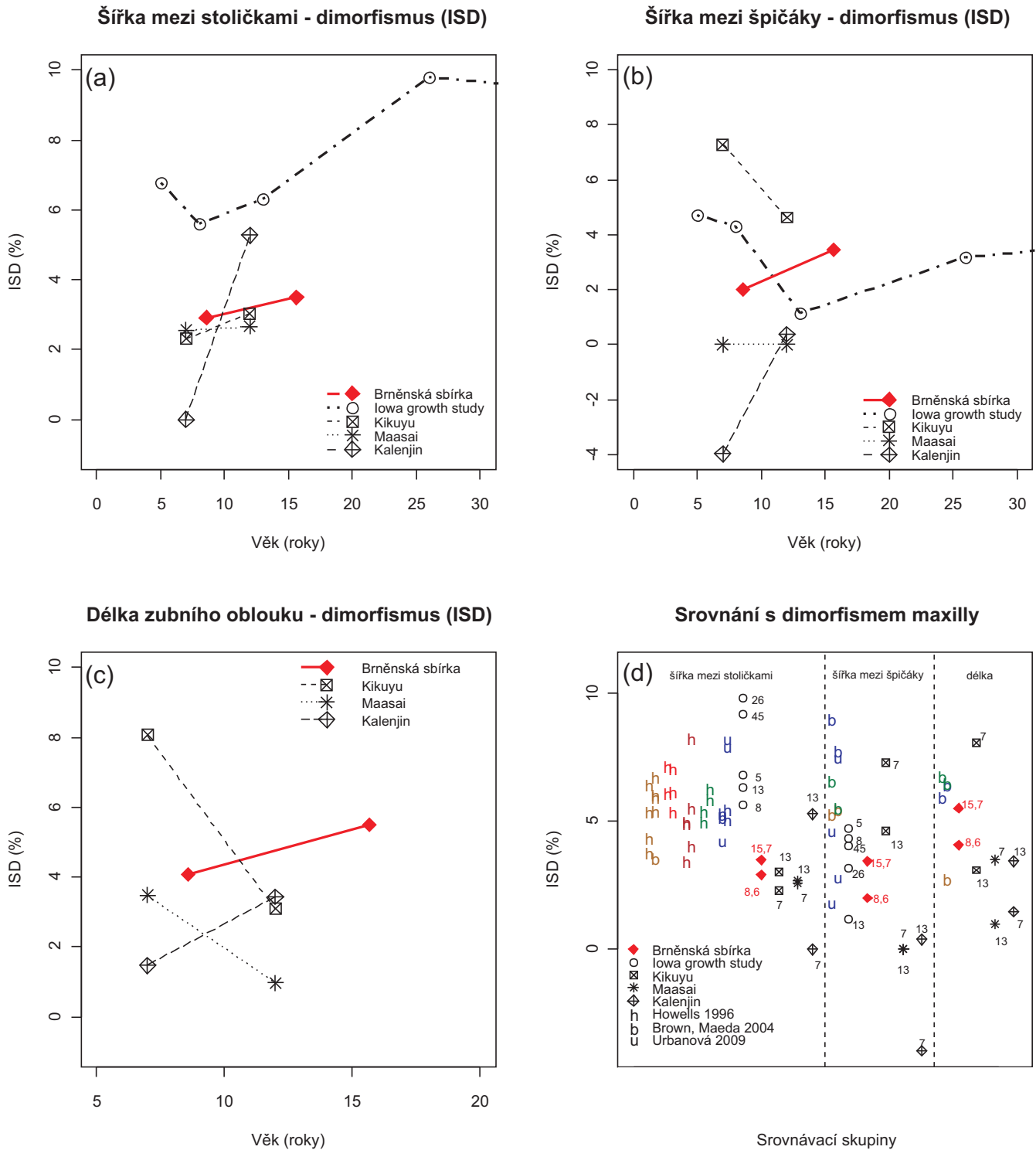
Graf 5. Index sexuálního dimorfismu (ISD) vyšší věkové kategorie: ISD – hodnoty pro celou vyšší věkovou kategorii (průměrný věk: muži 15,4 roku, ženy 15,91 roku); ISD_A – dimorfismus mezi mladší polovinou mužů a starší polovinou žen vyšší věkové kategorie (průměrný věk: muži 14,47 roku, ženy 17,09 roku); ISD_B – dimorfismus mezi starší polovinou mužů a mladší polovinou žen starší věkové kategorie (průměrný věk: muži 16,27 roku, ženy 14,74 roku).

ce měření, zahrnutých věkových kategoriích a podrobnosti v uváděných výsledcích. Z důvodu identické definice dvou rozměrů je jednou z nevhodnějších srovnávacích studií longitudinální studie šířky mezi špičáký (CsCd) a šířky zubního oblouku mezi prvními trvalými stoličkami (MsMd) u obou čelistí 15 mužů a 15 žen ve věku od 6 měsíců do 45 let (Bishara *et al.* 1997). Autoři použili záznamy z *The Iowa Facial Growth Study* a účastníky výzkumu byli Američané původem ze severní Evropy. U nikoho nebyly zaznamenány žádné patologie obličeje ani čelistí (včetně chybějících zubů) a nikdo z nich nepodstoupil žádnou ortodontickou léčbu. U obou šířkových rozměrů byly ve všech věkových kategoriích naměřeny vyšší hodnoty u mužů než u žen, což souhlasí s našimi výsledky. Oba rozměry u obou pohlaví minimálně do 13 let věku rostou. Mezi 13. a 26. rokem však zaznamenali mírné zmenšení některých rozměrů (šířka mezi špičáký a mezi stoličkami, zejména u žen), které pokračovalo i mezi 26. a 45. rokem (Bishara *et al.* 1997). Srovnání výsledků naší studie s tímto longitudinálním výzkumem a několika dalšími vzorky jsme znázornili v grafu 6. Dimorfismus (ISD) obou šířkových rozměrů ve zmíněné longitudinální studii mezi 13. a 26. rokem u obou rozměrů ještě dále mírně stoupal, což však nebylo způsobeno výraznějším růstem u mužů, nýbrž mírným poklesem hodnot u žen. Druhou studií, umožňující srovnání věkových rozdílů, je výzkum tří nám vzdálenějších populací (Kikuyu, Maasai, Kalenjin) z Keni (Hassanali, Odhiambo 2000). Autoři sledovali rozměry zubních oblouků na modelech obou čelistí dětí ve dvou věkových kategoriích; mladší mezi 6 a 8 roky a starší ve věku 12 let. Definice rozměrů však byly mírně odlišné od naší studie. S výjimkou šířky mezi špičáký na obou čelistech u populace Maasai byly všechny rozměry větší u mužů než u žen. Statisticky významný pohlavní dimorfismus v rozměrech zaznamenali pouze u starší kategorie (na dolní čelisti u vzdálenosti mezi špičáký a bukální obvodu dentálního

oblouku v rozsahu M1–M1). Ze srovnání v grafu 6 (a,b) vyplývá, že u některých vzorků byl v dětství v šířkových rozměrech zaznamenán pokles dimorfismu, u jiných vzestup. Tyto rozdíly lze interpretovat srovnáním s křivkou dimorfismu longitudinálního výzkumu. V případě šířky mezi stoličkami to byla ve všech vzorcích už vzestupná část křivky, zatímco v případě šířky mezi špičáký (mezi stejnými věkovými kategoriemi jako u šířky mezi stoličkami) to bylo různé. Pro délku zubního oblouku jsme neměli k dispozici longitudinální křivku. Z dostupných antropologických zdrojů je možné srovnat zjištěný dimorfismus rozměrů zubního oblouku dolní čelisti u nedospělých jedinců s dimorfismem v rozměrech alveolárního výběžku horní čelisti u dospělých, konkrétně vzdálenosti mezi oběma body *ektomolare* (*ekt–ekt*), šířka alveolárního výběžku horní čelisti), šířkou mezi alveoly horních špičáků a délkou patra. Ze srovnání vyplývají obdobně nízké hodnoty dimorfismu, oproti dimorfismu v šířce mezi stoličkami u dospělých osob z *The Iowa Facial Growth Study* dokonce nižší. Zmíněný longitudinální výzkum však dokončilo (do věku 45 let) pouhých 16 žen a 15 mužů.

Nízká míra dimorfismu jednotlivých rozměrů lebky se netýká pouze čelistí, ale je obvyklá i v ostatních oblastech, například ISD v sedmi standardních rozměrech u dospělých lebek brazilské populace z *Universidade Federal de São Paulo's collection* (Zavando *et al.* 2009) se pohybuje mezi 1,0 a 6,32 %, s průměrem 3,48 %, průměrné $g=0,61$). Pro srovnání lze uvést dimorfismus rozměrů některé kosti postkranálního skeletu, např. kosti pažní (*humerus*) u moderního vzorku dospělé řecké populace (Charisi *et al.* 2010), který se u tří rozměrů na pravé a levé straně pohybuje od 9,31 do 14,3 % s průměrem 12,13 % (průměrné $g=2,4$). (Pozn. srovnávací hodnoty ISD a Hedgeova g jsme ve všech uvedených srovnáních vypočítali *de novo* na základě statistických parametrů uvedených v citovaných studiích).

Ze srovnání rozdílů v rozměrech zubního oblouku mezi věkovými kategoriemi vyplývá, že nejsou jen důsledkem růstu a tvarových změn čelisti v průběhu sledovaného období, ale odráží komplikovanou povahu výměny zubů a jejich vzájemné ovlivňování. Předozadní délka zubního oblouku (AIAM) je ve vyšším věku u obou pohlaví menší, za což je však odpovědná pouze distální část oblouku (ACAM). To může být dáno jednak posuny zubů v průběhu výměny chrupu a jednak tvarovými změnami rostoucí čelisti. Tlakem prořezávající se druhé trvalé stoličky může dojít k posunu první trvalé stoličky mesialním směrem. Tento posun se může přenášet i na třenové zuby, zejména pokud se druhá trvalá stolička prořezává před trvalým špičákem (Wachsmann 1955, 18–19). Z našich výsledků vyplývá, že zkracování předozadní délky distální části zubního oblouku je sice doprovázeno růstem vzdálenosti mezi stoličkami (MsMd, rozdíl mezi oběma věkovými kategoriemi je okolo 3 %), ale větší část pozorovaných tvarových změn v šířkodélkovém indexu (WLI) je pravděpodobně způsobena zkrácením vzdálenosti špičáku a první trvalé stoličky (CsMs, CdMd; okolo 9–11 %). Přitom je současně zřejmé, že poměr šířky mezi řezáky a mezi prvními stoličkami se v průběhu těchto změn výrazně nemění. Již zmíněný výzkum

Graf 6: Srovnání ISD (%) Brněnské sbírky s výsledky jiných studií:

(a) Srovnání věkových rozdílů v dimorfismu šířky mezi stoličkami zubního oblouku dolní čelisti v našem průřezovém vzorku (MsMd), v *The Iowa Facial Growth Study* se stejnou definicí rozměru (Bishara *et al.* 1997) a průřezového výzkumu tří keňských skupin – zde byla šířka měřena na vnější straně prvních trvalých stoliček (Hassanali, Odhiambo 2000);

(b) obdobné srovnání pro šířku mezi dolními špičkami, definice rozměru byla v všech vzorků stejná, na rozdíl od našeho výzkumu však byla v obou srovnávacích studiích měřena přímo na modelech;

(c) obdobné srovnání pro délku mandibulárního zubního oblouku v rozsahu I(i)–M1, definice rozměru se však liší a nemáme k dispozici longitudinální trend;

(d) srovnání všech údajů uvedených v grafech (a–c) s odpovídajícími rozměry horních čelistí dospělých osob: šířka *ekt–ekt*, šířka mezi alveoly horních špičáků (Urbanová 2009) a délka horního patra (*alv–pr*), písmena odpovídají iniciále citovaného autora (Brown, Tomoko 2004; Howells 1996; Urbanová 2009, Urbanová, Králík 2008), barvy písmeny označených bodů odpovídají kontinentům, ze kterých populace pochází (světle hnědá – Asie, červená – Amerika, hnědá – Afrika, zelená – Austrálie, modrá – Evropa) a připojená čísla odpovídají průměrnému věku jedinců ve vzorku (v letech).

tří keňských populací (Hassanali, Odhiambo 2000) uvádí výsledky s našimi v hlavních rysech srovnatelné. Průměrné hodnoty šířky zubního oblouku dolní čelisti byly ve starší věkové kategorii vyšší (s výjimkou žen Kalenjin), zatímco délka oblouku byla ve starší věkové kategorii vždy nižší (v průměru o 8,27 %). Hassanali a Odhiambo (2000) to vysvětlují především jako důsledek výměny chrupu v oblasti třenových zubů. Dalšími faktory působícími na obvod alveolárního oblouku jsou podle zmíněných autorů růst dento-alveolárního komplexu a míra obráceného skusu, případně hloubky skusu (Hassanali, Odhiambo 2000).

Při interpretaci výsledků je však stále třeba mít na paměti, že v naší studii, na rozdíl od diskutované longitudinální studie (Bishara *et al.* 1997), nesledujeme skutečné věkové změny u týchž lidí, ale pouze na průřezu populací porovnáváme mladší a starší věkovou kategorii, přičemž každá z nich je složená z jiných případů. Část zjištěných rozdílů tedy nemusí nutně odrážet pouze růstové a vývojové změny, ale i jiné rozdíly mezi oběma vzorky, včetně vlivu náhodných faktorů. Velikostní dimorfismus ve většině rozměrů našeho brněnského vzorku je číselně vyšší ve vyšší věkové kategorii, což odpovídá předpokladům o sexuální dimorfismu těla a mechanismech jeho změn, rozdíl však není velký. Částečně to však může být způsobeno faktem, že vývoj žen v pubertě předbíhá muže (až o dva roky), a sexuální dimorfismus ve vyšší věkové kategorii v našem vzorku (kde jsou navíc muži o půl roku mladší) sice splňuje kritérium srovnatelnosti stavu prořezání chrupu, nikoli však srovnatelnosti postupu celkového tělesného vývoje; srovnáváme tak ženy vývojově pokročilé s muži, které podstatné změny většinou ještě čekají. Proto jsme se pokusili srovnat procentuální dimorfismus (ISD) celé vyšší věkové kategorie s dimorfismem, který byl vypočítán z hodnot starší poloviny mužů a mladší poloviny žen vyšší věkové kategorie, a také s dimorfismem získaným naopak z rozdílů mezi starší polovinou žen a mladší polovinou mužů starší věkové kategorie (graf 5). Z hlediska obvyklého charakteru růstu jsme očekávali, že dimorfismus vývojově si více odpovídajících skupin (mladší polovina žen a starší polovina mužů) bude větší, než je dimorfismus celého vzorku. To se však potvrdilo pouze u šířky mezi prvními stoličkami (MsMd). Dimorfismus šířky mezi špičáky tento výběr neovlivnil a u všech ostatních rozměrů byl smysl změny přesně opačný; srovnání poskytlo menší hodnoty dimorfismu, než jsme našli v celé vyšší věkové kategorii. Vysvětlení umožňuje interpretace pohlavních rozdílů v časování stěsnávání chrupu. Ženy ve starší věkové kategorii ve stěsnání chrupu došly dále než muži, takže je dimorfismus výraznější. Později, až stěsnání u mužů dosáhne stejné úrovně (v našem materiálu nezachytitelný vliv prořezání třetí stoličky), se dimorfismus v předozadních rozměrech zubního oblouku opět sníží. Pro zachycení vrcholu dimorfismu na našem materiálu by bylo vhodné doplnit měření ve věku mezi námi použitými kategoriemi.

Použitým hodnocením tvaru na základě šesti indexů nebyly zjištěny žádné výrazné tvarové mezipohlavní rozdíly. Toto zjištění je v souladu s předchozím zjištěním velmi malého dimorfismu ve tvaru ve studii 3D tvarové analýzy celé dolní

čelisti na základě 38 význačných bodů (Franklin *et al.* 2007). Jedinou výjimkou bylo vystupování špičáků bukálním směrem u mladší věkové kategorie (CIs, CId). Oproti předpokladu vyplývajícímu z práce Schutkowskoho (1993), který považuje za mužský znak U tvar zubního oblouku dolní čelisti se širší frontální oblastí oblouku danou větší protrusí špičáků (a na svém srovnávacím souboru ze *Spitalfields Coffin Plate Sample* také tuto tendenci zaznamenal), v našem souboru při našem způsobu hodnocení byl smysl dimorfismu opačný. Místo aby špičáky více vystupovaly u mužů, vystupovaly bukálním směrem více u žen (vyšší CIs a CId). Ani šířkový index (WWI), jehož výraznější mezipohlavní rozdíl by mohl indikovat relativně širší frontální úsek oblouku u mužů, nevykazuje žádný významný dimorfismus, ženy mladší věkové kategorie mají tento index dokonce číselně mírně vyšší, a neliší se navíc ani mezi věkovými kategoriemi a představuje tak vlastně nejstabilnější hodnocený parametr. Naše výsledky a výsledky Schutkowskoho (1993) ovšem nejsou úplně srovnatelné jednak kvůli způsobu hodnocení a jednak z hlediska hodnocených věkových kategorií. Schutkovski morfognosticky posuzoval tvar zubního oblouku, mužská forma v jeho popisu představuje „mírné vysunutí alveolů špičáků proti sousedním stoličkám“ (Schutkowski 1993, 200), čímž zubní (orig. dental) oblouk projevuje U tvar a je v přední části širší. Hodnotí tedy charakter a polohu alveolů. My jsme morfometricky studovali polohu vrcholu *apex coronae dentis* špičáku. Pokud by se pohlaví výrazněji lišila v míře prognacie špičáků (muži ortognátní a ženy prognátní špičáky), je možné, že by vrcholy špičáků vystupovaly více ženám, i když by jejich alveoly (resp. okraj alveolů) zůstávaly s ostatními v pravidelném parabolickém oblouku, zatímco u mužů by tomu mohlo být naopak. Rozdíly však mohou být způsobeny také odlišným věkovým složením vzorků (Schutkovski: 0–5 let, Brněnská sbírka, mladší kategorie: 7,5–9,5 roku) a také odlišným způsobem vzniku obou vzorků (viz dále). Ve vyšší věkové kategorii už tvarové rozdíly mezi pohlavími nebyly přítomny dokonce ani v tomto znaku. Prostředky tradiční morfometrie na daném vzorku nenalezly žádný výrazný dimorfismus, je otázkou, zda by nebyly úspěšnější detailnější metody geometrické morfometrie. Řešením by mohlo být trojrozměrné hodnocení oblouku jak na úrovni alveolů, tak v okluzní rovině korunek zubů.

Je otázkou, jak mohou být výsledky ovlivněny charakterem studované populace a způsobem vzniku studovaného vzorku. Tato práce je založena na analýze modelů čelistí ortodontických pacientů, nejedná se tedy o reprezentativní vzorek dané populace. Modely pochází jen z jedné stomatologické praxe a byly vytvořeny pouze pro ty pacienty, jejichž chrup vyžadoval určitý typ léčby, přičemž léčbu ordinoval jediný lékař. Nemoci a defekty chrupu, jejichž léčba nevyžaduje vytvoření studijních modelů, a především čelisti zdravých lidí, kteří nepotřebovali v průběhu svého růstu a vývoje ortodontické zásahy vůbec, ve vzorku chybí. Na druhou stranu je vzorek selekcí z původního souboru; byly vyloučeny čelisti s patologiemi znemožňujícími morfometrickou analýzu čelisti a do studie byli zařazeni jen jedinci, kteří byli v rámci sledované

kategorie na stejné úrovni prořezání zubů. U ortodontických pacientů je ale velmi důležité zachytit vzájemný vztah čelistí, takže jsou většinou vytvářeny nejen modely patologické čelisti, ale i modely druhé, zdravé čelisti. Je otázkou, jaký je vztah mezi takto vytvořeným výběrem a hypotetickým náhodným vzorkem zdravých lidí ze stejné populace, a jak skutečnost, že je vzorek výsledkem selekce, může ovlivnit výsledky studie. Selektce patologií byla schopna postihnout jen patologie zkoumaných čelistí, nikoli možný patologický vztah odpovídajících si čelistí, kvůli kterému mohly být některé modely vyrobeny. Vzhledem k tomu, že lékařské záznamy k čelistem o léčeném problému a postupu léčby nejsou dostupné, nelze vyloučit čelisti s tímto druhem patologie. Některé dolní čelisti s patologickým vztahem k horní čelisti tak pravděpodobně byly zařazeny do výzkumu a mohou variabilitu studovaného vzorku posouvat mimo variabilitu populace.

Vzhledem k zaměření na dimorfismus nemusí být bez významu ani výrazný početní nepoměr chlapců a dívek ve sbírce ortodontických modelů, která představuje veškeré pacienty dané ordinace za příslušné období. Poměr pohlaví činí ve sbírce 0,63 chlapců na jednu dívku, zatímco v běžných lidských populacích se poměr pohlaví v dětství pohybuje okolo 1,0 (častěji s mírnou převahou mužů). Je tedy otázkou, proč převažují ve sbírce dívky a zda to nemůže mít vliv na zjištěné mezipohlavní rozdíly. Teoreticky by mohla být v našem případě převaha dívek dána tendencí žen preferovat lékařku před lékařem. Většina pacientů však byla příliš mladá na to, aby sama rozhodovala o výběru lékaře. Pokud se jedná o nějaké preference ženy-lékařky, mohou to být maximálně preference rodičů, nejspíše matek. Jiným důvodem by mohla být větší tendence žen k využívání zdravotnických služeb obecně (srov. Bakalář 2006), závažnost ani frekvence ortodontických poruch se nemusí mezi pohlavími lišit, ale ženy by mohly přicházet k lékaři častěji a už s menšími potížemi – kvalita chrupu pro ně může mít větší význam než pro muže. V tom případě by mohl být mužský vzorek výraznější selekcí mimo normu. Konečně je tu však také možnost, že v ženské populaci je skutečně větší četnost nebo i závažnost ortodontických poruch, což se odráží v pohlavní struktuře sbírky modelů. Evoluční trend ke gracilizaci čelistí mohl u žen dospět dále než u mužů a pokud by to v obdobné míře nerespektovala i velikost zubů, mohou mít ženy skutečně častěji problémy s uspořádáním zubů v zubním oblouku, zejména při prořezávání trvalého chrupu. Záleží ovšem na vztahu velikosti čelisti a velikosti zubů. Pokud platí třetí možnost, mohl by výběr čelistí bez zjevných ortodontických patologií vést celkově (u mužů i u žen) k posunu k vyšším hodnotám rozměrů, u žen však častěji a v průměru tak výrazněji, což by mohlo v konečném důsledku snižovat zjištěný dimorfismus v rozměrech oproti situaci v celém ortodontickém souboru. Je však otázkou, co by takový posun znamenal z hlediska vztahu tohoto výběru k vzorku z normální populace.

V budoucnu by proto bylo vhodné ověřit naše morfometrické výsledky na vzorku otisků čelistí pocházejících ze zdravé populace a mít přitom kontrolu všech předcházejících ortodontických i jiných stomatologických zásahů a v analýze uplatnit

také velikost zubů (zejména mesiodistální rozměry korunek). Nová studie vztahu vývoje zubů (mineralizace chrupu od narození do dospělosti) s formou (velikostí a tvarem) dolní čelisti ukázala (Coquerelle *et al.* 2010), že mezi vývojem chrupu a dolní čelisti existuje velmi úzký vztah ve fázi od narození do úplného prořezání dočasného chrupu. Další období ontogeneze jsou pak charakterizována stále výraznějším osamostatňováním vývoje dolní čelisti a vývoje chrupu. Srovnáním vzorku zdravé populace a případů z ortodontické sbírky by se mohlo ukázat, jakou roli při vzniku ortodontických vad hrají velikostní neshody zubů a čelisti, a také jaký podíl na tom má každá z obou stran. Kromě jiného by pak bylo jasnější, do jaké míry je vzorek vybraný z ortodontické sbírky na základě nepřítomnosti zjevných patologií, navzdory všem zmíněným i jiným, dosud skrytým vlivům, vhodný jako referenční materiál pro neznámé recentní kosterní/dentální nálezy. I v případech, že bude morfometricky odpovídat náhodnému výběru z běžné populace, zůstane však stále otevřenou otázkou, do jaké míry je vzorek vhodným srovnávacím materiálem pro archeologické nálezy. Kromě rozdílů mezi moderními a historickými populacemi ve velikosti, růstu a parametrech životní historie zde zůstane neznámou rozdíl ve způsobu vzniku obou vzorků. U historických vzorků, včetně dětí z pohřebiště Spitalfields, které zpracovával Schutkowski (1993), se vždy jedná o děti, které v daném věku zemřely. Pokud by příčiny smrti nebyly neutrální vůči dimorfním znakům, např. už jen vzhledem k velikosti těla, mohl by být i velikostní dimorfismus takového vzorku odlišný od dimorfismu v žijící populaci.

ZÁVĚRY

1. Na průřezovém vzorku čelistí z *Brněnské sbírky sádrových ortodontických modelů chrupu* jsme ověřili využitelnost sádrových modelů čelistí v antropologické praxi. Jak samotné modely, tak standardizace snímání a metodika digitalizace význačných bodů jsou využitelné a umožňují zkoumání zubního oblouku nedospělých jedinců na tomto materiálu. Otázkou zůstává vztah použitého vzorku a normální zdravé populace.
2. Rozměry zubního oblouku žen byly vždy v průměru menší než rozměry mužů stejné věkové kategorie, přičemž dimorfismus ve vyšší věkové kategorii byl mírně vyšší. U většiny rozměrů ani ve vyšší věkové kategorii nepřesahoval sexuální dimorfismus 5 %, což odpovídá míře zjištěné jinými studiemi.
3. Rozdíly rozměrů mezi jednotlivými věkovými kategoriemi jsou určeny součinností mnoha faktorů (tvarové a velikostní změny čelisti, prořezávání zubů, vzájemné vztahy zubů v čelisti). Zubní oblouk sledovaný v rozsahu od I(i)1 po M1 byl u obou pohlaví ve vyšším věku předozadně kratší ve své distální části (ACAM). Podílil se na tom zejména zkrácení vzdálenosti špičáku a první trvalé stoličky (CsMs, CdMd). Důvodem zkrácování oblouku může být tlak prořezávajících se stoliček, který se přenáší na mesiálněji zuby a způsobuje jejich stěsnávání. Mezipohlavní

rozdíly v postupu a finální míře stěsnání mohou být příčinou dimorfismu rozměrů zubního obluku.

4. Ve většině hodnocených tvarových indexů se pohlaví výrazně nelišila. Výjimkou byl index vystupování špičáku v mladší věkové kategorii. Oproti předpokladům založeným na předchozích studiích (Schutkowski 1993) špičák vystupoval buklálně výrazněji u žen než u mužů. Neshoda však může být důsledkem odlišné definice polohy špičáku a věkovými rozdíly vzorků obou studií.

PODĚKOVÁNÍ

Náš velký dík patří zejména MUDr. Danuši Kahleové za poskytnutí ortodontických modelů chrupu, Mgr. Janu Hutákové za neocenitelnou pomoc při založení *Brněnské sbírky sádrových ortodontických modelů chrupu* a Dr. Ladislavu Nejmanovi za překlad abstraktu do anglického jazyka. Děkujeme rovněž oběma recenzentům za cenné připomínky k první verzi tohoto článku.

LITERATURA

- Alvaran, Natalia – Roldan, Samuel I. – Buschang, Peter H. (2009): Maxillary and mandibular arch widths of Colombians. *American Journal of Orthodontics and Dentofacial Orthopedics*, 135(5), 649–656.
- Bakalář, Eduard (2006): Podporujte ženy – ale ne na sto procent. *Vesmír*, 85, 15–17.
- Bishara, Samir E. – Jakobsen, Jane R. – Treder, Jean – Nowak, Arthur (1997): Arch width changes from 6 weeks to 45 years of age. *American Journal of Orthodontics and Dentofacial Orthopedics*, 111, 401–409.
- Black, Thomas K. III (1978): Sexual Dimorphism in the Tooth-Crown Diameters of the Deciduous Teeth. *American Journal of Physical Anthropology*, 48, 77–82.
- Boucher, Barbara J. (1957): Sex differences in the foetal pelvis. *American Journal of Physical Anthropology*, 15, 581–600.
- Brown, Peter – Maeda, Tomoko (2004): Post-Pleistocene diachronic change in East Asian facial skeletons: the size, shape and volume of the orbits. *Anthropological Science*, 112, 29–40.
- Cardoso, Hugo F. V. (2006): Brief Communication: The Collection of Identified Human Skeletons Housed at the Bocage Museum (National Museum of Natural History), Lisbon, Portugal. *American Journal of Physical Anthropology*, 129, 173–176.
- Coquerelle, Michael – Bayle, Priscilla – Bookstein, Fred L. – Braga, José – Halazonetis, Demetrios J. – Katina, Stanislav – Weber, Gerhard W (2010): The association between dental mineralization and mandibular form: a study combining additive conjoint measurement and geometric morphometrics. *Journal of Anthropological Science*, 88, 129–150.
- Dadejová, Vlasta (2010): *Pohlavní dimorfismus morfologie alveolárního obluku nedospělých jedinců*. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita.
- Dobisíková, Miluše (1999): Určování věku. In: Stloukal, Milan a kol., ed., *Antropologie, příručka pro studium kostry*. Praha, Národní muzeum, 235–339.
- Dokládál, Milan (1994): *Anatomie zubů a chrupu*. Brno: Masarykova univerzita.
- Fechner, Patricia Y. (2002): Gender differences in puberty. *Journal of Adolescent Health*, 30, 44–48.
- Firth, David – Turner, Heather (2010): *Relimp: Relative Contribution of Effects in a Regression Model*. R package version 1.0-2. (online) <http://CRAN.R-project.org/package=relimp>.
- Franklin, Daniel – Oxnard, Charles E. – O'Higgins, Paul – Dadour, Ian (2007): Sexual Dimorphism in the Subadult Mandible: Quantification Using Geometric Morphometrics. *Journal of Forensic Sciences*, 52(1), 6–10.
- Hammer, Ø. – Harper, D. A. T. – Ryan, P. D. (2001): PAST: Palaeontological Statistics software package for education and data analysis, version 1.90. *Palaeontologia Electronica*, 4(1), 9 pp.
- Hassanali, J. – Odhiambo, J.W. (2000): Analysis of dental casts of 6-8- and 12-year-old Kenyan children. *European Journal of Orthodontics*, 22, 135–142.
- Howells, W. W. (1996): Howells' Craniometric Data on the Internet. *American Journal of Physical Anthropology*, 101, 441–442.
- Hunt, Edward E. jr. – Gleiser, Isaac (1955): The Estimation of Age and Sex of Preadolescent children from Bones and Teeth. *American Journal of Physical Anthropology*, 13, 479–487.
- Charisi, Drosia – Eliopoulos, Constantine – Vanna, Velissaria – Koiliias, Christos G. – Manolis, Sotiris K. (2010): Sexual Dimorphism of the Arm Bones in a Modern Greek Population. *Journal of Forensic Sciences*, 56(1), 10–18.
- Komsta, Lukasz – Novomestsky, Frederick (2011): *Moments: Moments, cumulants, skewness, kurtosis and related tests*. R package version 0.12. (online) <http://CRAN.R-project.org/package=moments>.
- Králík, Miroslav – Urbanová, Petra – Mořkovský, Tomáš – Hložek, Martin (2007): Neinvazivní rekonstrukční postupy v antropologii. *Sborník z konference konzervátorů a restaurátorů*. Znojmo: Technické muzeum v Brně, 68–71, XI–XIII.
- Loth, Susan R. – Henneberg, Maciej (1996): Mandibular Ramus Flexure: A New Morphologic Indicator of Sexual Dimorphism in the Human Skeleton. *American Journal of Physical Anthropology*, 99, 473–485.
- Maindonald, John – Braun, W. John (2010): *DAAG: Data Analysis And Graphics data and functions*. R package version 1.03. (online) <http://CRAN.R-project.org/package=DAAG>.
- Malas, M. – Dogan, S. – Evcil, E. – Desdicioglu, K. (2006): Fetal development of the hand, digits and digit ratio (2D:4D). *Early Human Development*, 82(7), 469–475.
- Molleson, Theya – Cruse, Karen – Mays, Simon (1998): Some Sexually Dimorphic Features of the Human Juvenile Skull and their Value in Sex Determination in Immature Skeletal Remains. *Journal of Archaeological Science*, 25, 719–728.
- Noguchi, Kimihiro – Wallace Hui, W. L. – Gel, Yulia R. – Gastwirth, Joseph L. – Miao, Weiwen (2009): *Lawstat: An R package for biostatistics, public policy, and law, version 2.3*. (online) <http://CRAN.R-project.org/package=lawstat>.
- Perini, T. A. – de Oliveira, Glauber Lameira – dos Santos Ornellas, Juliana – de Oliveira, Fátima Palha (2005): Technical error of measurements in anthropometry. *Revista Brasileira de Medicina do Esporte*, 11(1), 86–90.
- Plate, Tony – Heiberger, Richard (2011): *Abind: Combine multi-dimensional arrays*. R package version 1.3-0. (online) <http://CRAN.R-project.org/package=abind>.
- Procházková, J. – Zlámalová, H. – Doležal, A. (1994): Growth and Ontogenetic Development in Man. In: Hajniš, K., ed., *Growth and Ontogenetic Development in Man*. Prague: Department of Anthropology, Charles University, 7–14.
- R Development Core Team (2011): *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. (online) <http://www.R-project.org/>.
- Revelle, W. (2010): *Psych: Procedures for Personality and Psychological Research Northwestern University, Evanston*. Verze 1.0-93. (online) <http://personality-project.org/r/psych.manual.pdf>.
- Rohlf, James F. (2008): *tpsDig program, version: 2.12*. Department of Ecology and Evolution, State University of New York, Stony Brook.
- Scheuer, Louise (2002): Brief Communication: A Blind Test of Mandibular Morphology for Sexing Mandibles. *American Journal of Physical Anthropology*, 119, 189–191.
- Schutkowski, Holger (1993): Sex Determination of Infant and Juvenile Skeletons: I. Morphognostic Features. *American Journal of Physical Anthropology*, 90, 199–205.
- Ulijaszek, Stanley J. – Kerr, Deborah A. (1999): Anthropometric measurement error and the assessment of nutritional status. *British Journal of Nutrition*, 82, 165–177.
- Urbanová, Petra (2009): *A Study of Human Craniofacial Variation by Using Geometric Morphometrics*. Doctor thesis. Brno: Masaryk University.
- Urbanová, Petra – Králík, Miroslav (2008): *COLIPR 1.0: Coordinates based*

- Legal Investigation PRogramme*. Brno: Department of Anthropology, Faculty of Science, Masaryk University. (online) <http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=477>.
- Viechtbauer, Wolfgang (2010): Conducting meta-analyses in R with the metafor package. *Journal of Statistical Software*, 36(3), 1–48. Retrieved from: <http://www.jstatsoft.org/v36/i03/>.
- Wachsmann, Karel (1955): Vývoj a růst. In: Adam, Miroslav – Škaloud, Ferdinand – Wachsmann, Karel, *Učebnice ortodontie*. Praha, Státní zdravotnické nakladatelství, 11–20.
- Weaver, David S. (1980): Sex Differences in the Iliac of a Known Sex and Age Sample of Fetal and Infant Skeletons. *American Journal of Physical Anthropology*, 52, 191–195.
- Weaver, David S. (1986): Forensic Aspects of Fetal and Neonatal Skeletons. In: Reichs, Kathleen J., ed., *Forensic Osteology, Advances in the Identification of Human Remains*. Springfield: Charles C. Thomas, 90–100.
- Wilson, Laura A. – MacLeod, Norman – Humphrey, Louise T. (2008): Morphometric Criteria for Sexing Juvenile Human Skeletons Using the Ilium. *Journal of Forensic Sciences*, 53(2), 269–278.
- Zavando, Matamala Daniela Alejandra – Suazo, Galdames Iván Claudio – Smith, Ricardo Luis (2009): Sexual dimorphism determination from the lineal dimensions of skulls. *International Journal of Morphology*, 27(1), 133–137.

AUTOŘI

Dadejová, Vlasta (1985), fyzická antropoložka, absolventka Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity a dok-

torská studentka tamtéž. Diplomová práce: *Pohlavní dimorfismus morfologie alveolárního oblouku nedospělých jedinců* (2010). Téma disertační práce: *Rozměry a prořezávání zubů v české populaci*. Kontakt: Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Kotlářská 2, 611 37 Brno
e-mail: <v.dadejova.ml@centrum.cz>

Králík, Miroslav (1973), antropolog; v současnosti působí jako docent Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity. Zabývá se sexuálním dimorfismem u živého člověka a na kostře člověka, a dále analýzou lidských stop na archeologických nálezech. Kontakt: Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Kotlářská 2, 611 37 Brno
e-mail: <mirekkralik@seznam.cz>

Urbanová, Petra (1978), fyzická antropoložka, odborná asistentka Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, vedoucí Oddělení biologické antropologie. Zabývá se aplikací kvantitativních metod analýzy obrazu a tvaru (zejména aplikací pokročilých geometrických metod) ve forenzní antropologii, neinvazivními restauračními postupy, 3D modelováním a virtuální antropologií. Kontakt: Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Kotlářská 2, 611 37 Brno
e-mail: <urbanova@sci.muni.cz>

Antropologie těla

Martin Soukup¹, Michaela Balcerová²

¹ *Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00, Praha 1*

² *Pražská vysoká škola psychosociálních studií, Hekrova 805, 149 00, Praha 4-Háje*

ANTHROPOLOGY OF BODY

ABSTRACT The object of the paper is anthropology of the body as a branch of anthropology as such. The authors distinguish between organic and cultural dimension of the human body. Anthropology examines the body on three structural levels, which correspond to the three main types of cultural elements: artifacts, norms and meanings. Concerning the framework of anthropology of the body, the defined levels can be studied by means of modification, disciplination and semiotization processes.

KEY WORDS body; anthropology; anthropology of body; culture

ABSTRAKT Předmětem studie je antropologie těla jako samostatné antropologické oblasti. Autoři rozlišili organickou a kulturní dimenzi lidského těla. Antropologie zkoumá tělo na třech strukturálních úrovních, které odpovídají třem hlavním typům kulturních prvků: artefakty, normy a významy. Vymezené úrovně lze s ohledem na antropologii těla uchopit prostřednictvím procesů úpravy, disciplinace a semiotizace těla.

KLÍČOVÁ SLOVA tělo; antropologie; antropologie těla; kultura

ÚVOD A VYMEZENÍ PROBLEMATIKY

Lidské tělo představuje základní a nejbližší prostředek, který provází člověka při všech aktivitách. Zkoumání těla tedy vyžaduje výrazně interdisciplinární přístup, o který usiluje antropologie těla jako samostatná oblast antropologie. Antropologie těla hledá inspiraci v řadě věd o člověku, společnosti a kultuře. Hlavní podněty čerpá především z psychologie, sociologie, historie, filozofie a biologie, jejichž poznatky usiluje tvůrčím způsobem integrovat. Obecně lze říci, že předmětem jejího zájmu je studium lidského těla v čase a prostoru, a to s ohledem na jeho biologickou, sociální a kulturní dimenzi. Tato oblast antropologie studuje tělo v širokém spektru souvislostí. Tak například se věnuje způsobům, jak kultura s tělem zachází, funkcím, které reprezentuje a plní a symbolům a hodnotám, které se tělu připisují. Stranou zájmu nezůstává ani rovina vztahu jedince k tělu, souvislosti mezi stavy těla (*soma*), duše (*psyché*) a vlivy životního prostředí. Ohniskem jejího zájmu je také studium těla z hlediska sociálních konstrukcí i mechanismů sociokulturní kontroly. V neposlední

řadě se antropologie opírá také o diachronní perspektivu, kdy akcentuje výzkum lidského těla v souvislosti s rozmanitými historickými proměnami kultury.

Již francouzský sociolog a etnolog **Marcel Mauss** (1872–1950) ve vlivné studii *Les techniques du corps* (Techniky těla, 1936) formuloval názor, že „tělo je první a přirozený instrument člověka. Nebo přesněji řečeno: aniž mluvíme o instrumentu, tělo je přirozený technický objekt a zároveň technický prostředek člověka“ (Mauss 1972, 96). Tělo jako univerzálie limituje svou morfologií a fyziologií možnosti kultury. Každá konkrétní kultura rozmanitým způsobem lidské tělo uchopuje (například způsob chůze a běhu, hygienické návyky). Tělo se převádí z řádu přírodního do kulturního. Každá známá kultura nějak zachází s tělem, upravuje jej, disciplinuje a přiřkládá mu nejrozličnější významy. Jakkoli je tělo kulturní univerzálie, každá kultura s ním zachází rozdílně a žádná z nich nenechává tělo netknuté. Ilustrují to jihoameričtí Kađuvejové, které popisuje ve svém díle *Tristes tropiques* (Smutné tropy, 1955) francouzský antropolog **Claude Lévi-Strauss** (1908–2009). Zdobení lidského těla vyčleňovalo každého Kađuveje z přírodního

řádu: „Člověk musel být omalovaný, aby byl člověkem, ten, kdo zůstával v přirozeném stavu, nelišil se nijak od přírody“ (Lévi-Strauss 1966, 129). Kultury se více či méně liší co do jednotlivých kulturních prvků, ale jejich nejmenším společným jmenovatelem je vždy lidské tělo.

Z antropologického hlediska můžeme u lidského těla rozlišit **organickou** a **kulturní** dimenzi. Kulturní dimenze má tři strukturální úrovně – tělo jako **artefakt**, **norma** a **význam**. Tři stanovené strukturální úrovně můžeme uchopit pomocí procesů, jimiž je lidské tělo **upravováno**, **disciplinováno** a **semiotizováno**. Právě na lidském těle lze demonstrovat sílu kultury a ukázat dynamiku **kulturního** a **biologického** determinismu. Lze konstatovat, že uvedené tři strukturální úrovně odpovídají kulturně antropologickému přístupu ke kultuře. V antropologii se totiž pod pojmem kultura rozumí systém artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí, které jsou sdíleny členy určité společnosti (Soukup 2011). Každou z uvedených rovin můžeme ilustrovat četnými příklady z různých kultur.

TĚLO JAKO ARTEFAKT

Lidé v každé známé kultuře upravují svá těla a někdy se jedná o velmi drastické úpravy. Nechvalně známá je ženská obřízka (*infibulace*), která je hojně rozšířená u afrických kmenů, a to zejména v severozápadní Africe (Egypt, Somálsko, Súdán), ale také v pomyslném pásu, který západovýchodně protíná africký kontinent od Senegalu po Somálsko. Pozornosti se jí dostalo i v Evropě. Již v roce 1827 prosazoval infibulaci německý lékař **Karl August Weinhold** (1782–1829) jako povinnou pro ty, kteří byli shledáni jako nevhodní pro reprodukci. Rovněž se doporučovala, aby se zabránilo masturbaci, která byla chápána jako zdraví nebezpečná (Pitts-Taylor 2008). Tato praktika je někdy dávana do souvislosti s některými světovými náboženstvími, s nimiž ji ovšem nelze spojovat. Infibulaci praktikují muslimské i křesťanské společnosti v Africe. Ani v jednom případě není článkem víry. Jedná se o prastarou praktiku, kterou prováděly zejména africké kmeny v souvislosti s ženskými iniciačními rituály (podrobněji srov. Malina 2007, 2009, Skupnik 2007, Vrhel 2002).

Tak například Mendové, kteří patří k nejvýznamnějším etnickým skupinám v Sierra Leone, provádějí ženskou obřízku v rámci rituálu dospělosti dívek. Po první menstruaci dochází na několik týdnů i měsíců k separaci dívek od společnosti. Dívky přestávají nosit dětské oblečení, oblékají krátké sukénky a tělo potírají bílým jílem. Krátce po separaci dívky podstupují obřízku, při níž se jim odstraňuje klitoris a malé stydké pysky. Důvodem k zákroku je přesvědčení, že se tím zvyšuje plodnost žen. Během tohoto období se dívky učí dovednostem a povinnostem, spojeným s rolí ženy a manželky. Iniciale jako typ přechodového rituálu mění dívky v ženy, které se po ukončení iniciace vracejí do společnosti jako potenciální manželky a matky (Haviland 1990, 370–371). Ženská obřízka má ovšem dramatické dopady na kvalitu sexuálního života žen, jejich reprodukci a nezhřídka ohrožuje jejich zdraví a život. Proto se vedou mezinárodní kampaně za zákaz těchto praktik.

Drastické praktiky úprav lidského těla jsou však známe z mnoha oblastí světa. Velmi dobře zdokumentované jsou například deformace chodidel čínských dívek, kterým byly lámány nártý tak, že mohly být prsty nohou zavinuty pod chodidlo. Dívky, které měly malá chodidla, muži považovali za velmi atraktivní, a proto rodiče zvyšovali tímto drastickým postupem jejich „krásu“. Tento zvyk se objevil již v 10. století a k jeho zákazu došlo v Číně až v roce 1911, ale i tento zákaz byl běžně porušován.

Jako třetí příklad deformace a úpravy těla můžeme uvést horské kmeny Nové Guineje, kde si muži i ženy utínali články prstů vždy, když zemřel někdo z rodiny. Australský dobrodruh a zlatokop **Michael Leahy** (1901–1979), který se zřejmě jako první se svými pomocníky dostal do centrálních horských oblastí Nové Guineje, popsal své setkání s tamějšími obyvateli těmito slovy: „Muži měli probodnutých až pět míst na těle, aby uchytili prasečí kly, kosti a ozdoby z křemene (...) Muži i ženy měli utnuté prsty, některým chyběla celá ruka. Zjistili jsme, že tyto amputace jsou smutečním zvykem a dozvěděli jsme se, že brňavka v lokti byla umrtvena úderem předtím, než byl prst odťat“ (Leahy 1991, 8–9). Všechny popsání případy naznačují, že lidskému tělu, jeho morfologii a fyziologii jsou v každé kultuře přikládány rozmanité významy.

Lidské tělo je kulturně konstruováno a reprezentováno. Zřetelně to můžeme pozorovat na menstruaci. Ta je neutrálním fyziologickým jevem, který se stává v kultuře nositelem rozmanitých významů. Menstruující ženy jsou v některých kulturách chápány jako nečisté, jsou separovány, nebo se musí zdržet určitých činností. Na druhou stranu se v některých kulturách menstruace oslavuje, je symbolem plodnosti a života. Nabývá různých významů, je tabuizována i oslavována, stává se politikou i náboženskou entitou, ale nikdy není neutrální. Můžeme to ilustrovat na příkladu dvou novoguinejských kmenů. Australský antropolog **Herbert Ian Priestly Hogbin** (1904–1989) uskutečnil terénní výzkum u obyvatel ostrova Wogeo (severní břehy Nové Guineje, poblíž ústí řeky Sepik), jehož výsledky uveřejnil v monografii *The Island of Menstruating Men* (Ostrov menstrujících mužů, 1970). Zde popsal rituál, při němž si muži pouštějí žilou nařezáváním penisu. Muži se tak symbolicky vyrovnávají vysoce ceněné ženské plodnosti (Hogbin 1970). Takové praktiky mají své analogie na mnoha místech Melanésie. Tak například příslušníci kmene Awa (provincie Eastern Highlands) věří, že růst těla je procesem vysychání těla, které chápou jako proměnu tekutin na maso. Tělo se tak stává pevnější. Proto pocení rozumí jako růstu, formování a posilování těla. Obdobně chápou i krvácení. Krev se skládá z tekutiny a vláken, které napomáhají růstu masa. Při krvácení dochází jen k odtoku tekutiny, ale fibrózní části zůstávají v organismu. Proto se při iniciačních rituálech mladíkům opakovaně probodávají tkáň v nosních dírkách, aby z nich krváceli. Současně dochází k nařezávání genitálií. Příslušníci tohoto kmene totiž věří, že mužské genitálie jsou jako samostatné tělo s hlavou (žalud) a vnitřními orgány (varlata). Pro nařezávání žaludu je analogické krvácení z nosních dírek a rovněž podporuje růst, formování a posilování těla (Newman – Boyd 1982, 253–258). Menstruační krev je v očích příslušníků tohoto kmene chá-

Obr. 1. Účes jako ukázka úprav lidského těla. Vesnice Kegelsuglo, provincie Simbu, Papua-Nová Guinea. Autor: Martin Soukup.

Obr. 2. Tetování jako ukázka úprav lidského těla. Vesnice Kegelsuglo, provincie Simbu, Papua-Nová Guinea. Autor: Martin Soukup.

pána jako vysoce nebezpečná. Ženy musí při prvních známkách menstruace zanechat všech běžných aktivit a odebrat se do menstruační chýše, kde zůstanou až do konce menstruace. Než se připojí ke společnosti a začlení se opět do běžného života, musejí podstoupit očištnou koupel v potoce, kde zanechávají i listí a mech, které během menstruace používaly jako hygienické prostředky (Newman – Boyd 1982, 280).

Upravování a zkrášlování těla prostřednictvím často bizarních technik je typické pro všechny známé kultury. Americký kulturní antropolog **Horace Miner** (1912–1993) v jedné ze svých studií popsal rituály, které praktikují příslušníci kmene Nacirema, kteří jsou posedlí krásou lidského těla a vyznávají kult mládí. Jejich kultura se orientuje na rituály, kterými tráví velkou část dne. Miner obecně popisuje jejich kulturu následujícími slovy: „Podstatou víry, která stojí v základu celého systému se zdá být, že lidské tělo je ohavné a s přirozeným sklonem k ochablosti a nemoci. Pro člověka uvězněného v takovém těle je jedinou nadějí zamezit těmto typickým rysům užíváním mocných vlivů rituálu a obřadu. Každá domácnost je vybavena jednou nebo více svatyněmi zasvěcenými tomuto záměru“ (Miner 1956, 503). V těchto svatyních se odehrávají složité a tajuplné rituály, které provádí každý příslušník kmene v soukromí a zpravidla bez svědků. Ve svatyních jsou zvláštní skříňky, v nichž se uchovávají mocné tinktury, masti, oleje,

prášky a podobně. S nimi se uchovávají i zvláštní artefakty, které se používají při aplikaci těchto mocných prostředků pro zachování nebo posílení zdraví a krásy. Zvláštní pozornost věnují Naciremové ústům, protože věří, že ústa jsou klíčová pro všechny typy sociálních interakcí. Proto mají panickou hrůzu z vypadávání a kažení zubů, stejně jako z krvácejících dásní. Jsou přesvědčení, že by je kvůli špatnému chrupu a nezdravým ústům opustili přátelé a nezískali by nikdy lásku. Proto při denních rituálech ve svatyních věnují ústům zvlášť pečlivou pozornost. Naciremové jsou zkrátka posedlí dojemem, který jejich tělo vyvolává. Dominantním kulturním vzorcem je u nich krása a mládí. Miner svou studii *Body Ritual among Nacirema* (Rituál těla mezi Naciremy, 1956) ukázal, že i západní kultura má, podíváme-li se na ní z odstupu, bizarní rituály a praktiky. Typický Nacirema je totiž typický Američan, Miner jen napsal slovo Američan (orig. *American*) pozpátku. V zásadě platí, že každá známá kultura adaptuje lidská těla svých příslušníků takovým způsobem, aby odpovídal standardním představám o lidském vzhledu. Do této strukturní úrovně proto patří nejen všechny typy úprav lidského těla od změny morfologie po modifikaci zevnějšku pomocí kosmetiky či oblékání (obr. 1, 2). Jinými slovy, každý jedinec se rodí do nadindividuálního kulturního kontextu, kterému musí přizpůsobit vzhled svého těla.

DISCIPLINACE TĚLA

Lidské tělo je nejen rozmanitým způsobem opravováno a deformováno v souladu se sociokulturními normami a idejemi a stává se z něj tak artefakt, ale rovněž je disciplinováno. Již citovaný Marcel Mauss ve studii *Techniky těla* popisuje, jak se od kultury ke kultuře liší způsoby chůze, běhu nebo plavecké styly. Ovládání těla se lidé učí od prvních minut svého života. Osvojujeme si tělesné návyky a učíme se ovládat vlastní tělo. Do sféry disciplinace těla patří například kontrola sfinkterů, zvládnutí a uspokojování základních tělesných potřeb či kontrola emocí. Disciplinace těla a jeho přetváření na spolehlivý sociální a kulturní stroj přináší rozhodující důsledky pro psychický rozvoj jedince.

Zásadní příspěvek ke studiu proměn zacházení s lidským tělem předložil německý sociolog a filozof kultury **Norbert Elias** (1897–1990). Zvláštní pozornost zasluhuje především jeho dvoudílná práce *Über den Prozeß der Zivilisation* (O procesu civilizace, 1939), v níž provedl rozbor evropské společnosti od feudalismu do 19. století (s přesahem do počátku 20. století) s důrazem na proměny společenského chování. Odhaluje, jak se proměňovala pravidla stolování, chování v ložnici, smrkání či plivání a ukazuje, jak se pravidla etikety a zdvořilosti prosazovala nejdříve v aristokratických kruzích, z nichž je přejímali měšťané (Elias 2006, 2007). Proměna evropských sociokulturních regulativů, jak ji podává Elias, ukazuje, že vstoupit do minulosti naší vlastní kultury se rovná vstupu do cizí kultury. Tak například sleduje proměny chování v ložnici od středověku do počátku 20. století. Ukazuje, že místo pro spaní nebylo ve středověku zcela soukromé, postele se často nacházely v místnosti, která během dne sloužila jako obytná a v níž se přijímaly návštěvy. Proto i postel nesla informace o společenském postavení majitele. Až do 16. století byla také běžná nahota, lidé často spali nazí a polonazí chodili ulicemi do lázní. Právě v 16. století se začíná situace měnit. Nejdříve se změny začaly prosazovat ve vyšších společenských vrstvách, kde postupně docházelo ke skrývání lidského těla. Časem tento trend pronikl i do nižších společenských vrstev. Výrazem této proměny je například vznik zvyku spát ve zvláštním nočním oděvu, který se prosazuje zhruba ve stejné době jako vidlička a kapesník (Elias 2006, 239). Je to nejen symptom rostoucí intimnosti spánku a jeho privatizace, ale také obecnějšího procesu, v němž vzrůstá kulturní odstup od lidského těla a uspokojování jeho potřeb. Slovy samotného Eliase: „*Také zde, podobně jako při utváření jídelních zvyklostí, nepřetržitě roste zeď, která se zvedá mezi člověkem a člověkem, ostych, citová stěna budovaná prostřednictvím společenského podmiňování mezi dvěma těly*“ (Elias 2006, 242). Na četných příkladech Elias demonstruje, jak je lidské tělo v procesech socializace a enkulturace disciplinováno tak, aby mohlo sloužit jako spolehlivý stroj v sociálních interakcích.

Německý filozof **Helmuth Plessner** (1892–1985) v díle *Lachen und Weinen* (Smích a pláč, 1941) chápe pláč spolu se smíchem jako bytostné projevy člověka: „*Smích a pláč jsou výrazové formy, kterými v plném smyslu slova disponuje pouze člověk*“ (Plessner 1970, 31). Základním rysem, který smích a pláč od-

lišuje od podobných mimických výrazů zvířat, je jejich erupitivní charakter, kdy lidé ztrácejí kontrolu nad vlastním tělem i situací, v níž se ocitli a na níž smíchem nebo pláčem reagují. Člověk podle Plessnera vytváří svůj svět tak, aby z něj vyloučil vše, co by mohlo působit odpor lidským aktivitám ve světě, nebo působit dojmem cizosti a neutěšenosti. Pokud člověku v jeho úsilí svět klade odpor, nebo na něj svět dýchne cizotou a neutěšeností, reaguje pláčem (srov. Plessner 1970). Pláč zpravidla provází bolest a některé vypjaté emoce. Společnost a kultura ovšem pláč regulují. Některé kultury potlačují pláč chlapců a mužů na veřejnosti. Tak je tomu v mnoha západních zemích. Geert Hofstede a Gert Hofstede studují rozdíly mezi kulturami pomocí pěti různých dimenzí národních kultur. Jednou z dimenzí je maskulinní – femininní. Pro maskulinní národní kultury (například Japonsko, Rakousko a Venezuela) je typické, že pláčou děvčata a chlapci nikoli (Hofstede – Hofstede 2007, 107). Ovšem i v tomto ohledu dochází v průběhu času ke změnám. Podle Eliase došlo v Evropě k ztrátě schopnosti projevovat veřejně silné emoce. Ještě však do 17. století nebylo výjimkou, že muži na veřejnosti plakali. Dnes se to naopak považuje za společensky neakceptovatelné – pláčou děvčata, chlapci nikoli (Elias 1998, 27). To ovšem není kulturní univerzálie, například v papuánských společnostech je zcela běžné, že muži při veřejných událostech ukazují slzy.

Vztah genderových identit a lidského těla je klíčovou relací, která vymezuje schopnost jedinců vztahovat se vůči vnějšímu světu, zakotvit v jeho hodnotovém a normativním systému, socializovat se a nalézat vlastní místo ve společnosti. Vývoj moderní industrializované společnosti, která se zrodila z původního feudálního uspořádání, provázelo mnoho změn a jednou z nich byl i růst státní kontroly nad jedinci. Zejména od 18. století nabývají na významu poznatky vycházející z nově se konstituujících vědních oborů. Podle osvícenství měla věda spolu s šířením vědění přinést větší svobodu a nezávislost každému jedinci, avšak logicky též přinesla vyšší míru možnosti kontroly populace, vyplývající z aplikace těchto vědních disciplin do praxe. S ústupem religiozity se začalo lidské tělo stávat čím dál více cílem poznání, popisování, kontroly a disciplinace, ale i zdrojem symbolických hodnot. Díky rozvoji medicíny a novým anatomickým poznatkům se tělo stalo primárním dokladem mužské a ženské fyzické rozdílnosti.

Tělo jako flexibilní objekt sociální reality se proměňuje a vyvíjí v souvislosti se vztahem jedince a společnosti. Jak uvádí Michel Foucault v *Dějinách sexuality*, tělo kultury nepředchází, je jí vždy již konstituováno a regulováno (Foucault 1999). Je známo, že vnímání genderových rozdílů se v různých kulturách významně liší a že genderové stereotypy přebíráme enkulturací a socializací. Gender je tedy sociokulturní konstrukcí a nelze jej omezovat pouze na biologicky determinovanou proměnnou. Až do 18. století pohlaví neodkazovalo na dvě odlišná, nepoměřitelná těla, mužské a ženské, jak je chápeme dnes, ale na jedno tělo, které má dvě formy, jež jsou v hierarchickém vztahu. Mužská, dokonalejší forma, má orgány vytrčené z těla ven, zatímco ženská, méně dokonalá forma, má stejné orgány uvnitř těla (Bourdieu 2000, 17–18). Vaječníky

a varlata tak byly po dva tisíce let považovány za totožné orgány a byly označovány stejně (Laqueur 1999).

Ženské tělo bylo oproti mužskému považováno za nedokonalé a jeho zdůrazňovaná funkce byla reprodukční, přičemž možnost intelektuálního rozvoje byla dlouho popírána. Menstruace se chápala jako jakási periodická nemoc organismu. Řecký lékař Soranus z Efezu (přelom 1. a 2. století) tvrdil, že v létě ženy menstrují méně, než v zimě, což je způsobeno rozdílnou mírou odpařování, které se v těle odehrává v chladném a teplém počasí (Laqueur 1999, 37). Až na počátku 19. století se v důsledku rozvoje anatomie přiznala ženskému organismu rovnocennost. I nadále však, a to až do dnešních dnů, se biologická determinace žen posuzuje velmi silně v souvislosti s mateřstvím. Žena jako trpící matka obětuje své tělo dítěti. I v moderní společnosti se často setkáváme s přetrvávajícím přístupem k ženám, podle něhož se od nich očekává naprostá oddanost jejich biologické (a následně též sociální) roli matky, která pak vytvoří jejich hlavní zdroj identity. Žena se tedy stává vězněm vlastní biologické podstaty na pozadí genderových stereotypů, které vznikaly po staletí. Americká antropoložka **Sherry Beth Ortnerová** (narozena 1941) tvrdí, že se jedná o univerzální fenomén: *žena se má k muži jako příroda ke kultuře* (srov. Ortner 1998). S mateřskou rolí souvisí též připsování některých vlastností jako typicky ženských (například senzitivita, empatie, starostlivost, intuice, pasivita). V případě žen například Pierre Bourdieu hovoří o tzv. somatizaci nadvlády, kdy ženy mají tendenci chovat se v různých situacích jinak, než muži (Bourdieu 2000, 24–32). Mají tendenci se obrazně řečeno zmenšovat, zaujímat odlišný postoj tak, aby zabíraly méně prostoru, odlišně se dívat (klopení očí), držet hlavu, chodit, sedět (křížit nohy) atd. V případě mužů lze také hovořit o somatizaci nadvlády, jen v opačném smyslu. Jde o ztělesňování síly, tvrdosti a odolnosti. Vzhledem k opakování majoritně přijímaného chování škálovaného na pólech femininní – maskulinní je toto chování také zpětně potvrzováno a opakováno.

Zásadní příspěvky k ovládnutí těla předložil francouzský filozof **Michel Foucault** (1926–1984), který ve svých četných knihách věnoval pozornost různým aspektům biopolitiky, disciplinace a moci. V originálních analýzách odhaluje, jak se v evropských dějinách formovaly rozmanité mechanismy moci. K nejvýznamnějším publikacím tohoto typu se řadí *Histoire de la folie à l'âge classique* (Dějiny šílenství v klasickém věku, 1961), *Naissance de la clinique* (Zrození kliniky, 1963), třídílné *Histoire de la sexualité* (Dějiny sexuality, 1976–1984) a posmrtně vydaný soubor sorbonnských přednášek pod názvem *Naissance de la biopolitique* (Zrození biopolitiky, 2004). Biopolitikou rozumí racionalitu moderní moci nad populací, které je dosahováno dozorem a disciplínou. Dozor nad populací, který je uplatňován s aspirací na zlepšení života, se uskutečňuje vytvářením standardů, řízením sexuality a reprodukce, zájmem o normalitu a vylučováním chorob a anomálií. Na těchto principech podle Foucaulta stojí medicína, chirurgie, psychiatrie, sexuologie a podobně, které fungují ve službách biopolitiky.

Disciplinace je úsilím, které vyvíjejí rozmanité specializova-

né instituce (například škola) k přinucení lidského těla k poslušnosti. Tělo musí bezchybně fungovat jako stroj. Biopolitika souvisí s ambicí moderního státu posílit svou moc. Vývoj evropských sociálních a vědeckých institucí je propojen se zpředmětněním člověka a formami disciplinární a diskursivní moci. Subjekt je podle Foucaulta utvářen na základě působení tří typů praktik: (1) Praktiky rozdělení jsou založeny na existujících binárních schématech klasifikace (například normalita – deviace). (2) Praktiky vědecké klasifikace přiřazují každému jedinci místo ve společnosti jeho posouzením podle vědeckých klasifikací a pomocí vědeckých expertiz. (3) Praktiky subjektivizace přispívají k utváření subjektu tím, čím jedinec prochází a co na sebe nechává působit (například psychoanalýza, sexuální terapie) (Foucault 1999–2003, 2000). Foucault ve strhujících a pronikavých analýzách odhaluje, jak je definování člověka a jeho normality závislé na formách vědění a moci. V posmrtně vydané práci *Zrození biopolitiky* dal výraz konceptu *governmentality* (orig. *gouvernementalité*), kterým se míní racionalita vlády nad populací. Ta nachází svůj výraz v institucích, vědeckých expertízách a analýzách i v rozmanitých formách moci nad populací. Zastřešuje ji moderní stát jako administrativní aparát, který jako nejvyšší instance spravuje populaci.

Zájem o vztah těla, individua a společnosti vzbudilo též dílo *Surveiller et punir: Naissance de la prison* (Dohlížet a trestat: Kniha o zrodu vězení, 1975), které popisuje konkrétní trestní systémy jako sociální fenomény a zabývá se mechanismy, které instituce vězení používají a jimiž formují konkrétní čas, prostor i jeho obyvatele. Autor rozebírá, jak se měnil způsob trestání v průběhu staletí od dnes již opovrhovaného veřejného týrání a mučení těla, po aktuální přístup k trestání, které se stalo tou nejskrytější součástí trestního procesu a začalo se odehrávat výhradně za zavřenými dveřmi (Foucault 2000, 33–66). Podle Foucaulta na konci 19. století „*zmizelo tělo jako hlavní terč trestních represí*“ (Foucault 2000, 39), tresty se začaly přizpůsobovat individualitám provinilců a začaly se tak soudit duše delikventů. Od 19. století se trestní praktiky začaly stávat čím dál zdrženlivějšími ve vztahu k tělu. Pokud srovnáme například deportaci a mučení, vidíme, že v prvním případě jde především o omezení svobody individua. Tělo je v tomto případě součástí systému zbavování práva, omezování a zákazů, ale nikoli trpícím objektem. Trest tedy nutí trpět duši. Mučení je však fyzické utrpení, které dělá smrt viditelnou, bolestivou a dlouhou, a pokud k ní náhodou nedojde, způsobí doživotní stigmatizaci.

Zdánlivě nesouvisející téma otevírá ve své knize *The Body Silent* (Umlčené tělo, 1987) americký antropolog **Robert Francis Murphy** (1924–1990). Murphy trpěl nádorem, který byl lokalizován v hrudní části páteře, tedy přesně tam, kde se podle kmene Munduruků nachází sídlo duše. V uvedeném díle popisuje sociální historii paralytického onemocnění a následnou invaliditu jako sociální chorobu. Jakmile tělo přestává fungovat podle norem a očekávání, mění se kompletní sociální i komunikační schéma kolem něj, protože afunkce narušuje společenský řád. Jedinec se najednou redukuje na biologickou podstatu a začíná zastávat novou sociální roli – roli

Obr. 3. Ukázkou disciplinace lidského těla jsou například tance, kdy se lidské tělo musí pohybovat v předem daném rytmu a předepsaným způsobem. Singing ve vesnici Yawan, provincie Morobe, Papua-Nová Guinea. Autor: Martin Soukup.

pacienta. „Lidé postižení těžkou invaliditou představují lidskost redukovanou na její holé základy (...)“ (Murphy 2001, 13). Stejně jako vězení, je i nemocnice totální institucí, jež se stává místem života pacientů, kteří zde přijímají novou identitu nemocného člověka. Důsledkem nemoci těla jsou totiž mimo fyziologických změn mnohdy závažnější psychologické a sociální nesnáze, na které pacient není připraven. Ztrátou tělesné zdatnosti dochází k radikálnímu úbytku sebeúcty. Tělo umírá, mozek však zůstává plně funkční. Nemocnice jako instituce, obrazně řečeno, v podstatě funguje stejně jako dnešní trestní systém: ztráta autonomie, trestání duše i těla (v tomto případě však není smyslem trestat, ale pouze napravovat nemocné tělo na znovu mocné), potlačení sexuality a tělesných potřeb, institucionalizace a odosobněnost. Důsledkem obou systémů (trestních i nemocničních) je v podstatě získání negativní identity ve společnosti a následný dlouhý boj s touto stigmatizací. Znovunalezení svobody invalidního člověka pak tedy podle autora spočívá v osvobození od omezení kultury, v poodstoupení od svého prostředí a znovunalezení smyslu v tom, co a kde jsme.

S Foucaultovými studii rezonují též výzkumy stigmatizace, která jako typ sociální kontroly prostupuje napříč všemi typy sociokulturních regulativů. Porušení norem nebo vymykání se normalitě, může vést ke stigmatizaci jedinců. Sociolog Er-

ving Goffman (1922–1982) ve své analýze stigmatu odhaluje, že všude, kde existují normy identity, existuje sociální proces zvládnání stigmatu. Podle Goffmana jsme posedlí dojemem, který na druhé děláme, a proto máme soubor důmyslných strategií, jak se ukazovat světu, aby nás přijal jako normální. Manipulujeme svými stigmaty a svou případnou stigmatizovatelností – cíleně filtrujeme, co, jak a komu sdělujeme (Goffman 2003).

Teorie labelingu čerpá z předpokladu, že lidská identita se utváří v procesu interakce jedince s ostatními. V symbolickém interakcionismu je kladen důraz na analýzu jazyka a symbolických významů, využívaných v procesech sociální interakce. Hlavním představitelem symbolického interakcionismu byl **Georg Herbert Mead** (1863–1931), který je autorem klíčového díla *Mind, Self and Society* (Mysl, já a společnost, 1934). Základem sociálního jednání je podle něj schopnost používat jazyk, učit se a pracovat se symbolickými znaky v jazyku obsaženými. Výsledné lidské jednání závisí na subjektivních významech, které lidé přisuzují svému okolí i sami sobě. Náš způsob jednání je zároveň do značné míry ovlivněn naším vlastním odhadem toho, jak si myslíme, že od nás ostatní očekávají, že se budeme chovat. Lidské chování je tedy konstruováno na pozadí subjektivního rozumnění situacím a není primárně determinováno prostředím. Deviace je tedy definována jako produkt myšlenek,

kteří lidé sdílejí, a deviantní nálepky jsou analyzovány jako sdílené významy, jež jsou přidělovány určitým osobám v rámci procesů sociální interakce. Deviaci tedy tvoří okolí, které stanovuje pravidla a určuje, že jejich překročení je mimo normu. **Edwin Lemert** (1912–1996) ve svých dílech dává sociální deviaci do souvislosti s činnostmi institucí sociální kontroly. Sociální patologie se podle něj vymezuje časově a místně, protože co je považováno za deviantní zde, v jiném čase a prostoru může být společensky potvrzováno. Většina deviantního chování je podle něj reakcí na sociální situaci (především v případech kulturního konfliktu). Lemert rozlišil dvě roviny deviaci: primární a sekundární. O primární deviaci hovoří tehdy, když jedinec porušuje normy bez toho, aby se sám cítil jako deviant. Změna nastává prostřednictvím reakce společnosti na deviaci. Pokud je člověk společností identifikován jako deviant a začne být sankcionován, mluvíme o sekundární deviaci. Individuum se s novou rolí může postupně identifikovat a kvalitativně měnit své chování. Tak vznikne systematická deviaci. Lemert tvrdí, že sociální kontrola vytváří nejméně tolik deviací, kolika se jí daří zabránit. Dílo *Outsiders* (Outsideři, 1963) **Howarda Beckera** (narozen 1928) popisuje, že v situaci, kdy je vynucováno dodržování pravidel, je osoba, která se tomuto systému nepodvolí, považována za outsidera. Deviaci tedy není označením pro spáchaný odsouzeníhodný čin, ale souvislost aplikace norem ze strany ostatních vůči provinilci. Labeling podle Beckera vytváří sebesplňující předpovědi (Munková 2004).

Obecně lze říci, že každá známá kultura adaptuje lidská těla svých příslušníků takovým způsobem, aby z nich učinila poslušné „stroje“, které budou bezchybně pracovat v nadindividuálním kulturním kontextu, do něž se každý jedinec narodí, a kterému musí přizpůsobit své tělesné pochody i ovládnutí těla (obr. 3).

SEMIOTIZACE TĚLA

Lidské tělo samo o sobě nenese žádné významy. Proces semiotizace nastává teprve vlivem kultury, kdy se částem těla přiřkládá nějaký význam. Patrné je to například u srdce, kterému se v rozmanitých kulturách přiřkládá určitý význam. Ve starověkém Egyptě se srdce pokládalo za sídlo duše, a proto jej po smrti člověka bohové vážili, aby posoudili míru jeho dobrých a špatných skutků. Srdce zemřelého bylo vyvažováno pštosím perem, které představovalo atribut bohyně pravdy Maat. Pokud bylo srdce těžší, odcházela duše zemřelého do podsvětí. V opačném případě ji pozřela Požíračka zesnulých: Ammut. V Knize mrtvých můžeme číst následující říkadlo (30 [B]) zemřelého (Vachala 2009, 64):

*„Ó mé srdce, které mám od své matky,
ó mé srdce, které mám od své matky,
ó mé srdce mých proměn!
Nevystupuj proti mně jako svědek,
nestav se proti mně před soudním dvorem,
nesnižuj mě před strážcem vah!*

*Jsi můj duch, který je v mém těle,
můj stvořitel, který léčí moje údy.
Kéž se odebereš na šťastné místo,
které je pro nás připraveno!*

*Nepošpiň moje jméno před poradním sborem,
který rozhoduje o vzkříšení lidí.*

*Bude to tak dobré pro nás i pro vyslýchajícího
a radostné pro soudce.*

*Nepronášeš o mně lži
před největším bohem, Pánem Západu.
Pohleď, budeš povznesen a ospravedlněn!“*

Rozmanité výklady významu srdce skýtají i dějiny evropského myšlení. Řecký filozof **Aristotelés** (384–322 př. n. l.) chápal srdce jako místo zvláštního smyslového ústrojí a východisko veškerého pohybu. Srdce je zdrojem životního tepla, které umožňuje organismu zpracovávat potravu a vyživovat jej. Z něj proudí krev do všech částí těla a také do něj přicházejí informace ze všech smyslových orgánů a „v něm (...) musí být ústrojí, které je všem smyslovým ústrojím společné“ (Aristoteles 1984, 413). Mozek je pro Aristotela nejchladnější částí lidského těla. Pro západoevropský kulturní okruh se stalo srdce místem emocí, lásky, a duše. Říkáme si „věci od srdce“, máme „srdeční záležitosti“, občas „zlomené srdce“, „co na srdci, to na jazyku“ a francouzský filozof Blaise Pascal (1623–1662) mohl prohlásit: „srdce má své důvody, o kterých rozum vůbec neví“ (Pascal 1973, 58). Symbol srdce má důležité místo v křesťanské ikonografii. Tak například otec patristiky **Aurelius Augustinus** (354–430) popsal své obrácení na křesťanskou víru. Po rozhodném okamžiku děkuje Bohu slovy: „Ty však, Pane, dobrý a milosrdný, jsi se nade mnou slitoval, vztahuje svou ruku až do hlubiny mé smrti a ze dna srdce mého vyčistil jsi bahno zkaženosti“ (Augustin 1997, 261). Na mnoha místech Vyznání píše Augustin o srdci jako místu duše a sám se táže, jak se to stane, aby do jeho srdce zavítal Bůh (srov. například Augustin 1997, 15, 247).

Významný přínos pro studium semiotizace těla měla díla britské sociální antropoložky **Mary Douglasové** (1921–2007). Pozornost lidskému tělu věnovala již v díle *Purity and Danger* (Čistota a nebezpečí, 1966). Na řadě příkladů ukazuje, jak se tělo stává nositelem symbolických významů. „Tělo je komplexní struktura. Funkce jeho různých částí a jejich vztah poskytuje výchozí zdroj symbolů pro jiné komplexní struktury. Vůbec nemůžeme interpretovat obřady týkající se exkrementů, mateřského mléka, slin a dalších věcí, dokud nejsme připraveni vidět v těle symbol společnosti a chápat, že síly a nebezpečí připisované sociální struktuře, se v malém reprodukuji v lidském těle“ (Douglas 2001, 116). V knize na rozsáhlém etnografickém materiálu zkoumá povahu nečistoty jako kulturní konstrukce. Již v úvodu ke knize popisuje, jak se v kultuře semiotizují i nejelementárnější tělesné pochody. Ukazuje to na příkladu výkalů. Podle Douglasové úvahy o nich vždy zahrnují „vztah řádu k neuspořádanosti, bytí k nebytí, tvaru k beztvorosti (...)“ (Douglas 2001, 5).

Mary Douglasová však nebyla zdaleka první, kdo se věnoval antropologickému výkladu semiotizace těla. Za jejího předchůdce lze považovat francouzského sociologa **Roberta Herze** (1881–1915). Ten se semiotizaci těla věnoval ve studii *Prééminence de la main droite* (Převaha pravé ruky, 1909), kterou zasvětil fenoménu levorukosti a pravorukosti. Herz patřil k četným žákům francouzského sociologa **Émila Durkheima** (1858–1917), jehož vliv je patrný v Herzových nečetných dílech, která stačil připravit před svou předčasnou smrtí v zákopech první světové války. Studii zahájil slovy: „*Existuje snad dokonalejší podobnost než ta mezi našima dvěma rukama! A přesto jaká pozoruhodná nerovnost zde existuje. K pravé ruce míří pocty, lichotivá označení, výsady: koná, přikazuje, bere. Naopak levou rukou se opovrhuje a je jí vyhrazena role ponížené asistentky: sama nemůže dělat nic, pomáhá, podporuje, drží. Pravá ruka je symbolem a modelem veškeré aristokracie, levá ruka naopak plebejců*“ (Herz 1973, 3). Herz ukazuje, že biologická asymetrie, která spočívá ve vrozené dominanci jedné ruky, je základem, na němž kultura staví symbolické reprezentace. Vzhledem k tomu, že pravorukost je běžná, je to právě pravá ruka, které se zpravidla kulturně připisují kladné významy. Herz to ilustruje na australských Wulwangech nebo na Maorech. U nich pravá ruka symbolizuje život a sílu, levá ruka je symbolem smrti a slabosti (Herz 1973, 12–14).

U všech primátů jsou projevy pravorukosti a levorukosti přibližně v rovnováze. Pouze člověk je výrazně (90 %) pravostranně orientovaný (srov. Synek 1991, Wright 2001). Otázkou je, proč se ve všech lidských společnostech vyskytuje preference pravostrannosti před levostranností. Existuje mnoho domněnek. Předpokládá se, že pravostranná orientace má co do činění s tím, že jazyk vychází z levé mozkové hemisféry (Wright 2001, 8). Ve starší době kamenné byla polovina populace pravoruká a polovina levoruká (viz například Synek 1991, 17–18). V mladší době kamenné se počet levorukých snížil na minimum. Jiná hypotéza souvisí s kultem Slunce. Vychází z toho, že kulturní kolébka lidstva ležela na severní polokouli. Zde vyznávaný kult Slunce (bůh Re v Egyptě, též akkadský a mezopotamský bůh Šamaš, respektive Utu) zaujímal prvořadé místo kvůli svým životodárným účinkům. Tajuplný večerní „odchod“ Slunce za obzor si nikdo neuměl vysvětlit. Lidé věděli, že Slunce se vždy vrátí a objeví se na druhé straně obzoru, ale báli se, aby je jednoho dne bůh neopustil. Proto mu přicházeli vstříc a vítali jej naznačováním cesty, kterou urazilo. Ta směřovala od východu k západu a vedla po pravé straně jejich těl. Z toho důvodu bylo užívání levé ruky zakázáno, aby nepřivolalo nevěli bohů (Synek 1991, 49–50).

Ani křesťané se původně neorientovali podle rukou, ale podle světových stran. Důkazem je způsob stavby křesťanských kostelů. Ty jsou orientovány na východ. Před účastníky ranní bohoslužby leží východ (oltář), za nimi západ (vchod), vpravo jih a vlevo sever. Na severní straně (to znamená po jejich levé ruce) se Slunce nikdy nevyskytuje. Podobně v pozdním středověku byly nad vchody do kostela budovány tympanony. U soudních výjevů, které jsou na nich znázorněny, se z pohledu pozorovatele zlo vždy zobrazuje vlevo a dobro vpravo (Zoche 2006, 28–29).

Už **Jean Jacques Rousseau** (1712–1778) ve svém díle *Émile, ou De l'éducation* (Emil čili o vychování, 1762) nabádá rodiče, aby nechaly děti samy zvolit, kterou ruku budou využívat dominantně. Považoval nátlak na pravostrannou orientaci dětí za nevýhodný v oblasti sociálního a psychického vývoje.

Křesťanství zaujalo k leváctví prostřednictvím Písma odmítavý postoj, protože pravostrannost byla spojována s vidinou ráje, zatímco levostrannost s peklem. Postoj křesťanství k leváctví můžeme sledovat ve výrociích obsažených v Novém zákoně. Evangelium sv. Matouše říká: „(...) ovce postaví po své pravici, kozly po levici. Tehdy řekne král těm po své pravici: ‚Pojďte, požehnaní mého Otce, ujměte se království, které je pro vás připraveno od založení světa.‘ (...) Potom řekne těm po levici: ‚Pryč ode mě, vy zlořečení, do věčného ohně, který je připraven pro ďábla a jeho anděly!‘“ (Mt 25, 33–35, 41).

Pravý vyjadřuje v českém jazyce ekvivalent slova správný a bývá v mnoha jazycích spojován s právem a spravedlností. V angličtině *right* (*dexterity*) vyjadřuje správnost, šikovnost, německé *recht*, španělské *derecho*, nebo francouzské *droit* jsou všechno vyjádřeními správného a žádoucího. „*Proto-indoevropský jazyk, kterým se hovořilo 3000 let př. n. l., z něhož jsou odvozeny jazyky jako je sanskrt, řečtina a latina stejně jako mnoho evropských jazyků, měl pojem pro slovo ‚pravý‘, ale nikoli pro ‚levý‘, zřejmě kvůli tabu, spojovaným s touto polovinou těla. Když se následně v jazycích vyvinul výraz pro ‚levý‘, konotace byly obvykle děsivé*“ (Wright 2007, 6). *Lefthanded* v angličtině popisuje pojem levoruký i neobratný. Španělština využívá pro vyjádření levé slova *izquierda*. Sloveso *izquierdar* lze přeložit jako „jednat proti rozumu“, nebo „jednat nesmyslně“. Francouzské *gauche* znamená „levý“ i „nešikovný“. I v novověku, dokonce až do dvacátého století, byla levá ruka považována za méněcennou. Arabské slovo *jaman* („pravý“) bylo odvozeno od slovesa *jamma*, které znamená jít správně, jít pravou cestou. *Šimál* („levý“) znamená v přeneseném významu také „nešťastný“ (Drnková – Syllabová 1983, 8). Dříve se badatelé domnívali, že směr, jímž civilizace píše, vyjadřuje její stranovou orientaci. Měli za to, že pro pravorukost je typické psaní a čtení zleva doprava a pro levorukost naopak.

Obzvláštní důraz na pravostrannou orientaci kladou arabské kultury. V některých arabských zemích je dodnes levá ruka považována za nečistou, protože byla používána výhradně k hygieně. Ukazování levé ruky při jídle je v mnoha arabských kulturách považováno za nepřístojnost. Ani staří Římané leváctví „nepřáli“. Pokud chlapec při výcviku do římské legie projevoval preferenci v užívání levé ruky, byla mu přivazována k tělu, aby byl nucen naučit se používat ruku pravou. Jako levák by totiž mohl narušovat soudržnost legie.

K dalším asymetriím, které však nejsou na první pohled viditelné, řadíme levostranné uložení srdce. Významná je asymetrie papilárních čar na dlaních a konečcích prstů. Jak známo, ani lidský obličej není symetrický. Pokud fotografii rozpůlíme a složíme obličej ze dvou pravých, nebo levých stran, konečná podoba člověka na fotografii se změní. Podle výzkumů též souvisí symetrie mužského obličej se četností ženského orgasmu (srov. Barret – Dunbar – Lycett 2007; Moalem 2010).

Lidskému tělu a jeho částem jsou přikládány významy nejen

po celou dobu života jedince, ale rovněž po jeho smrti. Zacházení s ostatky mrtvých lze považovat za kulturní univerzálii a pohřbívání bytostně patří k člověku. V některých kulturách jsou ostatky zemřelých umístěny ve veřejném prostoru a vystaveny pohledům žijících. Ostatky se v tomto případě stávají konkrétními symboly. S takovými jevy se setkáváme v řadě původních kultur Nové Guineje. Již zmíněný Michael Leahy popisuje, že papuánské ženy z centrálních horských oblastí nosily pletené tašky, které se v dnešním pidginu označují slovem *bilum*. Ty sloužily jak k přepravě úrody ze zahrad, přenášení dětí, tak i k uchovávaní lebek zemřelých předků (Leahy 1991). Norský sociální antropolog **Frederik Barth** (narozen 1928), který uskutečnil terénní výzkum v horských oblastech Nové Guineje, líčí užívání kostí u komunity Baktaman jako konkrétních symbolů. Komunita Baktaman je součástí horského kmene Ok, který obývá provincii Western. Jejich kultura je typickou ukázkou této oblasti. Příslušníci komunit jsou subsistenčně závislí na produktech vypěstovaných na zahradách, na nichž získávají především taro. Zahrádkářství doplňují lovem a sběrem plodů a zdrojů potravy v lesích a řekách. Kromě toho, jak je v papuánských kulturách obvyklé, chovají domácí prasata. Jazykově jsou si všechny komunity kmene Ok velmi blízké, stejně jako celá jejich materiální kultura. Jak v této souvislosti píše Barth, „(...) *typy domů a oblečení jsou si až na pár průkazných rozdílů tak podobné, že fotografie z jedné vesnice by mohly být použity k ilustraci života v jiné*“ (Barth 1995, 2). Zásadním způsobem se však komunity liší v oblasti náboženského života, a to navzdory skutečnosti, že všechny skupiny Ok praktikují kult předků. Barth u Baktamanů našel dva druhy svatyní, ve kterých umísťovali relikvie. První svatyně se označuje Katiam a je zasvěcena loveckým trofejím a obětem za dobrý růst tara. Tuto svatyni mohou obývat někteří mužové. Zde se v *bilumech* uchovávají kosti prstů ruky, klíční kosti a kosti ze skeletu hrudi. Druhý typ svatyně se nazývá *Yolam* a je určen pro rituály spojené s válčením a pěstováním tara. Jedná se o neobývaný dům předků, v němž se uchovávají lebky a dlouhé kosti lidského skeletu. Samotná lebka reprezentuje předky bez ohledu na klan, z něhož pocházel jedinec, kterému lebka patřila. Lebka reprezentovala předky jako celek. Při rituálech se podle okolností barvila její čelní kost bílou nebo červenou barvou a příležitostně oběma. V jiných lokálních vesnicích se zachází s barvami i lebkami rozdílně, ačkoli se jedná o stejnou kulturu (srov. Barth 1995).

Význam přiřkládaný tělesným ostatkům je obvyklý v mnoha kulturách. Rovněž v evropské kultuře se v době baroka objevil zvláštní způsob semiotizace ostatků ve veřejném prostoru. Jako *memento mori* vznikaly kostnice. Dobře známý je také fenomén ostatků svatých a zcela symbolické je ukřižované tělo Ježíše Krista, které se nachází nejen v kostelech a na poutních místech, ale snad v každé křesťanské domácnosti. Uvedený příklad z Nové Guineje ilustruje, jak lidská imaginace a kreativita rozmanitými způsoby uchopuje a semiotizuje jinak bezúčelný a bezsmyslný svět přírody.

Diskuzi o procesu semiotizace uzavřeme shrnutím studie *Measuring Up to Barbie* (Vyrovnávání se Barbie, 2007; první verze v roce 1995), kterou publikovali američtí antropologové Jacqueline Urlová a Alan Swedlund. Slavnou panenku Barbie

Obr. 4. Ukázkou semiotizace lidského těla je například symbol Ježíše přibitého na kříži. Ztvárnění ukřižovaného Ježíše v kostele ve vesnici Bundi, provincie Madang, Papua-Nová Guinea. Autor: Martin Soukup.

podrobili antropologickému výzkumu. Sledovali jednak sociokulturní klima, v němž se Barbie „zrodila“ a „vyrůstala“, jednak na ní provedli antropometrická měření. Autoři studie přesvědčivě doložili, že Barbie již v době svého zrodu v roce 1959 představovala „*emblem aspirací po bohatství, domácího bezpečí a nepoddajných genderových rolí, které ztělesňovaly vzkvetající poválečnou spotřební ekonomiku a její ideu amerického snu*“ (Urla – Swedlund 2007, 146). Barbie se stala reprezentací středostavovských hodnot. Koupě samotné panenky nestačila, Barbie má své oblečení, dům, nábytek, přátele, profese. Jako taková formovala představu děvčat o ideálním těle, o spotřebním chování, módě a spokojeném životě. Podstatnou část studie autoři věnovali antropometrickým měřením panenky, které dali do souvislosti s rozvojem antropometrie ve Spojených státech amerických. Základ pro formování představ o normálních tělesných proporcích leží v „Dublinově tabulce standardní výšky a váhy“, kterou její autor založil na statistických měřeních. Záhy se však proměnila v normu, které se snažili lidé přiblížit. Později vznikly na základě měření Američanů a Američanek sochy „Norm“ a „Norma“, které představovaly typické obyvatele Spojených států. Sochy se staly vzorem pro lidi, kteří se jim snažili přiblížit. Zásadním způsobem se však odlišovaly od poválečných modelů a modelek, kteří se pohybovali na molech a fotografovali pro módní časopisy. Jejich tělesné proporce neztělesňovaly Normu a Norma. Naopak Barbie modelkám odpovídala. Když autoři uvedené studie provedli antropometrická měření, zjistili, že Barbie má kromě výšky všechny tělesné proporce menší, než jaké po přepočtu odpovídají statistikám, které vede americká armáda u rekrutů. Příslušná měření u přítelky Kena neodhalila zvlášť významné rozdíly od armádních statistik. Stručně řečeno, panenka Barbie, která se stala ideálem dívek, má anorektickou postavu. Autoři proto tvrdí, že Barbie zásadním způsobem přispěla k „*tyranii štíhlosti*“, jak to nazvala americká spisovatelka **Kim Cherninová** (narozena 1940) (Urla – Swedlund 2007). Obecně lze konstatovat, že každá známá kultura připisuje lidskému tělu a jeho částem rozmanité významy (obr. 4). Ty

nacházejí svůj výraz například v představách o kráse, dokonalosti, patřičnosti a podobně. Jejich základ tvoří hodnotový systém kultury. Lze říci, že právě semiotizace lidského těla a jeho částí dává základ pro disciplinaci a úpravy lidského těla. Jinými slovy, považujeme ideovou složku kultury za její zdaleka nejdůležitější součást, která nachází svůj výraz na úrovni sociokulturních regulativů a artefaktů.

Rozlišit jednotlivé úrovně lze přirozeně jen v teoretické abstrakci. Tělo jako artefakt, norma a význam tvoří dynamický komplexní celek. Demonstrovat to lze například na přístupu k menstruaci na Západě. Menstruace je ze své podstaty neutrálním fyziologickým procesem, který je v kultuře svébytným způsobem přetvořen v kulturní jev. Menstruace je na Západě do značné míry tabuizované téma, což se promítá do všech třech stanovených strukturálních úrovní. Na úrovni úprav lidského těla se běžně používají rozmanité absorpční hygienické pomůcky. Ty mimo jiné umožňují skrývat menstruaci před ostatními. Na úrovni disciplinace dochází v době menstruace k regulaci, nebo dokonce tabuizaci některých jinak běžných aktivit, jako je například pohlavní styk, nebo vstup do veřejných koupališť. Menstruaci samotnou lze disciplinovat užíváním hormonální antikoncepce, protože ta umožňuje její regulaci podle potřeby ženy nebo její úplné odstranění. Úroveň semiotizace můžeme například studovat pomocí reklam. Jejich rozbor jednoznačně odhaluje tabuizaci menstruace. Ale protože se jedná o citlivé téma, používají se v reklamách eufemizmy, když se v nich hovoří třeba o tekutině a ne o výtoku a krvi. Jinými slovy, tabuizace menstruace nachází svůj výraz ve všech třech stanovených strukturálních úrovních antropologického studia těla.

ZÁVĚR

Jak jsme konstatovali v úvodu studie, antropologie těla se systematicky zabývá rozmanitými aspekty a dimenzemi lidského těla, které je přirozeným a hlavním instrumentem člověka. Lidské tělo lze v souladu s antropologickým přístupem ke kultuře studovat na třech strukturálních úrovních, kdy je lze chápat jako artefakt, normu a význam. V této studii jsme se pokusili naznačit, v jakých širokých souvislostech lze lidské tělo na uvedených třech strukturálních úrovních zkoumat. Zcela záměrně jsme čerpali uvedené příklady z různých věd o člověku, společnosti a kultuře. Obraceli jsme tedy pozornost nejen k antropologickým poznatkům, ale také k psychologii, sociologii, biologii, historii, religionistice a filozofii. Vzhledem k tomu, že rozsah studie je limitován, ilustrovali jsme jednotlivé strukturální úrovně antropologického výzkumu těla takovými příklady a přístupy, které považujeme za inspirativní a hodné další pozornosti, a nemáme proto potřebu se k nim kriticky vyjadřovat. Věříme, že antropologie těla může přispět k holistickému studiu člověka, které je hlavní antropologickou aspirací.

LITERATURA

- Aristoteles (1984): *Člověk a příroda*. Praha: Svoboda.
- Augustin, Aurelius (1997): *Vyznání*. Praha: Kalich.
- Barth, Frederik (1995): *Cosmologies in the Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (2000): *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Canning, Kathleen (1999): The Body as Method? Reflections on the Place of the Body in Gender History. *Gender and History*, 11(3), 499–513.
- Douglas, Mary (2001): *Purity and Danger*. London: Routledge.
- Drnková, Zdena – Syllabová, Růžena (1983): *Záhada leváctví a praváctví*. Praha: Avicenum.
- Elias, Norbert (1998): *O osamělosti umírajících*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky.
- Elias, Norbert (2006): *O procesu civilizace, díl 1*. Praha: Argo.
- Elias, Norbert (2007): *O procesu civilizace, díl 2*. Praha: Argo.
- Foucault, Michel (1999): *Dějiny sexuality I. Víle k vědění*. Praha: Hermann & synové.
- Foucault, Michel (2000): *Dohlížet a trestat: Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
- Foucault, Michel (2003): *Dějiny sexuality II. Užívání slasti*. Praha: Hermann & synové.
- Foucault, Michel (2003): *Dějiny sexuality III. Péče o sebe*. Praha: Hermann & synové.
- Goffman, Erving (2003): *Stigma*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Haviland, William (1990): *Cultural Anthropology*. Fort Worth: Holt, Rinehart and Winston.
- Herz, Robert (1973): The Pre-eminence of the Right Hand: A Study in Religious Polarity. In: Needham, Rodney, ed., *Right & Left*. Chicago: The University of Chicago Press, 3–31.
- Hofstede, Geert - Hofstede, Gert (2007): *Kultury a organizace: software lidské mysli*. Praha: Linde.
- Hogbin, Ian (1970): *The Island of Menstruating Man*. Prospect Heights: Waveland Press, Inc.
- Laqueur, Thomas (1999): *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. London: Harvard University Press.
- Leahy, Michael (1991): *Explorations into Highland New Guinea, 1930–1935*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press.
- Lévi-Strauss, Claude (1966): *Smutné tropy*. Praha: Odeon.
- Malina, Jaroslav, a kolektiv (2007): *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy, 1: „Celý svět“ kromě euroamerické civilizace*. Brno: Akademické nakladatelství CERM – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.
- Malina, Jaroslav a kolektiv (2009): *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- Mauss, Marcel (1972): *Soziologie und Anthropologie. Band II*. München: Carl Hanser Verlag.
- Miner, Horace (1956): Body Ritual among the Nacirema. *American Anthropologist*, 58(3), 503–507.
- Munková, Gabriela (2004): *Sociální deviace*. Praha: Karolinum.
- Murphy, Robert (2001): *Umlčené tělo*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Newman, Philip – Boyd, David (1982): The Making of Man: Ritual and Meaning in Awa Male Initiation. In: Herdt, Gilbert, ed., *Rituals of Manhood: Male Initiation in Papua New Guinea*. Berkeley: University of California Press, 239–285.
- Ortner, Sherry (1998): Má se žena k muži jako příroda ke kultuře? In: Oates-Indruchová, Libora, ed., *Dívčí válka s ideologií*. Praha: Sociologické nakladatelství, 89–114.
- Pascal, Blaise (1973): *Myslenky*. Praha: Odeon.
- Pitts-Taylor, Victoria, ed. (2008): *Cultural Encyclopedia of the Body*. Westport: Greenwood Press.
- Plessner, Helmuth (1970): *Philosophische Anthropologie*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag GmbH.
- Renzetti, Claire – Curran, Daniel (2003): *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.

- Rousseau, Jean Jacques (1926): *Emil: Čili o výchování*. Olomouc: R. Promberger.
- Skupník, Jaroslav (2007): *Kultury sexuality: Západ a ženská obrázka. Kulturně antropologická perspektiva*. In: Malina, Jaroslav, ed., *Panoráma antropologie biologické – sociální – kulturní: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*. Edice Scientia Nadace Universitas. Brno: Akademické nakladatelství CERM – Masarykova univerzita.
- Soukup, Václav (2011): *Antropologie: Teorie člověka a kultury*. Portál: Praha.
- Synek, František (1991): *Záhady levorukosti: Asymetrie u člověka*. Praha: Horizont.
- Urla, Jacqueline – Swedlund, Alan (2007): *Measuring Up to Barbie: Ideals of the Feminine Body in Popular Culture*. In: Podolefsky, Aaron – Brown, Peter, eds., *Applying Cultural Anthropology*. New York: McGraw-Hill, 145–155.
- Vachala, Břetislav (2009): *Staroegyptská Kniha mrtvých*. Praha: Dokořán.
- Vrhel, František (2002): *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko*. In: Malina, Jaroslav, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů, 4. svazek*. Edice Scientia Nadace Universitas Masarykiana. Brno: Masarykova univerzita v Brně – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.
- Wright, Ed (2007): *Left-Handed History of the World*. London: Murdoch Books.
- Zoche, Hermann-Josef (2006): *Vidím svět i z druhé strany: Mimořádné schopnosti leváků*. Praha: Euromedia Group – Ikar.

AUTOŘI

Balcerová, Michaela (17.6. 1985, Praha), absolventka Filozofické

fakulty Univerzity Karlovy v Praze, současně studuje psychologii na Pražské vysoké škole psychosociálních studií. Předmětem jejího odborného zájmu je především oblast psychosomatiky, arteterapie a terapie zaměřené na tělo. Zvláštní pozornost věnuje kulturologické reflexi těla.

Kontakt: Mgr. Michaela Balcerová, Pražská vysoká škola psychosociálních studií, Hekrova 805, 149 00, Praha 4-Háje, e-mail: michaela.balcerova@gmail.com

Soukup, Martin (26. 3. 1977, Praha), český kulturolog a kulturní antropolog. Absolvoval obor kulturologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Zde v současnosti působí jako odborný asistent. Kromě toho působí na Pražské vysoké škole psychosociálních studií. Hlavní odborný zájem zaměřuje na dějiny a metodologii sociokulturní antropologie, biokulturologie a filozofie člověka a kultury. Zvláštní pozornost věnuje kulturní oblasti Melanésie. V roce 2009 uskutečnil tři antropologické sondy v lokálních kulturách Papuy-Nové Guineje. Kromě dílčích odborných studií publikoval učebnici *Základy kulturní antropologie* (2009) a monografii *Biokulturologie: Evoluce a kultura* (2010). Je členem *American Anthropological Association* a *Human Behavior and Evolution Society*.

Kontakt: PhDr. Martin Soukup, Ph.D., Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00, Praha 1, e-mail: martin.soukup@ff.cuni.cz.

Příběh Kókenúrska v Amdu

Josef Kolmaš

THE STORY OF AMDO KOKONUR

ABSTRACT Location of the Kokonor region in Amdo. – Memorable places and personalities of the region. – Sumpa-khanpo Yeshepaljor (1704–1788), his life and work. – „The Annals of Kokonor“ (*Mtsho-sngon-gyi lo-rgyus*), 1786. – Translation. – Literature.

KEY WORDS Amdo; Kokonor; Sumpa-khanpo Yeshepaljor (1704–1788); „The Annals of Kokonor“ (*Mtsho-sngon-gyi lo-rgyus*), 1786

ABSTRAKT Lokalizace Kókenúrska v Amdu (severovýchodní část provincie Čching-chaj). – Kókenúrsko, jeho památná místa a významné osobnosti. – Sumpa-khänpo Ješepaldžor (1704–1788), život a dílo. – „Letopisy Kókenúrska“ (*Cchongöngji lurgjü*), 1786. – Překlad. – Literatura. – Transliterace tibetských výrazů.

KLÍČOVÁ SLOVA Amdo; Kókenúrsko; Sumpa-khänpo Ješepaldžor (1704–1788); „Letopisy Kókenúrska“ (*Cchongöngji lurgjü*), 1786

KÓKENÚRSKO V AMDU

Lokalizace

Tak jak kdysi za časů G. J. Caesara byla „*Gallia omnis divisa in partes tres*“, dá se i o Tibetu říci, že se tradičně skládal ze tří územních částí: Úcang (Centrální Tibet), tvořený tzv. Předním Tibetem Ů a Zadním Tibetem Cang; Kham (Východní Tibet), pozdější čínská provincie Si-kchang 西康, dnes rozdělená na západní část, připojenou k Tibetské autonomní oblasti, a východní polovinu, která je od roku 1965 součástí čínské provincie S'-čchuan 四川; Amdo, též Domä, čínsky An-tuo 安多 (Severovýchodní Tibet) neboli pozdější čínská provincie Čching-chaj 青海.

Provincie ČCHING-CHAJ (někdejší Amdo) se rozkládá na ploše 720 000 km² na Čchingchajsko-tibetské náhorní plošině v západní Číně, dosahující průměrné nadmořské výšky 3000–5000 m. Je pramennou oblastí dvou největších čínských řek Čchang-tiang 長江 (Dlouhá řeka) *alias* Jang-c'-tiang 揚子江 a Chuang-che 黃河 (Žlutá řeka) a procházejí jí mohutná horská pásma Tchang-ku-la-šan 唐古拉山, Kchun-lun-šan 崑崙山, Čchi-lien-šan 祁連山 ad.

V nejstarších dobách se tomuto území v čínské historii říkalo oblast obývaná etnickou skupinou Si-žung 西戎 („Západní Žungové“), za dynastie Chan 漢 (206 př. n. l.–8 n. l. a znovu

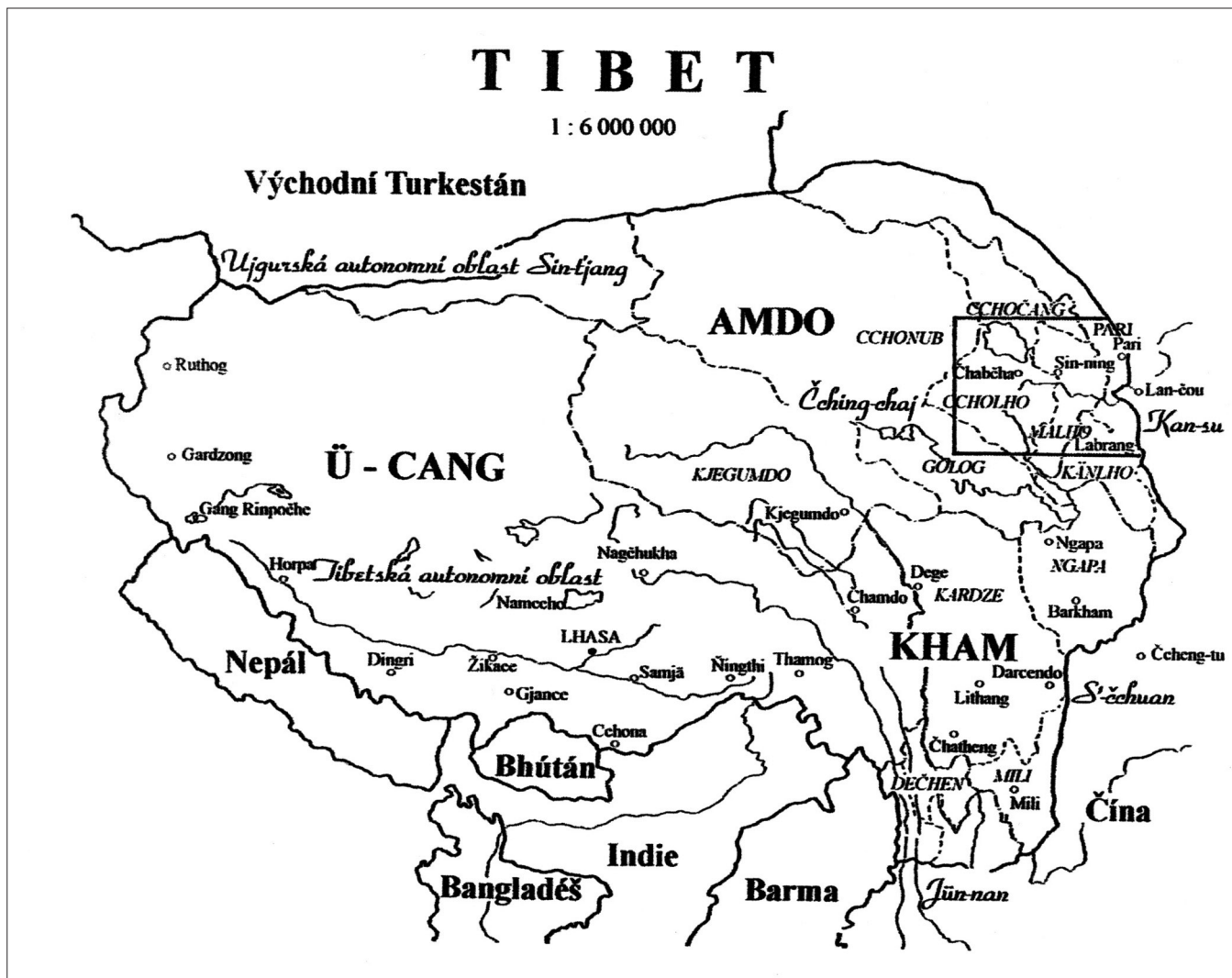
25–220) oblast obývaná etnikem Čchiang 羌, za Wang Mangovy 王莽 dynastie Sin 新 (9–25) zde byla zřízena prefektura Si-chaj-tün 西海郡 („Západní moře“), k níž za Suejů 隋 (581–618) přibyla prefektura Che-juan 河源 („Pramen [Žluté] Řeky“).

Za Tchangů 唐 (618–907) a Sungů 宋 (960–1279) se území říkalo Tchu-fan 吐蕃 (*recte*: Tchu-po 吐番) („Tibet“), za Jüanů 元 (1260–1368) byla severovýchodní část území pojmenována Kuej-te-čou 貴德州 („Kraj vzácné ctnosti“) a za Mingů 明 (1368–1644) se pro ně užíval název Si-fan 西番 („Západní barbaři“).

Za mandžuské dynastie Čching 清 (1644–1911) se Čching-chaj postupně stal organickou součástí říše a k oficiálnímu zřízení čínské provincie Čching-chaj došlo za Čínské republiky v roce 1928.

Jméno provincie je odvozeno od názvu největšího vnitročínského slaného jezera Čching-chaj-chu 青海湖 („Modré jezero“). Oblast obývají vedle Chanů (Čičanů) rozmanité původní menšinové nechanské národy a národnosti Tibeťanů, Mongolů, muslimských Chuejů 回, tureckých Salarů a dalších.¹ Tibeťané mají v současné době na území Čching-chaje zří-

1 Blíže o národnostní situaci na území Číny viz Dreyer 1976; Kolmaš 1980; Kolmaš – Malina 2005, 107–123; Mackerras 1995.

Obr. 1. Mapa etnického „Většího Tibetu“ se zakreslením území Kökenúrka.

zeno pět „autonomních krajů“ – Chaj-pej 海北 (39 354 km²), Chuang-nan 黄南 (17 921 km²), Chaj-nan 海南 (45 895 km²), Kuo-lo 果洛 (76 312 km²) a Jü-šu 玉树 (188 794 km²). Další dva Tibetské autonomní kraje Kan-nan 甘南 (čínsky Sia-che 夏河, 40 201 km²) a Tchien-ču 天祝 (6 865 km²) se nacházejí na teritoriu sousední čínské provincie Kan-su 甘肃.

Tradičním správním střediskem provincie Čching-chaj je Sining 西寧, kterým dnes prochází železnice spojující hlavní město ČLR Peking s administrativním střediskem Tibetské autonomní oblasti Lhasou. Další významnější místa jsou: Golmúd (Ke-er-mo 格尔莫), Jü-šu, Leng-chu 冷湖, Mang-jaj 芒崖, Ta-čchaj-tan 大柴旦, kláštery Kumbum a Labrang (tento dnes v sousední provincii Kan-su) a přírodní scenérie jezera Čching-chaj-chu s ostrůvkem Chaj-sin-šan 海心山 (tibetsky Cchoňgri), horstvo Amňemačten, dvojice jezer Cchokjaring a Cchongoring, kde pramení Žlutá řeka (tibetsky Maču) ad.

Čching-chaj má podnebí vnitrozemské, léta studená, zimy suché trvající až 6 měsíců, sluneční svit dlouhý, roční dešťové

srážky 100–600 mm, v západním Čchaj-ta-mu 柴达木 (tibetsky Cchädam) nedosahují však ani 25 mm.

KÖKENŮRSKO tvoří blíže teritoriálně nevymezené území severovýchodního cípu provincie Čching-chaj, jehož přirozeným centrem je jezero Čching-chaj-chu, mongolsky zvané Kökenúr a tibetsky Cchongönpo – všechny výrazy s významem „Modré jezero“. Toto jezero, ležící přibližně mezi 99,5 až 100,7° východní délky a 36,5 až 37,2° severní šířky, sevřené horami Ta-tchung-šan 大通山, Ž'-jüe-šan 日月山 a Čching-chaj nan-šan 青海南山, v dávných dobách nazývané Si-chaj 西海 („Západní moře“), se rozlévá na ploše 4,583 km² v nadmořské výšce 3,195 m. Jeho hloubka dosahuje 32,8 m a jeho vody jsou zásobovány od severozápadu řekou Pu-cha-che 布哈河. V zimě jezero zamrzá. Jeho okolí tvoří rozlehlé pastviny. Uprostřed jezera se nachází malebný ostrůvek Chaj-sin-šan (tibetsky Cchoňgri, „Hora v srdci jezera“).

Památná místa a významné osobnosti Kökenúrka

K pamětihodnostem Kökenúrka patří především dva vel-

kokláštéry buddhistické školy Gelug² – Kumbum (čínsky Tcha-er-s' 塔爾寺), založený v roce 1588 třetím dalajlamou Sönamgjamcchem, a Labrang (čínsky Sia-che), dnes v přilehlém Tibetském autonomním kraji Kan-nan v sousedním Kan-su, založený v roce 1709 prvním Džamjangžapou Ngawangcöndüm (1648–1721). Památné je též „Cibulové údolí“ – Congkha, nedaleko od Kumbumu, rodiště zakladatele školy Gelug Congkhapy Lozangdagpy (1357–1419), a vesnice Tagccher poblíž Kumbumu, rodiště současného 14. dalajlamy a jeho šesti sourozenců.

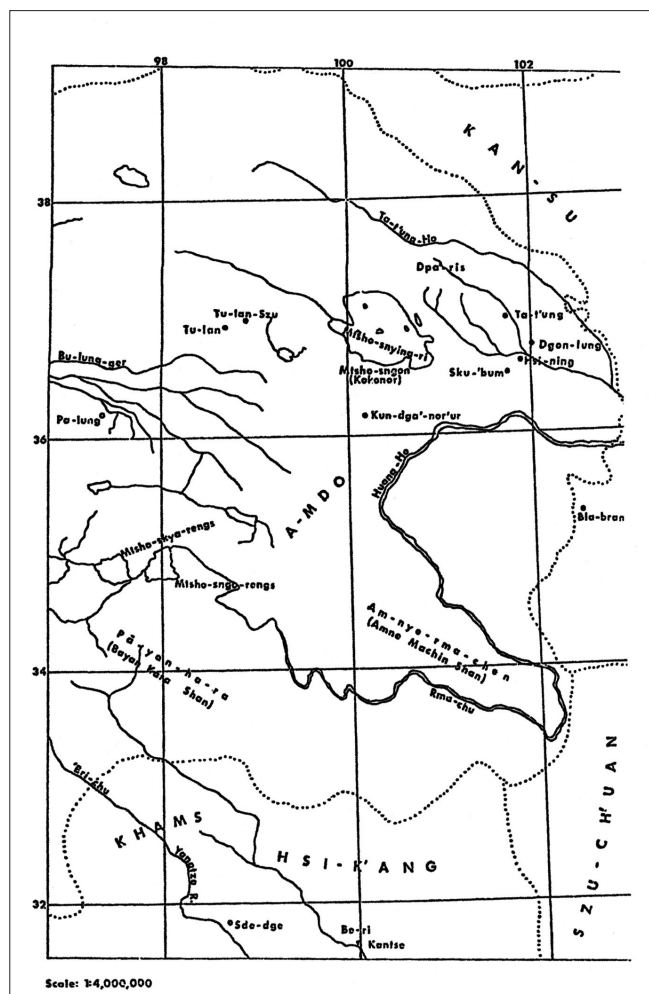
Z území Kókenúrska pochází celá plejáda předních představitelů Congkhapovy školy Gelug. Na prvním místě sám Congkhapa. Dále například Ngawang Lozangchödän (1642–1714), první pekingský metropolitní Čangkja-chutuchtü;³ Ngawangcöndü, známý též jako první Džamjangžapa (1648–1721), zakladatel Labrangského kláštera, autor rozsáhlého literárního díla; historický spisovatel Sumpa-khänpo Ješepaldžor (1704–1788), autor dějin buddhismu v Indii, Číně, Tibetu a Mongolsku – *Pagsam džönzang* z roku 1748, a lokální historie rodného Kókenúrska – *Cchongöngji lurgji* z roku 1786 (podrobněji viz níže); Akja-chutuchtü Lozang Tämpägalcchän (1708–1768), autor „Rodokmenů tibetských králů a ministrů“, v nichž líčí vývoj v zemi po rozpadu Tibetské říše v 10. století; druhý Čangkja-chutuchtü Rolpädordže, známý též jako Lalitavadžra (1717–1786), důvěrník mandžusého císaře Čchien-lunga 乾隆 (1736–1795), znalec čínštiny, tibetštiny, mongolštiny a mandžuštiny, jazykový revizor mongolského překladu tibetského buddhistického kánonu *Kandžuru* a *Tandžuru* (1720–1749), autor či supervizor tibetského textu „Zrcadlo mandžuského jazyka ve čtyřech jazycích“ – *S'-tchi Čching wen-fien* 四体清文鑑, totiž mandžuštiny, mongolštiny, tibetštiny a čínštiny (1771–1795);⁴ převtělenec kláštera Gungthang, gelugpovský spisovatel Tämpädönme (1728–1791), autor komentářů k pradžňáparamitovým⁵ textům; Lozang Čhökjinima, známý též jako třetí Thukwan Dharmarádža (1732–1802), autor nábožensko-filozofického exkurzu dějinami buddhismu – *Debther Šelg-jimelong* („Křišťálové zrcadlo“) z roku 1802; Džigmesamtän (1803–1875), autor četných hagiografií; významný amdoský vzdělanec Šerabjamccho (1884–1968); Gendün Čhönphel

2 *Gelug* („Ctnostná řehole“) – tzv. Žlutá škola tibetského buddhismu založená v 15. století Congkhapou. Jejím stoupencům se říká Geluppa, někdy též Gedänpa („Ctnostní“).

3 *Čangkja* – lokalita v Čching-chaji, od níž odvozují svůj název tzv. Čangkja-chutuchtové či *tulkové* sídlící v Pekingu. – *Chutuchtü* (staromongolsky chutughtu, novomongolsky chutagt) – významná buddhistická duchovní osobnost, její převtělenec (*tulku*). – Prvním pekingským Čangkja-chutuchtou byl Ngawang Lozangchödän (1642–1714). Viz Chandra 1959, 26, 36–38; Kolmaš 2010b, 99–100.

4 *S'-tchi Čching wen-fien*, „Zrcadlo mandžuského jazyka“ – čtyřjazyčný mandžusko-mongolsko-tibetsko-čínský slovník z let 1771–1795. Bliže viz Kolmaš 2010a.

5 *Pradžňáparamitá* – různě obsáhlé mahájánské texty o „dosažení onoho břehu poznání pomocí transcendentální moudrosti“. V Tibetu tvoří součást *Kandžuru*.

Obr. 2. Mapa Kókenúrska.

(1905–1959), gelugpovský učenec, malíř, spisovatel a historik, autor moderně koncipovaných tradičních dějin Tibetu – *Debther karpo* („Bílé analý“) z roku 1946;⁶ Tagccher-rinpoche Thubtän Džigmenorbu (Thubten Jigme Norbu, 1922–2008), nejstarší bratr 14. dalajlamy, někdejší opat kláštera Kumbum, žijící od 50. let minulého století mimo Tibet, mimo jiné jako dalajlamův představitel v Japonsku; Tändzingjamccho (narozen 1935), 14. dalajlama, od roku 1959 zdržující se v Indii, laureát Nobelovy ceny míru (1989), autor četných prací o tibetském buddhismu a současném politickém vývoji v čínsko-tibetských vztazích;⁷ Čhökjigjalcchän *alias* Kalzangcchetän (1938–1989), 10. pančhenlama, významný činitel na tibetsko-čínské politické scéně.

6 *Debther karpo* – „Bílé analý“ autora Gendün Čhönphela (1905–1959) z roku 1946. Viz Kolmaš 2010b, 57, 67.

7 *Čtrnáctý dalajlama* Tändzingjamccho (narozen 6. 7. 1935). – K jeho životu a dílu viz *Svoboda v exilu*, Praha 1992 (reprint Praha 2011); Dekji Cchering, *Můj syn dalajlama. Příběh matky*, Praha 2010; *Moje duchovní pouť životem*, Praha 2010; Kolmaš 2010b, 118.

JOURNAL
OF THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

VOL. LVIII.

PART I. (HISTORY, ANTIQUITIES, &C.)

(Nos. I to III.—1889 : with 10 plates ; also a Supplement with 2 plates.)

EDITED BY

THE HONORARY PHILOLOGICAL SECRETARY,

“It will flourish, if naturalists, chemists, antiquaries, philologists, and men of science in different parts of *Asia*, will commit their observations to writing, and send them to the Asiatic Society at Calcutta. It will languish, if such communications shall be long intermitted ; and it will die away, if they shall entirely cease.” SIR W. M. JONES.

CALCUTTA :

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.
1889.

JOURNAL
OF THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

Part I.—HISTORY, LITERATURE, &c.

No. II.—1889.

Life of Sum-pa Khan-po, also styled Yeses-Dpal-hbyor, the author of the Rekmig (Chronological Table).—By BĀBŪ SARAT CHANDRA DĀS, C. I. E.

This great Lama was born in the year 1702 A. D. (*Tree-monkey* of the 12th cycle of 60 years) at a place in the neighbourhood of the Dgon-luñ monastery of Amdo in ulterior Tibet. He is better known by his family name of Sum-pa, which means one from the country of Sum, a province in Western Tibet. In his infancy he is said to have given indications of his identifying himself with the spirit of his predecessor. While very young he learnt to read and write with extraordinary facility. He became well known by the name of Sumpa-Shabs-druñ. He was admitted into the monastery of Dgon-luñ in the 9th year of his age. He received instruction in the sacred literature of the Buddhists under Lchan skya Riupo-chhe Šag-Dvañ chhos klan) and Thu Kwan chhos kyirgya-mišho and other great Lamas. From Lchan-skya he received the vows of monkhood, who gave him the name Yeses Dpal hbyor. He studied metaphysics, logic, rhetoric, poetry, Buddhist liturgy, ritual, and the dogmatical and theoretical differences of the various Buddhist schools. He also learnt arithmetic, medicine, the science of vocal music, the works on Sūtras and Tantras, and the art of sacred painting. With the acquisition of all this learning he was occupied till the twentieth year of his age. In addition to acquiring all the virtues and talents of his predecessor, he gained the highest proficiency in astronomy, astrology and the science

Obr. 3. Začátek S. Č. Dásova textu „Life of Sum-pa Khan-po“, JASB LVIII, Pt I. (Das S. Ch., 1889, p. 37).

SUMPA-KHÄNPO JEŠEPALDŽOR (1704–1788)

Život

Sumpa-*khänpo* („Učenec ze Sumpy“) *alias* Sumpa-*khänchen* („Veleučení ze Sumpy“), národnosti monguorské,⁸ pocházel ze starého prototibetského kmene Sumpa,⁹ obývajícího v dřívějších dobách oblast Centrální Asie a severního Tibetu. Podle jeho vlastních „Letopisů Kökenúrska“ se narodil v muž-

8 *Monguor* – mongolská národnost žijící na hranicích Kan-su a Čching-chaje mezi řekami Si-ning-che 西寧河 a Ta-tchung-che 大通河. Jejich jazyk má nejbliže k západomongolským (ojratským) nářečím. Rozšířená mezi nimi, zejména ve vzdělaneckých vrstvách, je však i tibetština a čínština. Viz A. Mostaert, *The Mongols of Kan-su and their language*, *Bulletin of the Catholic University of Peking* 8 (1931), 75–89; Kolmaš – Malina 2005, 119.

9 *Sumpa* – jeden z dávných tibetských kmenů žijících na horních tocích řek Diču a Dzaču na Tibetské náhorní plošině. Viz Tarthang 144–146.

ském roce Dřeva a Opice třináctého šedesátiletého cyklu,¹⁰ tj. 1704, v osadě Tholi při březích řeky Maču v Amdu. Podle S. Ch. Dásových chronologických tabulek v jeho „Life of Sum-pa Khan-po“ (1889), str. 37, je mylně uváděn rok 1702 a místo narození poblíž buddhistického kláštera Gönlung v téže lokalitě.

Nadaného hochu čekala skvělá duchovní kariéra. V roce 1712 byl přijat do noviciátu v Gönlungském klášteře, kde na jeho duchovní formaci dohlíželi učitelé Lozangeše a Džampal-gjamccho z nedalekého velkoklášteře Kumbum a dále dva

10 Šedesátiletý cyklus – tibetsky rabčung, používá kombinaci dvanácti zvířat čínského zodiaku (myš, vůl, tygr, zajíc, drak, had, kůň, ovce, opice, pták, pes, vepř) s pěti „prvky“ (dřevo, oheň, země, železo, voda). Každý „prvek“ se opakuje dvakrát v kombinaci s dvěma za sebou jdoucími zvířaty. Sudé roky jsou z astrologických důvodů označovány jako „mužské“, liché jako „ženské“. První šedesátiletý cyklus začal v Tibetu ženským rokem Ohně a Zajíce v roce 1027. – V práci zmiňované události se vztahují k cyklům X. (léta 1567–1626) až XIII. (léta 1747–1806). Blíže viz Kolmaš 2010b, 162–167.

АКАДЕМИЯ НАУК СССР
СИБИРСКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ
БУРЯТСКИЙ ФИЛИАЛ
БУРЯТСКИЙ ИНСТИТУТ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

Р. Е. ПУБАЕВ

„ПАГСАМ-ЧЖОНСАН“ —

ПАМЯТНИК
ТИБЕТСКОЙ
ИСТОРИОГРАФИИ
XVIII ВЕКА

Ответственный редактор
канд. филол. наук Б. В. Семичов

ИЗДАТЕЛЬСТВО «НАУКА»
СИБИРСКОЕ ОТДЕЛЕНИЕ
Новосибирск - 1981

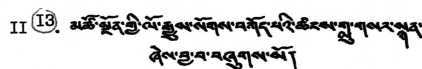
Obr. 4. Titulní list R. J. Pubajevovy práce „Pagsam-čžonsan“ (Pubajev 1981a).

„převtělení“ *tulkuové*¹¹ – Čanglja-*chutuchtü* Ngawangčhödän (1642–1714), který mu také udělil osobní jméno Ješepaldžor („Moudrost a Hojnost“), odpovídající sanskrtskému Džňanašrībhūti, a Thukwan-*chutuchtü* Ngawang Čhökjigjamccho (1680–1735). U svých učitelů studoval na základě súter a tanter též buddhistickou metafyziku, logiku, rétoriku, poetiku, liturgii a rituál, jakož i dogmatické a teoretické rozdíly mezi různými školami tibetského buddhismu. Kromě toho se věnoval též astronomii, astrologii a malování náboženských ikon. Své první mnišské sliby složil u Čanglja-*chutuchtü*.

Další studia v rodném Kōkenúrsku přerušilo v roce 1723 povstání chošúdského¹² prince Lozangtändzina, jemuž padl za oběť i Gönlungský klášter a ostatní kultovní místa. Sumpa-*khänpo* v té době odešel do Centrálního Tibetu (Ücang)

11 *Tulku* – buddhistický duchovní, do něhož je převtělena nějaká vynikající zesnulá osobnost. Blíže viz Kolmaš 2009, 199–200.

12 *Chošúd* (staromongolsky Chosighud) – západomongolský kmen. – *Lozangtändzin* byl synem Gušrichanova desátého syna Tašibáthura Tändzinčhögjala, který vyvolal povstání v Kōkenúrsku proti čínské správě, které v roce 1724 potlačila mandžuská vojska (viz poznámku 158).

II ⁽¹³⁾

Прекрасные мотивы из песни брахмы
(История Кукунора)

Повествование в "История Кукунора" делится на четыре главы или раздела, которые Сумба-канбо называет четырьмя основными вопросами.

1. Легенды о возникновении Кукунора. Здесь приводятся два предания, бытующие в народе.

2. Изложение исторических событий в Тибете, Монголии и Китае, охватывающих почти два века – XVII и XVIII. Особое внимание Сумба-канбо уделяет истории Тибета.

3. Поэтическое описание Кукунора ⁽¹⁴⁾. Автор воспекает необыкновенные богатства области и красоту ее природы.

4. Повествование о счастье, наслаждениях и добродетельных тех, кто живет здесь; описывается блаженное пребывание людей в этом "земном раю", где все – от бедного до богатого, от молодого до старого – соблюдает основные заповеди буддизма и наслаждается счастьем.

После этого излагается религиозная и светская история Джунгарии и Китая и география, где особое внимание автор уделяет географии Тибета ⁽¹⁵⁾.

19 листов.

⁽¹³⁾ О том, что этот труд имеет в томе порядковый № II, см. выше стр. 12.

⁽¹⁴⁾ Современная провинция Цинхай в КНР.

⁽¹⁵⁾ Б. Д. Дандароном закончен в основном перевод этого труда на русский язык.

Obr. 5. Bibliografický záznam o „*Análech Kōkenúrska*“ v B. D. Dandaronově *Opisanije tibetských rukopisej* (Dandaron 1965).

– není známo, zda již před vypálením Gönlungu, nebo až po něm –, kde se přihlásil ke studiu na klášterní univerzitě v Däpungu. U osobního lékaře (lamän) 5. dalajlamy Ngawang Lozangjamccha (1617–1682) Rawaphugpočeho a dalšího mänrampy (léčitele) Nimagjalchhāna zde studoval teorii a praxi tibetské medicíny podle traktátu *Sorig gjüži* („Čtvero medicínských tanter“),¹³ dále nauku o tibetském kalendáři¹⁴ a indické (cikar) a čínské (cinag) chronologii, gramatiku (sumtag) a poetiku (ňänngag). Na závěr úspěšného studia získal učený titul Sumpa-*pandita* („Pandita ze Sumpy“).

Za pobytu v Centrálním Tibetu navštívil v roce 1725 také klášter Tašilhünpo¹⁵ v Zadním Tibetu (Cang), kde v přítomnosti 5. pančhenlamy Lozangješeho (1663–1737) složil poslední řeholní sliby a v roce 1726 byl jmenován *khänpem* (zde: „děkanem“) na učilišti Gomang, jednom ze čtyř däpungských fakult¹⁶. Svého pobytu v Centrálním Tibetu využil také k ná-

13 *Sorig gjüži* („Čtvero medicínských tanter“) – základní dílo tibetské lékařské a farmakologické literatury autora Juthog Jöntängönpa (1127–1203). Viz Kolmaš 2010b, 75.

14 *Tibetský kalendář* – viz poznámku 10.

15 *Tašilhünpo* – velkoklášter školy Gelug poblíž Žikace, založený v roce 1447. Tradiční sídlo pančhenlamů.

16 *Gomang* – gelugpovský klášter Däpung je tvořen čtyřmi da-

TRANSCRIPTION OF TEXT

(p. 429, line 13) //Rtsa ba'i gnyis pa ni/ Gna' sngon gang
 sus yul de bdag byas pa'i yi ge bdag gis ma mthong la/ 'on kyang
 snga dus su sa stong lta bu la su 'dug gi nges pa med dam snyam/
 bar skabs nas bod dpa' ris kyis bdag byas tshe phur tsha sgam
 pa chos rdo rje zhes pa'ang byung nas mtsho snying ri sogs la
 bsdad/ dpa' ris kyi rjes su bod a chi'i dpon rta mang po yod pa
 la khri rta dmar can du grags pa 'bangs bcas kyis ljongs (Origo:
 ljogs) de la dbang bsgyur dus su glang dkar po zhon nas 'gro ba'i
 bla ma glang dkar can zhes pa grub pa thob pa lta bu zhid mtsho
 snying dang mtsho'i nub (Origo: zhub) 'gram gyi mgon po gdong
 zhes pa'i brag khung dang/ khro bo lta bu dang bskang rdzas 'dra
 ba rang byung du ma yod pa'i brag bar sogs su bsdod pa'ang
 byung/ yang bar der bod co ni'i mi sde zhid dang/ physis su len
 tan hu thog thu yar 'ongs nas lam du 'das rjes su ru sde 'thor ba'i
 nang gi cha gwar sde tshan zhid kyang rma chu khar bsdad de sa
 mkhar bzung nas zhid btab zer/ de lta na sngar rgyal dpon
 chen po kho nas bdag byas pa'i nges pa med pa 'dra/ de nas thu
 med ho lo che dpon spun 'bangs bcas yun ring bsdad/ de dus
 (p. 430) su rgyal ba gnyis pa rje blo bzang grags pa'i dge lugs
 zhwa ser ba'i bstan pa dri ma med pa bod dang bod chen dang sog
 yul du dar rgyas che la/ de'i nang nas de la snying nas dad pa
 byang stod kyi sog po o rod (Origo: rong) tsho bzhi dang/ bar du
 bod chen gyi a mdo dpa' ris sogs dang/ smad kyi sog po mon
 gwol phal cher yin la/ de la mi dad par bod kyi chos lugs gzhan

Obr. 6. Transliterovaný tibetský text vstupní části „*Anälü Kökenúrška*“ (Yang 1969, 10).

vštevě kraje Lhokha v sousedství Bhútánu, spojené s poutí do nejstarší tibetské buddhistické svatyně a kláštera Samjä jihovýchodně od Lhasy z poloviny 8. století.¹⁷

V roce 1731 se po dlouhých osmi letech, z toho po pěti letech ve funkci *khänpa* Gomangu, vrátil do rodného Amda, kde už byl mezitím opraven vypálený klášter Gönlung. Sám pak v roce 1733 dal podnět k založení kláštera Šädubling pro zhruba osmdesát mnichů v místě staré poustevny Samtänling. V roce 1737 mu přišlo od čtvrtého mandžuského císaře Čchien-lunga pozvání k návštěvě Peking, kam ho doprovázel věhlasný již tehdy amdoský učenec druhý Čangkja-*chutuchtu* Rolpädordže. V říšském hlavním městě pak zůstal v klášteře Cchodüngön („Klášter sedmi moří“) celkem pět let a věnoval se spolu s Rolpädordžem práci na revizích tibetských knih tištěných v Peking. Za tuto úspěšnou práci byl císařem poctěn titulem *erdeni pandita* („vzácný pandita“) s diplomem na žlutém hedvábu.

V roce 1743 odešel na tři roky na vyhledávané čínské buddhistické poutní místo Wu-tchaj-šan 五台山 („Hora pěti

cchangy („fakultami“), z nichž Gomang je dacchang „bohoslovecký“.

17 *Samjä* – starobylá svatyně a klášter asi 150 km jihovýchodně od Lhasy, založený Padmasambhavou v 8. století. Viz Kolmaš 2009, 179.

teras“) v severočínské provincii Šan-si 山西, kde je uctíván bódhisattva Maňđuší (čínsky Wen-šu pchu-sa 文殊菩薩).¹⁸ Po návratu do Amda v roce 1746 byl ustanoven opatem (*khänpo*) Gönlungského kláštera a dále se věnoval svému dílu o tibetské chronologii. Jsa nespokojen s dosavadními tibetskými pracemi o astronomii, astrologii a chronologii, shromáždil na dvacet těchto děl od různých autorů, porovnal je mezi sebou, přičemž za nejspolehlivější uznal práci Čhödžung („Původ Nauky“)¹⁹ starotibetského polyhistora Butön Rinčenduba (1290–1364). Na základě komparativního studia vytvořil své vlastní chronologické dílo *Pagsam džönzang* („Dobrý strom splňující přání“), představující dějiny buddhismu v Indii, Číně, Tibetu a Mongolsku v časové posloupnosti, na kterém začal pracovat již v roce 1736 a které dokončil v roce 1748. Dílo se stalo na mnoho let standardní prací v tomto oboru.²⁰ Dále sepisoval své četné práce různého rozsahu o tibetské astrologii, medicíně, geografii a historii. V roce 1786 napsal své poslední dílko „Letopisy Kökenúrška“ – *Cchongöngji lurgjü*.²¹

Za dva roky nato, v mužském roce Země a Opice třináctého šedesátiletého cyklu, tj. 1788, ve věku 85 let v klášteře Gönlung zemřel.

Dílo

Prvním, kdo do světové vědy uvedl jméno Sumpa-*khänpa* Ješepaldžora a jeho originální dílo *Pagsam džönzang*, byl bengálský tibetolog Bábú Sarat Chandra Dás (1849–1917) v práci „Life of Sum-pa Khan-po, also styled Yešes -Dpal-hbyor, the author of the Rehumig (Chronological Table)“, uveřejněné v *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, Vol. LVIII, Part I. (History, Antiquities, etc.), Calcutta 1889, 37–84. Práce je anglickým překladem díla Chronologické tabulky pro léta 1026–1745 (s dnešními kalkulacemi se autor rozchází o dva roky; správně má být 1024–1743).

Pokud je mi známo celé Sumpa-*khänpovo* dílo (*sungbum*) existuje v xylografických tiscích z Kökenúrška, chovaných v Library of Congress (Coll. Rock) a také v mongolské Státní knihovně v Ulánbátaru. Poprvé tibetský originál *Pagsam džönzangu* zveřejnil indický tibetolog Lokesh Chandra z International Academy of Indian Culture v jím vydávané edici Šata-piřaka, 8, New Delhi 1959.

Popis jednotlivých titulů Sumpa-*khänpových* Sebraných spisů (*sungbum*), pod záhlavím *Ješepaldžor Sumpa-pandita-khänpö*

18 *Maňđuší* – tibetsky Džampal, bódhisattva, ztělesňující nejvyšší mystickou moudrost. V Číně uctíván na „Hoře pěti teras“ Wu-tchaj-šan. Viz Kolmaš 2009, 88–89 a 159.

19 *Čhödžung* („Původ Nauky“) – vrcholné dílo tibetské historiografie autora Butön Rinčenduba (1290–1364) z roku 1322. Viz Kolmaš 2010, 45 a 52.

20 *Pagsam džönzang* („Dobrý strom splňující přání“) – Sumpa-*khänpovo* vrcholné dílo z roku 1748. Viz Kolmaš 2010b, 102 a 114–115.

21 *Cchongöngji lurgjü* („Historie Kökenúrška“) – autora Sumpa-*khänpo* Ješepaldžora z roku 1786. Viz Kolmaš 2010b, 48 a 114–115.

Sungbumgji karčhag („Soupis Sebraných spisů pandity Sumpa-*khänpa* Ješepaldžora“), doplněný stručným technickým a částechně i obsahovým popisem podal Lokesh Chandra ve svých *Materials for a History of Tibetan Literature* [Šata-piřaka, 29 (2)], New Delhi 1963, 49–50. Lokesh Chandrova edice obsahuje v osmi svazcích (KA – ŇA) a Dodatcích dohromady 92 bibliografických jednotek. Přepis tibetských titulů je podán tamtéž na str. 477–481.

Podle jiného exempláře Sumpa-*khänpových* děl uloženého v Tibetském fondu Burjatského institutu v Ulan-Ude se v týchž osmi identických svazcích Sumpa-*khänpových* Sebraných spisů nachází celkem 69 bibliografických položek. Přepis názvů jednotlivých děl z tohoto exempláře spolu s jejich překladem do ruštiny doplněným poznámkami vydal Bidija Dandarovič Dandaron (1914–1974) ve své práci *Opisanije tibetskich rukopisej i ksilografov Burjatskogo kompleksnogo naučno-issledovatělskogo instituta*, Vypusk II, Moskva 1965, 18–54.

Mezi Sumpa-*khänpovými* díly jsou například tato (odkazováno na jejich číslování u Dandarona):

„Dějiny buddhismu v Indii, Číně, Tibetu a Mongolsku“ – *Pagsam džönzang* (I/1, 317 fol.);²²

„Stručné vyličení světa“ – *Dzamling čiša*, obsahující geografii Indie, zejména míst Buddhova pozemského působení, dále Číny, Tibetu a Mongolska, jakož i bájně země Šambhaly (II/10, 14 fol.);

Letopisy Kókenúrska“ – *Cchongöngji lurgjü* (II/11, 14 fol., podrobněji viz níže);²³

Rozbor a komentář díla 4. pančhenlamy Lozang Čhökjigjal-cchäna (1570–1662) *Lama čhöpä čhoga* („Obřad klanění se učitelí“) (III/2, 62 fol.);

Výklad učení mádhjamiků²⁴ (III/6 a 7, 12 + 4 fol.);

Výtah ze sútry *Šerab ňingpo* („Jádro transcendentální moudrosti“) (III/8, 18 fol.);

Traktát o dosahování dlouhověkosti (cchepagme) (IV/3, 18 fol.);

Rukověť tantrického mystického rituálu *phur*²⁶ (IV/12, 35 fol.);

Výklad slov modlitby pro přechod nebezpečnostvými posmrtného stavu *bardo*²⁷ (IV/13, 11 fol.);

22 Viz poznámku 20.

23 Podle Dandarona 22–23 a 24, poznámka 15, má mít [Dandaron] „v podstatě hotový překlad tohoto díla do ruštiny“. Autoru (JK) se nepodařilo tuto informaci ověřit.

24 *Mádhjamika* – mnich mahájánské školy madhjamaka, „školy středu“ (tibetsky uma).

25 *Šerab ňingpo* – mahájánská súra, jejímž tématem je nauka o prázdnotě (sanskrtsky šúnjata, tibetsky tongpaŋi) a jejich konkrétních projevech v etické rovině. Viz *Jádro transcendentální moudrosti*, Praha 1992.

26 *Phur*, též *phowa* – přenesení vědomí („ejecke, vystřelení“), speciální technika přenesení vědomí skrze otvor v temeni hlavy praktikovaná jóginy v hodině smrti, mající jim zajistit znovuzrození v podobě, kterou si sami přejí. Viz *Tibetská kniha mrtvých*, 35, poznámka 6.

27 *Bardo* – viz „Modlitba za vysvobození z nebezpečných cest bar-

Objasnění základních tezí tantrických metod dosahování vysvobození (*dol*) a duchovního osvícení (*čhangčhub*), podle Congkchapových spisů *Lamrim čenpo* a *Ngagrim čenpo*²⁸ (V, 417 fol.);

Vyložení základních tezí buddhismu, obsažených ve dvou Congkchapových výše uvedených pracích (VI, 405 fol.);

Pět medicínských (*sorig*) traktátů (VII/1-5, 20 + 47 + 38 + 7 + 49 fol.);

Tři pojednání o indické (kar, „bílé“) a čínské (nag, „černé“) astrologii (ci) (VII/6–8, 69 + 93 + 26 fol.);

O skapulimancii čili věštění podle ovčích lopatkových kostí (*luggi sogpa*) (VII/9, 4 fol.);

Dvě pojednání o poetice a verzologii (ňänngag) (VII/10–11, 5 + 46 fol.);

Dvě pojednání o korespondenčním stylu (*jigkur*) (VII/12–13, 69 + 22 fol.);

Dva traktáty o pravidlech mnišského chování (VIII/1–2, 52 + 18 fol.);

Ukázka Sumpa-*khänpovy* korespondence s 6. pančhenlamou Lozang Paldänješem (1738–1780) formou „otázek a odpovědí“ (*dilän* nebo *žulän*) o rozmanitých problémech historie, náboženství, mystiky, filozofie, k problému eposu o Gesarovi aj. (VIII/4, 100 fol.);

Biografie Sumpa-*khänpa* do 73. roku jeho věku, tj. do roku 1776, napsaná z jeho podnětu žáky, a soupis všech jeho prací²⁹ (VIII/5 a 7, 294 + 12 fol.);

Pojednání o prohlídce koní (tača) podle indické metodiky (VIII/8, 5 fol.).

CCHONGÖNGJI LURJÜ (LETOPISY KÓKENÚRSKA), 1786

Struktura a obsah díla

Zatímco *Pagsam džönzang* je Sumpa-*khänpovým* nejvýznamnějším a také nejznámějším dílem, patří jeho „Letopisy Kókenúrska“ – celým titulem metaforicky zvané *Cchongöngji lurgjü sog köpä cchanglu sar ňän* („Nová píseň Brahmova tvořená Letopisy Kókenúrska“) – k drobnějším dílkům spíše lokálního charakteru a významu.

Dílko vyšlo tiskem poprvé v roce 1960, zařazeno za Sang-gjägjamcchovy (1653–1705) dějiny gelugpovských klášterů. *Vaidúrja serpä melong* („Zrcadlo ze žlutého lapisu lazuli“) (30, vydané Lokeshem Chandrou v ediční řadě Šata-piřaka, 12 (2), 425–458.

dem“, *Tibetská kniha mrtvých*, str. 147–151.

28 *Lamrim čenpo* – viz *Lam-rim Čen-po* (*Stěpení puti k blaženství*). Díl I: Mongolskij překlad, Vladivostok 1910; Díl II: Russkij překlad s predislovijem i primečanijem G. C. Cybikova, Vladivostok 1913.

29 Chandra 1963, 477–481; Dandaron, 18–54.

30 *Sanggjägjamcho* – 1653–1705, politik, regent (*desi*) Tibetu, autor prací lékařských, astrologických a právnických, mimo jiné i dějin školy Gelug spolu s kronikou kláštera Gandän, *Vaidúrja serpä melong*. Viz Kolmaš 2010b, 111–112.

Obr. 7. Klášter Kumbum Čhampaling (čínsky Tcha-er-s' 塔爾寺) u Si-ningu (provincie Čching-chaj) – hlavní shromažďovací síň kláštera. Kapli postavenou na místě Congkhapova narození kryje pozlacená střeška. Foto Jakub Hrubý.

Dílko tvoří čtyři kapitoly:

Kapitola I (str. 427–429) – legenda o původu jezera Kókenúr kolující mezi místními lidmi. Autor přitom vyjadřuje některé své nesouhlasné názory s touto legendou.

Kapitola II (str. 429–445) – vlastní historický příběh Kókenúrska a související s ním historické události v Tibetu, Mongolsku a Číně v 17.–18. století (viz zde Překlad).

Kapitola III (str. 445–450) – básnický popis Kókenúrské země, jejího bohatství a přírodních krás.

Kapitola IV (str. 450–452) – O blahu a požehnání těch, kdo žijí v tomto „pozemském ráji“, kde se všichni – od chudých po bohaté, od mladých po staré – řídí základními příkazy Buddhova učení a čerpají z něho pro sebe štěstí.

Na závěr (str. 452–458) je stručně vyložena náboženská a světská historie Džúngarska³¹ a Číny, v níž je zvláštní pozornost věnována geografii Tibetu.

V kolofonu (str. 458) se vyzvedá autorova hluboká úcta

31 Džúngarsko – území historického Čínského Turkestanu. Původní země ojratských Mongolů, k nimž náležel Gušrichan.

ke Gušrichanovu³² potomstvu, v posledním století vládnoucímu Kókenúrsku. Vyslovuje se díky jakémusi Marmedzä Ješemu za pomoc při obstarávání pramenné literatury. Připomíná se, že nástin práce původně napsal ručně *cünčhung* [novic] Lozangtänphel a jeho konečnou verzi do dřevěných matic vyryl *gecchul* [mladší mnich] Lozangcöndü.

Kókenúrsko bylo již od počátků mandžuské vlády v Číně v 17. století známé jako pastevecké území mongolského kmene Chošúďů³³ a jmenovitě jejich vůdce „krále Tibetu“ Gušri-

32 *Gušrichan* (staromongolsky Gosichan, novomongolsky Güşchan) – 1582–1655, potomek v devatenácté generaci Čingischánova bratra Chabutu Chasara, vládce mongolských Chošúďů, jedné z větví západomongolských Ojratů. Po přesunu svého kmene do Kókenúrska se zapojil do bojů proti tibetské dynastii Cangpa (1565–1642), pomohl pátému dalajlamovi k získání světské moci ve Lhase a založil vlastní dynastii chošúďských Mongolů v Tibetu (1642–1717). U Tibeťanů zván *Tändzinčhögjal* a Kókenúrané ho považují za svého národního hrdinu.

33 *Chošúď* (staromongolsky Chosighud) – západomongolský kmen, k němuž náležel Gušrichan.

Obr. 8. Část areálu kláštera Kumbum Čampaling s jednou z kolejí a novou síní vystavenou před několika lety na náklady jednoho z převětenců kláštera, který v současné době žije v indickém exilu. Foto Jakub Hrubý.

chana (1582–1655) a jeho potomstva. Ti odvozovali svůj rod od Čingischánova mladšího bratra Chazara. Sumpa-*khänpo*-vy „Letopisy Kókenúrska“ jsou tak apoteózou Gušrichanova rodu a celého období Chošúdského panství v Tibetu (1642–1717). Vlastně pro tento rod autor dílo psal a jemu je také celé věnoval.

Gušrichan dobyl Tibet pro Žlutou sektu Gelug na domácí dynastii Cangpa (1565–1642) v roce 1642 a takto dobytou zemi jako svůj „náboženský dar“ věnoval 5. dalajlamovi Ngawang Lozangjamchovi (1617–1682). Sumpa-*khänpo*, i když výchovou gelugpovec, etnický však jako Monguor bližší Chošúďům, byl Tibeťany nahlížen jako „cizák“. Zalíbení v Gušrichanovi u něj tak zcela přirozeně převážilo nad obdivem k „Velkému Pátému“ dalajlamovi, o němž se ve své práci zmiňuje jen sporadicky, aniž by blíže hodnotil jeho úlohu v tibetských dějinách.

„Letopisy Kókenúrska“ jsou nedocenitelnými dějinami země Kókenúrské, neboť byly napsány učeným lamou zrozeným a svou činností spjatým s Kókenúrskem. Pokud jde o historická fakta a data, vyniká dílo vysokým stupněm přesnosti a spolehlivosti a nachází potvrzení v dobových čínských a ti-

betských pramenech. Navíc na rozdíl od jiných tibetských historiků nezdůrazňuje tolik náboženské události. Rovněž jeho jazyk – spisovná tibetština – je zřetelný a jasný. Jeho výpravný styl je místy tradičně tibetsky obrazný a básnivý. Autor občas projevuje zálibu v květnaté mluvě a lidových rčeních a příslovích. Důkaz to toho, že chtěl, aby jeho Kókenúrané dobře porozuměli historii své země a získali k ní lásku.

Žánrově patří dílko do tibetské historické literatury kategorie *lurgjü* („letopisy, analý“, Kolmaš 2010b, 18). Na rozdíl však od jiných prací tohoto druhu je vybudováno na principu osobní autorovy výpovědi (časté „já“, „můj“ apod.).

Následující překlad je pořízen z transliterovaného tibetského textu, který uveřejnil Yang 1969, 11–28.

Technická poznámka: a) Otazník v kulatých závorkách za slovem (?) značí, že dotyčné osobní či místní jméno nebylo autorem identifikováno; b) Slova v hranatých závorkách [] jsou autorem ze stylistických či věcných důvodů přidána; c) Text vysázený kurzívou a vložený do složených závorek představuje původní poznámku či doplněk tibetského autora; d) Pravo-
písaná podoba tibetských slov je uvedena v části „Transliterace tibetských výrazů“.

Obr. 9. Klášter Gönlunggönchen (čínsky Jou-ning-s' 佑寧寺) v provincii Čching-chaj – shromažďovací síň jedné z tantrických kolejí kláštera. Foto Jakub Hrubý.

PŘEKLAD

(Kapitola II, fol. 429–445)

Neviděl jsem žádný zápis o tom, kdo v nejstarších dobách panoval na území Kókenúrska. Ani není jisté, kdo na této pusté zemi ve starých dobách žil. Později, když kraj ovládli Tibeťané z *Pari*³⁴, se mezi nimi vyskytl blíže neznámý *Phurccha-gampa Čhödordže(?)* a ten žil na ostrůvku *Cchoňingri* v [jezeře Kókenúr] a na dalších místech.

Po něm přišel vůdce tibetského kmene *Ači(?)*, který vlastnil mnoho koní a byl zván *Thitamarčän* („Majitel 10 000 červených koní“). V době, kdy on a jeho lid ovládali tento kraj, vyskytl se lama *Langkarčän* („Vlastník bílého vola“), putující na bílém volu a vypadající jako svatý muž. Ten žil v místech jako *Cchoňing[ri]* a ve skalní jeskyni *Gönpodong*, nacházející se na západním břehu jezera. Mnohé z těch skal připomínaly přirozeně vzniklé [podoby] hněvivých božstev a [tvary] obřadních předmětů.

34 *Pari* – oblast v povodí řeky *Ta-tchung-che* tekoucí na rozhraní Čching-chaje a Kan-su.

V té samé době zde žili Tibeťané z *Čone*.³⁵ Později do těchto míst táhl *Lingdan-chutuchtu*³⁶, avšak cestou zemřel. Potom se mezi zde rozptýleně žijícími kmeny usadil na březích řeky *Maču* (Žlutá řeka) kmen *Čacharu*.³⁷ A ti, poté co zabrali zemi a zmocnili se jejích pevností, začali obdělávat zdejší půdu. – Je-li tomu tak, pak se nezdá být jisté, že by [toto území] do té doby vůbec mělo nějakého velkého vládce. Potom [v oblasti Kókenúru] po dlouhou dobu žil se svými poddanými a příbuzenstvem *tümedský* [vůdce],

35 *Čone*, též *Čoni* – okresní město v provincii Kan-su, dnešní středisko Tibetského autonomního kraje *Känlho* osídleného Tibeťany. Více o nich J. F. Rock, *Life Among the Lamas of Choni*, *The National Geographic Magazine* 54 (1928), 569–616.

36 *Lingdan*, též *Ligdan* – 1592–1634, poslední chán z rodu *Čingisova*, s čestným titulem *chutuchtu* pro jeho horlivé šíření tibetského buddhismu mezi Mongoly.

37 *Čachar* – Čacharsko, rozsáhlé území táhnoucí se podél severní strany Čínské zdi na východ až do dnešního Vnitřního Mongolska. Též název jeho obyvatel.

Obr. 10. Svahy posvátné hory Tugaan-ula za klášterem Gönlung cestou k jedné z klášterních poustev (Tchien-men-s' 天門寺). Foto Jakub Hrubý.

jménem (v čínském přepise) Chuo-luo-čch'.³⁸

Tehdy se neposkrvněné učení Žlutých čepic Gelugu druhého Buddhy Pána Lozangdagpy³⁹ rozšířilo po Tibetu, ve Velkém Tibetu⁴⁰ a v zemi mongolské. Mezi těmi, kdo v ně upřímně věřili, byli:

– Čtyři [kmeny] mongolských Ůledů⁴¹ na Severních pláních

38 *Chuo-luo-čch'i*(?) – prasnovec vůdce tümedských Mongolů Altanchana (1507–1582). – *Tümedané* (novomongolsky Tümd) tvořili součást tzv. konfederace jižních Mongolů.

39 *Lozangdagpa* – známější jako Congkhapa (1357–1419), pochází z okresu Congkha v Amdu. Za studií v Centrálním Tibetu založil reformovanou školu Gelug, tzv. Žlutou sektu. Zde uctivě zván „druhým Buddhou“ (po prvním, jímž je Buddha Šákjamuni).

40 *Velký Tibet* – autor rozlišuje „Tibet“ (Bö), pod nímž rozumí území Centrálního Tibetu (Ücang) tvořené Předním Tibetem (Ü), Zadním Tibetem (Cang) a oblastí Ngari na nejzazším západě, a „Velký (nebo Větší) Tibet“ (Böchen), pod nějž zahrnuje také Kham na východě a Amdo na severovýchodě.

41 *Ůled* (staromongolsky Ögeled, novomongolsky Öld), též *Ojrat* – skupina čtyř jižních a západních Mongolů Chošúdů, Džúngarů,

nahoře; Amdané z Pari a další ve Velkém Tibetu uprostřed.

– Většina Monguorů v nížinách dole.

Pokud jde o ty, kteří [gelugpovské] učení nepřijali, ale hlásili se upřímně k jiným tibetským náboženským školám, byli to:

– Cangský král Karma Phüncchognamgjal a jeho syn Tänkjongwangpo⁴², kteří se dříve i později zbožně hlásili ke školám Karma a Dugpa.⁴³

– Khamský král v Beri Dönjögjalpo⁴⁴ se skláněl před učením

Dörbetů a Torgúdů.

42 *Cangpa* – tibetská dynastie (1565–1642), podporující školu Karma, byla v opozici vůči škole Gelug. Třetí její král byl zván Karma Phüncchognamgjal (1607–1621). Jeho nástupcem byl Karma Tänkjongwangpo (1621–1642), usmrčený Gušrichanovými vojáky.

43 *Karma* – subsektu školy Kagjü, založená Gampopovým (1079–1153) žákem Čhöndzingenphelem (1110–1193), známým též jako Düsümkhjenpa. – *Dugpa* – škola tibetského buddhismu založená Lingräpou Pämadordžem (1128–1183). Škola Dugpa dnes převládá v Bhútánu.

44 *Kham* – východní Tibet, tvořící oblast mezi Předním Tibetem a provincií Jün-nan 云南, zahrnovaná pod pojem „Velkého Tibetu“.

Obr. 11. Hlavní shromažďovací síň kláštera Gönlung a poustevny a rezidence převtělenců ve svazích hory Tugaan-ula. Foto Jakub Hrubý.

bönu.⁴⁵ Pokud jde o krále Cchogthua v Chalše⁴⁶, ten tvrdil, že vyznává buddhismus, ve skutečnosti však našel zalíbení v [učení] čínských bönistů⁴⁷, to jest v taoismu.

– Pokud jde o třicátého sedmého⁴⁸ vládce z královského potomstva Čingisova (16 velkých chánů a 21 menších chánů)

– *Beri* – město ležící na levém břehu řeky Ňagčhu (čínsky Ja-lung 鴉龍). – Na beriského krále *Dönjögjalpa*, též *Dönjödordžeho*, pronásledovatele místních gelugpovců, Gušrichan v roce 1639 zaútočil a v následujícím roce ho zajal.

45 *Bön* – bönismus, původní náboženství Tibeťanů před přijetím buddhismu. V pozdějším vývoji byl bönismus doktrinálně i organizačně značně ovlivněn tibetským buddhismem. Viz Kolmaš 2009, 59.

46 *Chalcha*, Chalšsko – bývalé Vnější Mongolsko (dnešní Mongolská republika). – *Cchogthu*, též *Čhogthu* – chalšský „král“, který se svou armádou vtrhl do Kökenúrska.

47 Čínští bönisté – rozumí se taoisté (tao-žen 道人).

48 Třicet sedm vládců – představuje 16 (ve skutečnosti 17) velkých chánů (ze staroturkického „kagan“), po Čingischánovi (1206–1227) jako prvním, kteří od roku 1271 vládli jako mongolská dynastie Jüan na čínském císařském trůnu (1271–1368), a 21 menších chánů (z čínského „kuan“ 官), kteří se udrželi u moci na mongolských zemích po pádu Jüanů a útěku posledního chána Toghon Temüra (1333–1368) za čínské dynastie Ming (1368–1644).

Lingdana, není jasné, k jaké víře se hlásil.

Dále, lidé [v provincii] Ů⁴⁹ v Centrálním Tibetu se přidružují učení Staré školy [Ňingma], které hlásal Guru Čhōwang.⁵⁰

I když čtyři výše zmínění vládcové se každý hlásili k nestejně víře, byli všichni zajedno ve velkém nesouhlasu s gelugpovci. Je to jako v přísloví: „Jelen je živ trávou a listím, sup kamínky, plaz vzduchem a sněžný medvěd ovocnými plody“ – každý požívá různou stravu, ale všichni žerou maso a všichni se shodují v odporu k pachu pižma, které je obecně považováno za libě vonící a za nejlepší medikament.

Avšak později, když do těchto míst přišel džúngarský vládce Gušri, jak bude vyloženo níže, všechny odpůrce učení Žluté školy potřel a čisté mravy školy Gedän⁵¹ nechal zářit jako mocné slunce.

Tolik [v kostce] obecné vylíčení [osudů tohoto území]. Po-

49 Ů – tzv. Přední Tibet s centrem ve Lhase, východní část Centrálního Tibetu (Üchang) přiléhající ke Khamu.

50 *Guru Čhōwang*, též *Čhökjiwangčhug* – 1212–1278, který hrál důležitou úlohu v pozdějším rozvoji Staré školy (Ňingma) tibetského buddhismu jako nálezcze tzv. termových („ukrytých“) textů.

51 *Gedän* – doslova „Ctnostná“, je alternativní název pro Congkhopovu školu Gelug. Gelugpovci jsou u autora často zaměňováni Gedänpovci.

kud jde o konkrétní [historické] události, podám – dodatkem k [předchozímu stručnému] výkladu několika příběhů jednotlivých vládců – obecnější dějiny pro informaci mnohých pozdějších generací, která v oněch dobách za sebou následovali velcí lamové a vládci Číny, Tibetu a Horu⁵², jakož i k jakým dobrým či neblahým událostem kdy docházelo.

HISTORICKÝ VÝVOJ CHRONOLOGICKY (1570–1786)

1570

V [mužském] roce Železa a Koně desátého šedesátiletého cyklu [1570] se narodil pančhenlama Lozang Čhökjigjalchän [1570–1662].⁵³

1612

V [mužském] roce Vody a Myši [1612] Cangpa Karma Phünchhognamjal⁵⁴ [1607–1621] podrobil své moci území Cangu a byl prohlášen prvním králem Horního Cangu.

1617

V [ženském] roce Ohně a Hada [1617] se narodil velevzácný lama Pátý dalajlama.⁵⁵

1618

V [mužském] roce Země a Koně [1618] se cangský král zmocnil také Předního Tibetu [Ů] a pronásledoval množství stovek mnichů a laiků na horách za Lhasou a Däpungem a [dokonce] měnil gelugpovské nauky. Mniši z Däpungu a Sery⁵⁶ se rozutekli a když dorazili do Taglungu a Phumda,⁵⁷ dostalo se jim [od tamních lidí] vřelého přijetí. Říká se, že později byly Taglungským věnovány použité čajové lístečky, které byly během svátku Mönlam ve Lhasě používány k hostění „čajem pro mnohé“.⁵⁸

52 *Hor* – obecný název pro Mongoly žijící na Tibetské náhorní plošině od Ngari na západě až po Východní Turkeistán a vlastní Mongolsko (Sogjul) na severu.

53 *Pančhenlama*, též *Pančhen-rinpoče* nebo *Pančhen-erdeni* – titul druhého nejvýše postaveného duchovního školy Gelug, sídlícího v klášteře Tašilhünpa, a datující se od roku 1385. – *Lozang Čhökjigjalchän* (1570–1662) byl podle jednoho číslování prvním, podle jiného (dnes převládajícího) čtvrtým pančhenlamou.

54 Viz poznámku 42.

55 *Pátý dalajlama* – Ngawang Lozangjamccho (1617–1682), doma zvaný Ngapa-čhenpo („Velký Pátý“), sjednotil s pomocí Gušrichana politicky Tibet, sídlo dalajlamů přenesl z Däpungu do Lhasy, kde začal s výstavbou paláce Potaly. – *Dalajlama* – mongolsko-tibetský titul s významem „oceánový lama“, udělený poprvé v roce 1578 mongolským vládcem Altanchanem (1507–1582) tehdejšímu třetímu nejvyššímu představenému školy Gelug Sönamjamcchovi (1543–1588).

56 *Däpung* – velkokláster západně od Lhasy (založen 1416), jehož první čtyři opati byli původně nejvyššími představenými školy Gelug. – *Sera* – nacházející se severně od Lhasy, po Däpungu druhý největší gelugpovský klášter v Tibetu, založený v roce 1419.

57 *Taglung* – okres severně od Lhasy na horním toku řeky Kjičhu. Tamní kagjüpovský klášter byl založen v roce 1180. – *Phumdo* – město v blízkosti Taglungu při jižním břehu řeky Kjičhu.

58 *Čaj pro mnohé*, tibetsky mangdža – obyčej poskytování čajo-

Zhruba v téže době byl u Tašilhünpa stavěn nový velký klášter pro karmapovce a ňingmapovce.⁵⁹ Když se na hoře za [tímto] novým klášteřem stavěla vysoká věž, mnozí posměváčci jí dali jméno Tašizilnön,⁶⁰ což mělo být zlým znamením. Říká se, že [cangský král] také v Předním Tibetu vydržoval [kláštery] Seri(?) v Kjišö⁶¹ a karmapovský a ňingmapovský Thubčhenling(?). V těch dobách si gelugpovští mniši dělali klobouky se žlutou vlněnou podšívku uvnitř a červenou nášivkou zvenčí a podle okolností je [na veřejnosti] nosili buďto vnitřkem ven, nebo venkem dovnitř. Ještě dnes mezi svými stoupenci tento Garu-locawovský klobouk nosí.⁶²

1621

V [ženském] roce Železa a Ptáka [1621] přitáhli z dolních částí [Kókenúrska] synové vládce Chuo-luo-čch'a Guru *chungtajdž* a *lhabcün* („ctihodný“) Lozang Tändzingjamccho s mongolskými vojsky a spojice síly se sprátelenými vojsky kjišöských vrhli se v kjišöském Kjangthanggangu⁶³ jako blesk na cangská vojska a Cangské porazili. Následně pak osvobodili Lhasu a jiná místa, dříve ztracená, a změněné [náboženské] nauky obnovili do původní podoby.

A dále, podle platných zákonů známých jako „Šest velkých mongolských kmenů“,⁶⁴ se [mezi Mongoly] netrpěly žádné nedobré praktiky, jako v době války vnitřní nesváry mezi vlastními soukmenovci či zabíjení zajatců jako ovcí. Zbraně bylo možno používat pouze v dobách války. Avšak za časů špatných vládců Lingdanchana a Cchogthua se tyto obyčej běžně rozšířily.

1628

Tak v [mužském] roce Země a Draka jedenáctého šedesátiletých

vých lístků mnichům coby almužnu o svátku Mönlam-čhenpo („Velké modlení“), náboženské slavnosti ve Lhasě v období tibetského Nového roku. Tradici zavedl Congkhapa v roce 1409.

59 *Karmapa* – karmapovec, příslušník školy Karmakagjü z 12. století – *Ňingmapa* – ňingmapovec, příslušník předreformní školy tibetského buddhismu Ňingma („Stará škola“), spojované s činností indických mistrů Šántarakšity, Vimalamitry a Padmasambhavy v 8. století. Viz Kolmaš 2009, 111 a 150.

60 *Tašizilnön* – doslova „Utláčeč Taši[lhünpa]“, karmapovský klášter v Žikace s výhledem na sousední gelugpovský klášter Tašilhünpa. „Kvádry potřebné na stavbu kláštera byly získávány z hory nad Tašilhünpem a dělníci je schválně nechali dopadat na příbytky gelugpovských mnichů, mnohé z nichž tímto způsobem zabili.“ Viz Žagabpa 2000 [2008], 99.

61 *Kjišö* – starý název území v okolí Lhasy.

62 *Garu-locawa* – gelugpovský mnich z kláštera Gönlunggönchen v Amdu v předstíraných službách cangského krále. On, anebo jiný mnich Semňi(?), byl vyslán do Džúngarska požádat o pomoc pro gelugpovce utiskované cangským králem.

63 *Kjangthanggang* – místo mezi lhaskou Potalou a klášteřem Däpung na severozápadní straně lhaského kopce Čagpori.

64 *Šest velkých mongolských kmenů*, též „Šest tümenů [desetitísíčníků]“ – Gušrichanův syn Dajanchan, chošúdský král Tibetu v letech 1655–1668, si rozdělil poddané mongolské kmeny na „Pravé korouhve“ (Barúngar) a „Levé korouhve“ (Džúngar). Do „Pravých korouhví“ patřili Čachaři, Urianchajci (Tuvinci) a Chalšané, do „Levých korouhví“ pak Ordosané, Tümedi a Jungsičebüové.

Obr. 12. Ochranné božstvo (damcän) Garwänagpo – nástěnná malba v hlavní síni lékařské koleje kláštera Čhakhjung (Tia-čchiung-ča-s' 甲窮札寺). Foto Jakub Hrubý.

tého cyklu [1628] Lingdanchan porušil zákony Čingischánova vlastního kmene, rozpoutal občanskou válku mezi Čachary, pobil mnoho lidí a uzavřel přátelství s těmi, kdo nahoře [na severu] pronásledovali gelugpovce. Cestou do [Kökenúrska] porazil několik tümedských a ordoských kmenů.⁶⁵

1634

V [mužském] roce Dřeva a Psa [1634], když [Lingdanchan] dorazil k Šara-talu na tibetském území,⁶⁶ ho [božstva] Čhögjal-namsum⁶⁷ poslala do „pátého stavu“ [to jest usmrtila].⁶⁸ V dobách, kdy knížata mezi sebou bojovala, se mnoho ča-

65 Ordos – pouštní oblast ve velkém ohbí Žluté řeky (Che-tchao 河套) v severní části čínské provincie Šen-si 陝西. Ordosané jsou příslušníky mongolských národů v dnešní Čínské lidové republice.

66 Šara-tal – „Žlutá planina“ v Tangutsku, kde Lingdanchan v bojích o Kökenúrsko v roce 1634 skonal.

67 Čhögjal-namsum – tři ochranná božstva (čhökjogové) školy Gelug.

68 pátý stav – tibetsky ngapa. Podle bráhmanského učení je pět životních stavů: 1) život v čistotě, 2) život světského hospodáře, 3) přebývání v pralese, 4) tuláctví, 5) smrt.

charských utečenců uchýlilo do Chalšska. V tom roce Dřeva a Psa [1634], kdy zlý vládce Cchogthu rozpoutal občanskou válku a oddával se svým zvrácenostem, ho mnozí lidé z Chalchy od sebe vyhnali. On se pak uchýlil do Kökenúrska, kde si podmanil tümedského Chuo-lo-čch'a a jeho lid. Byl pak zván Kökenúrským králem Cchogthuem.

A tak, když král Horního Cangu zle pronásledoval gelugpovce, zabíjel král z dolního Beri mnoho mnichů a úředníků vyznávajících buddhismus a mnohé z nich vsadil do vězení. Mnozí gelugpovští lamové a mniši byli Cchogthuchanem buďto zabiti, nebo uvězněni. Vinou počínání těchto dvou [králů], jako bylo například zboření zlatého mostu, po kterém množství věřících přecházelo do Předního a Zadního Tibetu, spělo Congkchapovo učení k úpadku.

Tehdy odešel do Tibetu také jeden tibetský úředník Sönamčhönphel a dva učení mniši z amdoského kláštera Gönlunggönchenu – Garu-locawa, přezdívaný Načhen („Nosatý“), a Semňi(?), přezdívaný Khače („Velkohubý“).⁶⁹ Ač všichni tři

69 Sönamčhönphel – první regent (desi) jmenovaný Gušrichanem v roce 1642. Zemřel v roce 1658. – Garu-locawa – viz poznámku 62.

Obr. 13. Horské božstvo Amňe Čchakjung uctívané jako ochránce kraje na horním toku Žluté řeky – nástěnná malba v hlavní síni lékařské koleje kláštera Čchakjung (T'ia-čchiung-ča-s' 甲窮札寺). Foto Jakub Hrubý.

byli stoupenci školy Gelug, byli bezmocně zařazeni do družiny cangského krále. Tehdy se tito [tři] dohodli s dobrodincem kláštera Gandän v Kjišö a s guvernérem okresu Tagcedzong Cchokjedordžem a požádali lamoského *čhökjonga* („věštce“) o provedení věštby.⁷⁰ [Dostalo se jim předpovědi]: „Vůdce ze severu, opásaný šerpou v podobě hada, dokáže nepřítele porazit.“ Ponechavše si tuto věštbu v tajnosti, vyslali do oblasti Džúngarska Semňiho nebo Garu-locawu.

Přišed do vlastní země [Amda], ujal se velení menšího oddílu spřátelených vojáků z Pari a vyrazil s nimi do Džúngarska.

– *Gönlunggönchen* – gelugpovský klášter v Amdu, založený v roce 1604. – *Načhen* („Nosatý“) a *Khače* („Velkohubý“) jsou přezdívky dotyčných mnichů.

70 *Gandän* – jeden ze tří gelugpovských velkoklásterů východo-severovýchodně od Lhasy, založený Congkhapou v roce 1409. Ten tam má také svůj hrob. – *Cchokjedordže* – guvernér okresu Tagce severovýchodně od Lhasy na pravém břehu řeky Kjičhu, otec tagceského *depy* Lhagjalrabtäna (viz poznámku 138). – *Lamo* – malý klášter severovýchodně od Gandänu, kde měl své sídlo věstec-orakul (*čhökjong*).

Králi a úředníkům [tam] oznámil, že cangský král a ostatní chtějí nyní zničit Gedänpu a Žlutou školu velice nenávidí. A když byl vylíčil alarmující situaci nepřítele, vrátil se zpět do Cangu.

Když se poté král a úřednictvo sešli, aby rozhodli, kdo by se měl do Předního a Zadního Tibetu vydat, jistý člověk jménem Gušrichan učinil přísahu, řka: „Já se do Předního Tibetu vypravím!“

[Tento Gušrichan] patřil k rodu chošúdských Galgasů,⁷¹ kteří byli původně jedním ze čtyř ledských kmenů. Velký vladař Ha-ni'i *nojan* Hong-gwar(?) a jeho mladší královna A-ha'i *chatun* měli pět synů, známých jako „pět nadaných a odvážných tygrů“. Třetí z nich jménem Tho-ri-pe'ui-hu(?) se narodil v [mužském] roce Vody a Koně [1582]. Když mu bylo třináct let, táhl s vojskem a porazil čtyřicetitisícovou armádu mus-

71 *Galgas* – královský rod údajných potomků Chasara, Čingischánova bratra. Gušrichan byl devatenáctým potomkem Chasarovým a Galgas bylo pravděpodobně jeho rodové jméno. Galgasové vládli Chošúdům.

Obr. 14. Vestibul hlavní síně lékařské koleje kláštera Čachjung (Tia-čhiung-ča-s) s nástěnnými malbami čtyř králů ochránců světových stran. Foto Jakub Hrubý.

limských Gokarů („Bělohlavých“),⁷² v důsledku čehož se jeho pověst hrdiny rozšířila a jeho moc vzrostla.

Dále pak, když měl dvacet pět let, došlo k nesrovnalostem mezi Ůledy a Chalšany a vypukla [mezi nimi] velká občanská válka. A právě tehdy se tu objevil [Gušri] a svou dovedností a dobrými slovy dosáhl [mezi stranami] usmíření. Velký chalšský chán mu předal [úřední] pečeť a titul ta'i-gu'u-šri.⁷³ Tím se jeho hrdinství a dovednosti staly proslulými.

1635

V [ženském] roce Dřeva a Vepře [1635] vyslal Cchogthu svého syna Arsalang *tajdže*⁷⁴ s deseti tisíci vojáky do Předního a Zadního Tibetu, aby pobil vysoké lamy školy Gedän a jejich kláštery a meditační místa rozprášil.

Říká se, že když [Arsalang] dorazil k hornímu toku řeky

72 *Gokar* – „Bělohlav“, pojmenování muslimů podle bílé barvy jejich čepiček.

73 *Ta'i-gu'u-šri* – odpovídá čínskému *ta-kuo-š'* 大國師, „velký učitel říše“. Může souviset se jménem „Gušri“. – U jmen Hong-gwar, A-ha'i, Tho-ri-pe'ui-hu a titulu ta'i-gu'u-šri se jedná o tibetský přepis mongolských jmen.

74 *tajdž* – mongolský titul (staromongolsky *tajidži*, novomongolsky *tajž*), „šlechtic, aristokrat“, odvozený z čínského *tchaj-c'* 太子, „princ“.

Diču,⁷⁵ setkal se s ním Gušri s několika svými úředníky, přicházející z Džúngarska jakoby na pouť, ale [ve skutečnosti], aby zvěděli, zda zprávy někdejšího posla jsou pravdivé či nikoli. Po setkání s Arsalangem pokračoval tento s nimi, neboť mu Gušri předložil mnoho důkazů [o tom], proč je nepatřičné působit učením Žluté sekty škody. [Arsalang] si to vzal k srdci a pokračovali [spolu] do Tibetu. V příštím roce [1636] se prý Gušri stejnou cestou vrátil do své země.

Když Arsalang se svými vojáky dorazil do Tibetu, nedbal slov svého otce a rozdělil vojsko do tří skupin – střední, pravé a levé – vtrhl k Jamdogu,⁷⁶ kde svedl velkou bitvu s vojskem Cangských. Ale pro šířící se falešné zvěsti o silné tibetské armádě se mongolská vojska stáhla do Kjišö.

1636

V prvním měsíci [mužského] roku Ohně a Myši [1636] se Arsalang a ostatní setkali s Pátým dalajlamou. Klášterům a meditačním místům *gedänpovců* nepůsobil žádné škody, naopak vůči nim projevoval nábožnou úctu. Když se potom velké tibetské vojsko zformované cangským králem blížilo k [jezeru] *Namccho*⁷⁷ na severu, přesunula se také mongolská armáda k severu a chystala se k boji. Protože však Cangové tehdy použili magickou sílu starých zaklínadel, Arsalang se pomátl na rozum a vrhl se jako šílenec mezi své vojsko. Mongolští vojáci pak střet odložili a tibetské vojsko se rozešlo. Tehdy byl rozšířen názor *rabdžampy* ze školy Červených čepic⁷⁸ a ostatních, kteří byli na straně cangského krále, že Cchogthu a Cangští mají stejný cíl, totiž že podporují *karmapovce*, *dugpovce* a *ňingmapovce* a k ostatním náboženským školám v Tibetu zaujímají stejný postoj, ale že [ve skutečnosti] chtějí jméno *gelugpovců* vyhladit. Je to jak se praví v přísloví: „Kůň nepoběží tam, kam si to jezdec přeje.“

Rabdžampa z Červených čepic a jeho úředníci, kteří se dostavili do Cchogthuova vojska, vyslali do Kökenúrska posla s [tímto vzkazem]: „Arsalang, neposlušen slov svého otce krále, *gelugpovcům* škody nezpůsobuje, naopak projevuje vůči nim nábožnou úctu a s cangským králem bojuje. Tak si počíná.“ Cchogthu odpověděl: „Zabte ho [všemi] způsoby!“ Podle toho se [Arsalang] ztratil jako když [mizí] mráček uprostřed jasné oblohy, a mongolská vojska se vrátila [do Kökenúrska]. V tom roce [1636] Gušri se spojeneckými vojsky džúngarského *Báturn-tajdže*⁷⁹ přišli na toto území. Cestou procházeli [krajinou] *I-li* a *Tarimem*,⁸⁰ a na rozhraní podzimu a zimy překro-

75 *Diču* – tibetské jméno horního toku řeky *Jang-c'-ťiang*, v těch místech zvané *Tchung-tchien-che* 通天河.

76 *Jamdog* – jezero *Jamdogccho* v jižní části Centrálního Tibetu na rozmezí Předního a Zadního Tibetu.

77 *Namccho* – „Nebeské jezero“, mongolsky zvané *Tengrinúr* (severně od *Lhasy*).

78 *rabdžampa* – akademický titul „doktor teologie“, zde mnicha předcongkchapovské sekty „Červených čepic“ (Žamar).

79 *Báturn-tajdž*, též *Báturn-chungtajdž* – vládce Džúngarska. Titul *chungtajdž* odvozen z čínského *chuan-tchaj-c'* 皇太子, „dědic-nástupce“.

80 *I-li* 伊犁 – hlavní sídlo Džúngarů v Čínském Turkestánu (dnešním *Sin-ťiang* 新疆). – *Tarim* – územní proláklina v Čínském Turkestánu.

Obr. 15. Pole s dozrávajícím ječmenem v údolí jednoho z přítoků Žluté řeky pod klášterem Čhakhjung. Foto Jakub Hrubý.

čili řeku Has-tag(?) a velká mokřiska Cchädamu.⁸¹ Dorazivše k Bulungiru⁸² na hranicích Kókenúrska, kde si vojáci a koně odpočinuli. Žijí na množství divokých antilop, dali hoře jméno Gwan-jam-thu(?).

1637

Na Novoroční den prvního měsíce [ženského] roku Ohně a Vola [1637] dorazilo desetitisícové [Gušriho] vojsko do horního Kókenúrska a svedlo velkou bitvu s třicetitisícovým vojskem Cchogthuovým. Protože oba [tamní] horské srázy zrudly krví, říká se jim dnes Velký a Malý Ulán-chošú („Rudé předhoří“).

[Gušriho] syn Dajanchan *tajdž*⁸³ a ostatní pronásledovali s vojskem zbytky Cchogthuova vojska přes zamrzlou [řeku] Har-gel(?) a porazili je. Někteří vojáci zamířili až do údo-

81 *Cchädam*, staromongolsky Čajdam, novomongolsky Cajdam, čínsky Čchaj-ta-mu 柴达木 – „Slané bahniště“, proláklina v severozápadní části Čching-chaje.

82 *Bulungir* – lokalita na západním břehu řeky Pu-lung-šuej 布隆水 v Čching-chaji.

83 *Dajanchan* – 1655–1668, Gušrichanův syn a nástupce.

lí na východní straně [řeky], které obsadili. Dnes se [tomu místu] říká Ša-hal(?). Pokud jde o vůdce Cchogthua, ten byl lapen ve svišťově díře a [tento] nepřítel učení gedänpovců byl poražen. Kdyby to tehdy bylo jako v Indii, pokládalo by se za patřičné bušit do triumfálního bubnu a vztyčovat praporce vítězství nad nepřítelem.

1638

Potom v [mužském] roce Země a Tygra [1638] a v [ženském] roce Země a Zajíce [1639] postupně také všichni [lidé] Gušrichanova kmene v Džúngarsku přicházeli do Kókenúrska. Poté [Gušrichan] udělil svému bojovému druhu *tajdžovi* titul Bátor-*chungtajdž*, [poctil ho] bezpočtem darů a vlastní dceru Amintáru(?) mu dal za ženu a poslal je zpět do své země [Džúngarska]. V tom roce, kdy přišel [Gušrichan] do Předního Tibetu, vyznamenal ho Pátý dalajlama názvem *tändzinčhögjal*, „zbožný král vyznavač Učení“.

1639

Navíc, na počátku [ženského] roku Země a Zajíce [1639] vládce z Beri poslal cangskému králi poselství [tohoto obsahu:] „Spojme se v přátelství! Jelikož ta měděná socha

Džowo-*rinpočeho*⁸⁴ byla příčinou války, vhodně ji do vody! Na troskách tří klášterů Sery, Däpungu a Gandänu vystavme po *čörtenu*⁸⁵, a potom ať se každý z nás drží toho [učení], které shledá výhodnějším – buddhismu, nebo bönisumu. “ Někteří lidé se [beriskému králi] vysmívali, říkajíc o něm, že je zcela zkažený.

V té době svolal cangský král vojsko [všech] třinácti myriarchií⁸⁶ Tibetu. [Gušrichan] se s ním neutkal a vrátil se nazpět do Kökenúrska. Tehdy [také Dajanchanův] syn Ratna-*tajdž*⁸⁷ a jiní svolali všechny poddané tibetské vojáky z Amda, [známé] svou silou a vojenským hrdinstvím. Velkoklášteřu Gönlungčhamlingu⁸⁸ v centru Pari byl darován velký klášterní majetek [na území] od Lab-ccho-khra-mangu(?) až po jezero Te(?).

Potom v pátém měsíci [ženského] roku Země a Zajíce [1639] Gušri-*gegénchan*⁸⁹ vyrazil osobně s velkou odstrašující mongolskou armádou, která [se hnala] jako rudo-černá vichřice. Když dorazila na území malého krále z Beri, který zničil téměř všechno učení Buddhovo, zmocnil se [Gušri-*gegénchan*] svou silou a dovedností většiny Khamu.

1640

Dvacátého pátého dne jedenáctého měsíce [mužského] roku Železa a Draka [1640] byl král z Beri zajat a uvězněn. Poté mnozí [beriským] králem vězněni lamové a laici, sakjapovci, gelugpovci, karmapovci, dugpovci, digungpovci a taglungpovci⁹⁰ byli [z vězení] propuštěni. A tak se kraj naplnil slovy radostných písní. Následně všechna území krále ze Sadamu na území Džangu⁹¹ se ocitla pod [Gušri-*gegénchanovou*] vládou.

84 *Džowo-rinpoče* – slavná Buddhova socha, představující ho ve dvanácti letech, kterou přinesla do Tibetu princezna Wen-čcheng 文成公主 tibetskému králi Songcängampovi (605–650).

85 *čörtenu* – „schrána obětních předmětů“, obecně schrána tělesných ostatků, zejména význačných lamů-převtělenců. Kultovní stavba, zpravidla zděná, v půdorysu čtvercová, přecházející pyramidovitě v kupoli a zakončená emblémy slunce a měsíce. Viz Kolmaš 2009, 71.

86 *myriarchie* – tibetsky thikor-čusum („třináct okruhů po deseti tisících“), územně-administrativní uspořádání Předního (1–6) a Zadního (7–13) Tibetu.

87 *Ratna-tajdž* – „Drahocenný *tajdž*“, Dajanchanův syn a nástupce Dalajchan (1668–1701), Gušrichanův vnuk.

88 *Gönlungčhamling*, též *Gönlunggönpa* – klášter v Pari založený v roce 1604.

89 *gegénchan* – gegén, jedna z nejvyšších hodností v mongolské buddhistické církvi.

90 *Sakjapovci* – příslušníci školy Sakja, založené v roce 1073. – *Gelugpovci* – viz poznámku 2. – *Karmapovci* – viz pozn. 59. – *Dugpovci* – viz poznámku 43. – *Digungpovci* – příslušníci subsektory školy Kagjü, založené Džigtengönpem (narozen 1143). – *Taglungpovci* – sekta odvozená z Digungpy, založená Tašipalem (1142–1210). Viz poznámku 57.

91 *Džang* – území mezi východním Tibetem a Jün-nanem. Za Tchangů zde byla říše Nan-čao 南詔, za Suejů se území říkalo Ta-li-kuo 大理國. – *Sadam* – lokalita v severozápadním Jün-nanu zvaná čínsky Li-tiang 麗江.

1641

V [ženském] roce Železa a Hada [1641] opět vedl [Gušrichan] velké vojsko a přes Přední Tibet dorazil do Cangu. Tam se velká armáda vedená zbrklým mladším synem dřívějšího cangského krále⁹² utkala v boji s mongolským vojskem, byla však jako ptáček pronásledovaný jestřábem zneškodněna.

1642

Když bylo Gušrimu šedesát jedna let, osmého dne prvního měsíce [mužského] roku Vody a Koně [1642], získal třináct tvrzí (*dzongů*) v Horním Cangu. Cangský král byl zajat a zašit do kůže. Také se říká, že byl usmrčen úředníkem Sönamčönphelem.⁹³

Potom se i Kongpo, území mezi Khamem a Tibetem, kde [lidé] věřili karmapovcům a velice nenáviděli gedänpovce, dostalo pod [Gušrichanovu] moc. [Ten rovněž] poskytl nové nadace mnišským školám ve třinácti známých kláštorech (lingzích). Učiniv tak, tím, že totálně zvítězil nad všemi nepřátelskými územími, ovládl svou mocí všechno, co je známé jako Čolkhasum („Tři tibetské provincie“).⁹⁴

Patnáctého dne třetího měsíce toho roku [1642] usedl [Gušri] na vysoký trůn „tibetského krále“ (*bögyal*) a někteří králové Indie, Nepálu a [na západě ležícího] Ngari ho podarovali hodnotnými dary.

Stručně řečeno, tak velice rozšířil své panství a jméno *tändzinčhögyal* Gušri-*gegénchan* zaznívalo na všech stranách. Jeho početná, hrdinská, obratná vojska se jako vše zatemňující černý dešťový mrak podobala velké *akšauhini* armádě Indie.⁹⁵ Pohybovala se jako černá vichřice a vyrážela neustále [do bojů] jako hlučné červené blýskání. [Jejich] víra vystřelovala blesky zstrašujících, nezadržitelných a všespalujících zbraní a plod skutků minulých temných zvráceností nyní dozrál. Rozliční nepřátelé se zvrácenými myslmi, krutí a drsní jako skaliska, vzpírající se gelugpovskému učení Pána druhého Buddhy [Congkhapy] a jeho svatých následovatelů a dobrodinců, byli nakonec slavnostně poraženi. Díky působení jemného deštěku „dvojice zákonů“ *thimzung*,⁹⁶ který zavlažuje všechna přání, rozkvetlo v Tibetu za panování duchovní a světské moci jako na jarním jezeře všechno ovoce i úroda na horách, pláních a v lesích. Jako slunce a měsíc zdobí nebesa, tak se i na zemi po vší Číně, Tibetu a Mongolsku rozléhájí zvucné tóny vítězného bubnu dobrých skutků, zaznívajících z činů [spojení] „lamy obětníka a patrona almužníka“⁹⁷ na ho-

92 *Dřívější cangský král* – jedná se o čtvrtého (a posledního) cangského krále Tänkjongwangpa (1621–1642). Viz též poznámku 42.

93 *Sönamčönphele* – viz poznámku 69.

94 *Čolkhasum* – „Tři čolkhy“ neboli země. Tradiční dělení Tibetu na tři „provincie“: 1) Ücang (Centrální Tibet) – země Dharmy; 2) Dotä (Kham) – země s hojností lidí; 3) Domä (Amdo) – země koní.

95 *Akšauhini* – indická armáda tvořená deseti *antikini* čili 21 870 slony, 21 870 vozy, 65 610 koňmi a 109 350 pěšáky. Viz M. Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, Oxford 1899, str. 4.

96 *Thimzung* – „dvojice zákonů“, blahodárné působení zákonů spojené světské a duchovní moci, když jsou ve vzájemném souladu.

97 *Lama obětník a patron almužník* – čhöjön, spojení duchovní moci, vykonávané církví, s podporou moci světské. Instrukce čhöjön

Obr. 16. Klášter Labrang Tašikhjil (čínsky La-pu-leng-s' 拉卜楞寺) – jeden z nejvýznamnějších gelugpovských klášterů Amda ležící na jihu provincie Kan-su (Lin-sia 臨夏). Foto Jakub Hrubý.

rách ctnostné země Sněhem pokryté. Tak byl vztyčen praporec vítězství vše si podmaňujícího učení školy Gedän, soupeřící s vznešeností říše bohů. Po celém Tibetu od Gangtese [na západě] až po Dokham [na východě]⁹⁸ stali se lidé dobrodinci školy Gelug a všem, lamům, klášterům, [všem] třídám bohů, mništvu a světskému lidu se dostalo svrchovaného blaha.

Mnozí Tibeťané tehdy říkali: „Všichni, kdo jsou nezávislí, jsou šťastní; všichni, kdo závisí na jiných, jsou ubozí.“ Anebo [jinak]: „Úzkoprsý je ten, kdo neposkytne svobodu jiným.“ Sám král pomýšlel na dlouhodobý prospěch jiných. Aby odstra-

byla zavedena za Jüanů mezi duchovenstvem školy Sakja a mongolskými cháný.

98 *Gangtese*, též *Gangtise* – název mytologické hory Méru či Suméru, tibetsky Rirab, bájně „Osy světa“. Ztotožňována s majestátní horou Kailás v západním Tibetu, sahající do výšky 6714 metrů a svými ledovci zásobující vodou čtyři asijské veletoky Sindhu, Satladž, Karnálí a Cangpo (Brahmaputra). – *Dokham* – společný název východního Tibetu (Dotä, Kham) a severovýchodního Tibetu (Domä, Amdo), tvořících součást tzv. „Velkého Tibetu“ (Böchen).

nil nenávisť vůči Gedänpě, kdyby se znovu vyskytla, a [mohl] poskytnout vojenskou pomoc věřícímu lidu, mništvu a dobrodincům Gedänpy, zavedl, jak výše řečeno, tradici „tibetských králů“ pro své vlastní potomstvo a sám jako první dosedl na královský trůn.

1644

V té době, v [mužském] roce Dřeva a Opice [1644], Li C'-čcheng 李自成,⁹⁹ jeden z šesti lupičů patřících do tlupy vládců z Thapuru(?)¹⁰⁰ na hranicích, vedl přes Si-ning vojsko banditů

99 *Li C'-čcheng* 李自成 – Čínský vzbouřenec, který se v roce 1631 přidal k povstání svého strýce Kao Jing-sianga 高迎祥 a po jeho smrti (1636) převzal velení povstaleckých vojsk, která se zmocnila Siningu 西寧 a v roce 1644 pronikla do Pekingu, kde ohrozila existenci dynastie Ming. Z Pekingu ho vytlačila až mandžuská vojska, která na pomoc Mingům přivolal zrádný čínský generál Wu San-kuej 吳三桂. Poté, co asi 40 dnů držel Peking, byl Li C'-čcheng v roce 1645 zabit v provincii Chu-pej 湖北.

100 *Thapur* – Z kontextu vyplývá, že se jedná o Li C'-čchengova strýce Kao Jing-sianga, zvaného Čchuang-wang 闖王, „Prudký

a dorazil do Pekingu. Připraviv o vládu posledního čínského císaře Čchung-čena 崇禎,¹⁰¹ okupoval několik měsíců¹⁰² hlavní město. Tehdy jistý Čchung-čenův ministr Wu San-kuej 吳三桂¹⁰³ požádal o pomoc císaře mandžuských Nü-čenů 女真 [Džürdžedü],¹⁰⁴ který byl potomkem Nurhačiho 努爾哈赤.¹⁰⁵ Když potom jeho vojska a mandžuská armáda obklíčila Peking, oddíly vzbouřenců prchly [na západ] k hranicím a na trůn nastoupil první mandžuský císař Šun-č' 順治.¹⁰⁶

V [ženském] roce Ohně a Vepře [1647] se prohloubila roztržka mezi Cangem a Předním Tibetem.

1652

V [mužském] roce Vody a Draka [1652] se vydal Pátý dalajlama do Pekingu a v následujícím roce [1653] se do Tibetu vrátil. Od té doby byly Čína a Tibet v těsném spojení a Tibet od Ngari [na západě] dolů [na východ] přešel pod vládu císařů Číny.

1654

V [mužském] roce Dřeva a Koně [1654] Gušri[chan] zemřel¹⁰⁷ a na královský trůn nastoupil jeho nejstarší syn Dajanchan. [Vládní] pečeť mu byla předána v [mužském] roce Země a Psa [1658].

1662

V [mužském] roce Vody a Tygra [1662] usedl na trůn Kchang-si 康熙 (1661–1722), císař Maháčiny (Velké Číny).

1667

V [ženském] roce Ohně a Ovce [1667] vojska Kókenúranů obsadila čínské město Si-ning, ale když přitáhla velká čínská armáda ke Grong-langu(?), [Kókenúrané] se opět v pokoji [stáhli].

1671

V [ženském] roce Železa a Vepře [1671] se tibetským králem stal Ratna¹⁰⁸ a udály se další věci, o kterých bude řeč níže.

král, který rebelii v Šen-si v roce 1628 zahájil. Viz poznámku 99.

101 Čchung-čen 崇禎 – poslední mingský císař (1628–1644).

102 několik měsíců – Li C' -čcheng držel Peking pouze asi 40 dnů. Viz poznámku 99.

103 Wu San-kuej 吳三桂 – zrádný čínský generál, který umožnil vstup mandžuských vojsk do Pekingu, která zde pak založila mandžuskou dynastii Čching 清 (1644–1911). V roce 1674 se proti ní vzbouřil a založil vlastní dynastii Čou 周.

104 Nü-čen 女真, též Džürdžed – předchůdci kmene Mandžůů v severovýchodní Číně, jejichž císařem byl Nurhači (viz poznámku 105).

105 Nurhači 努爾哈赤 – zakladatel a první císař dynastie Ťin 金 (1616–1636) s posmrtným titulem Tchaj-cu 太祖 (1583–1626). Viz Couling 1917, 402.

106 Šun-č' 順治 – 1644–1661, první císař mandžuské dynastie Čching.

107 Gušričan – zemřel 17. dne 12. měsíce ženského roku Dřeva a Koně jedenáctého šedesátiletého cyklu [1654], což v gregoriánském kalendáři odpovídá 24. lednu 1655. – Jeho syn a nástupce Dajanchan byl u moci 1655–1668.

108 Ratna – „Klenot“, zřejmě domácí přízvisko nejstaršího syna a nástupce Dajanchanova Tändzin Dalajchana (1668–1701).

1674

Mezitím v [mužském] roce Dřeva a Tygra [1674] se *pching-si čchin-wang* 平西親王¹⁰⁹ Wu San-kuej, někdejší čínský Ralpačän („Vlasatec“),¹¹⁰ vzbouřil proti čínskému císaři, ale tato situace byla rychle vyřešena.

1679

V [ženském] roce Země a Ovce [1679] se Abar Sanggjäjamccho¹¹¹ stal regentem *desi*.

1683

V [ženském] roce Vody a Vepře [1683] se narodil [Šestý dalajlama] Cchangjanggjamccho.¹¹²

1685

V [ženském] roce Dřeva a Vola [1685] nastoupil [Cchangjanggjamccho] na dalajlamovský stolec.¹¹³

1686

V [mužském] roce Ohně a Tygra [1686], posledním roce jedenáctého šedesátiletého cyklu, se narodil Lama-*rinpočhe* z Mönu.¹¹⁴

Dále, moje rodiště Tholi na březích řeky Maču v Kókenúrsku, zabrala poprvé většina potomků velkého krále Gušriho, jeho deseti synů od tří královen, a jiní. [Tito potomci] jsou známi jako Barún-gar [„Pravokorouhevni“] Ōledané. Později byla postavena svatyně Cchabčhe(?).

Potom byl do Kókenúrska poslán Mongol, Gomangský „lama v důchodu“ (*lazur*) Ngawang Thinlälhündub, kterému Pátý dalajlama udělil titul *nomunchána*.¹¹⁵ Když tam dorazil, svolal dohromady všechny úředníky z okolí kláštera Tagnago'usi¹¹⁶ při ústí [řeky] Šugšapätong(?) na horním Džulagu,¹¹⁷ který dříve drželi Džúngaři. Rozděliv zemi, přidělil každému místo k přebývání. Tak byly zřízeny „korouhve“ (gar) Pravá [Barún] a Levá [Džún]. Až do neklidného času v následujícím [žen-

109 *pching-si čchin-wang* 平西親王 – „princ pacifikátor západu“, titul udělený v roce 1662 císařem Kchang-si Wu San-kuejovi.

110 *Ralpačän* – narážka na Wu San-kueje, který si nechal růst dlouhé vlasy jako projev neposlušnosti k mandžuskému příkazu, aby si Číňané vyholovali hlavu. Čtyřicátý první tibetský král Ralpačän („Vlasatý“), pověstný svou hřívou, panoval v letech 815–838.

111 *Sanggjäjamccho* – 1653–1705, byl regentem (*desi*) Tibetu v letech 1679–1703. Viz též poznámky 30 a 126. – *Abar* – zdvořilostní výraz pro „dítě“ bylo Sanggjäjamcchovo přízvisko.

112 *Cchangjanggjamccho* – Šestý dalajlama (1683–1706?), talentovaný básník, autor milostných čtyřverší *Gullu*, pověstný svým romantickým životem. Viz též poznámku 125 a dále Kolmaš 2010b, 46.

113 *dalajlamovský stolec* – Šestý dalajlama byl uznán převtělcem svého předchůdce Pátého dalajlamy (1617–1682) tehdejší Pátým pančhenlamou Lozangješem (1663–1737).

114 *Lama-rinpočhe* – Lhabzangchanův (poznámka 123) Sedmý „lžidalajlama“ Ngawang Ješegjamccho (1707–1717), narozený v roce 1686 a do úřadu uvedený v roce 1707. – *Mön* (Mönjul) – kraj jihovýchodně od Lhasy v sousedství Bhútánu.

115 *Nomunchán* – mongolský titul „chán víry“, odpovídající tibetskému čhögjal („král Nauky“).

116 *Tagnago'usi* – pravděpodobně čínský Tu-lan-kuo-s' 都蘭國寺 v Čching-chaji.

117 *Džulag* – čínské jméno řeky Ta-tchung-che.

ském] roce Dřeva a Zajíce [1675],¹¹⁸ žili všichni ve svornosti, lidí i zvířectva přibývalo, [všude] vládlo štěstí.

1697

V [ženském] roce Ohně a Vola [1697] dvanáctého šedesátiletého cyklu, když císař Kchang-si na okružní cestě po zemi projížděl městem Ning-sia 寧夏 a dorazil do Si-anu 西安, byl Tümedan Čhagnadordže-tálama¹¹⁹ a jiní vysláni, aby přizvali [na setkání s císařem] Kókenúrské úřednictvo. Současně byl tehdy vypraven [do Tibetu] také první Čangkja-*chutuchtu*,¹²⁰ aby přinesl Šestému dalajlamovi [císařský] úřední výnos a pečeť. Vůdcům Kókenúrského území bylo řečeno: „Dostavíte-li se vzdát císaři poctu, bude to [pro vás] dobré.“ Oni [na ta slova] dali a do Si-anu se dostavili.

Císař tehdy předal pečeť a titul *čchin-wanga* 親王 nejmladšímu Gušrichanovu synovi Taši-báthurovi¹²¹ a jiným udělil postupně tituly *tün-wanga* 郡王, *bejileho*, *bejiseho*, *günga* a *džasagha*,¹²² jakož i předal [všem] hojné dary. Tak si Kókenúřany poddal své moci a dobré vztahy mezi Čiňany a Mongoly svázal zlatým poutem.

Tehdy někteří vůdcové, kteří se [původně] k setkání [v Si-anu] nedostavili, jako Dajan-*chungtajdž* a jiní, přišli později do Pekingu. Lhabzang,¹²³ který [do Pekingu] nešel, se v příštím [mužském] roce Země a Tygra [1698] odebral z Baročhugagu do Předního Tibetu a usadil se v místě, kde žili dřívější mongolští králové.¹²⁴

1702

V [mužském] roce Vody a Koně [1702], kdy se byl před Pánem Dharmy [Pátým] Pančhen-*rinpočhem* Lozangješem [1663–1737] zřekl slibů mnišské disciplíny [*vinaja*], žil Cchangjang-gjamccho s ženou a počínal si jako světský vládce.¹²⁵ V témže

118 *neklidný rok 1675* – V tom roce císař Kchang-si nařídil Kókenúrským Mongolům, aby vyslali vojsko proti vzbouřivšímu se Wu San-kuejovi (viz poznámku 103). V roce 1675 na Kókenúřany zaútočil Galdanchan (1644–1697), v letech 1676–97 vůdce džúngarských Mongolů.

119 Čhagnadordže-tálama – vrchní siningský 西寧 lama.

120 První Čangkja-*rinpoče* – viz poznámku 3.

121 *čchin-wang* 親王 – čínský titul „dědičný princ I. třídy“, udělený Gušrichanovu nejmladšímu synovi Taši-báthurovi v roce 1698.

122 *císařské tituly* – 1) *tün-wang* 郡王 – „princ II. třídy“; 2) *bejile* (čínsky *pej-le* 貝勒) – „princ III. třídy“; 3) *bejise* (čínsky *pej-c* 貝子) – princ IV. třídy; *güng* (čínsky *kung* 公) – „císařský vévoda“; 5) *džasagha* (čínsky *ča-sa-kche* 札薩克), „náčelník“. Viz Couling 1917, 248–249.

123 *Lhabzangchan* – mladší Tändzin Dalajchanův (viz poznámku 108) syn, poslední chošúdský král Tibetu (1703–1717), za něhož došlo k džúngarské invazi do Lhasy.

124 *Baročhugag* – lokalita při Cchädamu na Tibetské náhorní plošině. Dřívější chošúdstí králové Tibetu měli v kraji *Dam* jihovýchodně od jezera Tengrinův své sídlo.

125 *Cchangjanggjamccho* – O „tajném“ soukromém životě Šestého dalajlamy po jeho odstavení z úřadu v roce 1706 koluje řada legend: o jeho tajné pouti do Khamu, poté do Centrálního Tibetu, Indie, Nepálu a jinam, 1716 měl pobývat v Alašanu, 1717 podnikl tajnou cestu do Pekingu, 1724 navštívil Urgu atd. Jeho „tajemný“ život se uzavřel v Alašanu v roce 1746. Viz Cybikov 1987, 18, 185–186; Klafkowski 1979.

roce [1702] odešel [*desi*] Sanggjägjamccho z úřadu a uchýlil se do ústraní, ustanoviv regentem svého nejstaršího syna.¹²⁶

1703

I když byl Lhabzang v [ženském] roce Vody a Ovce [1703] uveden do postavení krále, nevycházel s regentem kvůli rozporům o prvenství zadobře.

1705

Královna Ccheringtaši se nechovala dobře, proto regent a další v prvním měsíci [též ženského] roku Dřeva a Ptáka [1705] předložili návrh odvézt ji do Lhabzangova okresu [v Damu], odkud by je [oba potom] eskortovali do Kókenúrska. Tam však oni nešli.

[Lhabzang], aniž by se vydal do Kókenúrska, shromáždil mezitím po příchodu do „Černých vod“ (Nagčhu) vojáků a v šestém měsíci s třemi oddíly vojsk vyrazil [na Lhasu]. {Byla to vojska tamního krále z Gämothangu, vojska z průsmyku Gola, vedená Thugü-džajisangem, a z Tölungu, vedená jistým Ccheringem nebo Cchewanggjalmo}.¹²⁷

Veda je, dorazil s nimi do Goly, Gämothangu a Tölungu, kde vojska svedla lýtý boj se [spojenými] početnými vojsky třinácti myriarchií Tibetu, Khamu a Ngari a Lhasu dobyla.

Sanggjampa prchl v koženém člunu do Gongkardzongu.¹²⁸ {[Lhabzang]chanův generál Thugü-džajisang bojoval s regentovým [velitelem] Dordžerabtänem v průsmyku Gola a Thugü-džajisang Dordžerabtäna zabil. [Na místě] stojí mohyla, [označující tohoto člověka] za převtěleného démona}.

Když byl [*desi*] královními vojáků u Kjorlungu¹²⁹ dopaden, byl „eskortován do drahocenné říše“, {to jest, byl zavražděn jistým Barčhokha Dargjab cho'ušochem(?)}

Co se týče jeho [totiž Lhabzangchana], nebylo prý – podle podání starších – pro jeho velkou moc Nejvyššího úředníka člověka více obávaného. Postrádaje stud, vydal špatné duchovní a světské zákony, které protirečily [dosavadní praxi] „dvoji tradice“ *lugzung*.¹³⁰ Tím se dopouštěl zločinů. Vzhledem k tomu si lze představit, že na Lhabzangchana později [musely] dopadnout některé květy předurčené za plody [jeho] skutků, konaných v blízkosti [chrámu] Džowo-*rinpočeho*.¹³¹ A tak se od této doby držel Lhabzangchan u královské moci [celých] dvanáct let [do roku 1717].

126 *Sanggjägjamccho* – dále zvaný též *Sanggjampa*, odešel z regentského úřadu v roce 1703, ustanoviv svým nástupcem svého nejstaršího syna. V roce 1705 byl zabit. Viz též poznámky 30 a 111. Dále Lange 1976.

127 *Nagčhu* – „Černé vody“, lokalita severně od Lhasy. – *Gola* – průsmyk na sever od Lhasy. – *Gämothang*, též *Gamothang* – lokalita na řece Kjičhu východně od Lhasy. – *Tölung* – údolí při pravé straně Kjičhu západně od Lhasy.

128 *Gongkardzong* – tvrz a město nacházející se jihovýchodně od Lhasy na jižní straně řeky Cangpo. – *Sanggjampa* – jiné jméno regenta Sanggjägjamccha (viz poznámku 126).

129 *Kjorlung*, též *Kjormolung* – klášter na úbočí hory při jižní straně řeky Tölung západně od Lhasy.

130 *lugzung* – „dvoji tradice“, totiž respektování vzájemných závazků plynoucích ze vztahu světského knížete-dobrodince (*jön*) a duchovního lamy-obětníka (*čhö*). Viz poznámku 97.

131 Viz poznámku 84.

1706

V [mužském] roce Ohně a Psa [1706] bylo rozhodnuto, že Cchangjanggamccho nebyl [pravým] převtělencem *tulku-em* [Pátého] dalajlamy. Když potom on a synové [regenta] Sanggjampy byli z nařízení čínského císaře eskortováni dolů [do Číny], stalo se jistým, že Cchangjanggamccho zemřel v Künanúru v horní části Kökenúrska. Ostatní byli odvlčeni do Dolonnúru na čacharském území.¹³²

1707

Podle předpovědi některých lamů a věštců-orakulů byl v [ženském] roce Ohně a Vepře [1707] na dalajlamovský stolec dosazen Ješegjamccho z Mönu [1707–1717].¹³³

1708

V [mužském] roce Země a Myši [1708] se v Lithangu v Khamu narodil [Sedmý] dalajlama Kalzangjamccho [1708–1757].

1713

Někdy okolo [ženského] roku Vody a Hada [1713] se vedl spor o „Pravou“ a „Levou“ korouhev mezi Dajan-*chungtaj-džem*¹³⁴ a Cchecchen(?) - *tajdžem*, který krátce předtím přišel i se svým kmenem z Džúngarska a usadil se v „Levé korouhvi“. Tehdy poslal Pančhen-*rinpočhe* [jistého] Dordžedzinpa(?) - *tulkua* [prostředkovat], a Cchecchen-*tajdž* dostal [tehdy] „Pravou korouhev“.

1716

V [mužském] roce Ohně a Opice [1716] Kökenúrští vůdcové pozvali *künziga* [„vševědoucího“] Kalzangjamccha do velkoklášteřa Kumbumu,¹³⁵ zbudovaného v místech, kde se narodil *dželama* [Congkhapa].

I když Lhabzangchan z Předního [Ü] a Zadního [Cang] Tibetu a džúngarský vůdce Cchewangrabtän-*chungtajdž* (1697–1727) dříve spolu dobře vycházeli, začal Lhabzang postupem doby tajně vyznávat starou víru. Dříve než po něm Šindže-*čhögjal* [„Pán smrti“ Jamarádža] zatoužil, odeslal jako dar do Džúngarska [nějaké] psané kletby, [ukryté] v koňských sedlech a oděvech. Džúngarští, dovědouce se o doručovateli, {jímž byl *Tibetan*, [Lhabzang]chanův učitel [bagš]}¹³⁶, těchto sedmi(?) zakletých předmětů, vypravili v [ženském] roce Ohně a Ptáka [1717] z Džúngarska staršího Ccheringdönduba¹³⁷ a dalších pět generálů {*Čhönphela*, *Thobčihho*, *Sanggjäa* a *Dugkar-džajisanga*} s vojskem, které přes Depanagcchong(?) a Lágän(?) dorazilo do Damu.

132 *Künanúr* – nevelké jezero jižně od Kökenúru. – *Dolonnúr* – „Sedm jezer“, lokalita v Čacharsku na území dnešního Vnitřního Mongolska.

133 *Ješegjamccho* – viz poznámku 114.

134 *Dajan-chungtajdž* – Lhabzangchanův bratranec, náčelník Prave korouhve v Kökenúrsku.

135 *künzig* – „vševědoucí“, stejně jako *künkhjen* („vševědoucí“), jsou běžné zdvořilosti tituly dalajlamů. – *Kumbum* – gelugpovský velkoklášteř v Čching-chaji při jezeře Kökenúr, čínsky zvaný Tchar-s' 塔爾寺, založený v roce 1588, rodiště reformátora Congkhapy. Viz Kolmaš 2009, 119–120.

136 *bagš* – učitel, název odvozený z čínského *po-š'* 博士, „doktor“.

137 *Ccheringdöndub* starší – bratranec džúngarského vůdce Cchewangrabtána, svým vlivem druhý muž v Džúngarsku.

V té době, kdy i Lhabzang {a syn hrdiny *Thugü-džajisanga Dala-tajdž* a *Ašita*(?)} vyslali početná tibetská a mongolská vojska k utkání [s protivníkem], dostavil se [na místo] i Pančhen-*rinpočhe* Lozangješe a další k jednání o míru, avšak neuspěli.

Džúngarská vojska pronikla do Lhasy, Lhabzanga přemohla a předvedla mu pomíjivost [člověkovu] života, [to jest usmrtila ho]. Cchokjedordže, náčelník *depa* z Tagce, byl jmenován regentem.¹³⁸

1718 a 1719

Na ústní příkaz „vysokého lamy“ [*lhabcüna*] z Džúngarska Lozangphüncchoga byli v letech Země a Psa [1718] a Země a Vepře [1719] zabiti vysoký ňingmapovský lama Dordžedag-*tulku* a další. Klášterní kolej Namgjalling při Gandänphodangu¹³⁹ a kláštery Dordžedag a Mindolling a další patřící pod dozor [kláštera] Samjä byly zbořeny.¹⁴⁰ Mnišská pravidla [tří klášterů] Sera, Däpung a Gandän byla [znovu] zavedena. Všichni učení [lamové] se shromažďovali ve lhaské Khjamře¹⁴¹ a obnovili debaty o buddhistické logice [*cchänñi*]. Učenci byli řazeni podle svých odborných kvalifikací a ustanovováni na místa opatů (*khänpü*), profesorů (*lobpönü*) a byla jim prokazována nezměrná úcta.

Mezitím přišla zpráva, že Sedmý dalajlama se narodil v Lithangu v Khamu, {také že První Džamjangžäpa¹⁴² se vrátil do své země} a že Ješegjamccho byl načas umístěn na [lhaský] kopec Čagpori.¹⁴³ Potom byl Päkardzin z Mönu eskortován přes Kham dolů [do Číny] a bylo mu nařízeno zůstat v Džeholu v Mongolsku.¹⁴⁴

138 *Cchokjedordže* – džúngarský vůdce Ccheringdöndub ustanovil v roce 1717 regentem (*sakjongem*, „ochráncem země“) v Tibetu tagceského *depu* Lhagjalrabtána (zabit 1720). Cchokjedordže bylo jméno regentova otce.

139 *Gandänphodang* – dalajlamovský palác (phodang) v Däpungu, postavený z iniciativy Druhého dalajlamy Gendüngjamccha v letech 1518–1530.

140 *Dordžedag* – důležité klášterní středisko sekty ňingma v Předním Tibetu mezi Samjä a Lhasou. – *Mindolling* – ňingmapovský klášter ležící jižně od Samjä za řekou Cangpo. – *Samjä* – starobylý klášter východně od Lhasy z 8. století, tehdy v držení ňingmapovců. Viz poznámku 17. – Všechna tato tři místa, jako centra školy ňingma, byla Džúngary, litymi pronásledovateli sekty „Červených čepic“ (Žamar) a horlivými stoupenci školy „Žlutých čepic“ (Žaser), devastována. Podrobněji o džúngarské invazi a okupaci Tibetu v letech 1717–1720 viz Petech 1972, kap. 3–4, 32–65.

141 *Khjamra* – hlavní nádvoří lhaské katedrály Džókhang (Džowökhang), sloužící jako shromaždiště mnichů při učených debatách.

142 První Džamjangžäpa – „Usmívající se Maňdžušří“, vlastním jménem Ngawangcöndü, amdoský rodák (1648–1721), zakladatel kláštera Labrang (1709), autor rozsáhlého literárního díla. V Předním Tibetu pobýval od roku 1668 a do Amda se vrátil poprvé již v roce 1708. Viz Chandra 1959, 28, 45–49; Cybikov 1987, 38; Kolmaš 2010b, 99.

143 Čagpori – „Železný kopec“, pahorek naproti Potale ve Lhasě se známou fakultou tibetské medicíny (v roce 1959 padla za obět čínskému vandalství).

144 *Päkardzin* z Mönu – titul „Držitel bílého lotosu“ sedmého

1720

Když bylo *künzigovi* [Sedmému dalajlamovi] Kalzangjamchovi třináct roků, to bylo [v mužském] roce Železa a Myši [1720], byli všichni, kteří byli ve věcech vnějších i vnitřních otevřeně a neskrývaně jedné víry a jedné touhy, z rozkazu toho, jenž „otáčí kolesem moci“,¹⁴⁵ [to jest vládně] nad východní částí světa [to jest císaře Kchang-si], vypraveni do Předního Tibetu (Ů) ve Sněžné zemi. Byli to tito: (I) z Pekingu – čtrnáctý císařův syn Jün-tchi 允禔 [s titulem] *Cang-tün čchin-wang* 藏軍親王¹⁴⁶ a vysocí úředníci s vojskem [... a dalších *sedm* vysokých duchovních a světských hodnostářů]; (II) z Kókenúrska – potomek ojratského Gušrichana Lozangtändzin *čchin-wang*,¹⁴⁷ [... a dalších *devět* vysokých duchovních a světských hodnostářů]; (III) z Alašanu – Chalšan z Čingischánova rodu [s titulem] *efu-bejile-báturdžunang*¹⁴⁸ [... a další *tři* vysocí duchovní a svěští hodnostáři].

[Skupina] se postupně ubírala podél břehů jezera [Kókenúr], Nāncchor(?), Solomo,¹⁴⁹ horního toku řeky Mačhu, [pohoří] Bajankaraula¹⁵⁰ až k řece Dičhu. Dorazivši tam, Jün-tchi *čchin-wang* se svou družinou se vrátili nazpět. Když potom [výprava] dorazila nahoře do Dungbury, [k průsmyku] Dangla a do Bogšagu(?), narazila nečekaně na vojsko ojratských Džúngarů vracující se do své země. Ale k ničemu nedošlo. Načež od Cchomora(?), Nagčhu, Radengu, Taglungu a Phumda dospěli v Kjišö do Lhasy.¹⁵¹

Potom postupně uvedli [Sedmého dalajlamu] na „druhý

„lžidalajlamy“ Ješegjamccha, rodáka z Mōnu (viz poznámku 114). – *Džehol* – tibetsky Šehor, čínsky Že-che 熱河, dnes Čcheng-te 承德. Někdejší letní císařské město vzdálené asi 180 kilometrů severovýchodně od Pekingu v dnešní provincii Che-pej 河北 (nikoli v Mongolsku!), s nákladnými stavebními napodobeninami lhaské Potaly a žikackého Tašilhünpa. Viz Kolmaš 2009, 159.

145 *otáčet kolesem moci* – tibetsky khorlō gjurwa, synonymum svrchovaného vládce čakravartina, ideálního panovníka, vládnoucího podle Buddhova učení. Kolmaš 2009, 114.

146 *Jün-tchi* 允禔 – tibetsky Žise, čtrnáctý syn císaře Kchang-si, žijící v letech 1688–1755. Měl titul *Cang-tün čchin-wang* 藏軍親王, „princ I. třídy, generál Tibetu“. Viz Petech 1972, kap. 5 (The Chinese Conquest of Tibet), 66–73.

147 *Lozangtändzin* – Gušrichanův vnuk, syn jeho desátého syna Taši-báthura *Tändzinčhögjala* (viz poznámky 12 a 175). O významné roli, kterou sehrál při vzniku čínského protektorátu v Tibetu v závěru vlády císaře Kchang-si a nástupu nové tibetské politiky císaře Jungčenga (1723–1735), viz Petech 1972, kap. 6 (The Chinese Protectorate during the last years of K'ang-hsi), 71–90, a kap. 7 (Tibet and the New Policy of Yung-cheng), 91–112.

148 *Alašan* – tibetsky Alagša, oblast severního Šen-si osídlená ordoskými Mongoly. – *Efu-bejile-báturdžunang* je mandžuský titul s významem „manžel císařské princezny“. Mayers 1897, 2 (poznámka 15).

149 *Solomo*, též *Soloma* – mongolský název pro úsek řeky Mačhu západně od jezera Caringnúr.

150 *Bajankaraula* – horský hřeben tvořící předěl horních toků řek Mačhu (Žlutá řeka) a Dičhu (Dlouhá řeka).

151 *Dungbura* – průsmyk jihozápadně od Dičhu. – *Dangla* – průsmyk v pohoří Thanglha. – *Radeng* – klášter školy Kadam severovýchodně od Lhasy (založen 1056).

Dudzin“, tibetskou Potalu,¹⁵² a [dosadili ho] na sengthi („lví trůn“) v dápungském Gandānphodangu.¹⁵³ Byla to velká slavnost všech pěti smyslových požitků.¹⁵⁴ [Dalajlama] byl nazván „korunní ozdobou“ Tibetu i Velkého Tibetu a Pánem [Buddhova] učení. Jeho věhlas naplňoval celý svět.

V některých pověstech se o lidech [z okolí] jezera [Kókenúr] tradují [tyto] příběhy z těch dob:

„Během velkých slavností v Potale byli vysocí úředníci z Číny posazeni do prostředních řad a obřadně obsluhováni, zatímco naši Kókenúrané byli posazeni dohromady do zadních řad a jídlo jim bylo servírováno v chvatu.

Za druhé, třebaže jsme [chtěli] život *depy* z Tagce [regenta Lhagjalrabtāna] zachránit, nikdo nám nenaslouchal a naše žádost vyzněla naprázdno.

Za třetí, přivedli jsme dalajlamu z Lithangu a vlastním úsilím ho dosadili na „lví trůn“. Toto sice bylo považováno za velkou věc, když to bylo potřeba, jindy to bylo znevažováno.

Navíc podle našeho názoru Gušrichanovi potomci byli od dávna ustanovováni tibetskými králi, proto by tomu tak mělo být i nyní. Přesto byl do funkce regenta *desi* dosazen Khangčennä ze Šangu v Zadním Tibetu!¹⁵⁵ V důsledku mnoha [takových] případů zalévá naše tváře pot hanby a do našich srdcí vniká trn. Jsouce [s tímto jednáním] nespokojeni, přísahali jsme před „Paládiem“ Sněžné země tibetské,¹⁵⁶ že proti Číně zvedneme revoltu.“

Slyšel jsem, že [lidé, kteří] se vrátili do Kókenúrska, [o tom] říkali všemu lidu. Nicméně bojovat, ať už proti Číně, nebo proti Tibetu, zvláště když [naš lid] žije v zemi čínského císaře, by bylo bojovat s Čínou. [Jak praví] přísloví: „Démon [čihá u dveří] na východě, [a ty posíláš] výkupné [ke dveřím] na západě!“

1721

V [ženském] roce [Železa a] Vola [1721] se vrátili.

1722

Když se [v mužském] roce [Vody] a Tygra [1722] shromáždili, neujednotili se [ani] na dřívější přísaze, [ani] na vnitřních pořádcích.

1723

V [ženském] roce Vody a Zajíce [1723], kdy nastoupil na trůn čínský císař Jung-čeng 雍正,¹⁵⁷ byla svolána [mongolská] vojska, ať už kvůli vnitřním, nebo vnějším nepokojům. Viděl jsem je na své cestě do [provincie] Ů v Tibetu. Následně,

152 *Druhý Dudzin* – „Druhý přístav“, jiný název dalajlamovského paláce ve Lhase.

153 *Gandānphodang* – viz poznámku 139. – *Lví trůn* – tibetsky sengthi, metaforické označení dalajlamovského stolce.

154 *pět smyslových požitků*, tibetsky döjōnnga – potěšení skýtané pěti smyslům – zraku, sluchu, čichu, hmatu a chuti.

155 *Khangčennä* – „Z Khangčenu“, zvaný též Khangčenpa („Khangčenský“), z údolí řeky Šangčhu východně od Žikace, vlastním jménem Sōnamgalpo. Původně jeden z Lhabzangových ministrů a zároveň guvernér oblasti Ngari. V letech 1721–1727 předseda Rady ministrů-*kalōnů* (nikoli regent-*desi*).

156 „*Paládium*“ – tj. Buddhova socha či čhörten.

157 *Jung-čeng* 雍正 – 1723–1735, třetí císař dynastie Čching.

svářejíce se uvnitř [mezi sebou], napadla ve zmatku některé čínské pevnosti, avšak nerozumíce vojenským věcem, bylo to, jak když si děti hrají. Tehdy se do bojů o kontrolu nad tímto územím vložili dva čínští generálové¹⁵⁸ s velkým vojskem. Rozprášeni, jako když se orel vrhne na hejno malých ptáčat, mongolští vůdcové prchli na sever a [jejich] vojsko se rozuteklo jinam.

Jako když je měsíc zastíněn [nějakou] mocí, i země se noří do stínu. V [ženském] roce Zajíce [1723] a

1724

v [mužském] roce Draka [1724] čínská vojska v Amdu zle poničila kláštery, meditační místa a špatně nakládala s [mnoha] vysokými lamy. Dokonce i v Pekingu se ukázala děsivá znamení na zemi,¹⁵⁹ požáry a vichřice. Tehdy [Pátý] pančhen[ama]¹⁶⁰ vyslal [do Pekingu] svého člověka. S tím byl srozuměn i Čangkja-tulku.¹⁶¹ Když velmi naléhavě prosili o pomoc pro [amdoské] kláštery a meditační místa, setkali se u dharmarádže Velkého Jung-čenga s přívětivým [pochopením].

1729

V [ženském] roce Země a Ptáka [1729] byly kláštery a meditační místa obnoveny [z fondů císařovy] pokladny. Ten také nařídil zrušení pokladnou vybírané každoroční daně od klášterních komunit. Tento blahodárný nezměnitelný obyčej poskytování [státní podpory] se dobře osvědčil. Od té doby se v kláštorech a meditačních místech úspěšně šířilo naslouchání výkladům [svatých písem] a Buddhovo učení se šířilo jako oceán. Díky zavedení dobrých zákonů se štěstí a podivuhodná sláva šířily po celém Kökenúrsku a Amdu.

Když jsem pobýval v Předním Tibetu v klášterní koleji Gomang, úřadoval tehdy jako regent (*desi*) Khangčennä ze Šangu v Zadním Tibetu a jeho čtyřmi ministry (*kalöny*) byli Dordžegjalpo, Lumpanä a Ngabö Lozang, kteří pocházeli z Předního Tibetu, a mladší *kalön* Pholha-tajdž, který byl ze Zadního Tibetu.¹⁶²

158 dva čínští generálové – Nien Keng-jao 年羹堯, asi 1665–1726, „pacifikátor vzdálených končin“ – fu-jüan 撫遠. – Jüe Čung-čchi 岳鍾琪 – 1686–1754, „Sčchuanský místokráľ“ – S'-čchuan tchi-tu 四川提督.

159 děsivá znamení na zemi – narážka na ničivé zemětřesení, které 30. září 1730 postihlo Peking, způsobilo velkou zkázu ve městě a jeho okolí a za obět mu padlo na sto tisíc obyvatel. Píše o tom i moravský misionář Karel Slavíček v dopise Štěpánu Soucietovi do Paříže z 2. října 1733. Viz K. Slavíček, *Listy z Číny do vlasti a jiná korespondence s evropskými hvězdáři* (1716–1735). Z latiny přeložil J. Kolmaš, Praha 1995, str. 161 a pozn. 204 na str. 245.

160 Pátý pančhenlama – Lozangješepalzungpo (1663–1737).

161 Čangkja-tulku – druhý pekingský Čangkja-chutuchtu Rolpä-dordže, jinak Ješetänpädönme či Lalitavadžra (1717–1786). Amdan, pozdější důvěrník císaře Čchien-lunga, brilantní lingvista ovládající čínštinu, tibetštinu, mongolštinu a mandžuštinu, jazykový revizor mongolského překladu *Kandžuru* a *Tandžuru*, editor slovníku *S'-tchi Čching wen-tien* (viz poznámku 4). O jeho životě a dílu viz Chandra 1959, 27, 38–45.

162 čtyři ministři – Pod Khangčennä jako předsedou Rady ministrů-kalönů v letech 1721–1727 působili: Ngaphöpa Dordžegjalpo,

Lumpanä, zasažený v srdci pěti šípy [démona] Lüme-dagpa,¹⁶³ tehdy ustavičně lamentoval: „Obecně řečeno, kdyby nebylo [oněch] tří velkoklásterů [Sery, Däpungu a Gandänu], ale zejména kolejí Gomang a Gjumä,¹⁶⁴ vládlo by v Tibetu štěstí.“ Skutečně jsem to slyšel.

I když tři ministři z Předního Tibetu měli skrytý plán, nemohli s ním vyjít ven. Teprve, když Pholha-tajdž odešel do Pholhy v Zadním Tibetu,¹⁶⁵ zosnovali svržení Khangčeny z regentského místa [ve skutečnosti z předsednictví Rady *kalönů*]. Následně ho před chrámem Džowa [ve Lhasě] osmnáctého dne pátého měsíce [ženského] roku Ohně a Ovce dvanáctého šedesátiletého cyklu [1727] zabil. Bylo to dva roky před tím, co byly v [ženském] roce Země a Ptáka [1729] obnoveny v Amdu kláštery a meditační střediska.

Mezitím se Pholhawa („Pholhavský“) ve své tvrzi dozvěděl, že bylo vysláno zločinecké vojsko, [aby ho zabilo], a proto prchl, a i když ho pronásledovala velká armáda, unikl a získal spřátelená vojska Ngariského krále v Ladaku.¹⁶⁶ [Tato vojska] spolu s armádou Zadotibetských téměř jeden rok sváděla bitvu s vojsky Předotibetských poblíž Gjanceské pevnosti.¹⁶⁷ Na straně vojsk Předního Tibetu bojoval předotibetský hrdina Cchedag(?) a další, a na straně vojsk Zadního Tibetu byl velitel Julni(?) ze zadotibetského Ňašuru¹⁶⁸ [a další]. Dvacátého osmého dne pátého měsíce [mužského] roku Země a Opice [1728] byli Předotibetané poraženi a tři *kalöni* a další {celkem sedmnáct lidí} byli zajati. Současně dorazili také úředníci a vojsko vyslané císařem dharmarádžou Jung-čengem a ti, kdo se provinili, byli posláni do svých příštích životů [to jest byli popraveni].

Pholha-tajdž obdržel z císařova poručení titul *tün-wanga*, udělena mu pochvala a byl ustanoven „tibetským králem“ (*bögjal*). Od té doby pronásledování Gedänpa úplně ustalo a rozšířila se [praxe náboženských] výkladů, diskusí a písemné tvorby.¹⁶⁹ Celé území Sněžné země se těšilo hojnosti štěstí.

Lumpanä Tašigjalpo a Džarawa Lodögjalpo – všichni z Předního Tibetu; a Pholhanä Sönamtobjä ze Zadního Tibetu. Viz Petech 1972, 283.

163 Lüme-dagpa – doslova „Vlastník ne-těla“, epitet démona chlípčnosti, nazývaného též „Držitel pěti šípů“ (Dangapa), totiž pomatenosti, roztouženosti, otupělosti, vyprahlosti, smrti.

164 Gomang – bohoslovecký dacchang v Däpungu (viz poznámku 16). – Gjumä – gelugpovská fakulta nižších tantrických studií, nacházející se v severovýchodní části Lhasy poblíž kláštera Meru.

165 Pholha – tvrť mezi Žikace a Gjance v Zadním Tibetu. Rodiště *kalöna* Pholhanä („Z Pholhy“), též Pholhawy („Pholhavský“) či Pholha-wanga Sönamtobjä (viz poznámku 162), strůjce atentátu na předsedu Rady *kalönů* Sönamgjalpa (viz poznámku 155).

166 Ladak – území v údolí řeky Sindhu, ovládané Tibeťany a dříve Tibetu patřící. Dnes je součástí indického svazového státu Džammú a Kašmír. – Ngariský král – ve skutečnosti guvernér nejzápadnější části Zadního Tibetu Ngari. Byl jím Cchetänrabdžam, starší bratr Khangčennäuv.

167 Gjance – město a tvrť v jižním Tibetu jihovýchodně od Žikace na řece Ňangču.

168 Ňašur – lokalita východně od Gjance.

169 výklady, diskuse, písemná tvorba – tibetský čhä, cö, com, běžná

1748

Později, to bylo v [mužském] roce Země a Draka třináctého šedesátiletého cyklu [1748], Dalajbátur,¹⁷⁰ Pholha-wangův mladší syn drsných mravů, zabral místo regenta [ve skutečnosti „krále“]. Jeho srdce však železným hákem držel [démon smrti Mára] Dū a stal se dokonce nepřitelem [Buddhova] učení. Zanedlouho však byl [v roce 1750] z císařova rozkazu usmrčen a jím tradice tibetských regentů (*desiū*) skončila.¹⁷¹

Po [Jung-čengovi] se chopil moci císař Čchien-lung a i v Tibetu nastal čas prosperity. V tom roce se narodil [Šestý] Pančhen-rinpoče Paldänješe,¹⁷² převtělenec svého předchůdce. A v [mužském] roce Země a Tygra třináctého šedesátiletého cyklu [1758] přišel na svět Osmý dalajlama Džampalgjamccho.¹⁷³

1779

V [ženském] roce Země a Vola [1779] se *künkhjen* („vševědoucí“) Pančhen[lama] vydal na cestu, aby lidem na východní straně hlásal buddhismus.

1780

V [mužském] roce Železa a Myši [1780] Pančhen-rinpoče doputoval do Pekingu, sídelního města Číny. Díky zdvojenému duchovně-světskému vládnutí ve třech zemích – Číně, Tibetu a Mongolsku, [reprezentovanému] císařem Čchien-lungem, velkým vladařem, a Čangkja-rinpočem, vlivným mistrem [Buddhova] učení, se naděje a touhy [lidí] naplňovaly [způsobem], který soutěžil s mocným „všesplňujícím klenotem“ (jižinnorbu).

Po jedenačtyřiceti letech [v úřadu se tento] pančhenlama z údolí smrti znovu vrátil do Tibetu mezi živé.¹⁷⁴

1781

Když jsme se v [ženském] roce Železa a Vola [1781] doslechli, že v Zadním Tibetu přišel na svět [sedmý pančhenlamův] převtělenec, bylo to, jako když z vrcholů na východě zazáří mocné slunce a myslí nás všech se rozjasnilo jako květ stolistého [lotosu].

Taši-báturwang, nejmladší z deseti [Gušrichanových] synů Tändzinčhögjal a jeho syn Lozangtändzin se se mnou setkali a projevíli mi svou úctu.¹⁷⁵ Pro toto [všechno] jsou jiná území

činnost tibetských lamů, tzn. byl v plném rozsahu obnoven náboženský život v zemi.

170 *Dalajbátur* – mongolský titul mladšího syna Pholhawova, „krále“ Gjurmenamgjala (mezi roky 1747–1750).

171 *konec desiū* – Po smrti „krále“ Gjurmenamgjala císař Čchien-lung nařídil, aby byl Tibet spravován dalajlamou s pomocí Rady čtyř *kalönů*. Úřad a titul regenta *desi* byl zrušen. (Později používaný titul *desi* sloužil k označení lamy, který převzal funkci dalajlamovy agendy v době jeho nezletilosti.)

172 *Šestý pančhenlama* – Lozang Paldänješe (1738–1780), schopný diplomat a nadaný duchovní spisovatel. V roce 1780 pobyl krátce v Pekingu u císaře Čchien-lunga, který mu také udělil čestný titul *pančhen-erdeni* („vzácný veleučenc“). Jeho stručnou biografii viz Chandra 1959, 9, 22–23; Cybikov 1987, 258–259; Kolmaš 2010b, 91.

173 *Osmý dalajlama* – Džampalgjamccho (1758–1804).

174 *Sedmý pančhenlama* – Lozang Tändpäňima (1781–1853), který po „jedenačtyřiceti letech“ (ve funkci) zemřel v roce 1780, se opět „vrátil mezi živé“, tj. převtělil se do osoby svého nástupce.

175 *Taši-báturwang* – nejmladší z Gušrichanových deseti synů

nesrovnatelná s [Kökenúrskem]. Podrobný rodokmen Gušrichanova potomstva vládnoucího tomuto území jsem sestavil ve své práci „Původ Nauky“, *Čhödžung*.¹⁷⁶

1786

V současné době, v [mužském] roce Ohně a Koně třináctého šedesátiletého cyklu [1786] potomky Gušrichana, kteří žijí v Kökenúrsku a v Alašanu, jsou tito:

A) Na pravé straně řeky Maču: *wang* 王 Ngawangdargjä, *džasagh* Lozangtändzin, *džasagh* Lumbum a *tajdž* Čhöpäl.

B) Na levé straně řeky Maču: *wang* Sönamdordže, Gangkar-wang, *bejile* Džigmeješe, *bejise* Cchokjedordže, *güng* Sönamtobgjä, *güng* Gendündöndub, *güng* Čhökjongkjab, *džasagh* Künzangcchering, *džasagh* Paldžor, *džasagh* Čhagdor, *džasagh* Bandhe, *džasagh* Norburinčhen, *džasagh* Dordže, Khurlug-bejise Lozangcchetän, *džasagh* Lhakjab, *džasagh* Gendünkjab, Cchädam-*džasagh* Gandäntänkjong, *džasagh* Čhöcünkjab a *džasagh* Tašičhönphel.

C) Ostatní jsou: Džungar-*bejile* Čhökjongkjab, Džungar-*bejise* Čhimedawa, Chode-*güng* Tamdin, Torgút-*džasagh* Könchog, *džasagh* Dolmakjab, *džasagh* Urgjän, *džasagh* Samdubjamccho a Chalcha-*džasagh* Cchethar. – Říká se, že dnes je tam třiatřicet *chošúnů* a sto a jeden *sumy*.¹⁷⁷

D) V Alašanské korouhvi: Che-si *čchin-wang* Wangčhenpalbar a jeho bratři, kteří jsou *güngy*, a další [hodnostáři].

Dále jsou ještě *güng* Dordžecchetän, Thusa-*lagči* Cchewangdordže, Thusa-*lagči* Džigčekjab a mnoho jiných *tajdžů*.

*

Nechť výše vylíčené „Letopisy Kökenúrska“ – *Cchongöngji lurgjü*, jsou jako právě vycházející kotouč měsíce v úplňku!

Nechť všechny skutky lamů, králů, ministrů a lidu tří [zemí] – Číny, Tibetu a Mongolska, jsou jako jasné světlo pronikající otvory mezi nejkrásnějšími duhovými mraky pomalu se sunoucími oblohou!

Nechť vyprávění o potěšujících událostech této země jako chladivé paprsky odstraňuje horečnaté bolesti znavených myslí!

Nechť zároveň jasné paprsky světla prozařují temnotu [lidské] nevědomosti!

Nechť se tímto libě znějícím příběhem rozpučí v zahradách vodní lilie!

Nechť jsou [„Letopisy Kökenúrska“] podivuhodnou podívanou, která nikdy neunaví zrak lidí, ať zblízka či zdáli! *Emaho!* (Ó, jak skvělý [to příběh Kökenúrska!])¹⁷⁸

Tändzinčhögjal (1632–1714). – *Lozangtändzin* – *Tändzinčhögjalův* syn (viz poznámky 12 a 147). K setkání se Sumpa-*khänpem* došlo mezi roky 1712 (kdy nastoupil Sumpa-*khänpo* do noviciátu v Gönlungu) a 1714 (kdy Taši-báturwang zemřel).

176 *Čhödžung* – rozumí se Sumpa-*khänpovo* dílo *Pagsam džöňzang* („Dobrý strom splňující přání“) z roku 1748. Viz poznámku 20; dále Kolmaš 2010b, 102 a 114–115.

177 *Chošün* – mongolsky „prapor, korouhev“, menší územněsprávní jednotka pod ajmaky („krají“). – *Sum* – mongolsky „šíp“, nejnížší územněsprávní jednotka u Mongolů v hierarchii ajmak – chošün – sum.

178 *Emaho!* – citoslovce vyjadřující uznalý údiv: „Ó, jak skvělé!“

LITERATURA

- Bičurin, I. (N. J.) (1833): *Istorija Tibeta i Chuchunora*, I–II. St. Petěrburg.
- Bira, Š. (1960): *Mongolskaja tibetozjazyčnaja istoričeskaja literatura (XVII–XIX vv.)*. Ulánbátar.
- Bira, Š. (1975): Někotoryje novyje dannyje o Sumba-Chambo Išbalžire. *Sovremennaja Mongolija* (Ulánbátar), t. II (10), fasc. 20.
- Cch'-chaj* 辞海 [Encyklopedický slovník „Moře slov“], I–III (1987). Šanghaj.
- Couling, S. (1917): *The Encyclopaedia Sinica*. Shanghai: Kelly and Walsh.
- Cybikov, G. C. (1987): *Cesta k posvátným místům Tibetu*. Z ruštiny přeložil Josef Kolmaš. Praha: Vyšehrad. 2. vyd. (2001), Praha: Argo.
- Čang, I-sun 張怡蓀 (ed.) (1985): *Bod-Rgja cchig-mdzod čhen-mo/Cang Chan ta cch'-tien* 藏漢大辭典 [Velký tibetsko-čínský slovník], I–III. Peking.
- Čung-chua žen-min kung-che-kuo ti-tchu-ti 中華人民共和國地圖集 [Atlas Čínské lidové republiky] (1957). Peking.
- Dandaron, B. D. (1965): *Opisanije tibetskich rukopisej i ksilografov Burjatsko-go kompleksnogo naučno-issledovatel'skogo instituta*, vypusk II. Moskva, 6–8.
- Das, S. Ch. (1889): Life of Sum-pa Khan-po, also styled Yešes-Dpal-hbyor, the author of the Reñumig (Chronological Table). *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, LVIII. Part I. (History, Antiquities, &c.), II, 37–39.
- Das, S. Ch. (1902, 1951): *A Tibetan-English Dictionary with Sanskrit Synonyms*. Calcutta: Bengal Secretariat Book Depôt.
- De Jong, J. W. (1967): Sum-pa mkhan-po (1704–1788) and his Works. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, XXVII, 208–217.
- Dge bšes Čhos kji grags pa/Ke-si Čchü-ča 格西曲札 (1957): *Brda dag ming cchig gsal ba/Cang-wen cch'-tien* 藏文辭典 [Tibetsko-čínský slovník]. Peking.
- Dhondup, K. (1978): Gedun Chopel: the Man Behind the Legend. *Tibetan Review*, XIII (10), 10–18.
- Dreyer, J. T. (1976): *China's Forty Millions*. Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press.
- Dungkar, L. K. (2002): *Dung-dkar cchig-mdzod čhen-mo* (Dungkar Tibetological Great Dictionary). Peking: China Tibetology Publishing House.
- Filchner, W. (1954): *Kumbum. Lamaismus in Lehre und Leben*. Zürich: Rascher.
- Howorth, H. H. (1876): *History of the Mongols*. Part I. London: Longmans, Green.
- Chandra, L., ed. (1959): *Dpag-bsam ljon-bzang*, Part III. New Delhi (Šata-piṭaka, 8).
- Chandra, L. (1963): *Materials for a History of Tibetan Literature*, I–II. New Delhi (Šata-piṭaka, 28, 29).
- Chopel, G. (1978): *The White Annals (Deb-ther dkar-po)*. Translated by Samten Norboo. Dharamsala: Library of Tibetan Works & Archives.
- Jü, Tao-čchüan 于道泉 (1930): *Cchang's dbjangs rgja mcho'i mgul glu* [Cchang-jangjamchovy Písně]. Academia Sinica, The National Research Institute of History and Philology, Series A, No. 5. Pej-pching 北平.
- Kämpfe, Hans-Rainer (1976): *Ni ma'i zer/Naran-u gerel. Die Biographie des 2. Pekinger lČang skya-Qutuqtu Rol pa'i rdo rje*. St. Augustin (Monumenta Tibetica Historica, II/1).
- Karmay, H. (1980): Dge-'dun Chos-'phel, the artist. In: M. Aris and Aung San Suu Kyi, eds., *Tibetan Studies in Honour of Hugh Richardson*. Warminster: Aris & Philips, 145–149.
- Klafkowski, P. (1979): *The Secret Deliverance of the Sixth Dalai Lama as Narrated by Dharmatāla*. Wien 1979 (Wiener Studien zur Tibetologie und Buddhismuskunde, Heft 3).
- Kolmaš, Josef (1973): Tibetan Sources. In: D. Leslie et al. (eds.), *Essays on the Sources for Chinese History*. Canberra: Australian National University Press, 129–140.
- Kolmaš Josef (1980): China's Minority Nationalities (Some Statistical observations). *Archiv Orientální*, 48 (1), 1–21.
- Kolmaš, Josef (1982): Dge-'dun Chos-'phel (1905–1951): Artist, Scholar and Nationalistic Intellectual (From the history of Indo-Tibetan Cultural relations) In: Filipický, Jan, ed., *Academician Vincenc Lesný and Indian Studies (Centenary Commemoration Volume)*. Praha, 121–136.
- Kolmaš, Josef (1994): *The Ambans and Assistant Ambans of Tibet (A Chronological Study)*. *Archiv orientální Supplementa VII*. Prague.
- Kolmaš, Josef (2009): *Malá encyklopedie tibetského náboženství a mytologie*. Praha: Libri.
- Kolmaš, Josef (2010a): Mandžuský pětijazyčný vokabulář. *Fragmenta Ioanneae Collecta* 12. Sv. Jan pod Skalou.
- Kolmaš, Josef (2010b): *Slovník tibetské literatury*. Praha: Libri.
- Kolmaš, Josef (2011): *Stručná historie států – Tibet*. Praha: Libri.
- Kolmaš, Josef – Malina, Jaroslav (2005): Čína z antropologické perspektivy. In: Malina, Jaroslav, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*, 21. svazek. Edice Scientia Nadace Universitas. Brno: Akademické nakladatelství CERM – Masarykova univerzita v Brně – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.
- Kolmaš, J. – Vančíkova, C. P. (1990): Tibetologica Buryatica (A Contribution to the bibliography of Tibet). *Archiv orientální*, 58 (1), 60–75.
- Lange, K. (1976): *Die Werke des Regenten Sañs rgyas rgya mcò (1653–1705)*. Berlin.
- Mackerras, C. (1995): *China's Minority Cultures*. New York: Palgrave Macmillan.
- Martin, D. (1997): *Tibetan Histories. A Bibliography of Tibetan-language Historical Works*. London: Serindia Publications.
- Mayers, W. F. (1897): *The Chinese Government. A Manual of Chinese Titles Categorically Arranged and Explained, with an Appendix*. Shanghai: Kelly & Walsh Limited.
- Mayers, W. F. (1924, reprint 1939): *The Chinese Readers's Manual*. Shanghai: American Presbyterian Mission Press.
- Monier-Williams, Sir Monier (1899): *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford: Oxford Clarendon Press.
- Nie, Čchung-čchi 聶崇岐 (1947): Man-kuan chan-s' 滿官漢釋 [Čínské výklady mandžuských úředních titulů]. *Yenching Journal of Chinese Studies*, 32, 97–115.
- Nietupski, P. K. (1999): *Labrang. A Tibetan Buddhist Monastery at the Crossroads of Four Civilizations*. Ithaca, New York: Snow Lion Publications.
- Norboo, S. (1977): Life and Works of Gedun Chopel. *Tibetan Review*, XII (6), 12–13, 16.
- Petech, L. (1959): The Dalai-Lamas and Regents of Tibet: A Chronological Study. *T'oung Pao*, XLVII, Livr. 3–5, 358–394.
- Petech, L. (1966a): Notes on Tibetan History of the 18th Century. *T'oung Pao*, LII, 261–292.
- Petech, L. (1966b): Tibet. In: *Handbuch der Orientalistik, Erste Abteilung, Fünfter Band, Fünfter Abschnitt: Geschichte Mittelasiens*. Leiden / Köln 1966, str. 311–371, zejména str. 334 et seq. (IV. Die Theokratie).
- Petech, L. (1972): *China and Tibet in the 18th Century*. 2. vydání. Leiden: Brill.
- Pubajev, R. J. (1969): *Buddijskaja kosmologija v istoričeskom trude Sumba-Chambo „Drevo sozercanija“*. MIFCA, vypusk 3.
- Pubajev, R. J. (1971a): Voprosy tekstologii istoričeskogo sočinenija Sumba-Chambo „Pagsam-Čžonsan“, in: *Tibetica. Materialy tibetologičeskogo seminaru*. Ulan-Ude.
- Pubajev, R. J. (1971b): Pervod iz istoričeskogo sočinenija Sumba-Chambo „Pagsam-čžonsan“. Vagin-Dara-Galba-Badra-Dana. MIFCA, vypusk 5.
- Pubajev, R. J. (1974): Materialy po istorii Mongolii v trude „Pagsam-čžonsan“ Ješej-Balčžora In: *Materialy i issledovanija po Mongolii*. Ulan-Ude.
- Pubajev, R. J. (1978): Osobennosti teksta istoričeskogo sočinenija Sumba-Chambo „Pagsam-čžonsan“ i ich interpretacija pri perevode In: *Issledovanija po istorii i filologii Centralnoj Azii*. Ulan-Ude.
- Pubajev, R. J. (1981a): „Pagsam-čžonsan“ – Pamjatnik tibetskoi istoriografii XVIII veka. Novosibirsk.
- Pubajev, R. J. (1991): *Pagsam-džonsan: Istorija i chronologija Tibeta*. Novosibirsk.
- Pubajev, R. E. (1981b): The Historical Treatise *dPag-bsam ljon-bzang* by Sum-pa mkhan-po (1704–1788). Peculiarities in the Text and their Interpretation in Translation. Transl. from the Russian by Stanley Frye. *The Tibet Journal*, VI (1), 14–23. – Viz Pubajev 1978.
- Pubajev, R. J. (1991): *Pagsam-džonsan: Istorija i chronologija Tibeta*. Novosibirsk.
- Richardson, H. (1978): Gedun Chopel's „Unfinished“. The White Annals (Deb-ther dkar-po) by Gedun Chopel. *Tibetan Review*, XIII (10), 19–22.
- Richardson, H. E. (1962): *A Short History of Tibet*. New York: E. P. Dutton.

- Rockhill, W. W. (1910): The Dalai Lamas of Lhasa and Their Relations with the Manchu Emperors of China (1644–1908). *T'oung Pao*, XI, 1–104.
- Serruys, H. (1958): Genealogical Tables of the Descendants of Dayan-Qan. *Central Asiatic Studies*, III, 20–27.
- Schram, L. M. J. (1957): The Monguours of the Kansu-Tibetan frontier, Part II: Their religious life. *Transactions of the American Philosophical Society*, New Series, 47 (I), Philadelphia, 32–33.
- Schwarz, M. (2010): *Stručná historie států – Mongolsko*. Praha: Libri.
- Slobodník, Martin (2002a): Konstitutivní prvky identity Tibeťanů v okrajových oblastech – na příkladě regionu Amdo. *Český lid*, 89 (4), 351–361.
- Slobodník, Martin (2002b): *Labrang: Tibetický buddhistický klášter v socialistické Číně (dokumenty a svědectví)*. Bratislava: Lungta.
- Stoddard, H. (1985): *Le mendiant de l'Amdo*. Paris: Société d'ethnographie.
- Sum-pa mkhan-po (1964): *History of India*. Edited by Ta-bla-ma. Delhi.
- Sumpa Khanpo (1748): *Phags jul rgja nag čhen po bod dang sog jul du dam pa'i čhos bjung cchul dpag bsam ldžon bzang* [Dějiny buddhismu v Indii, Číně, Tibetu a Mongolsku, „Dobrý strom splňující přání“].
- Sumpa Khanpo (1786): *Mccho sngon gji lo rgjus sogs bkod pa'i cchangsglu gсар sňan* [Letopisy Kókenúrska].
- Šima, J. – Luvsandžav, Č. (1987): *Mongolsko-český a česko-mongolský kapesní slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Tarthang Tulku (2006): *Starověký Tibet*. Z angličtiny přeložil Josef Kolmaš. Praha: Vyšehrad.
- Tibetská kniha mrtvých. Bardo thödol. Vysvobození v bardu skrze naslouchání* (1991, 2008). Z tibetštiny přeložil Josef Kolmaš. Praha: Odeon.
- Vostrikov, A. I. (1962): *Tibetskaja istoričeskaja literatura*. Moskva (Bibliotheca Buddhica, 32): Petěrburgskoje vostokoveděnie.
- Wan, Kuo-ting 萬國鼎 (1958): *Čung-kuo li-s' ťi-nien piao* 中國歷史紀年表 [Chronologické tabulky k dějinám Číny]. Peking: Šang-wu jin-šu-kuan 商務印書館.
- Wylie, T. V. (1962): *The Geography of Tibet According to the 'Dzam-gling-rgyas-bšhad*. Roma (Serie Orientale Roma, 25).
- Yang, Ho-Chin (1969): *The Annals of Kokonor*. Bloomington: Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, 106.
- Žagabpa, W. D. (2000, 2008): *Dějiny Tibetu*. Z angličtiny přeložil Josef Kolmaš. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Cchädam (*cchwa'i 'dam*)
 Cchangianggjamccho (*cchangsg dbjangsg rgja mccho*)
 cchänñi (*mcchan ñid*)
 Cchedag (*cche bdag*)
 cchepagme (*cche dpag med*)
 Cchering (*cche ring*)
 Ccheringdöndub (*cche ring don grub*)
 Ccheringtaši (*cche ring bkra šis*)
 Cchetänrabdžam (*cche brtan rab 'bjams*)
 Cchethar (*cche thar*)
 Cchewangdordže (*cche dbang rdo rdže*)
 Cchewanggjälmo (*cche dbang rgjal mo*)
 Cchewangrabtän (*cche dbang rab brtan*)
 Cchodüngön (*mccho bdun dgon*)
 Cchogthu (*cchog thu*)
 Cchokjaring (*mccho skja ring*)
 Cchokjedordže (*mccho skje rdo rdže*)
 Cchomora (*mccho mo ra*)?
 Cchongöngji lurgjü (*mccho sngon gji lo rgjus*)
 Cchongöngji lurgjü sog köpä cchangglu sar ñän (*mccho sngon gji lo rgjus sogs bkod pa'i cchangsglu gсар sňan*)
 Cchongönpo (*mccho sngon po*)
 Cchongoring (*mccho sngo ring*)
 Cchoňingri (*mccho sňing ri*)
 ci (*rcis*)
 cिकar (*rcis dkar*)
 cinag (*rcis nag*)
 cö (*rcod*)
 com (*rcom*)
 Congkha (*cong kha*)
 Congkhapa Lozangdagpa (*cong kha pa blo bzang grags pa*)
 cünčhung (*bcun čhung*)

TRANSLITERACE TIBETSKÝCH VÝRAZŮ

- A**
 Abar (*a bar*)
 Ači (*a čhi*)?
 Akja (*a skja*)
 Alagša (*a lag ša*)
 Amdo (*a mdo*)
 Amñemačhen (*a mjes ma čhen*)
- B**
 Bandhe (*ban dhe*)
 Barčhokha Dargjab cho'ušoče (*bar čho kha dar rgjab cho'u šo čhe*)?
 bardo (*bar do*)
 Baročhugag (*ba ro čhu 'gag*)
 Beri (*be ri*)
 Bö (*bod*)
 Böčhen (*bod čhen*)
 bögjal (*bod rgjal*)
 Bogšag (*bog šag*)?
 böñ (*bon*)
 Butön Rinčhendub (*bu ston rin čhen grub*)
- C**
 Cang (*gcang*)
 Cangpa (*gcang pa*)
 Cangpo (*gcang po*)
 Cchabče (*cchab čhe*)
- Č**
 Čagpori (*lčags po ri*)
 Čangkja (*lčang skja*)
 čhä (*čhad*)
 Čhagdor (*phjag rdor*)
 Čhagnadordže-tálama (*phjag na rdo rdže twa bla ma*)
 čhangčhub (*bjang čhub*)
 Čhimedawa (*čhi med zla ba*)
 čhö (*mčhod*)
 Čhöcünkjab (*čhos bcun skjabs*)
 Čhödžung (*čhos 'bjung*)
 Čhögjal-namsu (*čhos rgjal rnam gsum*)
 Čhogthu (*čhog thu*)
 čhöjön (*mčhod jon*)
 Čhökjigjalcchän (*čhos kji rgjal mcchan*)
 Čhökjiwangčhug (*čhos kji dbang phjug*)
 čhökjong (*čhos skjong*)
 Čhökjongkjab (*čhos skjong skjabs*)
 Čholkhasu (*čhol kha gsum*)
 Čhöndzingenphel (*čhos 'dzin dge 'phel*)
 Čhöñphel (*čhos 'phel*)
 Čhöpal (*čhos dpal*)
 čhörten (*mčhod rten*)
 Čone (*čo ne*)
 Čoni (*čo ni*)
- D**
 dacchang (*grwa cchang*)
 dalajlama (*twa la'i bla ma*)

Dala-tajdž (*da la the dže*)
 Dam (*'dam*)
 Dangapa (*mda'lnga pa*)
 Dangla (*ldang la*)
 Debther karpo (*deb ther dkar po*)
 Debther Šelgimelong (*deb ther šel gi me long*)
 depa (*sde pa*)
 Däpung (*'bras spungs*)
 desi (*sde srid*)
 Diču (*'bri čhu*)
 Digung (*'bri gung*)
 dilän (*dris lan*)
 döjön nga (*'dod jon lnga*)
 Dokham (*mdo khams*)
 dol (*grol*)
 Dolmakjab (*sgrol ma skjabs*)
 Domä (*mdo smad*)
 Dönjödordže (*don jod rdo rdže*)
 Dönjögjalpo (*don jod rgjal po*)
 Dordže (*rdo rdže*)
 Dordžecchetän (*rdo rdže cche brtan*)
 Dordžedag (*rdo rdže brag*)
 Dordžedag-tulku (*rdo rdže brag sprul sku*)
 Dordžedzinpa-tulku (*rdo rdže 'dzin pa sprul sku*)
 Dordžegjalpo (*rdo rdže rgjal po*)
 Dordžerabtän (*rdo rdže rab brtan*)
 Dotö (*mdo stod*)
 Dü (*bdud*)
 Dudzin (*gru 'dzin*)
 Dugkar-džajisang (*gdugs dkar dže'i sang*)
 Dugpa (*'brug pa*)
 Dungbura (*dung bu ra*)
 Düsumkhjenpa (*dus gsum mkhjen pa*)
 Dzačhu (*rdza čhu*)
 Dzamling čišä (*'dzam gling spji bšad*)
 dzong (*rdzong*)
 Džamjang (*'džam dbjangs*)
 Džamjangžäpa (*'džam dbjangs bžad pa*)
 Džampal (*'džam dpal*)
 Džampalgjamccho (*'džam dpal rgja mccho*)
 Džang (*'džang*)
 Džarawa (*šbjar ra ba*)
 dželama (*rdže bla ma*)
 Džigčhekjab (*'džigs bjed skjabs*)
 Džigmeješe (*'džig med je šes*)
 Džigmesamtän (*'džigs med bsam gtan*)
 Džigtengönpo (*'džig rten mgon po*)
 Džókhang (*džo khang*)
 Džowo (*rdžo bo*)
 Džowökhang (*džo bo'i khang*)
 Džowo-rinpočhe (*džo bo rin po čhe*)
 Džulag (*'džu lag*)

E

emaho (*e ma ho*)

G

Gamothang (*dga' mo 'phrang*)
 Gämothang (*rgad mo 'phrang*)
 Gampopa (*sgam po pa*)
 Gandän (*dga' ldan*)
 Gandänpodang (*dga' ldan pho brang*)

Gandäntänkjong (*dga' ldan bstan skjong*)
 Gangkar (*gangs kar*)
 Gangtese (*gangs te se*)
 Gangtise (*gangs ti se*)
 Garu-locawa (*'ga' ru lo ca ba*)
 gecchul (*dge cchul*)
 Gedän (*dge ldan*)
 Gedänpa (*dge ldan pa*)
 Gelug (*dge lugs*)
 Geluppa (*dge lugs pa*)
 Gendün Čhönphel (*dge 'dun čhos 'phel*)
 Gendündöndub (*dge 'dun don 'grub*)
 Gendüngjamccho (*dge 'dun rgja mccho*)
 Gendünkjab (*dge 'dun skjabs*)
 Gesar (*ge sar*)
 Gjance (*rgjal rce*)
 Gjümä (*rgjud smad*)
 Gjurmenamgjal (*'gjur med rnam rgjal*)
 Gokar (*mgo dkar*)
 Gola (*rgo/sgo la*)
 Gomang (*sgo mang*)
 Gongkardzong (*gong dkar rdzong*)
 Gönlung (*dgon lung*)
 Gönlungčhamling (*dgon lung bjams gling*)
 Gönlunggönčhen (*dgon lung mgon čhen*)
 Gönlunggönpa (*dgon lung dgon pa*)
 Gönpodong (*mgon po gdong*)
 Gullu (*mgul glu*)
 Gungthang (*gung thang*)
 Guru Čhöwang (*gu ru čhos dbang*)

H

Hor (*hor*)

CH

Cheši (*ho'u šod*)?

J

Jamdog (*jar 'brog*)
 Jamdogccho (*jar 'brog mccho*)
 Ješegjamccho (*je šes rgja mccho*)
 Ješepaldžor (*je šes dpal 'bjor*)
 Ješepaldžor Sumpa-pandita-khänpö Sungbumgji karčhag (*je šes dpal 'bjor sum pa pandita mkhan po'i gsung 'bum gji dkar čhag*)
 Ješetänpädönme (*je šes bstan pa'i sgron me*)
 jigkur (*jig bskur*)
 jizinnorbu (*jid bžin nor bu*)
 jön (*jon*)
 Julni (*jul ni*)
 Juthog Jöntängönpo (*g.ju thog jon tan mgon po*)

K

Kadam (*bka' gdams*)
 Kagjü (*bka' brjud*)
 kalön (*bka' blon*)
 Kalzangcchetän (*bskal bzang cche brtan*)
 Kalzangjamccho (*bskal bzang rgja mccho*)
 Kandžur (*bka' 'gjur*)
 Känlho (*kan lho*)
 kar (*dkar*)
 Karma (*karma*)
 Karmakagjü (*karma bka' brjud*)

Karmapa (*karma pa*)
 Khače (*kha če*)
 Kham (*kham*)
 Khangčennä (*khang čen nas*)
 Khangčhenpa (*khang čen pa*)
 khänpo (*mkan po*)
 Khjamra (*'khjam/khjams ra*)
 khorlō gjurwa (*'khor los sgjur ba*)
 Khurlug (*khur lug*)
 Kjangthanggang (*rkjang thang sgang*)
 Kjičhu (*skjid čhu*)
 Kjišö (*skjid šod*)
 Kjorlung (*skjor lung*)
 Kjormolung (*skjor mo lung*)
 Könčhog (*dkon mčhog*)
 Kongpo (*kong po*)
 Kumbum (*sku 'bum*)
 Künganúr (*kun dga' no'ur*)
 künkhjen (*kun mkhjen*)
 Künzangčhering (*kun bzang cche ring*)
 künzig (*kun gzigs*)

L

Labrang (*bla brang*)
 Ladak (*la dwags*)
 Lágän (*lwa rgan*)?
 Lama čhöpä čhoga (*bla ma mčhod pa'i čho ga*)
 Lama-rinpoče (*bla ma rin po če*)
 lamän (*bla sman*)
 Lamo (*la mo*)
 Lamrim čhenpo (*lam rim čen po*)
 Langkarčän (*glang dkar čan*)
 lazur (*bla zur*)
 lhabcün (*lha bcun*)
 Lhabzang (*lha bzang*)
 Lhagjalrabtän (*lha rgjal rab brtan*)
 Lhakjab (*lha skjabs*)
 Lhasa (*lha sa*)
 Lhokha (*lho kha*)
 ling (*gling*)
 Lingräpa Pämardžde (*gling ras pa pad ma rdo rdže*)
 Lithang (*li thang*)
 lobjön (*slob dpon*)
 Lodöjalpo (*blo gros rgjal po*)
 Lozang Čhökjigjalčhän (*blo bzang čhos kji rgjal mcchan*)
 Lozang Čhökjiñima (*blo bzang čhos kji ñi ma*)
 Lozang Paldänješe (*blo bzang dpal ldan je šes*)
 Lozang Tändzingjamccho (*blo bzang bstan 'dzin rgja mccho*)
 Lozang Tänpägalčhän (*blo bzang bstan pa'i rgjal mcchan*)
 Lozang Tänpäñima (*blo bzang bstan pa'i ñi ma*)
 Lozangcchetän (*blo bzang cche brtan*)
 Lozangcöndü (*blo bzang brcon 'grus*)
 Lozangdagpa (*blo bzang grags pa*)
 Lozangješe (*blo bzang je šes*)
 Lozangješepalzungpo (*blo bzang je šes dpal bzang po*)
 Lozangphüncchog (*blo bzang phun cchogs*)
 Lozangtändzin (*blo bzang bstan 'dzin*)
 Lozangtänphe (*blo bzang bstan 'phel*)
 luggi sogpa (*lug gi sog pa*)
 lugzung (*lugs zung*)
 Lumbum (*klu 'bum*)
 Lüme-dagpo (*lus med bdag po*)

Lumpanä (*lum pa nas*)
 lurgjü (*lo rgjus*)

M

mačhu (*rma čhu*)
 mangdža (*mang dža*)
 mänrampa (*sman rams pa*)
 Marmedzä Ješe (*mar me mdzad je šes*)
 Meru (*rme ru*)
 Mindolling (*smin grol gling*)
 Mön (*mon*)
 Mönjul (*mon jul*)
 Mönlam-čhenpo (*smon lam čen po*)
 Mönpa Päkardzinpa (*mon pa pad dkar 'dzin pa*)

N/Ñ

Nächen (*sna čen*)
 nag (*nag*)
 Nagčhu (*nag čhu*)
 Ňagčhu (*ñag čhu*)
 Namccho (*gnam mccho*)
 Namgjalling (*rnam rgjal gling*)
 Ňancchor (*gñan cchor*)
 Ňangčhu (*ñang/mjang čhu*)
 Ňannag (*sñan ngag*)
 Ňašur (*ña šur*)
 Ngabö Lozang (*rnga bod blo bzang*)
 Ngagrim čhenpo (*sngags rim čen po*)
 ngapa (*lga pa*)
 Ngapa-čhenpo (*lga pa čen po*)
 Ngaphöpa (*nga phod pa*)
 Ngari (*mnga' ris*)
 Ngawang Čhökjigjamccho (*ngag dbang čhos kji rgja mccho*)
 Ngawang Ješegjamccho (*ngag dbang je šes rgja mccho*)
 Ngawang Lozangčödän (*ngag dbang blo bzang čhos ldan*)
 Ngawang Lozangjamccho (*ngag dbang blo bzang rgja mccho*)
 Ngawang Thinlälhündub (*ngag dbang 'phrin las lhun grub*)
 Ngawangcöndü (*ngag dbang brcon 'grus*)
 Ngawangčödän (*ngag dbang čhos ldan*)
 Ngawangdargjä (*ngag dbang dar rgjas*)
 Ňimagjalčhän (*ñi ma rgjal mcchan*)
 Ňingma (*rñing ma*)
 Ňingmapa (*rñing ma pa*)
 Norburinčhen (*nor bu rin čen*)

P

Pagsam džönzang (*dpag bsam ldžon bzang*)
 Päkardzin (*pad dkar 'dzin*)
 Paldänješe (*dpal ldan je šes*)
 Paldžor (*dpal 'bjor*)
 pančhenlama (*pan čen bla ma*)
 Pari (*dpa' ri/ris*)
 Patulčän (*dpa' rtul čan*)
 phodang (*pho brang*)
 Pholha (*pho lha*)
 Pholha-wang (*pho lha wang*)
 Pholhanä (*pho lha nas*)
 Pholhawa (*pho lha ba*)
 phowa (*'pho ba*)
 Phumdo (*phu mdo*)
 Phüncchognamgjal (*phun cchogs rnam rgjal*)
 phur (*phur*)

Phurccha-gampa Čhödordže (*phur ccha sgam pa čhos rdo rdže*)
Potala (*po ta la*)

R

rabčhung (*rab bjung*)
rabdžampa (*rab 'bjams pa*)
Radeng (*rwa sgreng*)
Ralpačän (*ral pa čan*)
Rawaphugpoče (*ra ba phug po če*)
Rirab (*ri rab*)
Rolpádordže (*rol pa'i rdo rdže*)

S

Sadam (*sa dam*)
Sakja (*sa skja*)
sakjong (*sa skjong*)
Samdubgjamccho (*bsam 'grub rgja mccho*)
Samjä (*bsam jas*)
Samtänling (*bsam gtan gling*)
Sanggjä (*sangs rgjas*)
Sanggjägjamccho (*sangs rgjas rgja mccho*)
Sanggjampa (*sangs rgjam pa*)
Semňi (*sem ňi*)?
sengthi (*seng khri*)
Sera (*se ra*)
Seri (*se ri*)
Sogjul (*sog jul*)
Sönamčhönphel (*bsod nams čhos 'phel*)
Sönamdordže (*bsod nams rdo rdže*)
Sönamgalpo (*bsod nams rgjal po*)
Sönamgjamccho (*bsod nams rgja mccho*)
Sönamtobjä (*bsod nams stobs rgjas*)
Songcängampo (*srong bcan sgam po*)
sorig (*gso rig*)
Sorig gjüži (*gso rig rgjud bži*)
Sumpa (*sum pa*)
Sumpa-khänčhen (*sum pa mkhan čhen*)
Sumpa-khänpo (*sum pa mkhan po*)
sumtag (*sum rtags*)
sungbum (*gsung 'bum*)

Š

Šädubling (*bšad grub gling*)
Šang (*šangs*)
Šangčhu (*šangs čhu*)
Šehor (*gše hor*)
Šerab ňingpo (*šes rab sňing po*)
Šerabgjamccho (*šes rab rgja mccho*)
Šingdže-čhögjal (*gšin rdže čhos rgjal*)
Šugšapätong (*šug ša pad stong*)

T

tačä (*rta dpjad*)
Tagce (*stag rce*)
Tagcedzong (*stag rce rdzong*)
Tagcepa (*stag rce pa*)
Tagccher (*stag ccher*)
Tagccher-rinpoče (*stag ccher rin po če*)
Taglung (*stag lung*)
Tagnago'usi (*stag sna go'u si*)
Tamdin (*rta mgrin*)
tändzinčhögjal (*bstan 'dzin čhos rgjal*)

Tändzingjamccho (*bstan 'dzin rgja mccho*)
Tandžur (*bstan 'gjur*)
Tänkjongwangpo (*bstan skjong dbang po*)
Tänpädönme (*bstan pa'i sgron me*)
Taši-báthur (*bkra šis pwa thur*)
Taši-báturwang (*bkra šis pwa thur wang*)
Tašičhönphel (*bkra šis čhos 'phel*)
Tašigjalpo (*bkra šis rgjal po*)
Tašikhjil (*bkra šis 'khjil*)
Tašilhünpo (*bkra šis lhun po*)
Tašipal (*bkra šis dpal*)
Tašizilnön (*bkra šis zil gnon*)
terma (*gter ma*)
Thanglha (*thang lha*)
thikor-čusum (*khri skor bču gsum*)
thimzung (*khrims zung*)
Thitamarčän (*khri rta dmar čan*)
Thobčhi (*thob čhi*)
Tholi (*tho li*)
Thubčhenling (*thub čhen gling*)
Thubtän Džigmenorbu (*thub bstan 'džigs med nor bu*)
Thugü-džajisang (*thu gwus dže'i sang*)
Thukwan (*thu'u kwan*)
Thusa-lagčhi (*thu sa lag čhi*)?
Tölung (*stod lung*)
tongpaňi (*stong pa ňid*)
Tönpäňima (*bstan pa'i ňi ma*)
tulku (*sprul sku*)

U/Ü

Ü (*dbus*)
Ücang (*dbus gcang*)
uma (*dbu ma*)
Urgjän (*u rgjan*)

V

Vaidúrja serpä melong (*bai dwu rja ser po'i me long*)

W

Wangčhenpalbar (*dbang čhen dpal 'bar*)

Ž

Žamar (*žwa dmar*)
Žaser (*žwa ser*)
Žikace (*gžis ka rce*)
Žise (*ži se*)
žulän (*žu lan*)

AUTOR

Kolmaš, Josef (6. 8. 1933, Těmice u Hodonína), český sinolog a tibetolog, sociokulturní antropolog, překladatel. Emeritní ředitel Orientálního ústavu Akademie věd České republiky v Praze (1994–2002) a emeritní profesor Masarykovy univerzity v Brně. Po gymnazijních studiích na Velehradě a v Kyjově (1945–1952) absolvoval v letech 1952 až 1957 obory čínština a dějiny Dálného východu na Filologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a v letech 1957 až 1959 tibetský jazyk a literaturu na Ústředním národnostním ústavu v Pekingu. Od roku 1959 do roku 2003 působil v Orientálním ústavu, kde v letech 1961–1964 absolvoval interní vědeckou aspiranturu v oboru tibetanistiky. Působil jako Visiting Lecturer na Australian National University v Canbeře (1966), byl profesorem tibetštiny na Státní jazykové škole v Praze (1975–1994); v roce 1997 se habilitoval v oboru antropologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně (*Antropologické struktury země vnitřní Asie a jejich místo v současném světě. Fenomén sociokulturního přenosu*), v roce 2003 byl jmenován profesorem antropologie na Masarykově univerzitě v Brně. V letech 1994–2003 byl členem redakčních rad *Archivu orientálního* a *Nového Orientu*. Je členem International Association for Tibetan Studies (1979), European Association of Chinese Studies (1990). V letech 1993–2001 byl členem Vědecké rady Akademie věd České republiky v Praze. Od roku 1998 je členem ediční rady Edice Scientiae Nadece Universitas Masarykiana v Brně, od roku 2003 členem Vědecké rady Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, od roku 2004 je členem redakční rady časopisu *Univerzitní noviny* (Brno). V odborné práci se zabývá sociokulturní antropologií a politickými a kulturními dějinami Číny a Tibetu, tibetskou historiografií, klasickou tibetskou a čínskou literaturou, tibetským buddhismem a bibliografií tibetského a tibetologického písemnictví. Překládá z čínštiny, tibetštiny a některých evropských jazyků. Publikoval u nás i v zahraničí řadu vědeckých knih, překladů a odborných statí, mimo jiné *Bibliography of Sino-Tibetan Languages* [Bibliografie sino-tibetských jazyků], sv. 2 (Wiesbaden 1963, spoluvydavatel); *Tibet and Imperial China: A Survey of Sino-Tibetan Relations up to the End of the Manchu Dynasty in 1912* [Tibet a císařská Čína: Výzkum sino-tibetských vztahů do konce mandžuské dynastie v roce 1912] (Canberra 1967); *A Genealogy of the Kings of Derge (Sde-dge'i rgyal-rabs)* [Genealogie králů Derge] (Prague 1968); *Tibetan Manuscripts and Blockprints in the Library of the Oriental Institute Prague* [Tibetské rukopisy a tisky v knihovně Orientálního ústavu v Praze] (Prague 1969); *Prague Collection of Tibetan Prints from Derge, I–III* [Pražská sbírka tibetských tisků z Derge] (Wiesbaden – Prague 1971–1996); *Mezinárodní konference o otázkách statutu a hranic Tibetu (Simla, 1913–1914)* (Praha 1975); *Tibetan Books and Newspapers (Chinese Collection) with Bibliographical Notes* [Tibetské knihy a noviny /čínská kolekce/ s bibliografickými poznámkami] (Wiesbaden – Prague 1978); *The Iconography of the Derge Kanjur and Tanjur* [Ikonoografie dergeského Kandžuru a Tandžuru] (New Delhi 1978, 2002); *ABC cestovatelů, mořeplavců, objevitelů* (Praha 1979, ve spolupráci s Ivanem Hrbkem); *Ferdinand Stoliczka (1838–1874): The Life and Work of the Czech Explorer in India and High Asia* [Ferdinand Stoliczka /1838–1874/: Život a dílo českého badatele v Indii a Střední Asii] (Wien 1982); *Chinese Studies on Tibetan Culture* [Čínské výzkumy tibetské kultury] (New Delhi 1983); *The Ambans and Assistant Ambans of Tibet (A Chronological Study)* [Ambanové a zástupci ambanů v Tibetu /Chronologická studie/] (Prague 1994); *Buddhistická svatá písma. Šestnáct arhatů* (Praha 1995); *Svět tibetského buddhismu* (Praha 1996, spoluautor); *Vzpomínka na Tibet / Recalling Tibet* (Prague: Práh, 1997, spoluautor); *Tibet: Dějiny a duchovní kultura* (Praha 2004); *Suma tibetského písemnictví* (Praha 2004); *Slovník tibetské literatury* (Praha 2010); *Stručná historie*

států – Tibet (Praha 2011). Pro edici Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsal 11. svazek *Tibet z antropologické perspektivy* (2002), 12. svazek *Smrt a pohřbívání u Tibeťanů* (2003), 16. svazek *První Evropané ve Lhasě (1661) (Kircherovo résumé Grueberovy cestovní zprávy. Latinský text a český překlad)* (2003) a 21. svazek (s Jaroslavem Malinou) *Čína z antropologické perspektivy* (2005). Autorsky se podílel na projektu *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy, 1: „Celý svět“ kromě euroamerické civilizace* (2007). Překlady z čínštiny: Po Tü-i, *Drak z černé tůně* (Praha 1958, 1964, v básnické spolupráci s J. Štroblovou); Fa-sien, *Zápisky o buddhistických zemích* (Praha 1972, 1995); Po Tü-i, *Datlovník v meruňkovém sadu* (Praha 1996, v básnické spolupráci s J. Štroblovou); Süan-cang, *Zápisky o západních krajinách za Velkých Tchangů* (Praha 2002). Překlady z tibetštiny: *Bajka o ptáčích a opicích* (Praha 1965); *Černý mrak v bílém. Tibetská lidová poezie* (Praha 1976, Ostrava 2000, v básnické spolupráci s J. Štroblovou); *Tibet*, v knize *Prameny života. Obraz člověka a světa ve starých kulturách* (Praha 1982, s novým názvem *Duchovní prameny života. Stvoření světa ve starých mýtech a náboženstvích*, Praha 1997); Sakja-pandita, *Pokladnice moudrých rčení* (Praha 1984, 1988, v básnické spolupráci s J. Štroblovou); *Tibetská kniha mrtvých. Bardo thödol. Vysvobození v bardu skrze naslouchání* (Praha 1991, 1995, 1998, 2001, 2004; též ve slovenském překladu, *Tibetská kniha mrtvých. Jádro transcendentální moudrosti* (Praha 1992); *Nangsa Öbum. Mysterium o životě a zmrtnýchstání krásné paní Nangsy* (Praha 1993); Sönam Gjalchän, *Zrcadlo králů. Tibetská kronika 14. století* (Praha 1998). Překlady z ruštiny: Čína. *Čínský jazyk* (Praha 1957, spolupřekladatel); G. C. Cybikov, *Cesta k posvátným místům Tibetu* (Praha 1987, 2001). Překlady z angličtiny: XIV. dalajlama, *O Tibetu a tibetském buddhismu* (Praha 1992, spolupřekladatel); *Svoboda v exilu. Autobiografie 14. dalajlamy* (Praha 1992, 2011); Roy Willis, *Mytologie světa. Ilustrovaný průvodce* (Praha 1997, spolupřekladatel); W. D. Žagabpa, *Dějiny Tibetu* (Praha 2000); Tarthang Tulku, *Starověký Tibet* (Praha 2006). Překlady z latiny a francouzštiny: Karel Slavíček, *Listy z Číny do vlasti a jiná korespondence s evropskými hvězdáři (1716–1735)*, Praha 1995 (překlad do čínštiny, Čung-kuo laj-sin [Listy z Číny], Čeng-čou 2002). Překlady z němčiny: *Lexikon východní moudrosti. Buddhismus, hinduismus, taoismus, zen* (Praha – Olomouc 1996, spolupřekladatel). Odborný editor cestopisných a jiných knih o Tibetu, autor odborných úprav, předmluv, doslovů, poznámek apod.: Arnošt Černík, *Trůny bohů. K nebetyčným štítům Himálaje* (Praha 1964, 1972); Láma Yongden [Lama Jongdän] a Alexandra David-Néelová, *Mipam, lama s Paterou moudrostí* (Praha 1969, 1990, Kutná Hora 2000); Evariste-Régis Huc, *Cesta do Lhasy* (Praha 1971, s novým názvem *Putování Tibetem L. P. 1845–1846*, Praha 2002); Heinrich Harrer, *Sedm let v Tibetu: Můj život na dvoře dalajlamy* (Praha 1972, 1998); Ippolito Desideri, *Cesta do Tibetu* (Praha 1976, 2001); W. Y. Evans-Wentz, *Milaräpa. Velký tibetský jógin* (Praha 1996); Helmut Uhlig, *Tibet. Tajemná země na střeše světa* (Praha 2002); Patrick French, *Tibet, Tibet. Historie ztracené země* (Praha 2004); Fosco Maraini, *Skrytý Tibet* (Praha 2005). Josef Kolmaš je držitelem medaile Kőrösi Csoma Sándora (Budapest, 1984), Zlaté plakety Františka Palackého (Akademie věd ČR, 1993), několika nakladatelských cen ad. K 70. narozeninám mu byl věnován sborník *Studia Sinica et Tibetica* (Dedicated to Josef Kolmaš to His 70th Birthday). *Archiv orientální*, roč. 71, 2003, č. 3, s. 245–489. A dále Martin Slobodník (2003): *Vedecská dráha na pomezí sinica a tibetica – k životnému jubileu profesora Josefa Kolmaša. Studia Orientalia Slovaca*, 2, s. 23–27 (Bratislava).

Kontakt: Prof. PhDr. Josef Kolmaš, DrSc., Čihákova 30, 190 00 Praha 9, telefon: 284 823 782.

Orientalismus jako paradigma moci: Antropologická perspektiva

Václav Soukup

Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

ORIENTALISM AS PARADIGM OF POWER: ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVE

ABSTRACT The aim of the article is the theoretical analysis of historical and socio-cultural relations between Euro-american Western culture (Occident) and Eastern Islamic culture (Orient). The article described causes and consequences of acultural processes which have been running over for a long time between Orient and Occident. The main historical turning point in relations between Christian and Islamic culture was the colonial expansion of the West, resulting in military, political, and economical dominance over oriental countries. However, it was the Western science that had contributed to the imposition of Western hegemony over the East as well. Scientist's, writer's, and artist's interest in oriental cultures led even during colonial period to the birth of Orientalism as a new scientific discipline striving for description and interpretation of the Orient. As Palestinian literary critic Edward W. Said noticed, Orientalism was never objective and ideologically desinterested science, but a discursus of power, as through scientific and literary texts it created false and stereotypical picture of Orient, which legitimized hegemony of the West. If we think over the problem of clash of civilizations from the perspective of Orientalism as a discursus of power, it is clear that it is not adequate to install equality in the area of political and economical relations to the optimalization of relations between the West and the East. No less importance is the deconstruction of cultural discursus of Orientalism, which reflects traditional colonial and post-colonial inequality.

KEY WORDS Orient; Occident; Orientalism; Discursus of Power; Culture

ABSTRAKT Předmětem studie je teoretická analýza historických a sociokulturních vztahů mezi euroamerickou západní kulturou (Okcident) a východní islámskou kulturou (Orient). V článku jsou popsány a interpretovány příčiny a důsledky akulturačních procesů, které mezi Orientem a Okcidentem probíhají po dlouhé období. Základní historický zlom ve vztahu křesťanské a islámské kultury znamenala koloniální expanze Západu ústící ve vojenskou, politickou a ekonomickou nadvládu nad zeměmi Orientu. K nastolení hegemonie Západu nad Východem však výrazně přispěla také západní věda. Zájem vědců, spisovatelů a umělců o orientální kultury vedl již v koloniálním období ke zrodu orientalismu jako nové vědní disciplíny usilující o popis a interpretaci Orientu. Jak upozornil palestinský literární kritik Edward W. Said, orientalismus nikdy nebyl objektivní a ideologicky nezaujatou vědou, ale diskurzem moci, neboť prostřednictvím vědeckých a literárních textů vytvářel zkreslený, falešný a stereotypizovaný obraz Orientu, který legitimoval nadvládu Západu. Zamyslíme-li se nad problémem střetu civilizací z perspektivy orientalismu jako diskurzu moci, je zřejmé, že k optimalizaci vztahu mezi Západem a Východem nestačí nastolit rovnoprávnost v oblasti politických a ekonomických vztahů. Neméně důležitá je dekonstrukce kulturního diskurzu orientalismu, který v sobě odráží tradiční koloniální a postkoloniální nerovnost.

KLÍČOVÁ SLOVA Orient; Okcident; orientalismus; diskurz moci; kultura

ORIENT VERSUS OKCIDENT

V dnešním stále více globalizovaném světě narůstá význam antropologie jako aplikované vědy, která umožňuje pochopit svět „těch druhých“ v kontextu různých variant potenciálních i skutečných kulturních konfliktů. Je smutné, že dějiny lidstva

jsou plné válek mezi společnostmi, které sdílejí různou barvu pleti, etnickou příslušnost nebo odlišnou kulturu. Americký religionista Joseph Campbell (1904–1977), zabývající se komparativní mytologií, je přesvědčen, že mýty všech tradičních společností glorifikují válku vedenou ve jménu vlastní kultury (Cambell 1988). Dokonce i v *Bibli v Páté knize Mojžíšově* na-

lezname slova, která věřící vyzývají ke genocidě: „*Ale ve městech těchto národů, které ti dává Hospodin, tvůj Bůh, do dědictví, nenecháš naživu naprosto nikoho. Zničíš je jako klaté, Chetejce, Emorejce, Kenaance, Perizejce, Chivejce a Jebusejce, jak přikázal Hospodin, tvůj Bůh*“ (Bible 1979, 157). Pohlížíme-li z této perspektivy na biblické páté přikázání „nezabiješ“, je evidentní, že se vztahuje pouze na příslušníky vlastního kmene, zatímco teritoriální expanze založená na vybíjení „těch druhých“ je nejen povolena, ale i doporučena jako „příkaz Boží“.

Fatální dichotomie „my“ a „oni“ našla své nejostudnější vyjádření ve válečných konfliktech, jež prostupují jako krvavá černá niť lidskými dějinami od starověku až k moderní civilizaci. Je evidentní, že hra na „společného nepřitele“ vždy posilovala sociální integritu a solidaritu příslušníků odlišných kultur, a tento mechanismus, navzdory růstu lidského vědění a vědeckého pokroku, i na počátku třetího tisíciletí ovlivňuje osudy milionů lidí. V dobách koloniální nadvlády Západu nad ostatními zeměmi mohli Evropané, disponující absolutní mocí, bez větších problémů vnutit porobeným zemím svá pravidla. V současné době, kdy bývalé kolonie dosáhly politické samostatnosti, musí Západ, který má stále zájem na navození sociokulturních změn v jiných společnostech, o svých záměrech vyjednávat. A právě zde se odkrývá široký prostor pro uplatnění antropologických poznatků v praxi. Je totiž zřejmé, že interkulturní vyjednávání bude úspěšnější, když jeho účastníci budou rozumět příčinám kulturních rozdílů ve svých cílech, postojích a názorech.

Jednu z klíčových dichotomií současnosti představují kategorie Západ (Okcident) – Východ (Orient). Vojenská a kulturní konfrontace mezi křesťanskou Evropou a islámskými říšiemi trvá od doby středověku. Po kulturním a náboženském sjednocení arabských pouštních kmenů v době proroka Muhammada (570–632) Arabové zahájili rozsáhlé vojenské výboje. Výsledkem této expanze byl vznik říše velikostí srovnatelné s bývalým římským impériem. V 8.–12. století arabský chalífát zahrnoval území sahající od Himalájí přes Střední východ a severní Afriku až na Pyrenejský poloostrov. Později, prostřednictvím tureckých výbojů, pronikl vliv islámu také na celý Balkán. Vrcholné období islámské kultury trvalo od 9. do 14. století a ve srovnání s tehdejší křesťanskou Evropou byl muslimský svět výrazně vojensky i vědecky pokročilejší. Ke kulturní změně a růstu vědeckého a technologického potenciálu v Evropě došlo v období renesance a humanismu. Západ se vydal cestou modernizace, zatímco islámská kultura uvízla v pasti tradicionalismu. Situaci, ve které se islám ocitl po 14. století, výstižně popsal americký islamista Bernard Lewis, jenž označil stagnaci muslimské vědy za „období bezčasí“ – dobu, kdy se nic nemění (Lewis 1982). Islámští učenci, spoutaní doktrínou tradicionalismu, ztratili zájem o hledání nových poznatků a inovace, které se rodily za hranicemi islámu. Vědecké poznání v muslimských zemích bylo degradováno na „soubor věčných pravd, které musí být získávány, shromažďovány, předávány, vysvětlovány a používány, nikoliv pozměňovány“ (Hofstede – Hofstede 2007, 297). Dostatečně výmluvný je z tohoto hlediska postoj islámu k vynálezu knih-

tisku. Ten byl v Evropě objeven okolo roku 1450 a relativně rychle začal být využíván jako efektivní nástroj šíření informací. Oproti tomu v islámském Turecku byl tiskařský lis poprvé instalován v roce 1729, ale krátce poté v roce 1742, na základě intervence konzervativních muslimů, byl jeho provoz zastaven“ (Hofstede – Hofstede 2007, 178). Podle Bernarda Lewise byla ignorace Západu ze strany islámu způsobena tím, že muslimové primárně vnímali Evropu výhradně skrze prizma svého náboženství v náboženských pojmech. Z perspektivy islámu Evropa představovala území, kde vládlo pomýlené a zavrženíhodné křesťanství, a proto i technologické inovace a vědecké poznání, které zde vznikaly, muslimské země ignorovaly (Lewis 1982, 168–229). Technologická, ekonomická a vojenská převaha Západu se v plném rozsahu projevila v průběhu 19. století, kdy Evropané osvobodili od Turků území na Balkáně a ovládli i tradiční arabská území v severní Africe, která se dostala do koloniálního područí Francie a Velké Británie.

Koloniální nadvláda měla pro islámskou kulturu katastrofální následky. Skutečnost, že islámské země nebyly schopny čelit expanzi Západu, ale ve svých důsledcích vedla ke vzniku reformních hnutí, která usilovala o obrodu islámu a upevnění muslimské kulturní identity. Ve druhé polovině 20. století došlo k výraznému nárůstu islámských náboženských i politických revitalizačních hnutí, včetně radikálního náboženského fundamentalismu. Významnou roli z tohoto hlediska sehrála zejména islámská revoluce, k níž došlo v Íránu v letech 1978–1979 a která prohlásila *korán* za základ veškerého politického a ekonomického života. Obnovené islámské právo („šaría“) zahrnuje soubor norem, jimiž by se měl pravověrný muslim a člen obce věřících řídit a dodržovat je ve světském i duchovním kontextu. V Íránu šaría představuje jádro sociokulturních regulativů a zásadním způsobem ovlivňuje činnost vlády, fungování společnosti i rodiny. Došlo k oddělení obou pohlaví, ženy musí na veřejnost vycházet zahaleny, cizoložství je trestáno ukamenováním, homosexualita zastřelením. Ideje islámské revoluce se rychle šířily do dalších arabských zemí, kde získaly značnou podporu a popularitu a stimulovaly nejrozličnější formy obrody islámu v jiných arabských zemích. V řadě arabských států, které byly v určitém období poměrně demokratické, došlo v průběhu uplynulých 20 let k příklonu k radikálnímu islámu a islamizaci státu.

Ideologie islámské revoluce, nastolená v Íránu, usiluje o spojení islámského světa proti ekonomické, vojenské a politické hegemonii Západu. Paralelně s globalizací islámu ale v jeho rámci probíhá diferenciací různých směrů a frakcí, jako jsou neofundamentalismus, spiritualismus, salafismus a další. Muslimové totiž nevytvářejí jeden kompaktně uzavřený, centralizovaný, sociokulturní, etnický nebo národnostní celek a příslušnost k islámu neznamená jednotný ideologický přístup. K základnímu ideovému rozštěpení islámu ostatně došlo již v jeho počátcích v 7. století, kdy se zformovala většinová větev sunnitů a menšinová odnož šíitů. V této souvislosti je nezbytné odlišit pojmem „islámský“, jehož význam se vztahuje k islámu, od pojmu „islamistický“, jehož význam je spojován s islamismem – souborným označením „širokého spektra

ideologií a směrů, které mají společný právě a pouze odkaz na politické učení islámu“ (Souleimanov 2006). Islamismus je spojen se širokým spektrem náboženských a politických islamistických hnutí. Současná protizápadní argumentace islamistů je vedena jako přirozená politická reakce na expanzivní politiku Západu. Podle Gillese Kepela jedním ze společných znaků islamistické ideologie je, že islamistická ideologie, „ať už má jakoukoliv podobu – umírněnou či radikální, konzervativní či revoluční, mírumilovnou či násilnou, nebo dokonce teroristickou –, se vychloubá svou autentičností a nezištností, svou výlučnou starostí o zájmy lidu, z něhož vyšla, a nikoli o zájmy zahraničních mocností či světového ropného trhu“ (Kepel 2006, 68).

Teroristický útok 11. září 2001 na symboly ekonomické a vojenské moci Spojených států amerických – Světové obchodní centrum v New Yorku a Pentagon ve Washingtonu – zahájil novou etapu ve vztahu Západu a Orientu. Skutečnost, že útočníky byli příslušníci islámské extrémistické organizace al-Káidá, vyvolala rozsáhlé diskuze na téma celosvětového střetu civilizací, který v 90. letech 20. století „předpověděl“ americký historik a politolog Samuel Huntington. „Den před“ se Amerika díky své geografické poloze, materiálním zdrojům, technologické a vojenské převaze cítila být nedotknutelnou „pevností“. „Den po“ teroristickém útoku si prostí američtí občané, vojenští odborníci i antropologové zabývající se studiem cizích kultur byli nuceni položit otázku, proč vlastně k této tragické události došlo. Spojené státy americké reagovaly dvěma mezinárodními vojenskými zásahy. První útok směřoval proti Afghánistánu, kde odstranil ústřední vládu Tálibánu. Druhý útok byl proveden proti Iráku a vedl k odstranění vlády Saddáma Husajna a následné krvavé okupaci země. Ani v Afghánistánu ani v Iráku se však okupačním armádám nepovedlo dostat situaci zcela pod kontrolu. V obou zemích i nadále probíhá ozbrojený odpor. V Afghánistánu v podobě partyzánské války, v Iráku především formou pumových útoků a atentátů na vojáky koalice. Pro civilní irácké obyvatelstvo jsou důsledky války zničující. Podle empirického průzkumu, který v roce 2007 mezi 2 tisíci Iráčany provedla rozhlasová a televizní stanice BBC, se 64 % dotázaných nachází ve velmi špatné ekonomické situaci a 43 % žije v absolutní bídě. Jako poněkud nebo velmi špatnou označili dostupnost elektřiny (88 %), paliva pro automobily (88 %), hygienických zařízení (80 %) a čisté vody (69 %). Zhoršující se sociální a ekonomické podmínky a špatná bezpečnostní situace způsobily, že 51 % populace považuje útoky na síly koalice za akceptovatelné. Pro stále větší množství obyvatel arabských zemí je americká přítomnost v oblasti Předního východu nežádoucí. Mnohé nasvědčuje tomu, že Spojené státy americké učinily ve vztahu k arabským zemím řadu fatálních chyb a svým vojenským zásahem přispěly k eskalaci napětí mezi Východem a Západem. Jedním z negativních důsledků této situace je růst islamistického radikalismu, neofundamentalismu a teroristických útoků po celém světě.

Problém konfrontace islámské a křesťanské kultury lze analyzovat z perspektivy historie a politologie. Samuel P. Huntington (narozen 1926) v knize *Střet civilizací: Boj kultur a promě-*

na světového řádu (1996) odmítl teorii, že příčiny konfliktu Západu a Východu tkví v sociálně psychologických faktorech, jakými jsou například křesťanské zánícení nebo muslimský fundamentalismus. Kořeny střetu křesťanství s islámem mají podle jeho názoru svůj původ v odlišné podstatě obou náboženství a z nich vyrůstajících jiných typů civilizací. Muslimské pojetí islámu představuje způsob života, ve kterém je víra úzce spjatá s politikou. Oproti tomu západní křesťanská tradice odděluje politickou moc od sféry vyhrazené Bohu. Slovy Huntingtona – v islámu se spojuje „*hájemství Boha a císaře, oproti pojetí západokřesťanskému, jež řší Boží odděluje od říše císařovy*“ (Huntington 2001, 250). Příčinou konfliktu je ovšem i jistá podobnost. Křesťanství i islám jsou monoteistická náboženství, a proto nejsou schopny asimilovat jiná božstva. Na svět pohlížejí dualistickou optikou klasifikující svět v kategoriích „my“ a „oni“. Navíc jde o náboženství univerzalistická. Křesťanství, stejně jako islám, usilují o to – být jedinou pravou vírou, ke které se může přiklonit celé lidstvo. V neposlední řadě se jedná o náboženství misionářská – věřící sdílejí přesvědčení, že jejich povinností je obracet na jejich víru nevěřící. Obě dvě náboženství a z nich vyrůstající civilizace spojuje také skutečnost, že se šířily územními výboji. Válečná expanzivnost našla svůj výraz v analogických pojmech – „džihád“ a „křížová výprava“. Na eskalaci násilných střetů mezi islámem a křesťanstvím v dějinách měly svůj podíl také demografické, ekonomické a technologické faktory. Populační exploze v muslimských zemích, těžba a vývoz arabské ropy a proměny tradiční muslimské kultury pod tlakem modernizace a globalizace ve 20. století oživily příčiny konfliktu mezi islámem a Západem. Zásadním problémem Západu však není islámský fundamentalismus. Jak konstatoval Huntington: „*Je to islám, odlišná civilizace, jejíž příslušníci jsou přesvědčeni o nadřazenosti své kultury a posedlí slabostí své moci. Problémem islámu není CIA ani americké Ministerstvo obrany – je jim Západ, odlišná civilizace, jejíž příslušníci jsou přesvědčeni o univerzalitě své kultury a domnívají se, že jejich nadřazená, byť upadající moc jim ukládá tuto kulturu šířit po celém světě*“ (Huntington 2001, 250).

Muslimské země se ocitly v osudovém dilematu. Na jedné straně touží po ekonomické prosperitě a výhodách technicky vyspělé civilizace, na straně druhé se brání pronikání západních hodnot, idejí a institucí do islámského způsobu života. Jak v této souvislosti poznamenal americký politolog Francis Fukuyama (narozen 1952), problém islámských zemí spočívá v tom, že „modernost“ proniká do arabského světa jako „bálík“ – komplexní celek zahrnující nejen žádoucí západní technologie, ale také odlišné kulturní hodnoty destruuující tradiční islámský způsob života.

ORIENTALISMUS ANEB DIALOG ZTRACENÝ V PŘEKLADU

Historická a politologická analýza příčin „střetu civilizací“ může být rozšířena (nebo „dekonstruována“) o antropologicky koncipovanou postmoderní interpretaci daného pro-

blému. Ta by mohla umožnit „aplikovaným“ antropologům, aspirujícím na řešení vztahu Západu a Východu, zaujmout zcela nový teoretický přístup a formulovat novou strategii. Inspirativní postmoderní kulturní analýzu vztahu Západu (Okcident) a Východu (Orient) z tohoto hlediska originálním způsobem uplatnil palestinský literární kritik, působící ve Spojených státech amerických – Edward Wadie Said (1935–2003). Said se narodil v arabské rodině v Jeruzalémě v Palestině, ale emigroval do Spojených států amerických, kde studoval na Princetonské a Yaleské univerzitě. Od roku 1963 působil jako anglista a profesor srovnávací literatury na Columbia University v New Yorku. Said je společně s Homi K. Bhabhou (narozen 1949) a Gayatri Chakravortou Spivakovou (narozena 1942) považován za jednoho z hlavních představitelů postkoloniální literatury a postmoderní kulturní teorie. Publikoval řadu studií a knih věnovaných obecné literární teorii, anglické literatuře, interpretaci hudby, kritice médií a palestinské politice. Ve světě však nejvíce proslul svými pracemi o Blízkém východě a analýzou vztahu mezi Západem a Orientem, kterou v roce 1978 předložil v knize *Orientalism: Western Conceptions of the Orient* (česky: *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*, 2008). Svůj koncept kritiky orientalismu dále rozpracoval ve studii *Culture and Imperialism* (Kultura a imperialismus, 1993), v níž rozšířil spektrum své analýzy také na mimoorientální kolonie na území černé Afriky, Indie, Austrálie a v Karibiku. Said zastával velmi kritický postoj k Izraeli, který obviňoval, že se chová vůči Arabům xenofobně. Když Jásir Arafat podepsal s Izraelem mírovou dohodu, obvinil jej, že kolaboruje s okupanty. V posledních letech svého života Said spolupracoval s izraelským hudebníkem Danielem Barenboimem, s nímž pořádal klavírní koncerty na západním břehu Jordánu a propagoval projekt společných koncertů arabských a izraelských muzikantů.

Said se ve své vlivné analýze vztahu západní civilizace a orientálních zemí inspiroval zejména úvahami francouzského filozofa Michela Foucaulta (1926–1984) o vztahu vědění a moci. Foucault byl přesvědčen, že společenské vědy nepředstavují nezaujaté disciplíny, ale diskurz – soubor názorů na společnost, které danou společnost a její představy o pravdě ovlivňují. Proto věnoval pozornost tomu, jak znalosti a na nich založený diskurz společnost využívá k fungování a reprodukci mocenských struktur. Diskurz není neutrálním médiem pro tvorbu a přenos hodnot, významů a vědění, ale prostřednictvím diskurzivních praktik tyto hodnoty, významy a vědění aktivně ustavuje. Slovy Foucaulta: „*Žádný soubor poznání nelze vytvořit bez systému komunikací, záznamů, akumulace a nahrazování, který je sám o sobě formou moci a svou existencí a fungováním je spojen s ostatními formami moci. A naopak, žádnou moc není možno vykonávat bez vyjmutí, privilegování, distribuce a retence poznání. V této rovině neexistuje na jedné straně poznání a na druhé společnost – nebo věda a stát –, ale jenom fundamentální formy poznání/moci (...)*“ (Foucault 1980, 131).

Podle Saida je klíčem k pochopení nerovného vztahu Západu a Orientu kategorie „orientalismus“. Said tímto po-

jmem neoznačuje pouze vědeckou a literární tradici spjatou se studiem a popisem orientálních zemí, ale upozorňuje na to, že produktem odborného a uměleckého zájmu Západu o Východ se stal orientalismus jako specifická kulturní konstrukce, vystupující v podobě zkresleného a stereotypizovaného obrazu Orientu, který vytvořili v koloniální éře západní odborníci na orientální kultury, historii, jazyky, filozofii a náboženství. Orientalismus z tohoto hlediska nepředstavuje pouze vědní disciplínu, ale širší diskurz v oblasti mocenských vztahů, který zahrnuje mnohem více než filologické, historické a antropologické poznatky. Je tvořen širokým spektrem textů věnovaných Orientu, včetně literárních děl, cestovních průvodců, novinářských zpráv, politických traktátů, přírodovědeckých studií a náboženských spisů, které vznikaly od 18. století především v Anglii a ve Francii a od druhé světové války ve Spojených státech amerických. Podle Saida Orient není jakýmsi neměnným faktem, nýbrž „*představou s vlastní myšlenkovou, imaginativní a terminologickou historií a tradicí, která ji postupně utvářela a zpřítomňovala pro oblast Západu*“ (Said 2008, 15). Said je přitom přesvědčen, že všechny západní texty a poznatky popisují, vysvětlují a objasňují Orient z pozice síly. Orientalismus je z této perspektivy „*postupem, jímž Západ Orientu vládne, restrukturalizuje jej a spravuje*“ (Said 2008, 13). Je to diskurz moci zrcadlící politickou a ekonomickou hegemonii Západu. Slovy Saida: „*Vztah mezi západní civilizací a Orientem je vztahem moci, dominance a různých stupňů hegemonie*“ (Said 2008, 16). Tato konceptualizace Orientu je ovšem pouhou kulturní konstrukcí, která za pomoci heterogenní stereotypizace umožnila ideologicky, vědecky a imaginativně ovládnout a vytvářet obraz Východu. Podle Saida orientalismus představuje systém idejí a zobrazení prodchnutých evropskou nadřazeností, rasismem a imperialismem, které jsou vypracovány a šířeny rozmanitými texty a praktikami. Je to systém reprezentací, které přinášejí Orient do západní vzdělanosti. Mezi takové reprezentace patří například Flaubertův literární popis jeho setkání s egyptskou tanečnicí a kurtizánou Kučuk Háním. Ta je prezentována jako smyslná, citově a sexuálně nevázaná orientální žena, jež nikdy nemluví za sebe, neprojevuje emoce a není schopna samostatně jednat. Způsob, jakým Gustave Flaubert vytvořil široce přijímaný „model orientální ženy“, odráží jeho dominantní pozici a ilustruje nerovné rozložení sil mezi Západem a Východem. Flaubert vystupoval v roli zámožného cizince mužského pohlaví a disponoval vlastnostmi a prostředky, aby si mohl dotýcnou „*ženu nejen přivlastnit fyzicky, ale také za ni mluvit a sdělovat čtenářům, v jakém ohledu byla typicky orientální*“ (Said 2008, 16). Podobným způsobem se utvářel obraz orientálního muže, který je na Západě spojován se lstivostí, krutostí, fanatismem a despotismem.

Saidova teorie orientalismu naznačuje, že rasismus se utváří prostřednictvím vzorců kulturní reprezentace, které jsou hluboce zakořeněny v praktikách a diskurzivních technikách západních společností. Orientalismus jako úhel pohledu rozdělil zeměkouli na Okcident a Orient a redukoval složitost východních kultur do zjednodušených kategorií zrc-

dličích převahu Západu. Orientalismus představuje historicky vzniklou specifickou diskurzivní konstrukci, jejímž produktem jsou lživé typologie, ve kterých stojí proti sobě racionální, morální a vlídný západní člověk a mravně kluzký, nevypočitatelný a krutý orientálec. Na rozdíl od Západu byl Orient prezentován jako tajemný, senzualně iracionální, odpudivě živočišný a potenciálně nebezpečný nebo brutální. Prostřednictvím orientalismu však bylo možné tento nesrozumitelný a exotický východní svět uchopit a porozumět mu z perspektivy západní kultury. Koloniální síla a moc tak našla své vyjádření ve vědě a v představě, „že zatímco my obyvatelé Orientu známe a mluvíme o nich, oni pořádně neznají ani sami sebe, natož aby mluvili o nás“ (Turner 1983, 31).

Pro aplikovanou antropologii, která programově aspiruje na využití antropologického poznání pro dosažení žádoucí kulturní změny, znamená Saidova koncepce orientalismu zásadní výzvu. Zamyslíme-li se totiž nad problémem střetu civilizací z perspektivy orientalismu jako diskurzu moci, je zřejmé, že k optimalizaci vztahu mezi Západem a Východem nestačí nastolit rovnoprávnost v oblasti politických a ekonomických vztahů. Neméně důležitá je dekonstrukce kulturního diskurzu orientalismu, který v sobě odráží tradiční koloniální a postkoloniální nerovnost. V současné západní kultuře tradiční koncept orientalismu bohužel nejenže přetrvává, ale je posilován prostřednictvím médií, z nichž některá povýšila islám do role hlavního strašáka západního zpravodajství. V centru zájmu západních televizních a rozhlasových zpravodajství je prezentace konfliktů na Blízkém východě v kontextu světového terorismu a iracionálního náboženského fanatismu. V kulturní reprezentaci islámu na Západě se média soustřeďují na násilné činy některých islámských fundamentalistů, ale podstatně menší pozornost věnují příčinám nepřátelství Orientu vůči Západu a podílu západní politiky a ekonomiky na prohlubování konfliktů na Blízkém východě. Příliš často se západní diváci, čtenáři a posluchači ani nedovědí, že islám považuje většina jeho stoupců za filozofii a náboženství lásky, míru a spolupráce.

Saidovy práce výrazně stimulovaly antropologické úvahy na téma „jak si jedna kultura představuje druhou“. S ohlasmem Saidových myšlenek se můžeme setkat v dílech Bernarda S. Cohna, Davida Lorenzena, Carol Breckenridgeové, Ronalda Indena a dalších. Řada antropologů a sociologů ovšem upozornila na skutečnost, že kategorie orientalismu vyžaduje zavedení komplementárního pojmu, který by reflektoval „obraz Západu“. Stejně jako si Západ prostřednictvím orientalismu vytvořil falešnou představu Východu, západní učenci i cizinci konstruují zkreslenou a stereotypní představu Západu. Jako párová kategorie k orientalismu se tak zrodil „okcidentalismus“, obraz Západu tak, jak jej utváří a sdílejí lidé uvnitř i vně západní společnosti. Při rozpracování teorie okcidentalismu sehrál významnou roli sborník prací Okcidentalismus editovaný Jamsem Carrierem (Carrier 1995). O aktuálnosti studia okcidentalismu jako kulturní konstrukce a stereotypizovaného obrazu Západu svědčí reakce muslimů na teroristické útoky provedené 11. září

proti Spojeným státům americkým. Přestože většina muslimů tyto útoky odsuzuje, následnou odvetu v Afghánistánu nepovažuje za adekvátní. Navzdory prokázaným faktům velmi málo lidí v islámském světě věří, že unesená letadla navedli na New York a Washington Arabové. Podíl na negativním hodnocení kroků, které na svoji obranu provedli Američané, má „obraz Spojených států amerických“ sdílený většinou muslimů. Podle rozsáhlého výzkumu realizovaného Gallupovým institutem v Saúdské Arábii, Íránu, Pákistánu, Indonésii, Turecku, Libanonu, Kuvajtu, Jordánsku a Maroku jsou totiž Spojené státy americké považovány za bezcitnou, nafoukanou, arogantní a zaujatou zemi. Na utváření obrazu Spojených států amerických mají významný podíl samotní Američané a jejich specifický vztah k historii a geografickému prostoru, který v knize *The Idea of Culture* (2000, česky: *Idea kultury*, 2001) výstižně popsal Terry Eagleton: „Jestliže Američané nemají velké vazby k historii, mají daleko i k zeměpisu, což je předmět, v němž zpravidla neprosívají. Spojené státy, jež patří k nejprovinčnějším společnostem na světě, jsou vlastně odříznuty od všeho kromě Kanady (která je příliš stejná) a Latinské Ameriky (která je hrozivě odlišná) a mají až překvapivě malé ponětí o tom, jak působí zvenčí. Jestliže se v jejich ulicích spokojeně proměňují až surreálně tlustí lidé, je to způsobeno také tím, že vůbec nevědí, že jinde to tak nechodí. Američané navíc používají slovo ‚Amerika‘ mnohem častěji nežli Dánové slovo ‚Dánsko‘ nebo Malajci slovo ‚Malajsie‘. Pro zemi, která se na okolní svět dívá většinou pouze objektivem kamery nebo z bombardéru, je to typické“ (Eagleton 2001, 104–105).

Analýza stereotypů sloužících k prezentaci vlastní a interpretaci cizí společnosti a kultury, představuje významný tematický okruh současné vědy o kultuře. Je pravděpodobné, že zájem o analýzu kulturních konstrukcí „orientalismus“ versus „okcidentalismus“ bude narůstat nejen v souvislosti se střetem kultur, ale také při výzkumu procesů ekonomické integrace světa. Zamyslíme-li se nad budoucností vědy o kultuře ve světě, který je na jedné straně diferencován střetem kultur, na straně druhé integrován procesy modernizace a globalizace, nemusíme mít obavu, že antropologie ztratí své opodstatnění. Aplikovaná antropologie lze tedy vytyčit relativně významný úkol – výzkum transkulturní komunikace, který umožní rozhovor mezi příslušníky různých etnik, kultur a subkultur. Jak konstatoval Clifford Geertz, bude to především antropologie, jež zvýší možnost „srozumitelné diskuse mezi lidmi, kteří se vzájemně liší v zájmech, názorech, bohatství a moci, a přece žijí ve světě, kde – stržení v nekoněčné spojení – je stále obtížnější jít si vzájemně z cesty“ (Geertz 1988, 147). A právě jednou z cest umožňujících nastolit konstruktivní dialog mezi Západem a Východem by mohla být dekonstrukce tradičního obrazu Orientu, založeného na diskurzu moci. To ovšem ve svých důsledcích vyžaduje komplexně přehodnotit vztah poznání a moci. Pokud západní věda tento krok nečiní, hrozí, že dialog mezi Západem a Východem bude navždy ztracen. Ztracen v kulturním překladu ...

LITERATURA

- Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (1979). Praha: Ústřední církevní nakladatelství.
- Campbell, Joseph (1988): *Myths to Live by*. New York: Bantam Books.
- Carrier, James G., ed. (1995): *Occidentalism: Images of the West*. Oxford: Oxford University Press.
- Eagleton, Terry (2001): *Idea kultury*. Brno: Host.
- Geertz, Clifford (1988): *Work and Lives: The Anthropologists as Author*. Stanford: Stanford University Press.
- Hofstede, Geert – Hofstede, Gert Jan (2007): *Kultury a organizace: Software lidské mysli*. Praha: Linde.
- Huntington, Samuel P. (2001): *Sřet civilizací: Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publisher.
- Kepel, Gilles (2006): *Válka v srdci islámu*. Praha: Karolinum.
- Lewis, Bernard (1982): *The Muslim Discovery of Europe*. London: Weidenfield and Nicholson.
- Said, Edward W. (2008): *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*. Paseka, Praha – Litomyšl: Paseka.
- Said, Edward W. (1993): *Culture and Imperialism*. New York: Alfred A. Knopf.

- Souleimanov, Emil, ed. (2006): *Terorismus, válka proti státu*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Turner, Bryan S. (1983): *Religion and Social Theory: A Materialist Perspective*. London: Heinemann Educational Books.

AUTOR

Soukup, Václav (31. 8. 1957, Mariánské Lázně), český kulturolog a antropolog, vedoucí Katedry teorie kultury na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde přednáší základy sociální a kulturní antropologie, kulturologie a paleoantropologie. Patří k zakladatelům interdisciplinárně koncipovaného studijního oboru kulturologie a průkopníkům biokulturologie. Své názory na předmět, metody a dějiny antropologie shrnul v knihách *Dějiny antropologie* (2004) a *Antropologie: teorie člověka a kultury* (2011).

Kontakt: Kontakt: PhDr. Václav Soukup, CSc., Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: Vaclav.Soukup@ff.cuni.cz.

Exotické umění a jeho potenciál vůči dnešní české společnosti

Kateřina Štěpánová

Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

EXOTIC ART AND ITS POTENTIAL TO PRESENT CZECH SOCIETY

ABSTRACT The subject of this article is to analyze the relationship between man and artistic artifacts made out of home cultural tradition. The goal is to define the concept of exotic art, so that was non-judges categories, covering all the arts outside the parent, native cultural tradition. This art form is known by many misleading notions, it is necessary to bring this chaos of categories of foreign art to order. The definition of an exotic art in this work is based on an anthropological understanding of otherness and diversity of art and aesthetics in different parts of the world.

The emphasis is put on providing information to understand and define categories of exotic art, which can be used for convenience and classification. The main classification of the categories includes geography, politic, linguistic, social and religions.

Main attention was focused on introducing the essence and aesthetic perceptions of empirically-art artifact of foreign origin, which is to be seen without preconceptions as to the distinctive whole. Only through this approach can be a work of art from different cultural traditions to grasp in its wholeness, beauty of expression and can thus abstracting the essence of the artwork.

KEY WORDS exotic art; non-European art; art of natural nations; art of civilizations; global culture; art tradition

ABSTRAKT Předmětem tohoto příspěvku je analýza vztahu člověka a uměleckého artefaktu, vytvořeného mimo mateřskou kulturní tradici. Cílem práce je vymezit pojem exotického umění tak, aby byl nehodnotící kategorií, zahrnující veškeré umění mimo rodnou kulturní tradici. Tento druh umění je označován mnohými zavádějícími pojmy, je proto nezbytné vnést do tohoto kategorizujícího chaosu cizího umění pořádek. Definice pojmu exotického umění v tomto příspěvku vychází z antropologického chápání jinakosti a odlišnosti umění a estetiky v různých částech světa.

Důraz je kladen na srozumitelné a informující vymezení kategorií exotického umění, jichž může být používáno pro snadnější orientaci a klasifikaci. Mezi hlavní klasifikační oblasti se řadí kategorie geografické, politické, lingvistické, společenské a náboženské.

Hlavní pozornost byla věnována mizející esenci a empiricko-estetickému vnímání uměleckého artefaktu cizího původu, na který je třeba nahlížet bez předsudků, jako na svébytný celek. Jen díky tomuto přístupu můžeme umělecké dílo z odlišné kulturní tradice uchopit v jeho celosti, kráse vyjádření a můžeme tak abstrahovat onu esenci, již do něj jeho autor ukryl.

KLÍČOVÁ SLOVA exotické umění; mimoevropské umění; umění přírodních národů; umění civilizací; globální kultura; umělecké tradice

EXOTICKÉ UMĚNÍ A JEHO POTENCIÁL VŮČI DNEŠNÍ ČESKÉ SPOLEČNOSTI

„Umělecké dílo, dokonce i to, které nebylo uděláno přímo pro nás, ale pro lidi jiných věků a jiných zemí, je tu především proto, abychom se z něho radovali. Tato zřejmá skutečnost upadá po hříchu v zapomnění.“

(Hájek 1956, 7)

Myšlenka, obsažená v tomto citátu, motivovala ke vzniku jedinečného průvodce světem mimoevropského umění, souboru s názvem *Umění čtyř světadílů*, který byl dokončen v roce 1956, v redakci významného českého znalce a sběratele Lubora Hájka. Je důkazem, že již před více než padesáti lety začali někteří lidé upozorňovat na klíčovou změnu vztahu člověka k uměleckým předmětům v evropské kultuře. Snažili se najít a probudit v tomto vztahu mizející senzualitu, symboliku a tajemství, které je s každým novým desetiletím více vytlačováno

Obr. 1. Aztécké umění – obětní číše, materiál kámen (archiv autorky).

potřebami komerce, ekonomického tlaku a v neposlední řadě i masovým charakterem společnosti, v níž se nachází.

Nyní, po padesáti letech, ve společnosti „pozdní doby“ (zdroj Petrušek, 2006), můžeme jen smutně konstatovat, že vztah většiny lidí evropské kultury k umění se k lepšímu nezměnil. Naopak. Je tedy třeba znovu apelovat na důležitost senzuačního prožitku, vytvoření si pozitivního citového vztahu, který nám z uměleckého díla transformuje energii, tolik potřebnou ke zvládnutí narůstajícího napětí v mnoha životních oblastech současného Evropana. Pro vnímavého a otevřeného člověka je umění jedním z prostředků komunikace, proto je schopno, kromě přenosu informací, i transportu energie. Komunikuje zástupně za svého stvořitele a za svou kulturu, takže pokud jsme připraveni, můžeme, ze zdánlivě pouze materialistického objektu, získat mnohé další poznání (obr. 1).

Artefakty exotického umění nám ukazují dávnou historii naší společnosti. Jejich význam a odůvodnění jejich existence nacházíme ve společenských normách pospolitosti, společnosti venkova nebo, chceme-li, společnosti tradiční. Tak můžeme při pozorování exotického umění narazit na krizová témata dnešní globální civilizace, vztahující se zejména k pěti základním oblastem lidského života – vztah k sobě samému, vztah k přírodě, k příbuzným a rodině, vztah k vlastní společnosti a ke společnostem druhých (obr. 2).

Smutné je, že dnešní „ziskuchtivá společnost“ již téměř nedokáže vnímat tak jemné nuance, jako jsou právě inspirativní

Obr. 2. Umění Inuitů – Tančící šaman, autor Nelson Takkiruaq 1989, materiál velrybí kost, kámen, kolekce Winnipeg Art Gallery (zdroj <http://wag.ca/art/inuit/collection/66292>, aktuálně 2.12.2010).

a vypovídající podněty při „komunikaci“ s některými uměleckými artefakty. A bohužel si tuto překážku neklademe jen před sebe, ale jako všechno, co považujeme za správné, jí vnucujeme ostatním částem světa, mnohdy aniž by ty o to stály.

EXOTIKA, CIZOKRAJNOST A GLOBÁLNÍ KULTURA

Označení „exotické umění“ pro konkrétní skupinu uměleckých artefaktů má své opodstatnění a pevnou charakteristiku. Termín *exotika* je odvozen z řeckého slova *exotikos*, znamenající „cizí, vnější“. Kořenem je řecké *exó* vyjadřující označení vně, mimo. České odborné publikace a slovníky se většinou shodují na výkladu slova *exotika*, jako na termínu zastupujícím označení pro zálibu v cizokrajných věcech, krajích a zvyklostech. Českému ekvivalentu tohoto slova se tak nejvíce blíží pojem *cizokrajnost*, ale i neobvyklost a zvláštnost.

Zajímavý je pohled také do amerických výkladových slovníků, které většinou popisují pojem *exotický* jako artefakt cizího původu, ne domorodý, známý z ciziny. Připouští však i existenci *exotického* ve vlastní kultuře, ale jen pod podmínkou, že ještě není plně naturalizováno a asimilováno – tyto příklady se týkají zejména oblasti gastronomické, botanické a zoologické. Američané dále chápou *exotiku* i jako něco nápadně neobvyklého nebo divného, a to v dnešní společnosti zejména co se týče životního stylu nebo vzhledu. Zde už však cítíme, že se pojem přelil do komerčního slovníku.

Je dobře patrné, že pojem *exotika* bude obsahovat napříč světem různý výčet představ. Pro obyvatele brazilské oblasti *Bahía* patrně nebude největší *exotikou* vize rituálního tance na pláži, protože právě to je jejich kulturní tradicí, na kterou jsou od dětství zvyklí. Nabízí se proto objasnění pojmu.

Autorka chápe termín *exotika* výhradně jako označení pro realitu v oblastech s odlišnou kulturní tradicí, než je naše vlastní. Tomu, z obvyklých českých pojmů, nejlépe odpovídá již zmíněná *cizokrajnost*. Ovšem tento termín není vybaven dostatečnou konkretizací svého dosahu. Za *cizokrajné* není neobvyklé označit něco odlišného a nezvyklého, bez ohledu na původ. Při troše lingvistického absolutismu může Čech z konkrétního kraje považovat za *cizokrajné* cokoliv za hranicemi svého „revíru“.

Nemálo Čechů si pod pojmem *exotika* vybaví dovolenou v tropech (jak vyplývá z autorčina výzkumu uskutečněného v rámci diplomové práce v roce 2009). Právě z tohoto důvodu je nutné čistě vymezit autorčin záměr – označovat za *exotiku* rovnocenně cokoliv mimo naši kulturní tradici a oblast.

Pojem *exotika* nepatří k antropologickým pojmům, jak můžeme vysledovat z jeho absence v antropologických slovnících a publikacích. Také to není pojem, který by antropologové běžně používali, což je zajímavé, jelikož vlastně jedinečně vyjadřuje historicky primární oblast antropologického zájmu a do jisté míry i oblasti sekundární. Jako primární oblasti chápeme kolonie, první oficiální bránu do poznání *cizokrajnosti*. Když se později zájem přesunul i do minoritních kultur evropské společnosti, opět byly nejprve zkoumány skupiny odlišné, s neobvyklými prvky a zvláštními charakteristickými znaky, jako jsou přistěhovalci a uprchlíci. *Cizokrajnost* byla, a z velké části je, hlavním předmětem zájmu antropologie, je proto otázkou, proč se pojmu *exotika* antropologové vyhýbají. Možná za to může silný komerční podtón, který mu vtiskly cestovní kanceláře, aby nalákaly veřejnost na svou „nabídku“ *exotiky*. Představu lidí o tom, co je *exotika* tím pravděpodobně ovlivnily víc, než jsme si schopni připustit.

POJEM UMĚNÍ V KULTUROLOGICKÉ ZKRATCE

„(...) protože neexistují žádná pravidla, podle kterých určit, zda jsou obraz nebo socha správné, bývá obvykle nemožné přesně slovy vysvětlit, proč si myslíme, že jde o velké umělecké dílo. To však neznamená, že jsou všechna díla stejně dobrá nebo že nelze diskutovat o otázkách vkusu. I když se třeba takovými diskusemi ničeho nedosáhne, přimějí nás alespoň k tomu, abychom se na obrazy dívali, a čím více se na ně díváme, tím víc si uvědomujeme věci, které nám dříve unikaly“ (Gombrich 1995, 35).

Definice umění je toliko co umělců a teoretiků, proto představme jen v krátkosti antropologický aspekt umění: autorka tento pojem chápe jako souborný název pro artefakt/y vytvořené jedincem nebo souborem jedinců, za účelem sebevyjádření individua, skupiny či ideje (zdroj Pijoan 1974-2001; Gombrich 1955; Soukup 2004). Umění je formou individuální a kulturní prezentace. Proces jeho vytváření nebo jeho finální podoba musí mít pro tvůrce nebo cílovou skupinu smysl. Hladina estetiky je v umění relativní. Umělecké dílo by mělo obsahovat esenci nebo jinak řečeno poselství, sdělení. Měla by z něj být cítit energie, kterou umělec či amatér do jeho stvoření za nějakým účelem vložil.

Vnímavější člověk tak pocítí jinou esenci ze suvenýru, kopie

Obr. 3. Umění Jávy – maska krále tance Dalema, materiál malované dřevo (zdroj <http://www.masksoftheworld.com/Bali/Bali%20Java%20mask%2012.htm>, aktuálně 2.12.2010).

než z předmětu vyrobeného jako originální kus mající svůj konkrétní, jedinečný účel a ve většině případů sakrální charakter, svého ducha (obr. 3).

UMĚNÍ DRUHÝCH A JEHO DRUHY

Z pohledu obyvatele České republiky můžeme konstatovat, že naše kulturní tradice spadá do evropského kulturního okruhu, dává mu základní parametry vzniku i vývoje (zdroj Bláhová 2007). Moderní evropská umělecká tradice je výrazně ovlivněna a utvářena i vnějšími vlivy, ale přesto má svůj jedinečný charakter a specifické znaky. Kulturně blízkou se nám také poslední dobou zdá tradice globalizovaných oblastí – Amerika, potažmo zamerikanizovaná Austrálie, jejichž velkým rozdílem, od kultury naší, je však právě čerpání možností z původního prostředí „nově“ dobytého kontinentu. V posledních staletích, pokud Evropa získávala inspiraci mimo své kontinentální hranice, bylo to z importu předmětů, z kulturních střetů s národy na hranicích nebo během objevných výprav. Oproti tomu, kultura americké a australské společnosti se po nějaké době po „usídlení“ začala inspirovat kořeny svého vlastního, nového kontinentu – ovlivnil jí styl původních obyvatel, náměty čerpaly z nového domácího prostředí a její

Obr. 4. Umění západní Afriky – maska, materiál dřevo, lýko, mušle; maska je umístěna v Boston Museum of Fine Art (archiv autorky).

umělci začali využívat specifických surovin, které se na jejich území nacházejí.

Svět umění tak dnes zahrnuje v nejpočetnější řadě *globální umění* – umění euro-americké tradice, vzniklé původně v Evropě, ovlivněné nejrůznějšími inspiracemi. Jedná se o umělecký styl a přístup jedné civilizace, a to civilizace západní, se silnými kořeny křesťansko-židovskými. Globální umění vzniklo evropskými kánony, rozšířilo se euro-americkými ekonomickými požadavky a módními názory a dnes je jeho vliv patrný ve většině světových oblastí. Ovšem v dnešní době se jaksi asimilovalo do podob, které už nejsou jasně vymezené, stejně jako pole jeho působnosti. Jeho hlavním charakterovým znakem je globální adaptabilita v podobě mnoha variací. Kromě tohoto uměleckého proudu existuje naštěstí ještě i řada tradic dalších.

Někteří historici a teoretici umění vymezují exotiku termínem *mimoevropské umění*, což je dnes však vystihující pouze v případě, pokud zároveň vymezí svůj vztah i ke kultuře globální, která je v dnešní době z velké části, co se poměru obyvatel týče, mimoevropská.

Klasifikace jednotlivých kontinentů do geografických pásů podle zeměpisné šířky, pomáhá jasněji určit hranice konkrétního klimatu, vymezit je vůči rovníku. Tak se vyskytlo logické

rozdělení většiny kontinentů na části severní, střední a jižní, jejichž společnosti žijí v obdobných klimatických podmínkách, zásadně ovlivňujících psychiku i fyzické dispozice jednotlivců v dané oblasti. Na klasifikaci umění podle typu přírodních podmínek má ale největší zásluhu materiální zásoba přírodnin, jimiž dané oblasti disponují, protože pro mnohá společenská uspořádání jsou stále přírodní suroviny základním materiálem jejich uměleckého vyjádření. Můžeme si také všimnout, že i ve společnostech, které jsou schopny obstarat si jakékoliv suroviny pro své umělecké počiny, se stále najdou minority, zejména ty chudší, které navzdory pokroku využívají přírodních materiálů ze svého životního prostředí (obr. 4). Zde můžeme spekulovat, zda se jedná o skupiny tzv. přírodních lidí – myšleno s hanlivým přívlastkem (jako například hippies, cikánské skupiny a mnoho dalších) nebo zda to jsou ekologičtí vizionáři, kráčeající proti proudu konzumní a sebe-devastující společnosti ...

Zpravidla se ještě zmíněné geografické oblasti dělí do mnoha dalších kategorií podle oblastí či území konkrétních kmenů. Jejich výčet je obrovský a nejednotný. Ovlivnění jejich uměleckého stylu podléhá tedy lokaci dané kultury – charakteristice životního prostředí (klima, fauna a flóra), ale také intenzitě kulturní výměny a konkrétním životním podmínkám.

V každé ze skupin se nacházejí příbuzné znaky, typické pro danou geografickou oblast a variující v rámci většiny jejich oblastí a kultur.

Umění můžeme kategorizovat také podle států, na jejichž území bylo vytvořeno. Jedná se o klasifikaci přehlednou, srozumitelnou a nespornou, na rozdíl od kategorizace sociálně-kulturní, kde je situace, zejména na okrajích společností, více nebo méně „rozmazaná“. Tento způsob klasifikace umění je oblíbený zejména v amerických publikacích.

Samozřejmě nesmíme také opomíjet jeden z dalších pilířů reality, a tím je lingvistika. Rozdělení světa na oblasti jazykové příslušnosti je zobrazeno již v zeměpisném atlase pro základní školy, proto o jeho důležitosti není pochyb. S větší vážností rozpracoval tuto myšlenku roku 1921 ve své světoznámé práci *Language: An Introduction to the Study of Speech* (Jazyk: Úvod do studia řeči) Edward Sapir, který jako jeden z prvních formuloval myšlenku jazykového relativismu.

Jednotlivé jazykové rodiny interpretují svět za pomoci originálního souboru slovní zásoby, gramatických pravidel, fonetiky a ostatních složek vyjadřování. Tyto jazykové rodiny tvoří jazykové bloky, vykazující jistou příbuznost svých prvků v rámci konkrétního území. Proto nám i lingvistické rozdělení světa nabízí jistou logickou možnost klasifikace uměleckých tradic. Jednotlivé kultury uchopují své bytí prostřednictvím věcí v jejich bezprostředním okolí, vysvětlují si skutečnosti a reagují na ně – to vše se děje konkrétní podobou lokálního jazykového systému a jeho prostřednictvím, vznikají i umělecké artefakty. Tak je nám někdy exotické umělecké dílo nerosrozumitelné a jediným klíčem k jeho správnému pochopení je jazyk. Pokud budeme toto dílo odsuzovat jako nepochopitelné, je chyba pouze v nás – při dobré znalosti domorodého lingvistického systému a jeho tradic, se může jednat o běžnou, či alespoň pochopitelnou konstantu. Do takovéto situace se

můžeme dostat zejména při studiu mýtů, písní nebo jakékoliv jiné mluvené či psané podoby uměleckého projevu. Původní poselství může být špatně interpretováno nebo „ztraceno v překladu“.

Lingvistickou kategorizaci umění využijeme zejména při klasifikaci umění přírodních národů v oblastech jejich hojného výskytu, jako je například Amazonie, kde najdeme řadu příbuzných jazykových rodin se specifickými společenskými znaky (zdroj Lévi-Strauss 1955; 1966).

Pro potřeby sociálně-kulturní kategorizace exotického umění byly po zvážení tyto artefakty rozděleny do dvou základních skupin – *umění civilizací* a *umění přírodních národů*. Tato klasifikace je inspirována myšlenkami Josefa Čapka z jeho knihy *Umění přírodních národů* (1938; 1996).

UMĚNÍ CIVILIZACÍ

Jako civilizace chápeme lidské společnosti disponující písmem, složitější sociální stratifikací, společenskou organizací, duchovní a technickou vyspělostí. Umění v rámci civilizace můžeme klasifikovat několika způsoby. Mezi povedené příklady se řadí schéma amerického kritika umění Clementa Greenberga (zdroj Greenberg 1972). Prakticky rozdělil kulturu jedné civilizace do tří oblastí: 1. kultura umělecká, která je novátorská, avantgardní a experimentuje; 2. kultura akademická, která dokonale zvládá techniku, ale je konzervativní a nudná; 3. zvlgarizovaná akademická kultura neboli kýč. Toto schéma je k nalezení u největších moderních civilizací, nebo oblastí s nimi sousedících. Jedná se o nesporná stadia vývoje umělecké scény u kultur, které mají velké množství publika a ekonomických prostředků, spolu s komerčním a masovým přístupem jejich členů k uměleckým dílům.

Za umění civilizací je považováno, kromě civilizace Západní, zejména umění Orientální (japonské, čínské, indické, turecké, blízkovýchodní, arabské), egyptské, ruské, aztécké, incké a mayské.

UMĚNÍ PŘÍRODNÍCH NÁRODŮ

Přírodními národy máme na mysli, stejně jako Josef Čapek (1938; 1996), národy nedisponující písmem, mající jednoduchou společenskou stratifikaci, organizaci a jednoduché technologie. U umění přírodních národů platí, že „(...) mnoho uměleckých artefaktů hraje určitou úlohu při obřadech, a pak nejde o to, je-li socha nebo obraz podle našich měřítek něco krásného, nýbrž zda „plní svůj účel“; to znamená, zda dokáže vyvolat žádané kouzlo. Umělci navíc pracují pro příslušníky vlastního kmene, kteří přesně vědí, co každý tvar nebo každá barva znamená. Nepožaduje se po nich, aby něco měnili, nýbrž aby svému dílu věnovali veškerou dovednost a um“ (Gombrich 1995, 43).

„(...) nemůžeme rozumět umění minulosti, neznáme-li účel, jemuž mělo sloužit. To můžeme pochopit (...) když odjedeme z civilizovaných zemí a navštívíme národy, jejichž způsob ži-

Obr. 5. Tradiční umění Austrálie – aboriginal art (archiv autorky).

vota se stále ještě podobá podmínkám, v nichž žili naši dávní předkové. Nazýváme tyto národy primitivními nikoli proto, že jsou jednodušší než my – jejich myšlení je často složitější než naše, nýbrž proto, že mají mnohem blíže ke stavu, z něhož se veškeré lidstvo kdysi vyvinulo. Pokud jde o užitečnost, neexistuje pro tyto primitivy rozdíl mezi budováním něčeho praktického a uctíváním model. (...) obrazy a sochy mají působit jako kouzlo. Nemůžeme doufat, že tyto zvláštní začátky umění pochopíme, jestliže se nepokusíme vmyslet do duševních pochodů primitivních národů a poznat, jaké zážitky je vedly k tomu, aby obrazy nepovažovaly za něco, na co se člověk rád dívá, nýbrž za cosi mocného, co používá. Myslím, že není těžké znovu takový pocit zakusit. Je k tomu třeba pouze vůle být sami k sobě zcela upřímní a zkoumat, zdali něco z primitiva nezůstalo i v nás. (...) Primitivové nikdy zcela přesně nerozlišují mezi skutečností a obrazem“ (Gombrich 1995, 41).

Pod nálepkou „mimoevropské umění“ si dlouho mnohé generace představovaly právě umění přírodních národů. V dnešní době je nanejvýš nutné tuto chybu napravit, protože přírodních národů rychle ubývá a i do velmi odlehklých končin se dostává v odstředěné podobě ekonomický požadavek globalizovaného světa, požadavek na místní obyvatele, komerční ve-třelec jménem turismus. Tomuto stále silnějšímu vládci podléhají chudé exotické oblasti v podobě degradace jedné složky své kultury na komerční zábavu pro kulturu jinou, bohatší. To se projevuje například ve velkovýrobě suvenýrů autonomních kulturních skupin, prodávaných jako originální nativní předměty. Tento jev můžeme také najít v hraných tradičních rituálech, kdy jejich účastníci za drobné spropitné odhalují sakrální zázemí svého společenství. Tento přístup k vlastnímu umění se tak nutně přibližuje onomu schématu umění civilizací podle C. Greenberga, ještě lépe jedné z jeho složek. A to té poslední, zvlgarizované akademické kultuře neboli kýči. Pokud jsou ještě nějaké pochyby, je nutno je vyvrátit – samozřejmě, je to důsledkem chování „naší“ civilizace. Jako umění přírodních národů chápe tato práce umění domorodé Afriky, obou Amerik (s výjimkami civilizačního umění Aztéků, Inků, Mayů a oblastí přistěhovalců z Evropy a jejich potomků), dále domorodé umění Grónska, Austrálie a Oceánie a izolovaných venkovských oblastí Asie (obr. 5).

V sociálně-kulturních kategoriích uměleckých regionů jsou nespornou inspirací klasické cyklické koncepce schematizace světa, kterým fakt náboženské příslušnosti také jistě při členění světových společností pomohl. Jsou jimi Oswald Spengler a jeho dílo *Zánik Západu* (1918; 2010) a Arnold J. Toynbee se *Studiem dějin* (1934; 1995). Spengler nechal svému světu dominovat osm kultur a Toynbee pět současných civilizací. Na tomto typu schématu lze pozorovat právě převážně náboženskou vyhraněnost, jež ovlivňuje celou další podobu konkrétních kultur, a tím je řadí do zmíněných okruhů. Je nutno souhlasit, že většina civilizací, nejen tak, jak byly vymezeny Spenglerem a Toynbeem, udržují psychologické pouto svých členů právě prostřednictvím náboženské svrchovanosti a povinnosti, která dává jejich činům jednotný směr. Náboženskou orientaci považují za jeden z hlavních pilířů společenské jednoty uvnitř velkých civilizací. A to i v době největší sekularizace, době dnešní globální kultury, protože ještě stále tvoří většinu našich kulturních dějin, tak jak je předáváme dalším generacím, doba ovlivněná konkrétním bohem. Jednotlivé umělecké artefakty z konkrétních kultur můžeme vždy rozdělit do sekcí posvátné nebo profánní. Naopak pokud si skládáme obraz konkrétní kultury z jejích jednotlivých artefaktů, musíme brát obě tyto složky v potaz, v rovnoměrném zastoupení. Původ všeho umění je v magii, jejímž vznešenějším názvem je náboženství (Čapek 1938; 1996). Proto jedním ze základních pilířů kategorizace umění jsou také oblasti náboženské příslušnosti.

UTILITÁRNÍ UMĚNÍ

Přístupy k uměleckým artefaktům se v průběhu dějin zásadně proměňovaly pod tíhou společenských událostí. Jaká je tedy podstata vztahu člověka ke svému výtvaru? Mezi počáteční vlastnosti tohoto vztahu patří zejména pragmatičnost. Člověk vytvářel něco, co mu pomáhalo v jeho životě, usnadňovalo jej, zvyhodňovalo a podřizovalo si okolní prostředí. Míra estetické kvality se časem zvyšuje, ale není prvotním záměrem. Na počátku bylo vymezení člověka vůči přírodě. Tyto pozůstatky jsou dnes ještě na několika místech naší planety patrné, a to převážně ve společnostech přírodních národů, ale i tam už se situace rychle mění. Zásadní dichotomii najdeme v rozporu, co jednotlivé společnosti považují za umění. Velké civilizace v dobách svého vzniku, ale zejména přírodní národy, vyrábějí artefakty za nějakým účelem. Výtvoři mají tedy pro své členy praktické využití, zcela jasnou funkci a někdy, když je dlouhá chvíle, mohou být doplněny estetickými prvky. Faktem je, že až do nedávné doby existovaly společnosti, které význam slova *umění* vůbec nechápaly, ani jej neměly ve své slovní zásobě. Nosily šperky jako výraz společenského postavení, zdobily keramiku, aby na první pohled rozlišily obsah nádob, tkaly barevné látky, aby dobře viděly na své děti pobíhající ve velké vzdálenosti od obydlí. Co je potom to *umění*? K čemu slouží? Jaký má význam? Kdy už je něco za umění považováno a kdy ne?

Z tohoto hlediska se zdá nelogické vystavovat ve vitrině indiánské hřebeny, nádoby na sádlo a ponča. Je to, jako kdybychom se chodili dívat na použitý kartáček na zuby, plastovou přepravku a tepláky. My ovšem můžeme, nebo dokonce musíme, uznat etnologickou a vzdělávací hodnotu takovýchto muzeí, právě díky tomu, že vystavené předměty brání ochranná známka „umění“. Pokud tento status předměty neměly, nestaly by se součástí sbírek ani by nezůstaly po generace uchovávány.

Předměty ryze umělecké povahy u cizokrajných národů, zejména těch přírodních, vznikají až od konce 19. století a to zejména na poptávku Evropy. Do té doby je přesnější označení *užitkové předměty, předměty denní potřeby* či *sakrální artefakty*. Zde si uvědomme, že za moderní cizokrajné umělecké dílo, podobně jako v naší vlastní společnosti, dnes považujeme předměty, které aktuálně nemají žádnou pragmatickou funkci, slouží jen k estetické duchovní potěše. To dokazuje množství obchodů se suvenýry, stejně jako zástupy chudých domorodců kolem turistických lokalit po celém světě, prodávající „tradiční“ kmenové „umění“. Kolik je těch, kteří si koupili čerstvě dokončenou africkou masku a pověsili si ji doma na zeď, aniž by na ni měli další nároky, a kolik těch, co mají na polici v knihovně čínský slunečník, sádrouvou sfingu nebo sochu Buddhy? Tento kýč, to je právě cizokrajné umění. Protože to ostatní slouží k používání, je součástí aktivního chodu lidského života. Jsou to předměty posvátného a profánního využití.

Společnosti ve fázi civilizace demonstrují svou moc schopností přebytku, a to ve všech oblastech. V obrovském množství estetických předmětů se za umění považuje cokoliv, co je svým tvůrcem jako umění nazváno. Společnosti dnešní doby poskytují svým umělcům zatím největší množství podnětů, materiálního vybavení a uměleckých kontaktů po celém světě. Nacházíme nové hranice umění. V dobách, kdy si plátno, barvy a štětce může obstarat téměř každý, kdo je umělcem a kdo ne? Skoro by se zdálo, že opravdovým umělcem je ten, kdo prodá své dílo za víc, to znamená ten, který má dobrého manažera a jehož díla visí v galeriích. Ovšem při pohledu z druhé strany máme pocit, že právě ti, co si doma malují obrázky na zeď a zdobí hrnky na kakao, se více přibližují té prvotní postati „umělce“ nebo spíše vlastně člověka, který si zpřijemňuje své domácí prostředí. Když je dlouhá chvíle, zkrášluje si život estetickými prvky na svých oblíbených užitkových věcech. Nezměnila se jen podstata umění, společenských vztahů a možností realizace. Tou nejdůležitější a zároveň nejnaléhavější změnou prošel vztah člověka s přírodou. Dnes stále diskutovanější téma o podřezávání větví a ekologických katastrofách je patrné ve všech aspektech lidského chování, jednání a prožívání, a to zejména v oblastech postižených globalizací. Pokud si nesprávně uvědomujeme své místo ve světě, pokud před ničím nemáme respekt a úctu, a pokud nás nezajímají důsledky našich činů, přestaňme našemu umění říkat *Umění* a zaveďme prostý pojem *dekorace*. Stejně je právě toto hlavní funkcí světového proudu umění dnešní doby. Nebo je to obráceně? Je uměním kýč a dekorací amatérská potřeba vyjádřit se?

Východiskem z nešťastné situace je renesance lidské podstaty. Znovunalezení primárního pouta k přírodě, obnovení úcty a zavedení péče o to životadárné, co zapříčinilo naši existenci. K tomuto cíli vedou mnohé dveře, ekologickými ideály počínaje, návštěvami etnologických muzeí konče. Setkávání s cizokrajnými kulturami, prostřednictvím jimi vytvořených artefaktů, nám může pomoci při hledání správné životní cesty, zejména pokud si uvědomíme životní podmínky jejich obyvatel, jejich záměry a tvůrčí myšlenky.

Každá národní kultura má svou vlastní dominantu, nebo soubor dominant, tvořící kulturní prostor, uměleckou, náboženskou a tradiční stránku společnosti, tím se od sebe kultury odlišují. Historicky vzniklý soubor etnických kulturních norem a hodnot nejen charakterizuje kulturu etnické skupiny, ale stává se hlavním článkem národního uvědomění, dává mu osobitý rytmus, který je ve své celosti jedinečný. Současná světová situace vyžaduje pluralitní a tolerantní přístupy, jimž mohou „kontakty“ s odlišnými kulturami a jejich výtvoři napomoci. Podoba umění je odrazem přístupu k životu, proto je nasnadě jak sebereflexe, tak empatie. V dnešní, globální podobě kultury se více než kdy jindy setkáváme s odlišností, ale málokdy ji správným způsobem interpretujeme. Je proto třeba se nejprve zamyslet, jaká jsou naše očekávání, která před nás staví vlastní kultura, ta potom odhodit a bez předsudků a přání předstoupit před exotické umělecké dílo a vnímat ho v jeho ojedinělé podobě a naléhavosti. Protože krása není to nejdůležitější. Protože krása je relativní.

LITERATURA

- Auboyer, Jeaninne – Goepper, Roger (1972): *Umění Dálného východu*. Praha: Artia.
 Bláhová, Kateřina (2007): *Cizí, jiné exotické v české kultuře 19. století*. Praha: Academia.
 Čapek, Josef (1996): *Umění přírodních národů*. Liberec – Praha: Dauphin.

- Exotismy ve výtvarném umění XX. století v Čechách a na Moravě*. Katalog výstavy. Praha: České muzeum výtvarných umění, 2008.
 Gombrich, Ernst Hans (1995): *Příběh umění*. Praha: Argo/Mladá fronta.
 Greenberg, Clement (1972): *Art and Culture: Critical Essays*. Boston: Beton Press.
 Hájek, Lubor (1956): *Umění čtyř světadílů: Z českých sbírek mimoevropského umění*, díl I. Praha: Orbis.
 Laude, Jean (1973): *Umění černého světadílu*. Praha: Odeon.
 Lévi-Strauss, Claude (1955; 1966): *Smutné tropy*. Praha: Odeon.
 Lommel, Andreas (1972): *Pravěk a umění přírodních národů*. Praha: Artia.
 Melicherčík, Ivan (2008): *Africké umění. Zbierka Ivana Melicherčíka*. Bratislava: Roland Torsten Advertising.
 Millerová, Judith (2007): *Primitivní umění: Podrobný obrazový průvodce*. Praha: Slovart.
 Naumann, Jaroslav (1926): *Umění člověka primitivního*. Praha: Svoboda.
 Petrušek, Miloslav (2006): *Společnosti pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství.
 Pijoan, José (1974–2001): *Dějiny umění I.–XI. díl*. Praha: Odeon – Knižní klub.
 Slavíková, Zdenka (1988): *Umění subsaharské Afriky*. Praha: Univerzita Karlova.
 Soukup, Václav (2004): *Dějiny antropologie*. Praha: Karolinum.
 Spengler, Oswald (2010): *Zánik Západu*. Praha: Academia.
 Toynbee, Arnold (1995): *Studium dějin*. Praha: Práh.
 Zelený, Mníslav (2008): *Malá encyklopedie bohů a mýtů Jižní Ameriky*. Praha: Libri.

AUTORKA

Štěpánová, Kateřina (25. 5. 1984, Praha), česká kulturní antropoložka; absolventka Katedry teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Dlouhodobě se věnuje tématu vztahu exotického umění a české kultury, přispívá k deskripci této opomíjené oblasti a její prezentaci. Magisterská diplomová práce: *Exotické umění v České republice* (obhájeno 2010); rigorózní práce: *Teorie a praxe prezentace exotického umění v České republice* (obhájeno 2010); disertační práce: *Česká kultura a exotika* (předpokládaný rok obhajoby 2013).

Kontakt: PhDr. Kateřina Štěpánová, Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: cat.erin@seznam.cz.

Kojot jako kulturní fenomén

Barbora Půtová

Katedra teorie kultury (kulturologie) a Ústav pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

LE COYOTE COMME UN PHÉNOMÈNE CULTUREL

SOMMAIRE L'objet de cette étude est d'analyser le phénomène du coyote comme un motif mythologique, artistique et littéraire de la culture des tribus indiennes habitant dans la région de l'Amérique du Nord. Une attention particulière est consacrée à la manière dont le coyote est devenu symbole et construction socio-culturelle spécifique qui exprime les valeurs, les normes et les idées essentielles des cultures indiennes étudiées. Une partie de l'étude interprète l'image du coyote dans la société moderne et postmoderne en tant que porteur du caractère scélérat, farceur, créatif et joueur. L'objectif de l'étude est de saisir, par une analyse anthropologique et culturologique, la diversité des significations du concept de coyote dans un contexte historique et culturel concret.

MOTS-CLÉS coyote; anthropologie; mythologie; art; littérature

ABSTRAKT Předmětem studie je analýza fenoménu kojota jako mytologického, výtvarného a literárního motivu kultury indiánských kmenů obývajících oblast Severní Ameriky. Zvláštní pozornost je věnována tomu, jak se kojot stal symbolem a specifickou sociokulturní konstrukcí, vyjadřující podstatné hodnoty, normy a ideje zkoumaných indiánských kultur. Součástí této studie je interpretace obrazu kojota v moderní a postmoderní společnosti jako nositele takových vlastností, jako jsou zlotřilost, šprýmařství, tvořivost a hravost. Cílem studie je uchopit prostřednictvím antropologické a kulturologické analýzy významovou rozmanitost konceptu kojota v konkrétním historickém a kulturním kontextu.

KLÍČOVÁ SLOVA kojot; antropologie; mytologie; umění; literatura

Kojot je psovitá šelma, která se stala mytologickým, náboženským, výtvarným a literárním motivem nativních příběhů severoamerických indiánů. V mýtech indiánských kmenů (například Karokové, Miwokové, Maiduové, Pomové, Vraní indiáni, Winnebagové, Menominiové, Činukové, Sališové, Nez Percés, Meskalerové a Šusvapové) kojot vystupuje v různých rolích, nejčastěji jako šibal, trickster, kulturní hrdina a stvořitel světa. Skutečná zoologická předloha těchto mýtů – kojot, původně obýval severní část Mezoameriky, ale později se rozšířil na území celé Severní Ameriky a Aljašky. Nevyskytuje se pouze na západě Aljašky, v severní Kanadě a na jihovýchodě Ameriky včetně Floridy. Z hlediska zoologické taxonomie je kojot (*Canis latrans*) blízký šakalovi obecnému (*Canis aureus*), vlkovi obecnému (*Canis lupus*) a i psovi domácímu (*Canis lupus f. familiaris*), neboť se jedná o příslušníky stejné-

ho rodu. Kojot má drobnou a štíhlou stavbu těla. Jeho výška nepřesahuje jeden metr (58–66 cm) a jeho váha se pohybuje v rozmezí od 10 do 19 kilogramů (obr. 1). Kojota charakterizuje chundelatý ocas a zašpičatělý čenich. Skutečnost, že kojot konzumuje mršiny, napadá zvěř a bez větších problémů se adaptuje na náročné ekologické podmínky, vedla k tomu, že mu jsou přisuzovány také negativní vlastnosti. V přeneseném významu je například jako kojot označován prolhaný, nečestný a zavrženíhodný jedinec. Navzdory negativním konotacím, které slovo kojot navozuje, vědci nepochybuji o jeho schopnostech přežít. Možná z tohoto důvodu se v odborné literatuře setkáváme s následujícími charakteristikami: „(...) má srst velmi hustou a krásnou, jest neobyčejně chytrý a lstí nahrazuje nedostatek síly tělesné“ (Kvapil 2001, 89). Jako synonymum slova kojot slouží výraz americký vlk, lesní vlk nebo

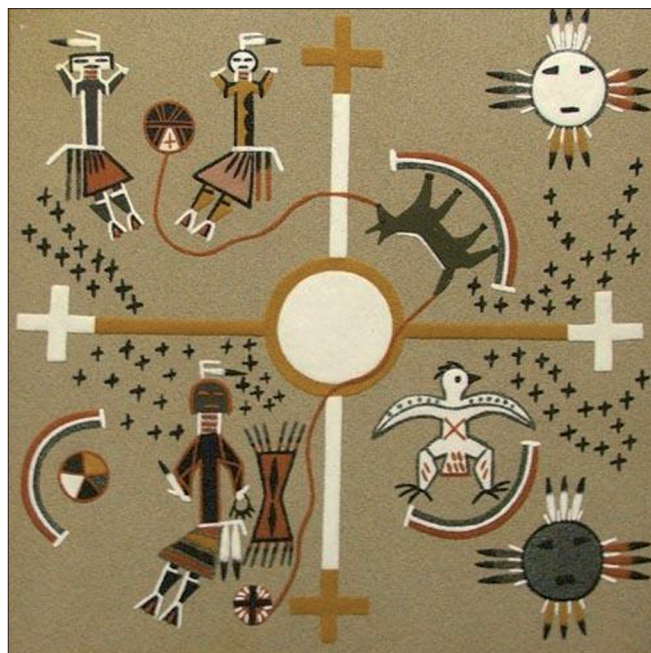
Obr. 1. Zoologická podoba hrdiny této studie – kojot (*Canis latrans*).

stepní vlk. Kojot je také slangovým výrazem na americkém Jihozápadě, kde představuje osobu placenou za ilegální pašování přes hranice Mexika a Spojených států amerických.

V mytologii indiánů amerického Severozápadu kojot představuje unikátní kulturní konstrukt, který symbolizuje bipolární kontrasty lidské osobnosti, zejména principy dobra a zla. V příbězích těchto indiánů zpravidla vystupuje v roli šibala – amorfní bytosti, jež se transformuje nebo vtěluje do jakéhokoli tvora, zvířete a člověka. Šibala konstituuje nový svět, znovu potvrzuje sociální řád, pohybuje se „na prahu“ (liminalita), ztělesňuje proces změny, kreativní mysl i spontaneitu, propojuje svět přírody, bohů i lidí a stanovuje svébytnou čtvrtou dimenzi prostoru a času. Šibala zosobňuje bytost božskou i zvířecí, jejíž schopnosti zahrnují nadlidské vlastnosti i slabosti, které jsou spojeny s potenciální nerozumností, nevědomostí až hloupostí. Šibala „(...) je představitelem a personifikací života, těla či tělesnosti: někoho, kdo nikdy není úplně podmaněn a udolán, kdo je ovládán chutí a hladem, kdo neustále běží vstříc bolesti a újmě, kdo je ve svých činech mazaný a hloupý“ (Kerényi 2005, 192).

Z transkulturní perspektivy lze šibala srovnávat s antickým Titánem Prométheem, západoafrickým bohem Anansi nebo polynéským polobohem Māui. V mytologických příbězích amerických indiánů kojot využívá svůj důvtip, vynalézavost a hravost. Současně je schopen destruovat svazující pouta žádoucích hodnot a oficiálních norem dané kultury a proměnit se v bezstarostného chlípníka, nenasytu, lidožrouta, zloděje, švindlíře, břídila a šprýmaře. Roli šibala sdílí s havranem, jenž je stejně zlotřilý jako kojot a v rámci své potravní orientace také konzumuje mršiny. Francouzský sociální antropolog a etnolog Claude Lévi-Strauss (1908–2009) dokonce kojota a havrana označil za usmiřující protipóly a zprostředkovatele mezi životem a smrtí. Kojota považuje Lévi-Strauss za mrchožrouta, který se na straně jedné nachází mezi masožravci a býložravci a na straně druhé mezi zemědělstvím a válkou.

V mytologii severoamerických indiánů kojot stvořil svět, zvířata a lidi nebo obstaral oheň. Podle mýtů indiánů kmene Míwok si kojot po stvoření světa svolal všechna zvířata. Jeho úmyslem bylo stvořit lidi a poradit se o jejich podobě. Každé ze zvířat do „obrazu člověka“ projektovalo své vlastní

Obr. 2. Kojot jako dárce ohně, písková malba indiánského kmene Navahů.

tělesné charakteristiky. Nakonec ovšem zvítězil kojotův egoismus. Kojot bez ohledu na přání ostatních zvířat stvořil lidi k obrazu svému – chytré a důvtipné. V mýtech Šelanů jsou zvířata a svět dílem Stvořitele, který se rozhodl stvořit lidi. Ovšem některá zvířata, k nimž patřil i kojot, nebyla spokojena se svým jménem. Jednalo se o první vzepření vůli a zákonu Stvořitele, jenž ustanovil vůdcem, udržovatelem míru a dohlížitelem nad ostatními zvířaty kojota. Kojot se totiž řídil jeho příkazem pouze do chvíle, kdy formuloval svůj vlastní zákon. Stvořitel za tuto vzpouru kojota potrestal tím, že jej vyhostil na odlehlý ostrov. V důsledku se vůdci zvířat stali vlci. S motivem trestu, tentokrát v kontextu lidského stárnutí, se můžeme setkat také v mýtech Maidů. Podle těchto indiánů je kojot přímo zodpovědný za přítomnost smrti v lidském životě. Mýty Maidů vypráví příběh, v němž se lidé, pokud začali pociťovat, že stárnou, ponořili do jezírka a po vynoření znovu omládlí. Kojot však lidské bytosti ponoukal k poznání smrti. Za nerozvážnost byl potrestán smrtí vlastního syna. Ačkoliv žádal Stvořitele o navrácení jeho života, Stvořitel se nenechal přesvědčit: „*Teď už je pozdě, teď už je příliš pozdě*“ (Snyder 1995, 49). Poselství této tematické vrstvy mýtů o kojotovi je více než nadčasové, neboť za každý tvůrčí čin, vzpouru proti sociálnímu řádu a konformitě i touhu po poznání musí rebelové zaplatit.

Zcela odlišnou dimenzi rozporuplné osobnosti kojota prezentují mýty o jeho zásluze na získání ohně. V příbězích severoamerických indiánů sehrál kojot stejnou roli jako řecký Prométheus, neboť umožnil lidem překročit hranici mezi světem přírody a kultury. Například jeden z mýtů Meskalerů vypráví, že původně byl oheň lidem nedostupný, neboť jej uchovávalo uvnitř střeženého kruhu hejno much. Statečný kojot do tohoto kruhu prostrčil ocas, který vzplanul a rozšířil plameny ohně i za hranicemi kruhu. Jinou verzi příběhu

Obr. 3. Keramická hlava kojota (kolem 1350–1500), indiánský kmen Aztéků.

o kojotovi jako o bájném světloonošovi obsahují mýty indiánů kmene Navahů, podle nichž kojot ukradl oheň Slunci a daroval jej lidem (obr. 2).

Významnou osobnostní charakteristikou kojota, s nímž se často setkáváme v mýtech amerických indiánů, byla jeho touha po zakázaném sexu. Kojotovo pokušení a vášeň po intimním spojení s tabuizovanými ženami bylo tak velké, že předstíral i cizí identitu. Například na sebe dokázal vzít podobu svého bratra, vnuka nebo švagra, aby mohl souložit s jejich manželkami. Sexuální dobrodružství kojot vyhledával s cizími mladými dívkami i blízkými příbuznými. O jeho incestních sklonech svědčí například mýty Sanpoilů, ve kterých se oženil s vlastní dcerou. Mýty Pimů zase ilustrují kojotovu schopnost využít pro dosažení sexuálního uspokojení lest. Například v jednom z mytologických příběhů kojot předstíral zranění a požádal švagrovou, aby ho přenesla na zádech. Tak se ocitl ve výhodné fyzické poloze, kterou okamžitě využil k tomu, aby dosáhl snadného pohlavního spojení. Kalapujové ve svých mýtech zaznamenali příběh, v němž kojot neváhal svést manželku svého bratra Puma. Po odhalení smilstva vytáhl bratr Puma z břicha své manželky dvě děti – vlastní a bratrovo. Svě nechal odnést krahujcem do nebe a kojotovo vhodil do řeky. V další roli kojot čelí nebo podléhá nástrahám, stává se předmětem lsti a výsměchu nebo vlastní pýchy, chtivosti a chtíče. V mýtech Klikitátů je například zaznamenána kojotova sexuálně motivovaná záliba uléhat vedle vlastních snach. Kojot vždy rozdělal oheň, z něhož vylétaly jiskry. Snachy si ve strachu vyhrnuly šaty a odhalily své vnady, což bylo kojotovi zdrojem potěšení. Jinou variantu kojotovi sexuální lstivosti zaznamenaly mýty Vraních indiánů. Podle jednoho z příběhů se kojot ukryl v jahodách a nechal vystupovat pouze špičku svého penisu. Jedno z mladých děvčat, jež přišlo sbírat lesní plody, odlišnost a nevsednost této podivné jahody, kterou se neúspěšně pokoušela vytrhnout ze země, komentovalo následujícími slovy: „*Je úplně jiná než ty ostatní (...) Tahle má asi moc silné kořeny, myslela si*“ (Topol 2008, 104). Výpravu

Obr. 4. Aztécký bůh hudby, tance a zpěvu Huehucoyotl v podobě kojota, rukopis *Codex Borbonicus* (Kodex bourbonský, 1507).

za krásnými dívkami kojot podnikal také v mýtech Ponků. Podle jednoho z příběhů, hnán svojí touhou po krásných ženách, navštívil dokonce čarodějnici a její dvě dcery. Tyto ženy měly velmi špatnou pověst, neboť se nikdo z jejich návštěvy nevrátil živý. Kojot ovšem úskalí spojená s návštěvou úspěšně překonal. V noci mu totiž nevlastní dcera, zajatkyň čarodějnice, vyzradila léčku, kterou pro něj čarodějnice připravila. Nebezpečí cíhalo ve vagíně dívek, jež byla plná zubů. Kojot neváhal a zabil starou čarodějnici i její vlastní dceru. Ráno si odvedl mladou dívku a odstranil jí nebezpečné zuby z vagíny – „*(...) až na jeden zoubek, z kterého měli při milování spoustu rozkoše*“ (Topol 2008, 100).

Jinou variantu kojotových výprav za přitažlivými ženami obsahují mýty o kojotových námluvách, jejichž cílem bylo nejenom sexuální potěšení, ale i získání legitimní nevěsty. Například v příběhu Wasků si vzal na sebe kojot podobu mladého muže a ucházel se o ruku krásné a mladé náčelníkovy dcery, jejíž manžel se měl jednou stát nastupujícím náčelníkem. Dosavadní náčelník nevyžadoval žádné statky, nýbrž štěstí své dcery. Kojot usiloval získat dívčino srdce a na její přání vytvořil jezírko, v němž se mohla v soukromí koupat. Dívčino štěstí vedlo k uzavření sňatku. Ovšem na vrcholcích hor usedaly dvě staré babičky, které sledovaly dívku během koupání. Smály se a rozhlásily její tajemství. Nešťastná dívka se ponořila do Velké řeky. Kojot ji ovšem stihl dohonit na kanoi. Z obou se u velké vody, kde zapadá Slunce na noc, staly letní kačenky. S motivem námluv se můžeme setkat také u indiánů Sahaptinů, vyprávějících mytologický příběh kojota, jenž se jako nosič zvěřiny ucházel o nevěstu. Jednalo se o ženu, která se chtěla provdat za vysoce postaveného muže. Kojot jí nejdříve nabídl svého staršího bratra Orla, jehož obživou byl

Obr. 5. Dřevěná socha kojota zdobená barevnými skleněnými korálky, indiánský kmen Huičolů.

Obr. 6. Dřevěná malovaná řezba Kojot, mexický umělec Mario Castellanos.

lov. Orel ovšem ženu odmítl, a proto se jí kojot rozhodl získat za manželku sám pro sebe. Žena se ale raději proměnila v lososa. Odmítnutý a dotčený kojot prohlásil, že žádná žena se již sama nebude snažit provdat za vysoce postaveného muže. Výhradně muži budou hledat a dvořit se potenciálním manželkám. „Už nikdy se sama žena neptá urozeného, zda si ji chce vzít za ženu“ (Lévi-Strauss 2009, 258). Zamyslíme-li se nad tímto poselstvím z hlediska významu, který hrála exogamní výměna žen v preliterárních společnostech jako nástroj uzavírání přátelských koalicí mezi muži, je evidentní, že příběhy o kojotových námluvách odrážejí asymetrické postavení žen v preliterárních společnostech. Navzdory ženské přitažlivosti a potenciální lásce, již dokáží ženy vzbudit, jsou to nakonec muži, kteří rozhodují o ženském osudu.

Další mytologickou podobou kojota je jeho obraz bojovníka, kanibala nebo lovce. S kojotem potírajícím zlo se například můžeme setkat v mýtech Sališů, kde zabíjí příšery. Naopak jako nositel zla je interpretován v mýtech indiánů Čirikava, neboť zde požívá lidi. V mytologii severoamerických indiánů existuje dokonce příběh o kojotovi, který obelstil výra, aby mohl zabít a požídat lidi v nejvyšším místě horského sedla. Předmětem kojotovy dravé apetence nebyli pouze lidi, nýbrž také lososi. V průběhu jejich lovu kojot neváhal využít své lstivosti a podvést i orgány svého vlastního těla. Pikantní příběh obsahuje mytologie Sališů. Kojot zde použil k lovu ryb své

vlastní hýždě, jež za tímto účelem vyňal ze svého těla. O úlovek se ovšem nerozdělil a snědl jej sám. Jeho oklamané pozadí nad touto zradou znechuceně sraštilo rty. Proto se i lidské hýždě odlišují od úst, ačkoliv původně vypadaly stejně. V mýtech indiánů Šestů si kojot zarybařil se samotnými indiány. Během návratu domů si chtěl odpočinout, usnul a roje žlutých kazajek (sršni) mu ulovené lososy ukradli. Vrátil se proto zpět k indiánům, s nimiž nacytal nové lososy. Během návratu se ale událost opakovala. Šestové se rozhodli kazajky zahnat a darovali kojotovi třetí ranec lososů. Kazajky i tentokrát úlovek uloupily a vletěly s lososím masem do hory Shasta. Indiáni se rozhodli kazajky vykourit, k čemuž jim pomohla želva, která svým krunýřem zakryla otvor na vrcholu hory. Hora explodovala a z díry vyletěli uvaření a vyuzení lososi. V této souvislosti lze konstatovat, že spojení kojota s lidmi umožnilo vítězství kultury nad přírodou v intencích Lévi-Straussova dichotomického vztahu a přechodu od syrového k vařenému.

Jednou z klíčových kategorií fungování jednoduchých preliterárních společností byla vzájemně výhodná reciproční výměna. Také kojot v mýtech, které si o něm lidé vyprávěli, rád směňuje. V jeho případě ovšem výměnné transakce nabývají absurdní podoby. Například v jednom z příběhů vyměnil svůj vlastní pohlavní úd za penis, jímž dokázal porazit strom jako sekera. Bohužel penis neměl k dispozici stromy, které by mohl kácet, a proto obrátil svou sílu proti kojotovi. Kojot si dokonce

vyměnil své oči se žonglérem. Poté co je vyhazoval do vzduchu, je odnesl sup v zobáku. Kojot si ihned vyrobil náhradní oči z květin. Ty ovšem zvadly a kojot oslepl. Kojot neváhal a slepé oči ihned vyměnil s hlemýžděm, který tak navždy ztratil svůj zrak. Příběhy o kojotových výměnách v sobě skrývají nadčasové poselství. V preliterárních společnostech, stejně jako v období postmoderny, je unáhlené a krátkozraké sázet při svých směnách na okamžitý prospěch a zisk. Z dlouhodobé perspektivy nás totiž příroda za naši touhu po exponenciálním růstu a bezohledném uspokojování potřeb nekompromisně potrestá.

Mytologické systémy severoamerických indiánů nezanikly společně s nativními kulturami, které je vytvořily. Mýty amerických indiánů se staly součástí kulturního dědictví lidstva a ve 20. století inspiračním zdrojem literární a výtvarné umělecké tvorby autorů, jejichž původ je svázán s autochtonními obyvateli Severní Ameriky. Například kanadský dramatik a básník indiánského původu (Delawarové) Daniel David Moses (narozen 1952) v divadelní hře *Coyote City* (Město kojotů, 1990) aktualizuje motiv práva a touhy indiánů na vlastnictví půdy, v níž by byla pochována jejich těla. Johnny telefonuje šest měsíců po vlastní smrti přítelkyni Leně, neboť jeho duch nemůže odejít v pokoji do říše mrtvých. Ve hře je uvedena analogie Johnnyho osudu s legendou kmene Nez Percés o kojotovi a jeho mrtvé ženě. Kojot po smrti své ženy trpí a vypraví se do říše mrtvých s prosbou o její navrácení. Jeho přání bude vyslyšeno za podmínky, že se jí v průběhu návratu domů nedotkne. Toto pravidlo kojot nedodrží, a proto ji navždy ztrácí: „*Duchové se nevrací k těm, kdo neumí držet slovo. Nakonec zůstal sedět sám na té veliký pustý pláni, pod žhnoucím sluncem, a předstíral, že jí bobule a pozoruje stáda koní. Pokoušel se vrátit tu sladkou chuť v ústech, na kterou se pamatoval*“ (Moses 2007, 214).

Motiv kojota jako šibala v románech a povídkách uplatňuje také kanadský spisovatel indiánského (Čerokiové) a řeckého původu Thomas King (narozen 1943). Americký spisovatel Michael Chabon (narozen 1963) představil v knize *Summerland* (Letní země, 2002) alegorii světa jako velkého stromu, jehož větve symbolizují jednotlivé světy. Nikdo nemůže vstoupit ani odejít z teritoria Zářící země, analogické duchovní říši indiánů, jejímž autoritativním vládcem je kojot.

Míra flexibility a nezdolnosti kojotího organismu inspirovala v postmoderní společnosti k jeho ztotožnění s kyborgem – živou bytostí, která syntetizuje tělo a stroj a je obohacena o mechanické nebo elektronické systémy. Kyborg představuje osvobozenější „lidskou“ bytost a je nositelem dokonalé existence. Přiblížit se kyborgu skrývá příslib úniku z reálného světa a právo na život, jehož struktury si určuje jednotlivec v závislosti na svobodné volbě. Volba se může také proměnit v odtěsnění a mizení těla, které poskytuje plné odevzdání se kyberprostoru, relativizujícímu veškeré mentální i tělesné limity. V roli kyborga ztvárnil kojota například americký autor science fiction L. Neil Smith (El Neil, narozen 1946) v románu *The Nagasaki Vector* (1983) nebo americká autorka science fiction a fantasy Kage Bakerová (1952–2010) v knize *Sky Coyote* (Nebeský kojot, 1999).

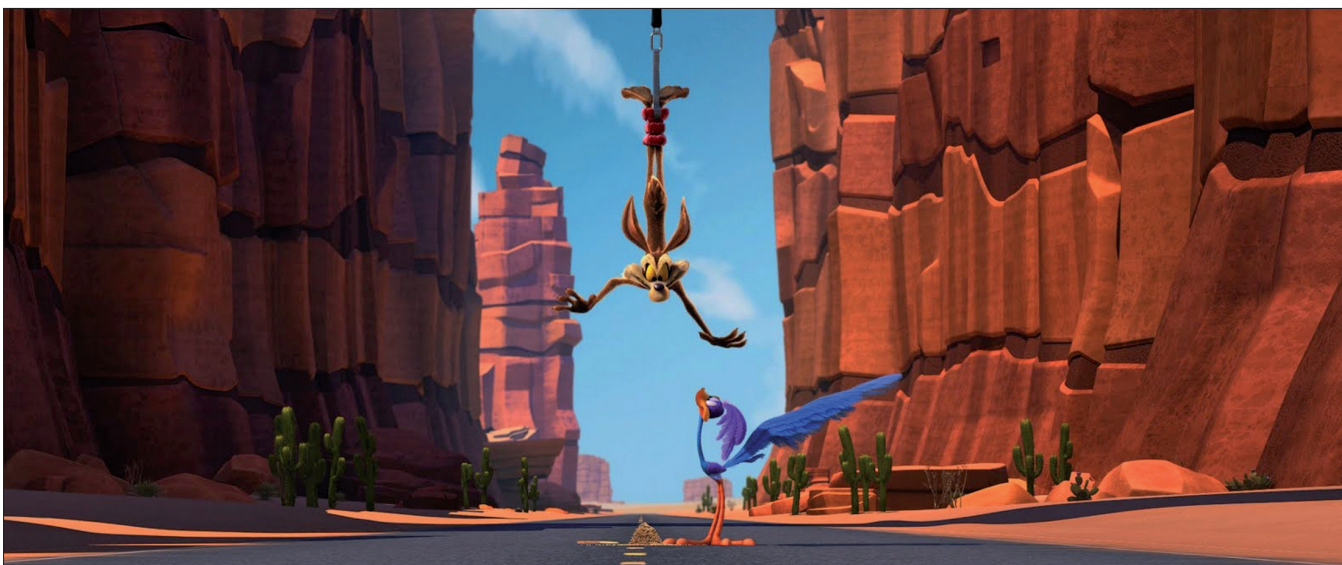

Obr. 7. Fotografie kojota a německého sochaře a malíře Josepha Heinricha Beuyse (1921–1986) z performance *Coyote: I Like America and America Likes Me* (Kojot: Mám rád Ameriku a Amerika má ráda mne, 1974).

Motivy transformace, převtělení a pestré variability indiánské mytologie vložil americký spisovatel Christopher Moore (narozen 1957) do svého románu *Coyote Blue* (1994, Modrý kojot, česky: *Kojotí stesk*). Do vzájemné opozice postavil kojota jako žertující božstvo a amerického muže, ztělesňujícího dokonalé sebeovládání a disciplínu. Kojot se stane ochranným duchem inteligentního a racionálního podnikatele Sama Huntera. Disponuje schopností libovolně přijímat zvířecí nebo lidskou podobu (indiána) a převrací přirozený řád věcí. V rámci svého nepředvídatelného chování například svedl i Samovu nepohlednou sekretářku. Sam je ovšem přistihl a indiána ve zlosti napadl. Indián upadl na zem, předstíral smrt a následně se jeho tělo začalo měnit: „*Samovy oči se rozšířily hrůzou, když viděl, jak se ty nohy a ruce zkracují a obrůstají srstí, jak se tvář úží do vousaté tlamy a páteř protahuje do huňatého ocasu. Než mohl Sam popadnout dech, díval se na tělo velkého černého kojota*“ (Moore 1998, 85).

Polarita odlišných složek osobnosti kojota inspirovala i literáty v evropském kulturním okruhu. Švýcarský spisovatel německého původu Hermann Hesse (1877–1962) v knize *Der Steppenwolf* (Stepní vlk, 1927) prostřednictvím postavy intelektuála Harryho Hallera odsoudil konformní buržoazii a lidskou všednost. Harrym zmítají dva nesourodé subjekty – člověk a stepní vlk, kterého ho dovádějí k depresím, sebevražedným myšlenkám a smyslůstnosti anebo podlehnutí alkoholu i drogám. Stepní vlk „*(...) se cítil jako naprosto zvláštní jedinec, jako podivín a chorobný samotář, brzy zase jako mimořádné individuum, nadané geniálními vlastnostmi a povznesené nad nízké normy životního průměru*“ (Hesse 2006, 59). Neochotná a nebezpečná povaha stepního vlka ústí v rozpocenost a ambivalentnost života Harryho Hallera, jehož kumulativním bodem se stává vražda.

Ve výtvarném umění je kojot doložen v aztécké kultuře, jež kojota považovala za symbol války a prohnanosti (obr. 3). V podobě kojota byl ztvárňován aztécký bůh hudby, tance a zpěvu Huehucoyotl. Tančící kojot s lidskými končetinami se nachází v aztéckém rukopise *Codex Borbonicus* (Kodex

Obr. 8. Kojot a kukačka v americkém animovaném seriálu *Will E. Coyote and Road runner* (Pták uličník a kojot Wilda).

bourbonský, 1507) (obr. 4). Do kojota se proměňoval i zrádný, všudypřítomný a vševědoucí aztécký bůh války a noci Tezcatlipoka, jenž byl v mnoha aztéckých mýtech hlavním protihráčem boha věd a umění Quetzalcoatl. Kojot symbolizoval jeho chthonický aspekt. Indiáni kmene Huičolů z pohoří Sierra Madre až do současnosti užívají motiv kojota při tvorbě uměleckých artefaktů, například dřevěných soch nebo masek, které zdobí skleněné korálky (obr. 5).¹ Pop-artovou estetiku v kombinaci se zápotéckými motivy uplatnil mexický umělec Mario Castellanos v dřevěné sošce *Kojot* (obr. 6). Postmoderní rukopis vtiskla kanadská umělkyně Joy Austin Kirkwood multimediálnímu objektu *Kojot* (2003).

Nástrojem nepředvídatelných událostí se stal kojot v performanci *Coyote: I Like America and America Likes Me* (Kojot: Mám rád Ameriku a Amerika má ráda mne, 1974), již realizoval německý sochař a malíř Joseph Heinrich Beuys (1921–1986). Tři dny strávil s kojotem v prázdné místnosti v newyorské galerii René Blocka. Průběh performance dokumentují fotografie, na nichž je Beuys zpravidla překrytý a zavinutý v plsti jako pastýř s holí (obr. 7). Kojota sledoval, předčítal mu poezii nebo se snažil napodobit jeho chování. Projevy kojotovy obezřetnosti a agresivity ústily v jeho ponížení jako symbolu destrukce bílého muže amerického kontinentu a autochtonního indiánského obyvatelstva. Dialog Beuyse a kojota odkazoval na šamana, který měl úzký vztah se zvířaty, rozuměl jejich řeči a proměňoval se do jejich podoby. V této souvislosti lze zmínit, že kojotí kůže může být součástí oděvní výbavy šamanů. Ve vydělané kůži kojota chodili i skalpovaní muži, kteří přežili tento krutý zvyk, rozšířený mezi severoamerickými indiány.

Kojot vstoupil i do světa postmoderního animovaného seriálu. Americký animátor Chuck Jones (1912–2002) je auto-

rem postav amerického animovaného seriálu *Will E. Coyote and Road runner* (Pták uličník a kojot Wilda, od roku 1949), v němž se zarputilý kojot snaží dosáhnout hbitého a rychlého ptáka (obr. 8). Tato kukačka², utíkající po pouštních silnicích za vydávání zvuku mig-mig, vždy přelstí kojota, jenž se v mnoha epizodách zpravidla stává obětí své vlastní nástrahy. Kojot vystoupil i v americkém seriálu *The Simpsons* (Simpsonovi, od roku 1987), jež vytvořil americký karikaturista a scénarista Matthew Abram Groening (narozen 1954). V díle *El Viaje Misterioso de Nuestro Jomer* (Homerova mystická cesta, 9. díl, 8. řada, 1997) se Homer po požití chilli papriček dostává v halucinacích na cestu za poznáním. Na pyramidě se setkává s mystickým kojotem, jenž se stane jeho duchovním rádcem. Kojot vybízí Homera, aby dosáhl klidné mysli. V průběhu jejich konverzace se ovšem náhle zakousne do Homerovy nohavice. Poté co je Homerem zahnán, omlouvá se slovy: „*Sorry, I am a coyote*“ (Odpusť, jsem kojot).

Čím vším tedy může být kojot? Jaké je jeho transkulturní poselství přesahující hranice mytologie, vědy, krásné literatury, televizních seriálů i výtvarného umění? Rozmanité variace na téma kojot je možné interpretovat jako univerzální zprávu o mnohorozměrnosti lidské přirozenosti – sémiotický text, který vypráví nekončící příběh o tom, že člověk je současně zlý i dobrý, racionální i iracionální, moudrý i pošetilý, egoistický i altruistický. Jedním slovem „vypečený“ šibal. Stejně jako Vy i Já.

1 Před příchodem evropských misionářů tyto artefakty pokrývaly částky mušlí, kamínky a semena (Muller 1978).

2 Road runner je ve skutečnosti americký název pro kukačku kohoutí (*Geococcyx californianus*), což je velká pozemní kukačka (51–61 cm), která při útěku nebo lovu ještěrek, hadů, ptáků a bezobratlých živočichů, dokáže běžet rychlostí 24–32 km/h.

LITERATURA

- Anděra, Miloš (1999): *České názvy živočichů II. Savci (Mammalia)*. Praha: Národní muzeum.
- Clark, Ella E. – Edmonds, Margot, eds. (1989): *Voices of the Winds: Native American Legends*. New York: Facts on File.
- Clarková, Ella E. – Edmondsová, Margot, eds. (2000): *Hlasy větrů: Mýty severoamerických Indiánů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- DeMallie, Raymond J., ed. (2001): *Handbook of North American Indians XIII.: Plains*. Washington, D. C.: Smithsonian Institution Press.
- Dobie, Frank (1961): *The Voice of the Coyote*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Eliade, Mircea (1987): *The Encyclopedia of Religion*. Collier Macmillan: New York.
- Erdoes, Richard – Ortiz, Alfonso, eds. (1984): *American Indian Myths and Legends*. New York: Pantheon Books.
- Hesse, Hermann (2006): *Stepní vlk*. Praha: Argo.
- Hynes, William J. (1993): Mapping the Characteristics of Mythic Tricksters: A Heuristic Guide. In: Hynes, William J. – Doty, William G., eds., *Mythical Trickster Figures: Contours, Contexts and Criticisms*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 34–42.
- Jordan, Michael (1997): *Encyklopedie bohů*. Praha: Volvox Globator.
- Kašpar, Oldřich (2006): *Kojot a oposum a jiné mexické pohádky / El coyote y el tlacuache y otros cuentos*. Praha: Garamond.
- Kelemen, Jozef (2001): *Kybergolem: Eseje o cestě Adama ke Kyborgovi*. Olomouc: Votobia.
- Kerényi, Karl (2005): Šibal ve vztahu k řecké mytologii. In: Radin, Paul – Kerényi, Karl – Jung, Carl Gustav, *Trickster: Mýtus o Šibalovi. Indiánský mýtus v kontextu světových mytologií*. Praha: Dobra, 180–198.
- Konitzky, Gustav A. (2008): *Pohádky, legendy a bajky severoamerických Indiánů*. Brno: Computer Press.
- Křížová, Markéta (2005): *Aztékové: Půvab a krutost indiánské civilizace*. Praha: Aleš Skřivan ml.
- Kvapil, Antonín (2001): *Malý Brehm: Savci*. Praha: Levné knihy KMA.
- Leach, Marjorie (1992): *Guide to the Gods*. London: Gale.
- Leeming, David Adams (2009): *Creation Myths of the World: An Encyclopedia I*. Greenwood: ABC-CLIO.
- Lévi-Strauss, Claude (2006): *Mythologica II.: Od medu k popelu*. Praha: Argo.
- Lévi-Strauss, Claude (2007): *Mythologica III: Původ stolničení*. Praha: Argo.
- Lévi-Strauss, Claude (2009): *Mythologica IV.: Nahý člověk*. Praha: Argo.
- Lévi-Strauss, Claude (2006): *Strukturální antropologie*. Praha: Argo.
- Luckert, Karl (1979): *Coyoteway*. Tucson: University of Arizona Press.
- Mander, Jerry (2003): *V nepřítomnosti posvátného: Selhání moderních technologií a zápas indiánských národů o přežití*. Brno: Doplněk.
- McDermott, Gerald (1999): *Coyote: A Trickster Tale from the American Southwest*. San Diego: Voyager Paperbacks.
- Merton, Robert King (2007): *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Moore, Christopher (1998): *Kojotí stesk*. Frýdek-Místek: ALPRESS.
- Moses, Daniel David (2007): Město kojotů. In: Kolinská, Klára. *Čekání na Kojota: současné drama kanadských Indiánů*. Brno: Větrné mlýny, 109–214.
- Muller, Karl (1978): Huichol Art and Acculturation. In: Berrin, Kathleen, ed., *Art of the Huichol Indians*. New York: Harry N. Abrams, 84–100.
- Perkins, John (1999): *Svět proměn: Šamanské techniky směřující ke globální a personální transformaci*. Praha: Volvox Globator.
- Ramsey, Jarold, ed. (1980): *Coyote Was Gong There: Indian Literature of the Oregon Country*. Seattle: University of Washington press.
- Reid, Catherine (2005): *Coyote: Seeking the Hunter in Our Midst*. New York: Houghton Mifflin.
- Ruíz, Vicki L. – Korrol, Virginia Sánchez (2006): *Latinas in the United States: A Historical Encyclopedia I*. Bloomington: Indiana University.
- Smith, David Lee (1997): *Folklore of the Winnebago Tribe*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Snyder, Gary (1995): Neuvěřitelná životaschopnost Kojota. In: Snyder, Gary. *Staré cesty: Šest esejí*. Praha: Volvox Globator. 47–63.
- Thorton, Russell (1987): *American Indian Holocaust and Survival: A Population History Since 1492*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Tomas, David (1996): Feedback and Cybernetics: Reimagining the Body in the Age of the Cyborg. In: Burrows, Roger – Featherstone, Mike (eds.). *Cyberspace/Cyberbodies/Cyberpunk: Cultures of Technological Embodiment*. London: Sage Publications, 21–43.
- Topol, Jáchym (2008): *Trnová dívka: Příběhy severoamerických Indiánů*. Praha: Torst.
- Ullrich, Jan F. (2002): *Mýty Lakotů aneb Když ještě po zemi chodil Iktómi*. Praha: Argo.
- Vojtěchovský, Miroslav – Vostrý, Jaroslav (2008): *Obraz a příběh: Scéničnost ve výtvarném a dramatickém umění*. Praha: Nakladatelství KANT – Karel Jedlický.
- Werness, Hope D. (2003): *The Continuum Encyclopedia of Animal Symbolism in World Art*. New York: Continuum International Publishing Group.
- Zelený, Mnislav (1994): *Indiánská encyklopedie: Indiáni tří Amerik*. Praha: Albatros.

AUTORKA

Půtová, Barbora (14. 11. 1985, Praha), česká kulturoložka a historička umění; doktorandka na Katedře teorie kultury (kulturologie) a Ústavu pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Předmět jejího vědecko-výzkumného zájmu představuje problematika pravěkého umění a proměny paradigmat umění v kontextu dějin evropské kultury. Pozornost věnuje také historické a postmoderní antropologii. Průběžně publikuje studie a články věnované osobnosti a uměleckému dílu belgického malíře a ilustrátora Féliciena Ropse. Výsledkem její vědecké spolupráce s antropologem a kulturologem Václavem Soukupem jsou publikace *Evoluce člověka a pravěké umění* (2010) a *Pravěké umění: evoluce člověka a kultury* (2011). Diplomová práce: *Kulturní dimenze symbolů jako replikátorů informací: Mediátory kultury v čase a prostoru* (2009); rigorózní práce: *Memy jako nástroje replikace umění* (2010); názvy připravovaných disertačních prací: *Pravěké umění* (2011) a *Félicien Rops v kontextu své tvorby a doby* (2012).

Kontakt: PhDr. Barbora Půtová, Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: bonthyl@email.cz.

Projekt Kruh prstenu aneb antropologie sexuality: Vladimír Svoboda

Jaroslav Malina

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vlnářská 5, 603 00 Brno

Projekt *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy* vznikl počátkem devadesátých let minulého století. Představuje vytvoření reprezentativní trojsvazkové publikace a sbírky erotik českých malířů a sochařů.

V jednotlivých číslech časopisu *Anthropologia integra* jsou uveřejňovány medailony zúčastněných výtvarníků a reprodukovány některé z jejich artefaktů vytvořených pro projekt *Kruh prstenu* (Malina 2010).

Dnes: malíř Vladimír Svoboda.

THE PROJECT THE CIRCLE OF THE RING OR ANTHROPOLOGY OF SEXUALITY: VLADIMÍR SVOBODA

The Project *The Circle of the Ring: The World History of Sexuality, Eroticism and Love from the Beginnings up to the Present Day in Real Life, Belle-Lettres, Visual Art and in the Works of Czech Painters and Sculptors Inspired by the Content of this Book* arose at the beginning of the 1990s. It presents the formation of the representative publication in three volumes and a collection of erotica of Czech painters and sculptors. Particular volumes of the journal *Anthropologia integra* will include short profiles on the participating artists as well as reproductions of some of their artefacts created for the project *The Circle of the Ring* (Malina 2010).

Today: painter, graphic artist and sculptor Vladimír Svoboda.

PROJEKT DER KREIS DES FINGERRINGES ODER ANTHROPOLOGIE DER SEXUALITÄT: VLADIMÍR SVOBODA

Mit dem Projekt *Der Kreis des Fingerringes: Weltgeschichte der Sexualität, Erotik und Liebe von den Anfängen bis zur Gegenwart – dargestellt im realen Leben, in der Belletristik, der Bildenden Kunst und in Kunstwerken vom Inhalt des vorliegenden Buches inspirierter tschechischer Maler und Bildhauer*, das Anfang der neunziger Jahre des vorigen Jahrhunderts entstand, wurde eine repräsentative dreibändige Publikation samt einer Sammlung von Erotika tschechischer Maler und Bildhauer gestaltet.

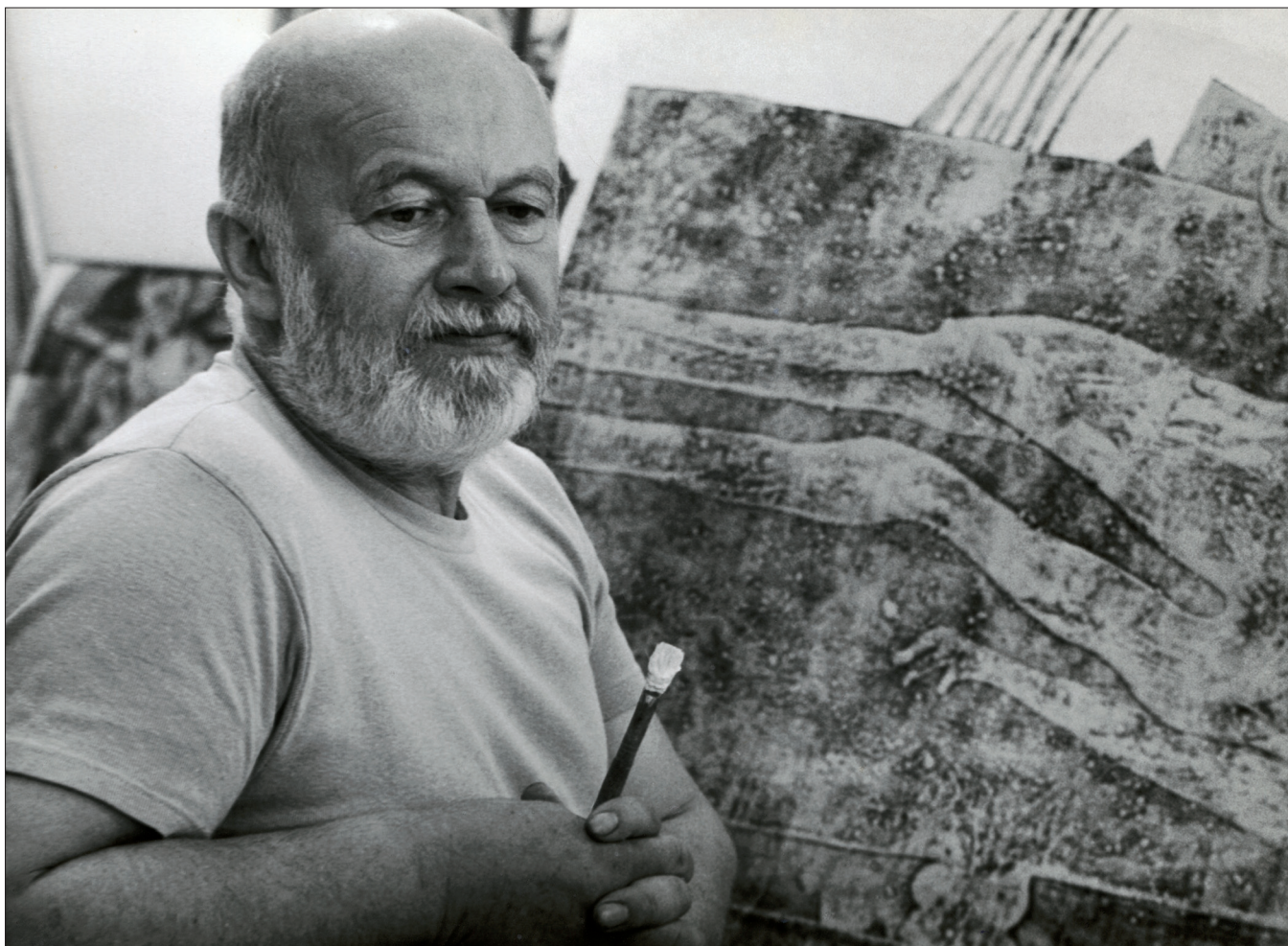
In den einzelnen Heften der Zeitschrift *Anthropologia integra* werden die Porträts der am genannten Projekt beteiligten Künstler veröffentlicht und einige für *Den Kreis des Fingerringes* geschaffene Artefakte wiedergegeben (Malina 2010).

Heute: Maler, Grafiker und Bildhauer Vladimír Svoboda.

VLADIMÍR SVOBODA

Vladimír Svoboda se narodil 28. ledna 1937 v Jiříkovicích u Brna. V letech 1955–1959 absolvoval Střední uměleckoprůmyslovou školu v Brně u profesora Jaromíra Zeminy. Otec, malíř Vladimír Svoboda, ovlivnil jeho zájem o malbu, zatímco niterný vztah k přírodě jej přivedl ke studiu na Vysoké škole veterinární v Brně; to sice záhy ukončil, neochabl však takřka badatelský zájem o dění v přírodě, které zůstává trvalým tématem jeho malířské tvorby (ovšem v transformované a stylizované podobě neskutečných tvorů a krajín).

V raných pracích z přelomu padesátých a šedesátých let 20. století se Vladimír Svoboda pokoušel začlenit se do vývoje moderních evropských výtvarných směrů, reagoval na tvorbu Pabla Picassa i svého přítele Bohumíra Matala. S Bohumírem Matalem ho spojovala i touha po občanské nezávislosti a tvůrčí svobodě a stejně jako Matal dokázal strhnout své okolí a uchovat naději; Svobodovo osobní nasazení, pevný občanský postoj a z nich vyplývající neúhybnost programu nezávislého na moci měly velký význam pro uchování organické kontinuity českého umění a demokratického společenského uspořádání zvláště v době totalitního režimu a byly příkla-

Obr. 1. Vladimír Svoboda. Foto Bohumil Marčák.
Vladimír Svoboda.
Vladimír Svoboda.

dem i oporou širokému okruhu nejen umělců. „Občan a tvůrce srostli ve Svobodově osobnosti šťastně a nerozlučně. Není proto divu, že malíř, který odolal nesvobodě, unesl i dnešní svobodu, ostatně v duchu svého milého nomen omen“ (Milan Uhde).

Utváření vlastního výtvarného projevu lze v tvorbě Vladimíra Svobody sledovat již od počátku let šedesátých, kdy se zřetelně formuje jak jeho nechuť k dekorativismu a příklon k niterné malbě, tak jeho charakteristická technika. Ta je založena na malbě do křídového podkladu na dřevěné nebo sololitové desce, vytvářejícího nízký reliéf, v němž je zachycen kompoziční rozvrh obrazu. Na tento základ je špachtlí nanášena barevná vrstva v prostupujících se plochách. Kresebně reliéfní provedení zachycuje jak sumární obrysový tvar motivu, tak detaily, které ho vyplňují.

Bohatě strukturovaná barevná hmota svědčí o blízkosti a spříznění s malbou Mikuláše Medka a dalších umělců jeho okruhu. Impulz, jímž bylo pro Vladimíra Svobodu setkání s díly představitelů pražského informelu, plně odpovídal jeho vlastnímu tvořivému založení a směřování. K tomu na druhé straně patřilo i jeho zaujetí živou přírodou, jež také ovlivnilo jeho

původní volbu studia na veterinární fakultě. A třebaže toto studium velmi brzy přerušil, stopy téměř vědeckého zájmu a zkoumání živých organismů nacházíme v řadě jeho abstrahujících kompozic s náměty tak nezvyklými, jako je vnitřek středního ucha či srdeční sval. Východiskem je mu nejčastěji zájem o organismus, jehož pitváním se lze dobrat k jeho životně důležitým funkcím a ty pak transponovat do svébytné výtvarné mluvy.

Následující okouzlení vodní faunou, bohatou říší brouků a dalších tvorů přineslo náměty neexistujících vodních živočichů a pravěkých zvířat bájných podob. Autor je zvětšuje do rozměrných obrazových ploch s pozorností a péčí svědčící jak o bezprostředním vztahu k přírodě a jejím tvorům, tak o síle představivosti vedoucí k úloze demiurga – tvůrce, stvořitele nové živočišné říše. V těchto rozměrných kompozicích se dále vyhraňoval Svobodův výtvarný projev charakteristický napříště pro jeho další tvorbu. Důsledně plošné pojetí, bez iluzivního prostoru a objemu, je založeno na světle a na široké stupnici valérů spíše než na bohatství barev.

V sedmdesátých letech rozšiřují motivickou oblast náměty lodí, Venuší i mořských panen, ale také obrazy neznámých,

Obr. 2. *Vikingové*, 1968, kombinovaná technika na dřevě, 90x100 cm.
Foto Vladimír Churchill Svoboda.
The Vikings, 1968, combined techniques on wood, 90x100 cm.
Wikinger, 1968, kombinierte Technik auf Holz, 90x100 cm.

hrozivě útočných mohutných tvorů představujících skrytá i zjevná nebezpečí. V letech osmdesátých následují kromě jiných i figurální díla zvláštního druhu. Složitě skladby jednotlivých tělesných částí vytvářejí podobu postav jako symbolů různých vlastností a zároveň jako ohlasy zážitků z dětství. K těm náleží i často se vracějící vzpomínky na vyslechnuté báchorky a zkazky o zlých čarodějnicích a jejich sabatech.

Nepomíjející přitažlivost, jakou mají pro Vladimíra Svobodu náměty z říše zvířat, se promítá i do fantastických obrazů, v nichž autor kombinuje prvky zoomorfní a antropomorfní. Utkvělým tématem se stávají ptáci jako nositelé rozmanitých vlastností i příběhů a dějů. Jejich křídla propůjčuje malíř i jiným bytostem a tvorům, a dokonce i krajinám, jež jsou v jeho podání rovněž fantastickým světem, jen vzdáleně spojeným s reálnými přírodními formami. Svobodův mimořádný smysl pro monumentální rozvrh plochy jej přímo předurčoval pro realizaci v architektuře. Svou schopnost velkorysých řešení rozměrných obrazových ploch uplatnil autor v řadě interiérů veřejných budov nebo podniků. V jejich provedení důsledně sleduje vyjádření charakteru podniku nebo instituce, kde je malba umístěna, přičemž vychází jak ze stylizovaných, v podstatě abstraktních forem, tak z reálných prvků ve skladbách stylizovaných vedut.

Specifickým druhem „zakázkových“ prací jsou pro Vladimíra Svobodu od osmdesátých let biblické motivy vytvářené pro sakrální prostředí. Jejich formální výraz, zejména výrazný expresivní přízvuk, je v lecčems odlišný od ostatní tvorby, i v nich však zůstává zachována typická stylizace a transformace reálných forem. Tyto nekonvenčně pojaté figurální kompozice biblických postav jsou však i součástí umělcovy volné tvorby jako projev osobní náboženské zkušenosti.

Od konce let osmdesátých a zvláště po roce 1990 vznikají ve Svobodově ateliéru malby – ve srovnání se staršími pra-

Obr. 3. *Vosa, která píchla Viktorii*, 1969, kombinovaná technika na plátně, 66,5x95 cm (Muzeum města Brna). Foto Miloš Strnad.
The Wasp that Stung Victoria, 1969, combined techniques on canvas, 66,5x95 cm (City of Brno Museum).
Wespe, die Viktoria stach, 1969, kombinierte Technik auf Ölwand, 66,5x95 cm (Museum der Stadt Brünn).

Obr. 4. *Theatrum anatomicum*, 1969, kombinovaná technika na dřevě, 90x120 cm. Foto Vladimír Churchill Svoboda.
Theatrum Anatomicum, 1969, combined techniques on wood, 90x120 cm.
Theatrum anatomicum, 1969, kombinierte Technik auf Holz, 90x120 cm.

cemi – výrazně prosvětlené. Barevná střídmost sice většinou přetrvává, jejich kolorit je však ve znamení jasných, téměř transparentních barev. Výtvarné pojetí směřuje ke komplikované tvarové skladebnosti, v níž jsou reálné prvky často zašifrovány a znejistěny. Proměna se dotýká i velikosti obrazů – rozměrné kompozice vystřídal střední formáty, pečlivě promalovávané, s překrývajícími se průzračnými barevnými plochami. Autorova příznačná malířská technika zůstává v podstatě nezměněna, nízký reliéf, tvořený křídlovým podkladem a barevnou hmotou, je však mnohem plošší, okem téměř nepostřehnutelný, čímž je ještě zdůrazněna důsledná plošnost malby. S velkou pozorností jsou zachycovány jednotlivé části obrazu v ploškách vytvářejících jakoby mozaiku se složitou kompoziční osnovou. Objevují se variace známých témat v novém zpracování, část s výrazným epickým nábojem

Obr. 5. Tři Grácie, 1970, kombinovaná technika na dřevě, 117x147 cm.
Foto Vladimír Churchill Svoboda.
Three Graces, 1970, combined techniques on wood, 117x147 cm.
Drei Grazien, 1970, kombinierte Technik auf Holz, 117x147 cm.

– podoby hmyzích, vodních a dalších tvorů, především ptáků, ale také nových pololidských, polozvířecích bytostí zbavených někdejší statičnosti.

Také pro práce uplynulých necelých dvou desetiletí, v nichž se jeho osobitá výtvarná řeč výrazně kultivuje, platí totéž, co charakterizuje Svobodovu tvorbu jako celek: jejím východiskem je především zájem o přírodu a hluboké sepětí s ní, které prakticky vylučuje inspiraci technickou civilizací a řeč geometrických racionálních forem. Malířova fantazie ve spojení s poznáním reálných přírodních tvarů vytváří svět nových živých i neživých forem, jimž nechybí básnická nadsázka ani groteskní bizarnost a humor. Jeho pojetí se pohybuje na pomězi abstrakce a figurace. Ryzí výtvarnost a obsahová sdělnost – v těchto pólech neshledává Vladimír Svoboda protiklad, nemíni jedno obětovat druhému. Jeho neiluzivní, složitě komponovaná malba působí jak svou formální vytříbeností, tak bohatou obrazotvorností, díky níž vznikají stále nové útvary na hranicích skutečnosti a fantazie. Jeho vlastní transformování strukturální malby, z níž vyšel v šedesátých letech jeho osobitý styl, autentičnost výrazových prostředků i technická pečlivost jej staví mimo neaktuálnější proudy a dobové výtvarné výboje.

Život a dílo Vladimíra Svobody jsou podrobně popsány v monografii: Dvořáková, Nina – Malina, Jaroslav a kolektiv (2008): *Vladimír Svoboda*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.

VLADIMÍR SVOBODA

Vladimír Svoboda was born 28 January 1937 in Jiříkovice u Brna. In 1955–1959 he studied under Professor Jaromír Zemina at the Brno Secondary School of Applied Arts. His father, painter Vladimír Svoboda, influenced his interest in painting; nevertheless, his internal relationship with nature lead him to study at the Veterinary University in Brno. Although he

Obr. 6. Zrození Venuše, 1977, kombinovaná technika na dřevě, 120x158 cm.
Foto Vladimír Churchill Svoboda.
The Birth of Venus, 1977, combined techniques on wood, 120x158 cm.
Geburt der Venus, 1977, kombinierte Technik auf Holz, 120x158 cm.

terminated his studies soon after, this did not diminish what was practically a scholastic interest in the processes of nature, which have remained a constant theme in his paintings (even if in the transformed and stylized forms of fantastic creatures and landscapes).

In his early work of the late 1950s and early 1960s, Svoboda attempted to get involved in the development of modern European artistic trends, responding to the work of Pablo Picasso and his friend Bohumír Matal. He shared with Matal a deep longing for civic independence and artistic freedom. Like Matal, he managed to seize his surroundings and maintain hope. Svoboda's personal commitment and firm civic attitude, which resulted in a forthright program that was independent of the powers that be, was of great importance in maintaining the organic continuity of Czech art and the socio-democratic structure, especially during the times of the totalitarian regime, serving as an example and support to a wide circle of people, not only artists. "The citizen and artist in Svoboda have grown together felicitously and inseparably. It is no wonder that the painter who resisted submission has carried off today's liberty, in the end in the spirit of his beloved nomen omen." (Milan Uhde).

The form of the artistic expression of Svoboda's own work can be traced back to the early 1970s when his dislike of the decorative arts started to become evident as well as his growing affinity to internal painting and the development of his characteristic technique. This is based on painting onto a chalk base on a wood or sololite hardboard, forming a bas relief in which the compositional scheme of the painting is captured. A colourful layer is then added onto this base with a spatula allowing the permeation of surfaces. The relief drawing captures both the overall shapes of the motifs as well as the details which complete them.

The richly structured colourful material attests to an affinity with the painting of Mikuláš Medek and other artists of his

Obr. 7. *Sabbat*, 1986, kombinovaná technika na dřevě, 122x81 cm.
Foto Vladimír Churchill Svoboda.

Sabbath, 1986, combined techniques on wood, 122x81 cm.
Sabbat, 1986, kombinierte Technik auf Holz, 122x81 cm.

circle. The impulse which Svoboda gained when encountering the works of the representatives of the Prague Art Informel perfectly corresponded to his own creative disposition and direction. This was also coupled with his passion for nature, which had influenced his original choice to study at the Veterinary Faculty. Although he terminated his studies quite early on, the traces of what was practically a scholarly interest in exploring living organisms can be found in many of his abstract works; there are compositions with unusual motifs such as the inner ear and cardiac musculature. The basis of his deepest interest is the organism; its dissection can lead to the discovery of its vital functions, which can then in turn be transposed into a form of unique creative expression.

His subsequent fascination with water fauna, the abundant kingdom of insects and other entities inspired themes of non-existent water creatures and prehistoric animals of mythical proportions. The artist exaggerates them into the dimensions of the painting surfaces with attention and care that testifies to his profound relationship with nature and its creatures as well as to the power of imagination that leads to the task of the

Obr. 8. Z cyklu *Křížová cesta*, 2007, kombinovaná technika na dřevě, 60x60 cm.
Foto Vladimír Churchill Svoboda.

From the series *Stations of the Cross*, 2007, combined techniques on wood, 60x60 cm.

Aus dem Zyklus *Kreuzweg*, 2007, kombinierte Technik auf Holz, 60x60 cm.

demigod – the maker, the creator of a new animal kingdom. In these expansive compositions, Svoboda's creative expression became even more distinctive and led to what would become characteristic in his subsequent artistic phase. A thoroughly spatial conception, without illusionary space and dimension, is based more on a light and wide spectrum of values, rather than on an abundance of colour.

In the 1970s he expands his motifs to include themes with boats, Venus and mermaids, as well as paintings of unfamiliar, terrifying, attacking, gigantic creatures that could represent hidden or apparent danger. In the 1980s he continues with figurative paintings of a special kind, among other things. Complex compositions of individual body parts create images of figures as symbols of various characteristics and at the same time as resonances of experiences from childhood. In relation to these, he also returns to memories of tall stories that he had heard and tales of evil witches in their covens. The undying attraction that themes from the animal kingdom have for Vladimír Svoboda is evident in his fantastic paintings in which he combines zoomorphic and anthropomorphic elements. Birds as messengers of various characteristics, stories and events also gradually become obsessive themes for him. The painter lends their wings to other creatures and beings, and even to landscapes which in his interpretation are a part of an equally fantastic world remotely connected to real natural forms.

Svoboda's considerable sense for the monumental allocation of surface is something that directly predestined him to create architectural pieces. He managed to apply his abilities of working on large-scale surfaces to several projects in the interiors of public buildings and companies. In these works he careful-

Obr. 9. *Poletucha*, 2002, kombinovaná technika na dřevě, 120x80 cm.
Foto Vladimír Churchill Svoboda.
Palatouche, 2002, combined techniques on wood, 120x80 cm.
Flughörnchen, 2002, kombinierte Technik auf Holz, 120x80 cm.

ly endeavours to express the character of the organization or institute in which the painting is situated, working from both stylized and abstract forms as well as realistic elements in the composition of the stylized interpretation of the scene.

In the 1980s the specific type of “commission” pieces that Svoboda worked on were biblical motifs created for religious environments. Their formal expression, especially their distinctly expressive tone, is somewhat different from the other works, even though the typical stylization and transformation of real forms remain. These unconventionally construed figurative compositions of biblical figures are in fact a part of the artist’s own oeuvre as an expression of his personal religious experience.

Since the end of the 1980s, especially after 1990, a considerable lightening of Svoboda’s atelier painting occurs, in comparison with his older work. A kind of colour temperance is generally maintained; however, the colouration becomes clearer, with the colours almost transparent. The creative concept tends towards a complex composition of shape in which the actual elements are often encoded and enigmatic. This

Obr. 10. *Rej (Čarodějnice)*, 1990, kombinovaná technika na dřevě, 120x120 cm.
Foto Vladimír Churchill Svoboda.
Whirl (Witches), 1990, combined techniques on wood, 120x120 cm.
Hexensabbat, 1990, kombinierte Technik auf Holz, 120x120 cm.

transformation also pertains to the size of the image – the proportional composition was exchanged for a medium format, carefully painted through and through, with overlapping and transparent planes of colour. The artist’s distinctive painting technique remains fundamentally unchanged, with the bas relief created from a chalk base and a paint material; nevertheless, it is much flatter, practically unrecognizably raised to the naked eye, which even further emphasises the resulting flatness of the painting. The individual parts of the painting are captured with great care in areas, thus creating a kind of mosaic with a complex compositional design. Using this new technique, a variation of familiar themes appears, some parts with a powerful epic effect – the depiction of insects, water and other creatures, especially birds, but also new semi-human semi-animal beings that are devoid of their former state of being static.

The work of the past two decades, in which his individual creative language has been distinctively cultivating itself, is also characterized by Svoboda’s oeuvre as a whole: its foundation is primarily his interest in nature and the deep bond that is formed with it, which virtually precludes any inspiration derived from technological civilization or the language of rational geometric forms. The painter’s imagination in how he perceives real natural shapes creates a world of new living and non-living forms which in no way lack for poetic exaggeration or grotesque strangeness and humour.

His approach is something between the figurative and the abstract. In its genuine creativity and communicative sense – in this area Svoboda does not recognize these contrasts – he has no intention of sacrificing one for the other. His non-elusive,

Obr. 11. *Cvičení sfingy*, 2001, kombinovaná technika na dřevě, 120x120 cm.
Foto Vladimír Churchill Svoboda.

Training of the Sphinx, 2001, combined techniques on wood, 120x120 cm.
Abrichtung der Sphings, 2001, kombinierte Technik auf Holz, 120x120 cm.

Obr. 12. *Andělské troubení*, 2000, kombinovaná technika na dřevě, 120x120 cm.
Foto Vladimír Churchill Svoboda.

Angelic Trumpeting, 2000, combined techniques on wood, 120x120 cm.
Wenn Engel trompeten, 2000, kombinierte Technik auf Holz, 120x120 cm.

complexly composed painting gives the effect of both formal refinement and an abundant visual imagination, thanks to which new shapes on the edge of reality and fantasy continuously spring forth. His own transformation of structural painting, which in the 1960s gave birth to his distinctive style, the authenticity of his expressive media and technical conscientiousness places him in a position apart from the most current stream of contemporary artistic expression.

The life and work of Vladimír Svoboda are described in more detail in the following monograph: Dvořáková, Nina – Malina, Jaroslav a kolektiv (2008): *Vladimír Svoboda*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.

(Translation by Šárka Roušavá)

VLADIMÍR SVOBODA

Vladimír Svoboda wurde am 28. Januar 1937 in Jiříkovice bei Brno geboren. In den Jahren 1955–1959 absolvierte er sein Studium an der Mittelschule für angewandte Kunst in Brünn bei Professor Jaromír Zemina. Svobodas Interesse für die Malkunst hat sein Vater, Maler Vladimír Svoboda, beeinflusst. Eine andere Vorliebe – sein inneres Verhältnis zur Natur – brachte ihn nach Brünn an die Veterinärmedizinische Fakultät. Das Hochschulstudium gab er zwar bald auf, doch sein fast forschendes Interesse am Naturgeschehen hat nicht nachgelassen. Es bleibt ein dauerndes Thema seiner Bilder (allerdings transformiert und als imaginäre Geschöpfe und Gegenden stilisiert gestaltet). In seinen frühen Arbeiten aus der Wendezeit zwischen den fünfziger und sechziger Ja-

hren des 20. Jahrhunderts versuchte Vladimír Svoboda sich in die Entwicklung der modernen Stilrichtungen einzuordnen, wobei er auf das künstlerische Schaffen von Pablo Picasso reagierte. Angeregt wurde er auch durch Bilder seines Freundes Bohumír Matal. Mit Matal verband ihn außer anderem Sehnsucht nach bürgerlicher Unabhängigkeit und künstlerischer Freiheit und ebenso wie Matal vermochte er die Menschen seiner Umgebung mitzureißen und die Hoffnung zu bewahren. Sein persönliches Engagement, seine standfeste Haltung als Bürger und sein daraus resultierendes unnachgiebiges, von der Macht unabhängiges Programm waren für Erhaltung einer organischen Kontinuität der tschechischen Kunst und der demokratischen Gesellschaftsordnung – auch in den schlimmsten totalitären Zeiten – von grundlegender Bedeutung und galten als Beispiel und Stütze für weite, nicht nur auf Künstler beschränkte Kreise. „Bürger und Schöpfer sind in Svobodas Persönlichkeit erfreulich und unauflöslich zusammengewachsen. Kein Wunder also, dass der Maler, der Unfreiheit zu widerstehen vermag, auch die gegenwärtige Freiheit aushalten kann – übrigens im Geist seiner beliebten Redensart *nomen est omen*“ (Milan Uhde).

Die Entwicklung der individuellen künstlerischen Darstellung Svobodas kann bereits ab Anfang der sechziger Jahre verfolgt werden, als sich seine Abneigung gegen den Dekorativismus und Zuwendung der innerlich konzentrierten Malerei sowie eine für ihn charakteristische Technik gestaltet haben.

Die für ihn typische Technik beruht auf Farbauftrag auf einem Kreidegrund. Als Unterlage für einen reliefartigen Kreidegrund dienen Holz- oder Hartfaserplatten, wobei im niedrigen Relief der Kompositionsplan erfasst ist. Auf dem

Obr. 13. *Kozákova láska*, 2001, kombinovaná technika na dřevě, 120x120 cm.
Foto Vladimír Churchill Svoboda.
The Cossack's Love, 2001, combined techniques on wood, 120x120 cm.
Kosakenliebe, 2001, kombinierte Technik auf Holz, 120x120 cm.

Kreidegrund werden mit einer Spachtel Farbschichten aufgetragen, die einander durchdringen. Durch die reliefartige Bildgestaltung werden die summarische Umrissform des Motivs und auch die auffüllenden Details erfasst.

Die reichlich strukturierte Farbmaterie weist auf die Verwandtschaft mit der Malerei von Mikuláš Medek und weiteren Künstlern seines Umkreises hin. Die Begegnung mit Werken der Prager informellen Kunst bedeutete für Vladimír Svoboda einen Impuls, der mit seinem kreativen Charakter und seiner Zielrichtung vollkommen übereinstimmte. Impulsgebend wirkte auch sein enormes Interesse für die belebte Natur, das schon Svobodas ursprüngliche Entscheidung für die Veterinärmedizinische Fakultät veranlasste. Obwohl er dieses Studium sehr früh abgebrochen hat, sind Spuren seines beinahe wissenschaftlichen Interesses und seiner Untersuchung der lebendigen Organismen zu erkennen. Man findet sie in einer Reihe von seinen abstrahierenden Kompositionen mit derartig ungewöhnlichen Sujets wie das Innere des Mittelohrs oder der Herzmuskel. Als Ausgangspunkt sieht er meistens einen Organismus, durch dessen Zerlegung man zu lebenswichtigen Funktionen gelangen kann, um diese dann in eine eigenartige künstlerische Sprache zu transponieren.

Die nachfolgende Bewunderung für die Wasserfauna, das vielfältige Käferreich und weitere Lebewesen brachte Motive mit nicht existierenden Wassertieren und urzeitlichen Kreaturen von sagenhafter Gestaltung mit. Der Künstler wirft sie in überdimensionaler Vergrößerung auf die großformatige Leinwand. Aufgewandte Aufmerksamkeit und Sorgfältigkeit bezeugt sowohl seine unmittelbare Beziehung zur Natur und ihren Geschöpfen als auch die Kraft seiner Fantasie, die ihn

Obr. 14. *Panenka*, 2006, kombinovaná technika na dřevě, 80x120 cm.
Foto Vladimír Churchill Svoboda.
Doll, 2006, combined techniques on wood, 80x120 cm.
Puppe, 2006, kombinierte Technik auf Holz, 80x120 cm.

als Demiurgen – Weltbaumeister, Schöpfer einer neuen Tierwelt auftreten lässt.

In diesen großformatigen Gemälden hat sich der charakteristische künstlerische Stil Svobodas zunehmend ausgeprägt und auch in den kommenden Schaffensperioden seine Züge beibehalten. Eine konsequent flächenartige Erfassung ohne Illusionsraum und Volumen basiert auf Lichteffekten und feinen Valeurs eher als auf Farbenreichtum.

In den siebziger Jahren wird der Motivbereich um Schiffe, Venusfiguren und Meerjungfrauen erweitert, aber auch um Darstellungen von unbekannt aggressiven riesengroßen Kreaturen, die als verborgene und offensichtliche Gefahren bedrohlich erscheinen. In den achtziger Jahren folgten unter anderem figurative Gemälde besonderer Art: Komplizierte Kompositionen einzelner Körperteile gestalten Figuren als Symbole für verschiedene Eigenschaften und zugleich als Resonanz der Kindererlebnisse. Hinzu zählen noch oft wiederkehrende Erinnerungen an gehörte Legenden und Märchen über böse Hexen und ihre Sabbate.

Die für Vladimír Svoboda unvergängliche Anziehungskraft der Themen aus der Tierwelt findet ihren Ausdruck in fantasievollen Bildern mit Kombinationen der zoomorphen und antropomorphen Elemente. Zum fixen Thema werden die Vögel als Träger von verschiedenen Eigenschaften, Geschichten und Handlungen. Die Vogelflügel verleiht der Maler auch anderen Geschöpfen und sogar Landschaften, die in seiner Darstellung ebenfalls zu einer fantasievollen, von realen Naturformen entfernten Welt werden.

Svobodas außerordentlicher Sinn für monumentale Flächenkomposition hat ihn direkt für architektonische Realisationen vorbestimmt. Seine Fähigkeit großzügiger Bewältigung von großformatigen Bildflächen konnte der Künstler in mehreren Innenräumen in öffentlichen Gebäuden oder Betrieben erweisen. Diese Werke reflektieren konsequent den Charakter des Betriebs oder der Institution, wo das Gemälde untergebracht ist. Dabei geht er sowohl von stilisierten, im Grunde abstrakten Formen als auch realen Elementen aus.

Seit den achtziger Jahren erhält Vladimír Svoboda besondere Aufträge mit biblischen Motiven für sakrale Milieus. In ihrer Formgestaltung und ihrem expressiven Ausdruck unterscheiden sich diese Gemälde in mancher Hinsicht von anderen Svobodas Werken, wobei jedoch die für ihn kennzeichnende Stilisierung und seine typische Transformation der realen Welt erhalten bleiben. Diese unkonventionell ausgeführten figuralen Kompositionen von biblischen Gestalten sind auch Bestandteil freien Schaffens von Vladimír Svoboda als Ausdruck seiner eigenen religiösen Erfahrung.

Seit Ende der achtziger Jahre, insbesondere nach 1990, entstehen im Atelier des Künstlers – im Vergleich zu seinen älteren Arbeiten – deutlich durchleuchtete Bilder. Zwar dauert die Mäßigkeit in Verwendung von Farben an, aber das Farbkolorit steht im Zeichen von klaren, fast transparenten Farben. Die künstlerische Darstellung strebt zu einer komplizierten Formgestaltung, wo die realen Elemente oft verschlüsselt und verunsichert sind. Der Wandel betrifft auch die Gemäldeformate – Svoboda greift zu mittelformatigen Gemälden mit sich überschneidenden transparenten Farbflächen, alles sorgfältig durchgemalt. Die charakteristische Maltechnik des Künstlers bleibt in der Tat unverändert, das niedrige Relief – Farbauftrag auf einem Kreidegrund – ist jedoch viel flacher, fast unwahrnehmbar, wodurch die flächenartige Darstellungsart unterstrichen wird. Mit viel Aufmerksamkeit werden einzelne Gemäldeteile in der Art eines kompliziert gegliederten Mosaiks ausgeführt. Neue Varianten tauchen auf, die bekannten Themen werden neu aufgegriffen, einige davon mit epischer Wucht: Insekten, Wassertiere, vorzugsweise Vögel, aber auch neue halb-menschliche und halbtierische Monster, die ihre einstige statische Haltung losgeworden sind.

Für die Arbeiten der letzten knapp zwei Jahrzehnte, in denen sich die eigene künstlerische Sprache Svobodas deutlich kultivierte, gilt dieselbe Charakteristik wie für sein Werk als Ganzes: Der Ausgangspunkt ist vorrangig eine tiefe engagierte Verbindung mit der Natur, was eine Inspiration durch die technische Zivilisation sowie die Verwendung von rationalen geometrischen Formen praktisch ausschließt. Die Fantasie des Malers in Verbindung mit der Erkenntnis von realen Naturformen bildet eine neue Welt von belebten und unbelebten Formen, denen es weder an poetischer Hyperbel noch an grotesker Skurrilität und Humor mangelt. Seine Darstellungsart

bewegt sich an der Grenze zwischen Abstraktion und Figuration. Vladimír Svoboda sieht keinen Gegensatz zwischen purer Kunst und der künstlerischen Aussagekraft, er denkt nicht daran, eines dem anderen zu opfern. Seine nichtillusionistische, kompliziert gestaltete Malweise wirkt durch eine vollkommen ausgebildete Form und reichhaltige Fantasie, die immer wieder neue Bilder an Grenzen zwischen Realität und Fantasie entstehen lässt. Die Transformation der Strukturmalerei, die in den sechziger Jahren der Ausgangspunkt des Personalstils war, die Authentizität der Ausdrucksmittel sowie die Sorgfältigkeit der Maltechnik stellen Vladimír Svoboda außerhalb der aktuellen Kunstströmungen und avantgardistischen Bestrebungen der bildenden Kunst.

Eine ausführliche Beschreibung des Lebens und der Werke Vladimír Svobodas bringt die Monographie: Dvořáková, Nina – Malina, Jaroslav a kolektiv (2008): *Vladimír Svoboda*. Brno: Akademické nakladatelství CERM. (Übersetzung von Alena Opletalová)

LITERATURA

- Dvořáková, Nina – Malina, Jaroslav a kolektiv (2008): *Vladimír Svoboda*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- Malina, Jaroslav (2010): Projekt Kruh prstenu aneb antropologie sexuality: Zdeněk Macháček. *Anthropologia integra*, 1(1), 71–90.
- Malina, Jaroslav a kolektiv (2007): *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy, 1. „Celý svět“ kromě euroamerické civilizace*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- Malina, Jaroslav a kolektiv (2009): *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.

AUTOR

Malina, Jaroslav (11. 4. 1945, Dolní Bučice u Čáslavi), český socio-kulturní antropolog, archeolog a spisovatel; profesor antropologie na Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity; viz: <http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=468>.

Kontakt: Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz.

Eseje / Essays

Příběh o akulturačních jizvách vepsaných v kameni

A Story about Acculturation Scars Inscribed in a Stone

VÁCLAV SOUKUP

Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

Střet civilizací a kultur může nabývat nejrůznějších podob. Jedna z nejunikátnějších konfrontací islámské a křesťanské kultury je zakódovaná v architektonické struktuře maurské Velké mešity stojící ve španělské Córdobě. Tato výjimečná stavba byla postavena v 8. století za vlády muslimské dynastie Umajjovců, v době expanze islámské kultury na Pyrenejský poloostrov. Její umělecká síla tkví zejména v interiéru, jehož prostor je rytmicky členěn mramorovými sloupy, které svým provedením a stylizací oblouků evokují palmový háj. Ihned poté, co jsem vstoupil do mešity, mě obklopil orientální „genius loci“ – půvab a jedinečnost místa, v němž se harmonicky snoubí přímočará krása jednoduché architektury sloupů, oblouků a arkád s rafinovanou bohatostí geometrických forem výzdoby stěn, mihrábu a kupole.

Před očima se mi postupně vynořovaly uličky, překlenuté dvojími, červeně a bíle pruhovanými oblouky s prohnutými liniemi, které ozařovaly záblesky světla, jež propouštějí

střešní okna. A pak se to stalo. Věděl jsem, co mě čeká, ale stejně to byl šok. Přímo uprostřed mešity se náhle, nesmyslně a arogantně vynořila křesťanská katedrála. O její stavbě rozhodlo v roce 1523, proti přání městské rady, místní kněžstvo podporované císařem Karlem V. Jako demonstrace vítězství Západu nad islámem byla ve střední části stavby stržena část dřevěného stropu, byly odstraněny původní sloupy a oblouky, aby se nad mešitou mohla vztyčit věž křesťanské katedrály, která měla symbolicky plout jako španělská galéra nad maurským mořem. Když císař Karel V. uviděl výsledek přestavby, znechuceně prohlásil: „Kdybych to byl věděl, nikdy bych nedovolil, aby se někdo třeba jen dotkl té starodávné budovy. Nahradili jste cosi jedinečného něčím, co je možno spatřit kdekoli.“ Francouzský spisovatel Théophile Gautier v 19. století svůj názor vyjádřil mnohem tvrději, když o „parazitním kostele“ psal jako „o architektonické bradavici, vyrůstající ze zad arabské stavby“.

Mlčky jsem stál uprostřed mešity a smutně pozoroval „akulturační jizvy“, které vznikly v místě spojení nespojitelného. Současně jsem však cítil, že i když byla část původního prostoru změněna, nebylo možné jej pouhou přestavbou zničit úplně. Mešita a její jedinečný „duch místa“ žijí dál.

Postsriptum: Existuje nějaké řešení? Myslím, že ne. Ty dvě stavby totiž nejde navzájem ani „asimilovat“ ani „integrovat“. Zřejmě jsou odsouzeny i nadále stát v kamenném objetí, stejně neslučitelném a nerozlučném jako Orient a Okcident ...

Kontakt: PhDr. Václav Soukup, CSc., Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: Vaclav.Soukup@ff.cuni.cz.

Zprávy / Reports

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v médiích v roce 2010 aneb o potřebě popularizace vědy

Institute of Anthropology of the Faculty of Science, Masaryk University in Public Media or of the Necessity of Popularization of Science

KRISTÝNA KOUNKOVÁ

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vlnářská 5, 603 00 Brno

Mediálnímu obrazu Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v roce 2010 dominovala zejména tři témata:

1. Uvedení publikace *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk* (Jaroslav Malina a kolektiv). Ta byla hodnocena v hromadných i odborných sdělovacích prostředcích jako příkladné dílo široké interdisciplinární spolupráce zprostředkovávající moderní poznání odborníkům a širší veřejnosti. Zdůrazňován byl také fakt, že dílo tohoto rozsahu je bezplatně přístupné na internetu.
2. Antropologický výzkum ostatků nalezených u Dobronína, který média zaujal především v souvislosti s diskusí o potřebě české společnosti vyrovnat se s událostmi po skončení druhé světové války a s odsunem Němců z českých zemí.
3. Nový časopis *Anthropologia integra* (vydavatel: Masarykova univerzita ve spolupráci s Akademickým nakladatelstvím CERM).

Nejčastěji tak bylo možné „spatřit“ jako zástupce ústavu především prof. PhDr. Jaroslava Malinu, DrSc., a RNDr. Petru Urbanovou, Ph.D. Jak to ale vůbec je s potřebou medializace činnosti ústavu a jak se tento záměr daří naplňovat?

První zprávy o antropologii na Masarykově univerzitě v roce 2010 vyšly hned na jeho počátku v časopise *Muni.cz*. Redakční články pojednávaly o zakladateli Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity profesoru Vojtěchu Sukovi a antropologii obecně. Záhy začaly vycházet články

o *Antropologickém slovníku*; opět v *Muni.cz* a následně v hlavních denících (*Lidové noviny*, *Mladá fronta Dnes*, *Právo* aj.) Vzhledem k jedinečnosti díla se mu věnovala i řada odborných a populárně-vědeckých časopisů – *Acta FF*, *Bulletin Čs. společnosti pro biochemii a molekulární biologii*, *Universitas*, *Vesmír* aj. Nejrozsáhlejší pojednání o slovníku přinesl v březnu týdeník *Euro* (doplněno rozhovorem redakce s Jaroslavem Malinou). V květnu bylo opět možné slyšet a spatřit profesora Malinu v pořadu ČT24 *Rendez-vous*; tentokrát nebyl hlavním tématem slovník, ale rozhovor se stočil k problematice lidské sexuality z hlediska antropologie a historie a k publikaci *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy*. Následovala krátká odmlka, kdy se o zdejší antropologii nijak zvlášť veřejně nemluvalo ani nepsalo. Nebyť nálezu lidských kosterních pozůstatků u Dobronína, který rozdmýchal všeobecnou diskusi, nejspíše by při vlažném zájmu ještě nějakou dobu zůstalo. Takto byl ovšem ústav několikrát zmíněn v pořadech České televize – v publicistickém pořadu *Reportéři ČT* a na zpravodajském kanálu ČT24 opět, oba pořady se shodou událostí vysílaly 23. srpna. O den později se Dobronínskému nálezu věnoval rozhlas, stanice Český rozhlas 1 a 7. Ke stejnému tématu se ještě počátkem září vrátil magazín *Mladé fronty Dnes* – Sedmička pro region Jihlava. V souvislosti s nalezenými pozůstatky usmrčených Němců se v pořadech objevovala zejména Petra Urbanová. V říjnu uveřejnil deník *Mladá fronta Dnes* rozsáhlý rozhovor s Jaroslavem Malinou na téma antropologie jako věda a člověk obecně. Ani zde však nechyběla zmínka o *Antropologickém slovníku*. O několik dní později vyšel shodně na zpravodajských serverech *Lidovky.cz* a *Týden.cz* článek informující o pravděpodobně prvních dokladech výroby mouky v pravěku, který se opíral o výsledky výzkumného týmu profesora Jiřího Svobody. Jinou prezentací Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v médiích bylo vystoupení magistra Martina Čuty a doktorky Petry Urbanové v pořadu ČT24 *Milénium*. I tento pořad měl zejména širší veřejnosti osvětlit, čím se antropologie vlastně zabývá.

Bohaté byly poslední dva měsíce roku. V rámci seriálu, kde významní představitelé různých profesí a oborů hodnotili první dekádu 3. tisíciletí, oslovil deník *Mladá fronta Dnes*

Jaroslava Malinu (viz článek „Antropolog: Delší lebky, kratší ruce“, *MF Dnes*, 13. 11. 2010). Na jednom z nejnavštěvovanějších českých portálů *aktuálně.cz* založil (na vyžádání editora portálu) svůj blog Jaroslav Malina (<http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/jaroslav-malina.php>). Jak vyplývá z rozhovoru pro studentský portál Masarykovy univerzity *LeMUr.mu* (<http://lemur.mu/index.php/univerzita/deni/567-lovka-musime-vnimat-jako-celek-i-v-dob-superspecializace>), vnímá autor blog jako další možnost prezentovat činnost Ústavu antropologie a antropologii obecně širokému okruhu čtenářů prostřednictvím témat, která je zajímají, a jazykem, který je jim blízký. Vzhledem k tomu, že dva z jeho příspěvků vládly koncem roku jako „nejčtenější za 7 dní“ (více než 20 tisíc čtenářů), se zdá, že se tento záměr daří naplňovat. Také rozhovor pro *LeMUr.mu* proběhl v prosinci, uveřejněn byl pak v lednu následujícího roku. Pro pořad ČT2 „Na plovárně“ byl natočen dialog o antropologii, který vedl Marek Eben s Jaroslavem Malinou (vysílán 20. února 2011; viz: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani-jako-driv/1093836883-na-plovarne/>). A dále vyšla první dvě čísla 1. ročníku nového oborového časopisu *Anthropologia integra* (mezinárodní recenzovaný časopis publikující výsledky vědeckého výzkumu, originální metody, eseje, recenze a zprávy z oblasti obecné [biologicko-socio-kulturní] antropologie a příbuzných disciplín; jeho šéfredaktorem je Jaroslav Malina, redakci tvoří členové Ústavu antropologie). Informace o časopise přinesl intenzivně navštěvovaný vědecko-naučný portál www.osel.cz (<http://www.osel.cz/index.php?clanek=5425>) a Český rozhlas Leonardo (16. 12. 2010). V těchto relacích a v početných dopisech čtenářů redakci je kladně hodnocena struktura časopisu pamaťující i na popularizaci vědy a sepětí vědy a umění i vysoká odborná a grafická úroveň.

Zhodnotíme-li výše zmíněné, lze konstatovat, že z hlediska prezentace Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity a oboru antropologie obecně byl nejvýznamnějším počinem *Antropologický slovník*. Svědčí o tom mnoho kratších a delších velmi pozitivních zpráv a recenzí (většina z nich je uvedena na <http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=498>) a vysoká návštěvnost on-line verze slovníku pohybující se kolem 35 tisíc uživatelů za první rok fungování. Z hlediska „přítomnosti“ Ústavu antropologie v médiích byl tedy uplynulý rok spíše nadprůměrný; o jiných, srovnatelně velkých i větších ústavech a katedrách Masarykovy univerzity nebylo ani zdaleka tolik slyšet. Díky výše zmíněným třem okruhům témat tak byla v souvislosti s Ústavem antropologie a antropologií celkově v dobrém světle a nebývale zvýšené

míře prezentována rovněž Přírodovědecká fakulta a celá Masarykova univerzita. To však neznamená, že by se vždy dařilo obraz antropologie a dalších humanitních či přírodních věd do povědomí zejména neodborné veřejnosti uvádět způsobem, který dostatečně odpovídá společenskému významu těchto oborů. Varovný je v tomto směru názor, který na Malinově blogu zaznamenal 25. 12. 2010 účastník pod pseudonymem mud...: „Pane Malina, proč tak dlouhé zpětné zrcátko? Mouder se nikdo nenaž-re (sic!). (...) Uvědomujete si, kolik jste studiem dávné minulosti zbytečně promrhal život? Bádání má být vždy do budoucna. Brrr. minulost!“

I tohoto tématu se Jaroslav Malina dotkl ve zmíněném rozhovoru pro *LeMUr.mu*. Podle něj totiž hrozí reálná možnost, že postupem času, v závislosti na zhoršující se ekonomické situaci mohou obory typu antropologie, archeologie, etnologie, etnografie, paleontologie a další příbuzné disciplíny upadat, případně až zanikat. Proč? Důvod je zřejmý – už dnes řada lidí neví, čím se tyto vědy zabývají. Pokud se nic na tom nezmění a veřejnost bude mít dojem, že o takových oborech není dostatečně slyšet a že jde jen o uzavřenou skupinku vědců, kteří si mezi sebou vyměňují nějaká pouze jim srozumitelná fakta, budou tyto vědy vnímány spíše jako neužitečné soukromé koníčky. Kdo půjde takový obor studovat? A která univerzita bude financovat obor, o nějž není zájem? Přitom výsledky výzkumů nejen antropologie (jak ukázáno výše) by právě pro neodbornou veřejnost mohly být velmi zajímavé. O tom svědčí například stálá obliba historických biografii, velkoformátů i televizních seriálů s antropologickou tematikou nebo koneckonců zmíněný blog na *aktuálně.cz* či *Antropologický slovník*.

Je tedy zřejmé, že osud oboru nezřídka závisí nejen na dosažených výsledcích základního výzkumu, ale i na schopnosti jejich veřejné prezentace, na popularizaci získaných poznatků a způsobech jejich aplikace. Oblíbené vědecko-naučné knihy Jaroslava Maliny, Jiřího Svobody a Josefa Ungera, které vyšly v mnohatisícových nákladech, jsou tedy v tomto kontextu dalším prospěšným a úspěšným snažením.

Mnohdy ani vysokoškolsky vzdělaní lidé netuší, čím se určitý humanitní, přírodovědný nebo interdisciplinární (přírodovědně-humanitní) obor (třeba zrovna antropologie) zabývá. A právě nízké povědomí může být v budoucnu vážným problémem.

Kontakt: Kristýna Kounková, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno, e-mail: 357890@mail.muni.cz.

Fórum / The Forum

Anthropologia integra: Exaktní, humanitní, celostní (počin jako malina)

Jan Filipický

Orientální ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., oddělení Jižní Asie, Pod Vodárenskou věží 4, 182 08 Praha 8

ANTHROPOLOGIA INTEGRATA: HOLISTICALLY BRIDGING EXACT SCIENCES AND HUMANITIES (A PEACH OF AN INITIATIVE)

ABSTRACT The contribution presents a brief overview of different approaches to the study of Man, conceived as a holistic bio-socio-cultural scientific discipline drawing upon natural / exact sciences and humanities, or increasingly diverging “scientific” and “non-scientific” researches, both from force of habit still termed anthropology, in the background of recent controversy sparked by the decision of the American Anthropological Association to purge the term “science” from its long-term mission statement. Included is also a short retrospective glance at the first volume of our journal as an open publication platform of integrally conceived anthropology.

KEY WORDS anthropology: integral, biological / physical, sociocultural, linguistic; archaeology; natural sciences vs. humanities

ABSTRAKT Příspěvek nabízí stručný přehled odlišných přístupů ke studiu člověka, jež může být pojímáno jako celostní bio-socio-kulturní disciplína čerpající jak z přírodních / exaktních, tak humanitních věd, či jako dvě odlišné skupiny „vědeckých“ (čti: přírodovědných) a „nevědeckých“ (společenskovedních) výzkumů, jež se vzájemně metodologicky a terminologicky stále vzdalují, ale ze zvyku jsou stále označovány za antropologii, a to na pozadí nedávné kontroverze vyvolané rozhodnutím Americké antropologické asociace vymýtí pojem „věda“ z dlouhodobého programu organizace. Obsaženo je i krátké ohlédnutí za 1. ročníkem našeho časopisu jako otevřených publikačních platformy integrálně chápané antropologie.

KLÍČOVÁ SLOVA antropologie integrální, biologická / fyzická, sociokulturní, lingvistická; archeologie; vědy přírodní vs. společenské

Je možná předčasné vyslovovat soudy o kvalitách tohoto časopisu, jehož první ročník lze volně získat v elektronické verzi na internetových stránkách Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně (<http://anthrop.sci.muni.cz>) a který je k dispozici i ve sličné tištěné podobě, ledva na jeho stránkách (v počítačové éře stále obrazněji) stačila oschnout tiskařská čern. Navíc to pisatelé ani nepřisluší, neboť se nehoní formálním antropologickým vzděláním a vzhledem k členství v redakční radě by mu mohly být navíc připisovány postranní motivy. Popudem k napsání této poznámky proto rozhodně není snaha jakkoli hodnotit úroveň

dosud publikovaných příspěvků; to jistě mnohem zasvěceněji provede odborná (a vzhledem k pestrosti obsahu – doufejme – v rostoucí míře možná i laická) čtenářská veřejnost. K zamýšlení však téměř kompulzivně vybízí jak samotný název nového periodika, tak jeho obsahový záběr. Odhlédneme-li od širších denotací a konotací latinského *integer* („celý, všechny, veškerý“, ale i „neunavený, svěží, neposkvrněný, čistý, panenský, nepodplatitelný, nestranný, poctivý, nepředpojatý“), *Anthropologia integra* se profiluje jako celostní platforma nabízející uplatnění nejširší škály poznatků v oblasti vědy o člověku: jako biologického druhu a zároveň sociální a kul-

turní bytosti, u níž lze zaznamenat rozmanité modely myšlení, chování, společenského uspořádání, sklonů k obraznosti, tvořivosti i (sebe)ničení, a to napříč všemi kulturami a civilizačními okruhy.

Na sklonku minulého roku se ve Spojených státech amerických rozhořela široká debata o povaze, poslání a budoucnosti antropologie jakožto vědního oboru oscilujícího mezi přírodními a společenskými vědami. Podle deníku *The New York Times* (Wade 2010a) tak již poněkolkáté otevřeně propuklo dlouhodobě doutnající napětí mezi přírodovědně zaměřenými (science-based) antropologickými disciplinami (zahrnujícími archeology, fyzické / biologické antropology a část kulturních a sociálních antropologů) a jejich kolegy, zkoumajícími rasu, etnicitu a gender, kteří vystupují jako obránci lidských práv a nativních populací.

Jako podnět ke kontroverzi posloužilo rozhodnutí Výkonné rady Americké antropologické asociace (AAA) z 20. listopadu 2010 přeformulovat Dlouhodobý plán (Long-Range Plan) vytyčující cíle a poslání AAA. Namísto dosavadní formulace „smyslem asociace je rozvíjet antropologii jako vědu, jež studuje lidstvo ve všech jeho aspektech“ se nově objevuje záměr „rozvíjet u veřejnosti pochopení lidstva ve všech jeho aspektech“. Následuje pak (záměrně neúplný) výčet disciplin, jež mají tomuto porozumění napomáhat: výzkumy v archeologii, biologii, v sociálních, politických a ekonomických vědách, v historii, v kulturologii, medicíně, ve vizuálních studiích a v antropologické lingvistice (oproti minulosti byla ze seznamu vyřazena etnologie).

Peter N. Peregrine, prezident Society for Anthropological Sciences (Lawrence University, Wisconsin), připisuje útok na antropologii jakožto vědu vlivu tzv. kritických antropologů, kteří obor považují za přežitek kolonialismu, a rovněž působení postmodernistické kritiky vědy. Prezidentka AAA Virginia Dominguezová (University of Illinois) tento názor odmítá, ale připouští existenci rivality mezi „vědeckými“ (přírodovědně) orientovanými antropology a jejich „ne(přírodovědně) vědeckými“ (nonscientific) kolegy. Podle ní byla zmínka o vědě vypuštěna právě proto, aby z řad asociace nebyli vyčlenováni antropologové, jejichž práce nespadá do oblasti exaktních věd, oproti těm, kdo se v nich pohybují (Wade 2010a).

Podobné pnutí uvnitř oboru ostatně potvrzují mnozí účastníci diskuse vystupující na odborných fórech, v tištěných médiích i na internetových blozích: jak zaznělo na listopadovém výročním zasedání AAA v New Orleans, zatímco archeologové a biologičtí antropologové musejí zvládnout nové techniky analýzy kosterních pozůstatků a operují s pojmy typu „signály delta-13“, kulturní antropologové zdůrazňující lidskou subjektivitu údajně používají obskurní společenskovednou terminologii zahrnující konstrukce jako „postfordismus“ (Glenn 2010).

Jak uvedl na svém blogu člen Katedry antropologie na California State University v Long Beach Carl P. Lipo, antropologie přežívá do značné míry proto, že působení v tomto oboru mnozí lidé považují za „vědeckou“ činnost, protože kdyby s tím věda neměla co dělat, proč takové antropology považovat za specialisty a ještě je za to platit? K nedobrému obrazu

disciplíny pak podle něj přispívají sami antropologové, jejichž práce namnoze obsahují jen „náhodné nakupení stanovisek, přesvědčení, tvrzení, historek, příběhů, opakovaných představ, interpretací, polemik, přestřelek, arogance, povyku atd.“. Takové výsledky jsou ale podle autora nevědecké dokonce i v té „nejempiričtější“ a „nejsystematičtější“ odnoži antropologie (Lipo 2010).

AAA se celý spor pokusila uklidnit prohlášením, že její Výkonná rada „uznává a zdůrazňuje klíčovou roli vědeckých metod ve značné části antropologických výzkumů“ (<http://www.aaanet.org/issues/press/AAA-Responds-to-Public-Controversy-Over-Science-in-Anthropology.cfm>) a vydala dokument „What Is Anthropology“ (<http://www.aaanet.org/about/WhatIsAnthropology.cfm>), kde antropologii charakterizuje jako studium člověka v minulosti i přítomnosti, jež s cílem pochopit plný rozsah a složitost kultur v průběhu lidských dějin čerpá z poznatků biologických i sociálních věd, stejně jako humanitních studií a věd o neživé přírodě. Za její hlavní součásti označuje sociálněkulturní antropologii (s hlavním důrazem na podobnosti a rozdíly mezi jednotlivými společnostmi se zřetelem k rase, sexualitě, společenské vrstvě, genderu a národnosti), biologickou či fyzickou antropologii (zahrnující mimo jiné primatologii, paleoantropologii, bioarcheologii, biologii a genetiku), archeologii a lingvistickou antropologii. Vypuštění odkazu na „vědu“ v Dlouhodobém plánu podle AAA rozhodně neznamená rozchod s vědeckými základy antropologie, chápané jako rozvíjející se holistická disciplína pokrývající celou šíři lidských dějin a kultury. Skeptici jako Peter N. Peregrine ovšem vyslovili pochybnost, zda „holistický“ v tomto vyjádření skutečně znamená, že v antropologickém chápání člověka je opravdu zahrnuta věda (Wade 2010b). Česká antropologie programově vznikala jako celostní, biosocio-kulturní, interdisciplinární věda, jež se dosud úspěšně vyhýbala dichotomnímu dělení oboru na přírodovědní sféru, zahrnující například archeology, biologické či forenzní antropology, kteří pracují s hmotnými artefakty a vyhodnocují je exaktními vědeckými metodami, a na humanitně zaměřený výzkum dotýkající se spíše oblastí „nadstavby“. Platí to o všech našich významných akademických pracovištích (Katedra antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, Katedra obecné antropologie – integrální studium člověka Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, Katedra teorie kultury [kulturologie] Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze), ale v poslední době zejména o brněnském Ústavu antropologie a jeho nově zrozeném oborovém časopisu *Anthropologia integra*. Soudě jen podle namátkově vybraných „klíčových slov“ charakterizujících zaměření otištěných příspěvků, jeho první ročník zahrnuje širokou škálu témat od obecně antropologických přes otázky akulturace, archeologie, bioetiky, bio/kulturologie, epigenetiky, evoluce, finitiky, historie, ionizujícího záření, kulturní etiologie, kyberantropologie, literární kritiky, mimeze, násilí, organizace občanské společnosti, paleopatologie či permakultury až po sexualitu a umění. Orientalista odmítající evropocentrismus ocení mezikulturní přesah (zatím Čína, starý Egypt, Papua Nová Guinea, nově Indie, Tibet, Mongol-

sko), múzicky založený čtenář si vychutná literární pokusy skloubit vědu s uměním.

Duchovním otcem a v roli šéfredaktora i vůdčím duchem časopisu je prof. Jaroslav Malina, jenž již v minulosti prokázal schopnost shromáždit kolem sebe široké mezioborové týmy při práci na antropologických projektech, zejména na edici *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů* (v letech 2000–2010 publikováno 40 svazků, přes tři desítky spoluautorů), trilogii *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy* (zatím sv. 1. „Celý svět“ kromě euroamerické civilizace, 2007, 1215 s. – přes tři desítky spoluautorů), na *Antropologickém slovníku* (2009, přes 20 000 hesel, 175 spolupracovníků) a nejnověji na rodící se *Encyklopedii antropologie*. Nedogmatické, nesektářské pojetí, jež poskytuje – při uplatnění vysokých odborných nároků – široký prostor badatelům z nejrůznějších vědních oblastí, časopisu zajišťuje rozsáhlé autorské zázemí, které se neustále rozšiřuje. Ediční počín „jako malina“.

ANTHROPOLOGIA INTEGRÁ: HOLISTICALLY BRIDGING EXACT SCIENCES AND HUMANITIES (A PEACH OF AN INITIATIVE)

It might be premature to articulate judgments on the qualities of this journal, the first volume (2 issues) of which is freely accessible in electronic version on the official website of the Institute of Anthropology, Faculty of Science, Masaryk University (<http://anthrop.sci.muni.cz>) and which is also on sale in a “chic” printed version, when the printer’s ink on its pages has barely dried (increasingly a matter of the past in the computerized era). Moreover, it would be presumptuous of the present author to attempt it, since he does not boast of a formal anthropological education and due to his being the member of the editorial board, ulterior motives could be attributed to such effort. The aim of this note is therefore by no means to assess the level of the contributions which have been published so far; most certainly the expert (and considering the diversity of the content – hopefully – in increasing numbers also the general) public will undertake such evaluation with much more erudition. The very title of the new journal along with its topic range, however, almost compulsively invites to contemplation.

Leaving aside the wider denotations and connotations of the Latin *integer* (“whole, entire, complete”, also: “unexhausted, fresh, unblemished, pure, chaste, upright, impartial, honest, unbiassed”), *Anthropologia integra* is conceived as a *holistic* platform which offers the application of the widest range of findings in the scientific discipline studying Man: as a biological species and simultaneously as a social and cultural being exhibiting varied cognition, behaviour, social hierarchy models, gifts of imagination, creativity and (self)destruction, of course across all cultures and civilization areas.

At the end of the last year a heated debate was initiated over the nature, mission and future of anthropology as a science oscillating between natural sciences and humanities. According to *The New York Times* (Wade 2010a) the debate has reopened a long-simmering tension between researchers in science-based anthropological disciplines – including archaeologists, physical anthropologists and some cultural anthropologists – and members of the profession who study race, ethnicity and gender and see themselves as advocates for native peoples or human rights.

The controversy was sparked by the decision of the American Anthropological Association (AAA) Executive Board from November 20th, 2010 to re-formulate the Long-Range Plan identifying the goals and mission of the AAA. *In lieu* of the existing formulation “the purpose of the association is to advance anthropology as the science that studies mankind in all its aspects”, newly the goal is “to advance public understanding of humankind in all its aspects”. This includes, but is not limited to anthropological subdisciplines spanning archaeological, biological, social, cultural, economic, political, historical, medical, visual and linguistic research (with ethnology excised, contrary to the past).

Peter N. Peregrine, the president of the Society for Anthropological Sciences (Lawrence University, Wisconsin) attributes what he views as an attack on anthropology as science to the influence of so-called critical anthropologists, who see anthropology as an arm of colonialism, and to the influence of the postmodernist critique of the authority of science. The AAA president Virginia Dominguez (University of Illinois) rejects such opinion but admits the existence of tension between “science-oriented” anthropologists who from time to time express disapproval of their nonscientific colleagues. According to her the word science had been dropped because the AAA board sought to include anthropologists who do not locate their work within the sciences, as well as those who do (Wade 2010a).

Similar tensions within the discipline have been confirmed by many scholars who aired their views in panel discussions, in printed journals and internet blogs: as could be heard during the November AAA annual meeting in New Orleans, while archeologists and biological anthropologists have to familiarize with new techniques to analyze bones and artifacts and have had to learn terms like “delta-13 signals”; cultural anthropologists increasingly concerned with human subjectivity reportedly use obscure social-science talk including constructs like “postfordism” (Glenn 2010).

As Carl P. Lipo, member of the Department of Anthropology at California State University Long Beach, wrote in his blog, anthropology has survived predominantly because being active in this discipline is by many considered somehow necessarily a “scientific” activity; since, if science didn’t have something to do with it, why should such anthropologists be considered “specialists” and getting paid to do this? He also holds that some of the anthropologists themselves contribute to the rather negative image of the discipline; he refers to work of these scholars which he unceremoniously describes

“largely an ad hoc assortment of viewpoints, beliefs, assertions, claims, stories, tales, re-envisionings, interpretations, polemics, rallies, hubris, hue and so on.” According to the author much of what such papers offer, really *isn't* science, not even in the “most empiricist” and “systematic” form (Lipo 2010).

The AAA attempted to calm the whole dispute by a statement that its Executive Board “recognizes and endorses the crucial place of the scientific method in much anthropological research” (<http://www.aaanet.org/issues/press/AAA-Responds-to-Public-Controversy-Over-Science-in-Anthropology.cfm>) and issued a document “What is anthropology” (<http://www.aaanet.org/about/WhatisAnthropology.cfm>) where anthropology is characterized as “the study of humans, past and present. To understand the full sweep and complexity of cultures across all of human history, anthropology draws and builds upon knowledge from the social and biological sciences as well as the humanities and physical sciences.” Sociocultural anthropology (mainly concerned with similarities and differences, both within and among societies with regard to race, sexuality, class, gender and nationality), biological or physical anthropology (including primatology, paleoanthropology, bioarchaeology, biology and genetics of living populations), archaeology and linguistic anthropology are named as the principal constituents of anthropology. The omitting of the word “science” in the Long-Range Plan according to the AAA in no way signals a break with the scientific foundation of anthropology, characterized a holistic expansive discipline that covers the full breadth of human history and culture. Skeptics such as Peter N. Peregrine, however, have expressed their hope that “holistic” in this statement really means that science is included in the anthropological understanding of human beings (Wade 2010b).

Czech anthropology originated by design as a holistic, bio-socio-cultural interdisciplinary science which has so far successfully avoided dichotomical division of the discipline into natural science sphere including e.g. archaeologists, biological or forensic anthropologists who work with material artifacts and analyze them using exact scientific methods and humanity-centered research touching rather the areas of “superstructure”. This applies to all our significant academic institutions (Department of Anthropology and Historical Science, Faculty of Philosophy and Arts at the University of West Bohemia in Pilsen, Department of General Anthropology – Integral Study of Man at the Faculty of Humanities at Charles University in Prague, Department of Cultural Studies, Faculty of Arts at Charles University in Prague), but recently it holds eminently true for the Department of Anthropology in Brno and their newly-born scientific journal *Anthropologia integra*. Judging only by randomly selected “key-words” which characterize the focus of published papers, the first two issues include a wide variety of topics from general anthropology, problems of acculturation, archeology, art, bioethics, bio/culturology,

cultural ethology, cyberanthropology, epigenetics, evolution, finitics, history, ionizing radiation, literary critique, mimesis, organization of civic society, paleopathology or permaculture to sexuality and violence. An Orientalist decrying Eurocentrism will value highly the intercultural overlap (so far, China, Ancient Egypt, Papua New Guinea, newly completed by India, Tibet, and Mongolia), readers with penchant for art will enjoy literary attempts to link together science with art. The spiritual father and in the role of the editor-in-chief also the guiding spirit of the journal is professor Jaroslav Malina who in the past proved his ability to build interdisciplinary teams around himself working on anthropological projects, especially *The Panorama of Biological and Socio-Cultural Anthropology: Modular Educational Texts for Students of Anthropology and “Related” Disciplines* (during the years 2000–2010 as many as 40 volumes were published, with more than 30 authors), trilogy *The Circle of the Ring: The World History of Sexuality, Eroticism and Love from the Beginnings up to the Present Day in Real Life, Belle-Lettres, Visual Art and in the Works of Czech Painters and Sculptors Inspired by the Content of this Book* (currently Vol. 1. “The Entire World” Excluding Euro-American civilization, 2007, 1215 pages – over 30 authors), on *Dictionary of Anthropology* (2009, over 20 000 entries, 175 collaborators) and most recently on *Encyclopedia of Anthropology* which is in the process of being created. Open-minded, non-sectarian conception which provides – while keeping high-level expert requirements – a broad platform to the investigators from various scientific disciplines and ensures the journal a wide background (author-wise) as well as readership both of which keep expanding. An editorial “peach of an initiative” (despite the fact that the editor-in-chief’s surname, ironically, translates as Razzie).

LITERATURA / REFERENCES

- Glenn, David (2010): Anthropologists Look for Bridges Across a Divided Discipline. *The Chronicle of Higher Education*, 21. 11. 2010 (<http://chronicle.com/article/Anthropologists-Look-for/125464/>).
- Lipo, Carl P. (2010): Whither Anthropology as a Science? Blog *Evolution Beach*, 26. 11. 2010 (<http://www.evobeach.com/2010/11/whither-anthropology-as-science.html>).
- Malina, Jaroslav a kolektiv (2004): Antropologie. Brněnská antropologie v českém a mezinárodním kontextu (se zaměřením na Katedru antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. *Folia historica*, 73, listopad 2004, Brno: Masarykova univerzita.
- Wade, Nicholas (2010a): Anthropology a Science? Statement Deepens a Rift. *The New York Times*, 9. 12. 2010.
- Wade, Nicholas (2010b): Anthropology Group Tries to Soothe Tempers After Dropping the Word ‘Science’. *The New York Times*, 13. 12. 2010.

Kontakt / Contact

PhDr. Jan Filipický, CSc., Orientální ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., oddělení Jižní Asie, Pod Vodárenskou věží 4, 182 08 Praha 8, e-mail: filipicky@orient.cas.cz.

Selhání imunity nebo pouhé fluktuace systému?

Malé zamyšlení nad vztahem akademického světa a pseudovědy medicínské i jiné

Vojtěch Mornstein

Biofyzikální ústav Lékařské fakulty Masarykovy univerzity, Kamenice 3, 625 00 Brno

IMMUNITY FAILURE OR MERE FLUCTUATIONS OF THE SYSTEM? CONTEMPLATING RELATIONS BETWEEN THE ACADEMIC WORLD AND PSEUDOSCIENCE IN MEDICINE OR ELSEWHERE

ABSTRACT The contribution offers some reflections on present state of perception of alternative medicine and pseudoscience in the society and namely in the academic milieu which is documented by some examples of academics failures published in media lately. The author gives an indication that these relatively frequent faults could be caused by only formal identification of some academics with the paradigm of modern science.

KEY WORDS alternative medicine; universities; pseudoscience

ABSTRAKT Příspěvek nabízí stručné zamyšlení nad současným stavem vnímání alternativní medicíny a pseudovědy ve společnosti a zejména v akademickém prostředí, což je dokumentováno několika příklady selhání akademiků v posledních letech, kterým se většinou dostalo určité mediální pozornosti. Autor naznačuje, že tato relativně častá pochybení mohou mít příčinu v jen formálním ztotožnění se akademických pracovníků s paradigmatem moderní vědy.

KLÍČOVÁ SLOVA alternativní medicína; vysoké školství; pseudověda

Když jsem ve druhé polovině devadesátých let minulého století věnoval značnou část své tvůrčí energie (jak to bylo neprozřetelné s ohledem na to, co se dnes nejvíce hodnotí!) publicistice zaměřené na kritiku pseudověd a alternativní medicíny, psal recenze na prapodivné knihy a časopisy a generoval satiricko-kritická hesla do knížky *Utopený Archimédés* (Mornstein 1999), domníval jsem se poněkud naivně, že akademická sféra je těchto podivností víceméně prosta. Věděl jsem sice o homeopaticky laděném hnízdě na jedné z brněnských vysokých škol, ale to bylo asi tak vše. Nu, cosi se tehdy dělo i jinde, ale v podobě sublimovanější. Nechci jítřit staré šrámy, které možná v dobré víře, leč vlastním přičiněním nakonec utrpěl i časopis *Vesmír*.

Uplynulo více než deset let, mediální zájem o „jurodivé“ mírně ochabl a ani v médiích velmi komerčních už není tolik pseudovědeckých naivismů jako dříve, nebo jsou alespoň lépe kamuflvány. Pan Tomáš Pfeiffer již nemá v televizi ruku, aby kolem sebe šířil léčivou energii, hledač „Štěchovického pokladu“ se nedohledal ani za pomoci té nejlepší virgule, ubylo trochu kartárek a astrologů. K záhadám se v posledních letech vyslovují nejen kovaní záhadologové, ale občas i vědecy erudovaní členové Sisyfa, o kterémžto spolku ví rostoucí počet lidí. Zásahu na tom mají určitě i mediálně vděčné sisy-

fovské Bludné balvany (BIB), udělované každoročně jednotlivcům i družstvům pod patronací RNDr. Jiřího Grygara.

Kupodivu a oproti všem předpokladům se však s pseudovědeckými a alternativními úlety v současnosti setkáváme poněkud častěji ve sféře akademické. Není smyslem této glosy poukazovat na nějaké konkrétní příklady a vyvolávat tím řetězové reakce, při kterých se zvyšují hladiny adrenalinu a všeobecné sprostoty. K něčemu takovému kupříkladu docházelo v nedávné minulosti v souvislosti s útoky kreacionistů a postmodernistů proti jinak smýšlejícím kolegům a členům Sisyfa zvláště. Nejde naštěstí zatím o mor srovnatelný třeba s plzeňskou aférou, ale zbystření pozornosti je na místě. Nicméně nějaké ilustraci se vyhnout nemohu. První se týká středního školství, další pak již terciárního vzdělávání.

– Na Integrované střední škole v Nové Pace byla docela nedávno obhájena a zřejmě i dále popularizována ročníková práce studenta, který reprodukoval sestavení zařízení jinde známého jako tzv. „Motionless Electromagnetic Generator“, což je údajný zdroj energie na bázi cívek a permanentního magnetu, ve skutečnosti perpetuum mobile. Chtělo by se podotknout, že zlaté české ručičky měl někdo včas klepnout přes prsty, ale neklepl.

– Ve Strašicích loni dostrašilo, z podivných zahoření zásuvek

a jiných předmětů byl usvědčen domácí pubescent, což skeptikové jako výsledek vyšetřování policie odhadli předem, jsa vyzbrojeni jednak jasozřivostí, jednak literaturou o řadě podobných případů. Pak však (stále ještě loni) na skeptiky zuřivě zaútočil pan J. X. Doležal z časopisu *Reflex* a domáhal se omluvy medializovanému nezletilci (omluvy od skeptiků, samozřejmě, nikoliv od policie). Proč? Protože jistý odborný zaměstnanec Českého vysokého učení technického, specializovaný na elektrotechniku – sic!, dospěl k závěru, že rušivá energie dospěla do domku ve Strašicích vodovodními rourami od porouchané lokomotivy na mnoho kilometrů vzdáleném železničním koridoru. Odborná veřejnost užasla na tím, co dokážou (*zatraceně* dobře uzemněné) bludné proudy. Chtělo by se podotknout, že jsme přinejmenším ve stejném ohrožení v Brně či v Praze, s ohledem na četné elektrické lokomotivy na blízkých nádražích, jakož i hustou vodovodní síť.

– Ministerstvo průmyslu a obchodu České republiky subvencovalo před několika lety soukromé subjekty, údajně propojené s jistou vojenskou akademií, grantovou částkou 29 milionů korun na výzkum detekce objektů za překážkou, přičemž výsledkem řešení bylo zařízení prý tvořené fonendoskopem, jakousi plastovou trubicí a virgulí. Rada operačního programu Podnikání a inovace tento projekt i s jeho řešením spolkla. Chtělo by se podotknout, že Radě muselo být z tohoto sousta špatně, ba chtělo by se podotknout ještě něco podstatnějšího, ale musíme zachovávat elementární slušnost.

– Katedrou experimentální fyziky na Přírodovědecké fakultě Univerzity Palackého v Olomouci prošla diplomová práce o přístroji pro tzv. biorezonanční metodu (též EAV – elektroakupunkturu dle Volla), která se zabývala hlavně jeho konstrukcí a bezpečností (netuším, proč má něco takového řešit diplomová práce), nicméně tato práce byla využita jistou firmou pro propagaci jejího zboží, které takto získalo zdánlivou leč cennou záštitu Univerzity Palackého. Lehkovážnost vedoucího práce přinesla kyselá ovoce, včetně Bludného balvanu. Chtělo by se podotknout, že účinnou lítost příslušný akademik sice projevil, ale zákazníci podvádění při koupi neúčinného terapeutického přístroje se o ní nic nedoví.

– Několik podezřelých bakalářských prací (konkrétně šlo o homeopatii i akupunkturu a akupresuru) bylo obhájeno i na Masarykově univerzitě, ale zdá se, že zanikly v abundantním „kompostu“ jiných nevydařených výtvorů bakalářů. Sisyfos si jich naštěstí nevšiml, takže Bludný balvan zodpovědným pracovním brněnské univerzity udělen nebyl. Rozhodně totiž nešlo o práce pojaté kriticky. I když podle zveřejněných posudků nebyly přijaty s velkým nadšením, prošly. Jako učitel téže univerzity činím toto odhalení nerad, nekolegiálně, ale po zveřejnění tohoto článku by tyto práce asi tak jako tak někdo identifikoval. Podotýkat nebudu raději nic, záležitost buď tentokrát promlčena.

Co je společným jmenovatelem uvedených příkladů, pomíne-li aférku z Nové Paky? Nepochybně to je přinejmenším epizodická absence kritického myšlení přímo v lůně akademického světa, který proklamuje svou zásadovou vědeckost a směřování k badatelským ideálům. Je to selhání imunity

nebo jen fluktuace systému? Obávám se, že může jít o první případ, čemuž by nasvědčovala i relativně nedávno Karolinem vydaná brožura neurčitého vyznění o alternativní medicíně (Křížová a kolektiv 2004). V rámci sociologicky laděné prezentace výsledků bádání na 3. Lékařské fakultě Univerzity Karlovy v Praze, hrazené zřejmě z prostředků Interní grantové agentury Ministerstva zdravotnictví České republiky, je v ní „v rámci objektivitu“ postmoderně popráno sluchu jednomu kritickému názoru mezi devíti většinou sympatizujícími, v nejlepší případě neutrálními.

Moje osobní zkušenost ovšem není spjata s uvedenými příklady akademických selhání, o kterých jsem se dověděl ze skeptických zdrojů (zejména posledních čísel zpravodaje *Sisyfos*), z médií nebo přes Google. Pomíne-li občasnou rozlícenou nebo vyčítavou reakci na mé dnes již historické webové stránky, kde jsou texty z druhé poloviny 90. let minulého století, pak nemohu říci, že bych se ve *svém profesním prostředí* setkal s přímým útokem zastánců pseudověd a alternativní medicíny. Z jistých náznaků ovšem vím, že konkrétně na lékařských, veterinárních a přírodovědeckých fakultách působí či v poslední době působili kolegové příznamení vědeckými a vědecko-pedagogickými tituly, kteří nejsou schopni dobře rozlišit mezi „evidence based“ medicínou a medicínou alternativní, respektive mezi vědou a pavědou. Nebo možná jsou schopni, ale nemá to pro ně žádný velký význam. Ví, kam patří, co je živé, ale nemohou se zbavit dojmu, že na té homeopatii, akupunktuře či biotronicce atp. přece jen něco musí být.

Na žádné z českých lékařských fakult neexistuje pro studenty povinný a dost možná ani nepovinný kurz o alternativní medicíně. Nevím o nikom v Brně či jinde, s výjimkou jediného brněnského kolegy, kdo by se problematiky alternativní medicíny ve své výuce kriticky dotýkal. Důvodů je více, tedy není to jen nedostatek výukového času. S výjimkou onkologů a snad ještě internistů, kteří mi umožnili publikovat v jejich monografiích a učebních textech kapitoly o alternativní medicíně (Mornstein 2003, 2009, 2010), jako kdyby panovala nechuť se problémů alternativní medicíny dotýkat, medicínsky se při nich angažovat. Jak by však měla taková angažovanost vypadat? Máme k dispozici vůbec nějakou závaznou definici alternativní medicíny, jinou, než že nejde o „evidence based“ medicínu? Byli by ke koncipování nějaké výuky v této oblasti přizváni „odborníci z praxe“, tj. léčitelé? Byla by taková výuka postavena na „volné soutěži“ zastánců vědy a nevědy? Jak mohou soutěžit ti, kdo tvrdě pracují s vědeckými a statistickou podloženými důkazy, s těmi, kdo je nepotřebují a jen tak lehce „breptají“? Každá z těchto otázek představuje svízelný problém medicínský, právní i etický, který možná můžeme ignorovat, ale například v okamžiku definování odpovědnosti za (ne)kvalitu léčby se stává jablkem velmi ostrého sváru. Nehovořím nyní o oněch poměrně vzácných případech, kdy zastánci a provozovatelé alternativní medicíny spolupracují při testování svých hypotéz a nevyhýbají se kritickým analýzám svých výsledků.

Dle mého názoru lze ve výuce například zasvěceně hovořit o úspěších akupunktury ve staré i nové Číně, ba dokonce i v Evropě, ale rozhodně by to mělo být učiněno v historick-

kých souvislostech a nemělo by se zatajovat, že (s nepotvrzenými výjimkami), nikdo nikdy morfologicky neidentifikoval akupunkturální bod nebo takzvaný meridián, pokud za něj nebudeme považovat tzv. spouštěcí bod (Heřt a kolektiv 1997, Heřt – Hnízdil – Klener 2002). Případné efekty vpichování jehel lze několika způsoby vysvětlit i bez akupunkturálních bodů. Do zmiňovaných historických souvislostí ale patří i Mao Ce-tung (1893–1976), který akupunkturu probudil z mrákot, aby zajistil pomocí tzv. bosých lékařů „zdravotní péči“ na čínském venkově.

Co říci závěrem? Snad jen to, že nebude opravdových badatelských univerzit bez plného akceptování vědecké metody práce celou jejich akademickou obcí a ve všech myslitelných souvislostech.

LITERATURA / REFERENCES

Heřt Jiří a kolektiv (1997): *Homeopatie: Clusterová medicína, anthroposofická medicína*. Praha: Lidové noviny.

Heřt, Jiří – Hnízdil, Jan – Klener, Pavel (2002): *Akupunktura: Mýty a realita*. Praha: Galén.

Křížová, Eva a kolektiv (2004): *Alternativní medicína jako problém*. Praha: Karolinum.

Mornstein, Vojtěch (1999): *Utopený Archimédés: Malý alternativní výkladový slovník*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana – Nakladatelství Georgetown – Nakladatelství a Vydavatelství Nauma – Masarykova univerzita.

Mornstein, Vojtěch (2003): Alternativní medicína a onkologie. In: Adam, Zdeněk – Vorlíček, Jiří – Koptíková, Jana, *Obecná onkologie a podpůrná léčba*. Praha: Grada publishing, 765–770.

Mornstein, Vojtěch (2009): Pohled skeptika na alternativní medicínu. In: *Matějovská Kubešová, Hana – Holík, Josef – Marek, Vladimír, Praktický lékař a civilizační nemoci*. Brno: Lékařská fakulta Masarykovy univerzity – Protis s.r.o., 24–28.

Mornstein, Vojtěch (2010): Postavení doplňkové a alternativní medicíny v onkologii. In: *Jurga, Ludovít, a kolektiv, Klinická a radiační onkologie*. Martin: Osveta, 617–625.

Kontakt / Contact

Prof. RNDr. Vojtěch Mornstein, CSc., Biofyzikální ústav Lékařské fakulty Masarykovy univerzity, Kamenice 3, 625 00 Brno, e-mail: vmornst@med.muni.cz.

Permakultura Integra aneb Martin Luther a GM plodiny

Zdeněk Opatrný

Katedra experimentální biologie rostlin Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Viničná 5, 128 44 Praha 2

PERMACULTURE INTEGRA OR MARTIN LUTHER AND GM CROPS

ABSTRACT The contribution of Mojmír Vlašín entitled *Permaculture?* and published in the first issue of *Anthropologia Integra* offered to its readers attractive view on the ecologically friendly technology of the crop production, supposed to supply growing human population with the sufficient food amount. As postulated, in permaculture praxis no mineral fertilization, no pesticide application would be necessary to produce more edible biomass than conventional cereal field is able to provide. Unfortunately, from the point of view of recent plant biology the realization of similar world permaculture appears to be pure mystification. The only modern alternative to make existing conventional agrotechnologies both more effective and also ecologically friendly represents the application of various GM crops. The "Amman's Thesis" based on the conclusions and recommendations of some recent European high reputation meetings (Pontifical Academy of Sciences, Leopoldina, German Academy of Sciences) illustrates unique asset of the GM technologies in solution of the world hunger, malnutrition and human poverty problems.

KEY WORDS permaculture; history of agriculture; genetically modified crops; plant breeding; plant biotechnologies; sustainability

ABSTRAKT Článek *Permakultura?* Mojmíra Vlašína z prvního čísla časopisu *Anthropologia integra* nabízí čtenářům lákavou představu ekologicky šetrné technologie pěstování kulturních plodin, nevyžadující aplikace pesticidů či minerálních hnojiv, energeticky minimálně náročné a přitom poskytující více potravin než třeba obilné pole. Z pohledu současné vědy o rostlinách je ovšem možnost realizace takto efektivních permakultur pro dostatečnou výživu rostoucí lidské populace čirou mystifikací. Text polemiky nejen dokládá nereálnost tvrzení zmíněného článku, ale také nabízí jinou, vědecky podloženou alternativu moderního, vysoce produktivního a přitom ekologicky šetrného zemědělství, vycházejícího z využití nejrůznějších typů geneticky modifikovaných (GM) plodin. Její přínos a de facto budoucí nezbytnost pro světový boj proti hladu a chudobě ilustruje s pomocí „ammanovských tezí“, shrnujících závěry nedávných jednání jednak vatikánské Pontifikální Akademie, jednak předních německých vědeckých společností.

KLÍČOVÁ SLOVA permakultura; historie zemědělství; šlechtění rostlin; rostlinné biotechnologie; geneticky modifikované rostliny; udržitelnost

ÚVOD A VYMEZENÍ PROBLEMATIKY

Historicky první číslo *Anthropologia integra* uvedlo svou rubriku „Popularizace vědy“ článkem RNDr. Mojmíra Vlašína (Vlašín 2010) nazvaným *Permakultura?*. Pojednává o technologii a možných přínosech této „(...) koncepce přístupu k zemědělství, přírodě a životnímu prostředí obecně, tak aby bylo na hranici, nebo ještě lépe za hranici trvalé udržitelnosti“ (Vlašín 2010, 105). Sympatický otazník na konci názvu článku by však neměl čtenáře zmást. Text není žádným kritickým přehledem, neklade žádné zásadní otázky. Neposuzuje vědeckost teorie či praxe permakultury, ale je vlastně jen její nejen etickou, ale také biologickou glorifikací. Glorifikací, která možná má svoje oprávnění filozofické – ale určitě ne přírodovědně odborné. Má autor tuto koncepci opravdu vážně za návod pro současné lidstvo, jak přežít „na hranici či ještě lépe za hranici trvalé udržitelnosti“ (Vlašín 2010, 105)? Nebo se čtenáři jen tak provokativně laškuje?

„Přírodní ekosystémy jsou věkově, prostorově a druhově pestré. To znamená, že obdélkový záhon mrkve vysázený v řádcích a v jeden okamžik je totálně nepřirozený. Přirozenější je nepravidelný útvar, na kterém rostou stromy a keře a v podrostu několik druhů plodin zasetých v různých obdobích roku. Takový „jedlý“ ekosystém přináší s minimálním vynaložením energie více potravin než třeba obilné pole,“ sděluje nám Mojmír Vlašín (2010, 106). Jinak zřejmě uznávaný odborník přes ochranu netopýrů, obojživelníků a plazů. A také ekologický soudní znalec a nadto brněnský městský zastupitel za Stranu zelených. A pracovník instituce Veronica. Což vše jej logicky předurčuje k vysoce ekologickým postojům k problematice soužití člověka a „přírody“. Akceptují etické vyznění jeho textu z pohledu zmíněných živočichů. Možná se liší už od pohledu ptáků, syslů, hrabošů. Těm totiž může být obilné pole jako zdroj všeliké potravy výrazně sympatičtější než zahradní lesík s podrostem kvěťáku a čocky. Ale co z pohledu člověka? Z pohledu oněch téměř sedmi

miliard lidí – z nichž zhruba miliarda permanentně hladoví (a to spíše „permanekulturně“ než „permakulturně“). Potenciál růstu počtu hladovějících je bezmála 100 milionů ročně. Pravda, jen pár desítek milionů jich ročně přímo hladu opravdu umře. Ale i následky samotné trvalé podvýživy jsou děsivé. Zásadně ovlivňují vývoj organismu, včetně mozku a tedy budoucího intelektu. Pro ostatní nasycené lidstvo je tato hladovějící „minorita“ pak narůstajícím závažím, handicapem, mravní výčitkou.

Jestliže opravdu „*Takový jedlý ekosystém přináší s minimálním vynaložením energie více potravin než třeba obilné pole*“ je oprávněné se ptát: Proč tedy vlastně lidstvo po celou kulturní historii rozvíjelo a používá klasické zemědělství? Proč nezůstalo u kultury prostých sběračů? Pokud ještě přirozených zdrojů bylo dost a lidí málo, určitě by to stačilo.

SBĚRAČI, ROLNÍCI A ŠLECHTITELÉ: TEORIE, REALITA A UDRŽITELNOST

Opravdu by současným konvenčním zemědělcům či (bio)farmářům stačilo postupně během roku tu a tam něco zasít či zasadit do louky nebo na paseku a užít nejen vlastní rodinu, ale také zbytek lidstva?

Některé odborné publikace si opravdu dovolují zpochybňovat přínos prvotních forem zemědělství oproti zaběhanému systému lovecko-sběračskému. Nedávno publikovaná práce (Bowles 2011) vcelku kacířsky tvrdí, že výnosy z polí prvních zemědělců zajistily jen dvě třetiny potravin ve srovnání s lovem a sběračstvím a že důvody pro úspěch zemědělství byly jiné. Zemědělství dovolilo usdlý život, při němž byla méně náročná péče o děti (nemusely se „tahat“ s sebou) a snazší obrana proti nepřátelům (výstavba opevnění). Díky tomu populace rostla a musela se starat, aby se uživila bez kočování. To nutně vedlo k zefektivnění zemědělství. Ale také třeba k vynálezu kola se všemi jeho důsledky. Zkuste produkci úspěšného hospodaření přepravovat na farmářské trhy jen na zádech či na mule.

Uvědomme si ovšem, že zejména u klíčových kulturních plodin, jako jsou obiloviny, naprosto nestačilo jen posbírat někde v savaně zrníčka jedlých „travin“ a vyset je na vyždášené políčko poblíž obytné chýše, respektive zemnice. Knihy popisující nejen sociologii vývoje zemědělství, ale také biologii postupného vzniku kulturních plodin v různých částech světa zřetelně dokládají, jak nepodobní jsou předci takové pšenice či kukuřice jejich současným pravnoučatům (například Murphy 2007). Dávni pěstitelé museli být pozornými nikoliv sběrači, ale také „vyběrači“. Právě *selekce*, tedy výběr nadějných typů z původní plané směsky dala základ současnému odrůdovému bohatství světa. Zásadním krokem v těchto případech bylo využití takových *spontánních mutací* (přirozených dědičných změn), které například u obilovin navodily stabilitu, nerozpadavost klasů. U kukuřičného předka teosinty potlačily původní větvení stonků – místo mnoha drobných klásků, nadto zřejmě v různé době dozrávajících, se vytvořila nám známá vrcholová (apikální) palice ...

Podobné výběry byly samozřejmě technicky daleko snazší v oněch dávných, primitivních monokulturách. Nikoliv někde v roští, ale na dostatečně přehledném políčku rolník brzy poznal, že mu mezi řádky standardního fenotypu náhle vyrostla jedna „řepa velká převeliká“. A řekl si – bylo by dobré si ji napříště namnožit.

Moderní, po staletí ba tisíciletí šlechtěná (a tedy nikoliv původní, primitivní, přírodní, gaiovská) odrůda samozřejmě dá slušnou úrodu i někde pod smrkem. Jenže, jako každé vyplávané dítě bude také potřebovat současnou technologickou péči. Jinak za pár let zplaní, sežerou ji slimáci, přerostou plevele, zdecimují moderní agresivní plísňe a rzi atd.

Archeologické a historické prameny dokládají pády celých civilizací téměř vždy poté, co se jejich sofistikované polní hospodaření zhroutilo. Ať již v důsledku změny klimatu, vyčerpání úrodnosti půdy, ztráty podzemních vod, zasolení, expanzí pouští nebo válečných konfliktů. Návrat k původnímu sběračství ve zbylé „panenské přírodě“ mohl být jen krátkodobou pomocí – například právě v době válečného běsnění.

Z tohoto pohledu současný svět žije vlastně v blahobytu, přinejmenším místním. Kacířsky řečeno, i ten nejhorší lokální hladomor může být, ač také jen dočasně, řešitelný obrovskou výkonností konvenčního zemědělství „někde jinde“. Nezřídka proto slyšíme hlasy tvrdící, že obživa světa dokonce i jen technologií „ekologického“ zemědělství je jen otázkou chytré logistiky. A lidské solidarity bohatých s chudými. Stačí, když se obězí kapitalističtí jedlíci uskrovní a svůj krajíc chleba pošlou do Pákistánu, Rwandy nebo Sahelu. Vraťme se k té „pravé přírodě“. A když tak stačí dát Afričanům trochu peněz a motyčky ... Nestačí. Ano, je naprosto nezbytné, nejen z důvodů ekonomických, ale také sociologických či kulturních, aby různá lokální zemědělství rozvojového světa, včetně plodinové skladby, byla zachována a intenzivně rozvíjena. Ale nikoliv podporou čistě muzeálních technologií. Skanzeny se udržitelně užítí leda díky masivnímu turistickému ruchu.

V prosinci minulého roku uspořádala jedna z kateder pražské České zemědělské univerzity seminář orientovaný na „*udržitelnost zemědělské produkce, přírody, světa*“. Účastnil se jej mimo jiných profesor Erazim Kohák, jehož opravdu velmi ekologický přístup k přírodě je dlouho a veřejně znám. Ve svém poutavém příspěvku kromě jiného líčil, jak si na počátku svého pobytu ve Spojených státech amerických postavil víceméně svépomocí dřevěný domek v tamní dostupné divočině. Domek zhotovený převážně ze dřeva, ale prken i montovaných dílů – žádný srub, jak později psali různí jeho obdivovatelé. Abych jej trochu nepřesně citoval: „*Kdepak srub, já a osekávat kmeny, zkoušeli jste to někdy sami?*“ Ano, také si u něj „ekologicky“ pěstoval, co bylo možné – ale také pravidelně nakupoval potraviny v supermarketu. „*Zkoušeli jste si někdy sami vypěstovat a nadrtit zrní na placku či koláč? Víte, kolik času bych tím strávil?*“

Nu, to je také jeden z mnoha rozdílů mezi onou salonní ekologií a praxí. Hic Rhodos, hic salta. Mimo chodem, moje děti se v mládí místo pionýrským „bojovkám“ věnovaly řadu let „experimentální archeologii“ podle návodů v tehdejších obecných publikacích (Malina 1980, Malinovi 1982). Jejich ka-

Obr. 1. Simulace obživy založené na „pravěkém“ zemědělství provozovaném metodami experimentální archeologie. Sdružení experimentální archeologie Mamuti, Praha 7; 80. léta 20. století. Pramen: Archiv Sdružení experimentální archeologie Mamuti.

marádi se účastnili dlouhodobějšího projektu simulace života v „keltské vesnici“. Se vším všudy, pravda s primitivním zemědělstvím bez „permakultury“. Ale nemyslím, že by je uživila lépe (obr. 1).

Ale pokračujme v konfrontaci představ a reality podle Mojžíra Vlašína. „*Permakulturní principy (stejně jako principy ekologického zemědělství) ale může praktikovat každý, komu je to sympatické*“ (Vlašín 2010, 105). *Permakultura doporučuje nepoužívat, zbraně hromadného ničení – umělé pesticidy ani energeticky náročná chemická hnojiva. Využívá se přirozených vlastností rostlin: některé se mají rády a vzájemně si pomáhají od škůdců, jiné se nesnášejí, je vhodné je sesadit tak, aby se jim to líbilo. Pak dají slušnou úrodu*“ (Vlašín 2010, 106). A do třetice všeho dobrého: „*Permakultura je založena i na moudrosti tradičního zemědělství a zároveň zahrnuje také moderní vědecké poznání*“ (Vlašín 2010, 105).

MŮŽE MODERNÍ VĚDECKÉ POZNÁNÍ OPRAVDU PODPOŘIT ALESPŇ NĚKTERÉ PRINCIPY PERMAKULTURY?

Popravdě, nenašel jsem v onom článku příklady moderního vědeckého poznání – ale mohl bych některé moderní vědecké strategie zaníceným „permakulturnistům“ doporučit. Jen nevím, jestli je ideologicky „unesou“. Předpokládají totiž využití tzv. *geneticky modifikovaných (GM) rostlin*.

Není v kapacitních možnostech tohoto článku vysvětlit čtenáři byt jen základní principy metodiky jejich přípravy. Zopakujme si jen, že metodika není založena na vyvolávání dědičných změn (mutací) těch genů, které již rostlina vlastní. Vkládá do příjemce gen zcela nový, cizí, nepřenositelný „normálním“ křížením. Mnohdy gen původu nerostlinného – virového, bakteriálního, živočišného, ba lidského. Podstatné a recentní podrobnosti o biologii, ale i „sociologii“ geneticky modifikovaných organismů, zejména pak rostlin, lze nalézt

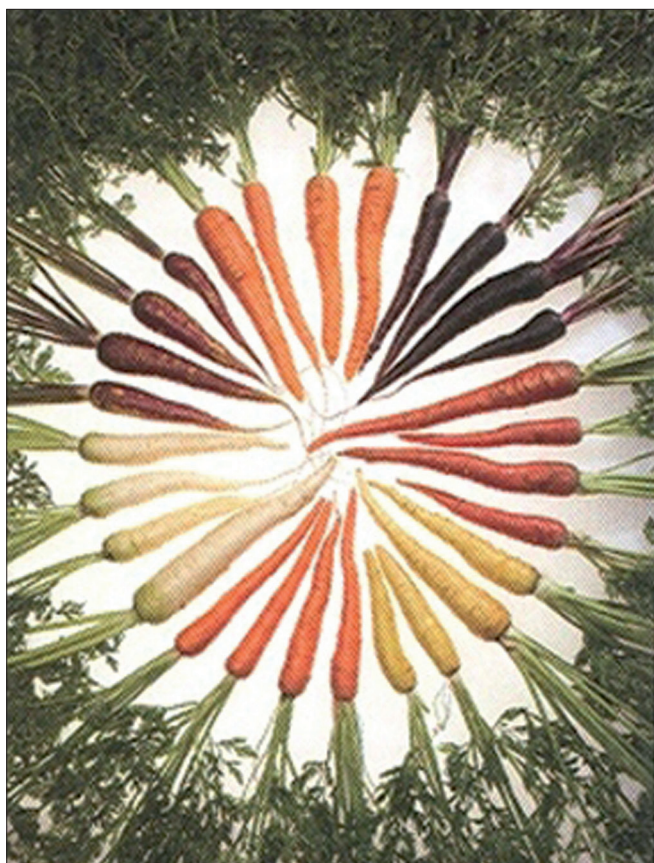
Obr. 2. Umělé opylování palmy datlové, 9. století př. n. l., reliéf z doby vlády asyrského panovníka Aššurnasirpala II. (883–859 př. n. l.). Uloženo: Musée du Louvre, Paříž.

Palma datlová patřila z hlediska výživy a dalšího využití mezi nejvýznamnější dřeviny starověkého Předního východu: její plody byly sklizeny a konzervovány nakládáním do slaného nálevu v polozralém stavu; cukernaté datle z pozdního podzimu se konzervovaly podobně jako dnes sušením a lisováním; podřadné kmeny sloužily jako stavební dříví apod.; palmové ratolesti byly symbolem míru a života. To vše se odráží ve starých textech i ve výtvarném umění již od sumerských dob, včetně umělých zásahů člověka do procesu rozmnožování a přirozené selekce, které znázorňuje reprodukováný reliéf.

například v monografiích (Drobník 2008, Sehnal – Drobník 2009, Vondřejis 2010) či na webových stránkách univerzitní přednášky (Opatrný a kolektiv 2010) (obr. 2, 3).

Ale vraťme se zpět k souvislostem mezi technologiemi GM a praxí permakultury. Taková permakultura „*insekt rezistentních*“ (IR) plodin by nemusela být ošetřována žádnými insekticidy. Potřebný, původně bakteriální BT toxin (jinak tradiční biopesticid, vlastně již desítky let doporučovaný ekologickým zemědělcům), cíleně a specificky hubící hmyzího škůdce, si totiž tyto plodiny vyrábějí samy – a ničemu jinému neškodí. A pojďme dále. Jakže to psal Mojžíra Vlašín? „*Permakultura však poskytuje i zcela praktické návody. Tak třeba násilné rytí je možno nahradit šetrným nastýláním (mulčováním). Pokud ‚permakulturnista‘ přece jen někdy obrací zem, je to proto, že z ní vydobývá tu brambory, řepu, tu topinambury nebo mrkev. Půdu před zárostem nežádoucími rostlinami kryje mulčem ze sena, kůry, listů či papíru*“ (Vlašín 2010, 106).

V současnosti se již leckde na světě, zejména v Argentině

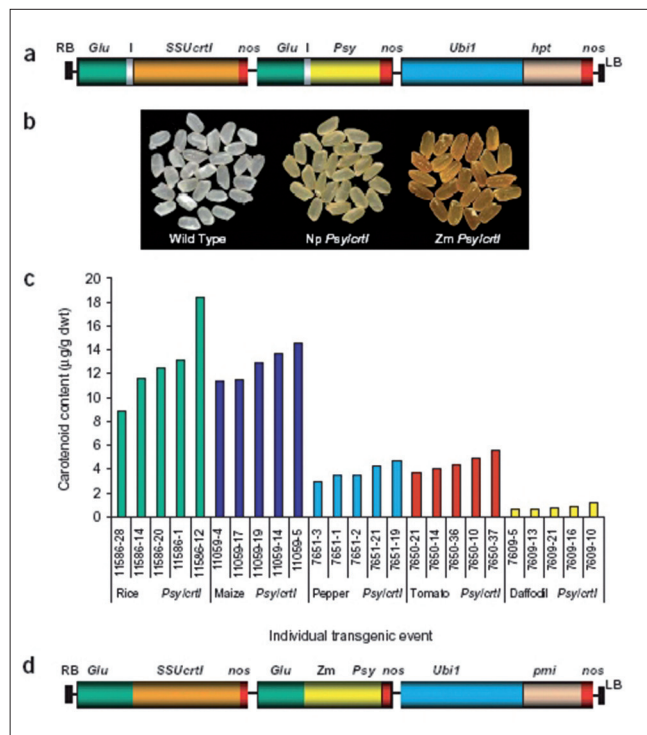
Obr. 3. Moderní křížení mrkve. Barevná duha rostlinných barviv kořene.

či Brazílii, pěstují na tisících hektarů tzv. *herbicid tolerantní (HT) plodiny*, zvláště sója. Pozemky, pravda, je nejprve nezbytné ošetřit totálním herbicidem, jenž vyhubí všechny plevele. Ale pak už je není třeba orat či rýt – a tedy narušovat přirozenou půdní strukturu, zvyšovat proces půdní eroze ... Mulčování netřeba.

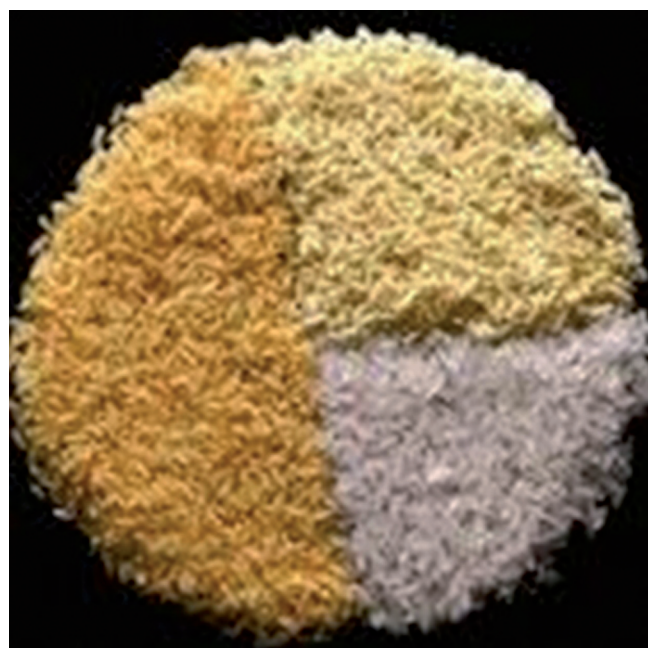
Podobnost přístupu je tu tedy značná, že? Ale obávám se, že z důvodů zcela nebiologických přinejmenším Evropa ještě představu „GM biotechnologické permakultury“ „neskousne“. Tak jako tvrdošijně popírá možnost nejen vzájemné spolupráce, ale dokonce i rozumné koexistence tzv. biotechnologického (na využití GM plodin založeného) a ekologického zemědělství.

GM PLODINY A KONVENČNÍ ČI EKOLOGICKÉ ZEMĚDĚLSTVÍ – NEJEN MOŽNOST, ALE NUTNOST KOEXISTENCE

Evropu, zdá se, netrápí hrozba světového hladu. Neakceptuje morální závazek technologicky rozvinutých zemí pomáhat těm handicapovaným. Naopak. Právě její vlastní salonní ekologisté a ideologové jsou, v propojení s cynickými politiky a ekonomy, jednou z hlavních překážek racionálního řešení této hrozby. Nevěříte? Přečtěte si tedy následující příběh o velkém reformátorovi Martinu Lutherovi – a jeho současných následovnících.

Obr. 4. Historie „zlaté rýže“: genové kombinace enzymů skládajících metabolickou dráhu beta karoténu.

Obr. 5. Historie „zlaté rýže“: obilky rýže žlutnou zvyšujícím se obsahem beta karoténu : netransgenční bílá kontrola, G1 původní transgenční Potrykus et al., G2 transgenční druhé generace firmy Syngenta 2005.

Před pěti sty lety (31. října 1517) přibil Martin Luther (1483–1546) na vrata katedrály ve Wittenbergu svých 95 tezí, komentujících realitu tehdejší církve katolické a žádajících její reformaci. Spor však vyústil v papežskou klatbu nad Luthe-

Obr. 6. Tvůrce „zlaté rýže“ prof. Ingo Potrykus v roce 1985 (vlevo od něj autor tohoto článku Zdeněk Opatrný).

Obr. 7. Ingo Potrykus v roce 2010, tedy deset let po vytvoření dosud nepovolené zlaté rýže.

rem, německé selské války, vznik nové evangelické církve. Podle Lutherova vzoru přitloukl v listopadu 2010 „papežský zmocněnec“ Klaus Amman na vrata „katedrály Greenpeace“ v Norimberku svoje teze – požadující konec nesmyslných moratorií na geneticky modifikované plodiny. Budou opět následovat vzájemné klatby a rozbroje? Nebo přijde, světe div se, rozumná reformace?

Začneme podrobnostmi k oné *Lutherově reformační akci z 31. října 1517*. Teze jsou realitou, bylo jich skutečně devadesát pět. Příslušný zámecký kostel Všech svatých ve Wittenbergu

Obr. 8. Jak se přenášejí geny: částicové dělo pro přenos DNA pomocí zlatých či wolframových minipartikulí.

nadále existuje, dveře či vrata má. Otvory po Lutherových hřebech na nich však nenajdeme, mimo jiné i proto, že ono přitloukání je nejspíše jen legendou. Dialog s papežem a katolickou církví umístil Luthera mezi kacíře. V mnoha historických textech či vyobrazeních se s ním setkáme mimo jiné po boku Mistra Jana Husa. Nežrídka i symbolicky – jako s husou a labutí. Ve svých prohlášeních se prý Luther zmiňoval: „Svatý Jan Hus o mně věstil, když psal z vězení do Čech: Upekou Husu, ale po stu letech uslyší labuť zpívat, tu budou muset strpět.“

K příběhu „heretika“ *Klausa Ammana ze dne 19. listopadu 2010* známe naštěstí podrobností dost a dost. Prof. Amman je celosvětově uznávaný biolog a ekolog, povahy úsměvné, družné, ale také sršaté. Klíčovým obdobím jeho profesionální dráhy bylo ředitelování Botanické zahrady ve švýcarském Bernu. Jinak zcestoval takřka celý svět, učil na mnohých univerzitách a měl tak mimo jiné možnost seznámit se dostatečně s realitou země „třetího světa“ (anglicky: *Third World*). A tím i s jeho složitostí kulturní, společenskou, politickou, ekonomickou. Včetně mnohdy otřesné bídy, hladu, nemocemi z podvýživy. Není to tedy žádný „salonní“ ekolog či sociolog.

Nejen společné švýcarské občanství jej před řadou let sblížilo s prof. *Ingem Potrykusem*, jedním z hlavních tvůrců snad již obecně známé „zlaté rýže“. Je to rýže transgenní, respektive geneticky modifikovaná (GM), jejíž žlutá zrna jsou obohacena beta karotenem, provitaminem A. Zlatá rýže tak může sloužit jako obecně dostupný lék na avitaminózu A, která mimo jiné vyvolává vysokou dětskou úmrtnost a slepotu. Léku, existujícího již více než deset let, se však chudým pacientům ve třetím světě zatím nedostalo – a to čistě ze zástupných politicko-ideologických důvodů. Potrykus i Klaus to opakovaně označují jako „ideologickou genocidu“ (obr. 4–12).

Oba páni profesoři totiž velmi brzy pochopili hloubku reálné naděje, kterou pro řešení problému chudoby ve světě nabízejí tyto nové alternativy šlechtění kulturních plodin. Byli však nemile zaskočeni vědecky iracionálním odporem vůči GM

Obr. 9. Transgenní BT brambor je odolný k „imperialistickému škůdci“ padesátých let 20. století – mandelince bramborové.

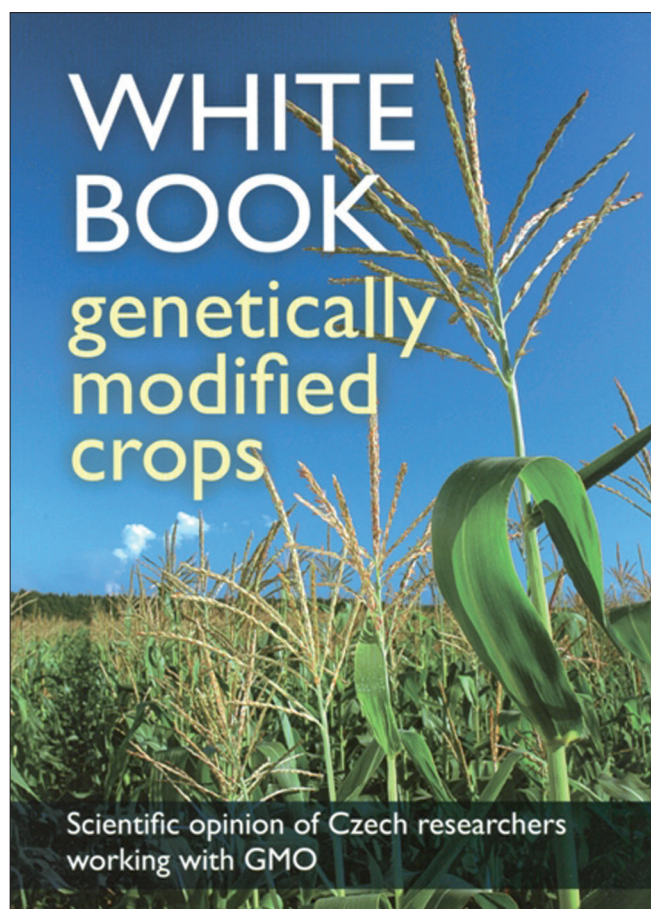
technikám i produktům, zvláště v Evropě. Řadu let se tak potýkají s obstrukcemi ze strany jak různých nevládních organizací (v čele s hnutím Greenpeace), tak politiků buď přesvědčených, nebo prostě pragmaticky bezcharakterních.

Sama věda se svými racionálními argumenty je totiž nezřídka na barnumské protiakce svých odpůrců krátká. Je tedy nezbytné prezentovat názory laické veřejnosti odpovídající formou. Uveďme příklad: Koncem listopadu se tedy na YouTube (viz <http://www.youtube.com/watch?v=Au5TRtCEMcc>) objevil záznam z akce, kterou bychom mohli volně nazvat „Půltisíciletí po Lutherovi – Ammanovy teze přibité na vrátech německé katedrály“. Tentokrát však nikoliv wittenberské, ale norimberské – a nikoliv Všem svatých, ale Zeleného míru. Tedy celoněmecké centrály *Greenpeace*.

Vy, kdož si prohlédnete autentický záznam, mi asi dáte za pravdu, že si Klaus Amman tuhle akci opravdu „vychutnal“. Důstojně vyhlížející, rtuťovitý „stařík“ (toho staříka by mi asi neodpustil, ještě mu není sedmdesát) s bílými vlasy a plnovousem, opravdu vypadající trochu jako Santa Klaus, s gusem přitlouká solidními hřeby plakát se svými dvanácti tezemi na repliku kostelních dveří (obr. 10). A posléze také předává kopii tezí několika zástupcům vedení Greenpeace. Pravda, trochu zaskočeným, leč zdvořilým. Ano, děkujeme, pročteme si. Úsměvy na obou stranách, podpořené (santa)klausovským

Obr. 10. Klaus Amman přitlouká svoje teze na virtuální vrata katedrály Greenpeace v Norimberku.

Obr. 11. Bílá kniha o GMO vytvořená českými vědci: Sehnal, František – Drobník, Jaroslav, eds. (2009): *White Book – Genetically Modified Crops*. České Budějovice: Biological Centre of ASCR.

přáním: na půtky už není čas, loď se naklání, vezměte konečně vědu vážně, započneme věcný, vstřícný dialog ...

Tolik divadelní scénka kolem obsahu ammanovských tezí – ale o čem vlastně jsou?

Na adrese <http://www.ask-force.org/web/Gruene-Vernunft/Theses-English-20101123.pdf> najdete jejich plné znění, pro lenivější, jazykově méně zdatné či technicky limitované čtenáře je přiložen jejich překlad. Ve snaze o doslovnost, místy trochu kostrbatý.

Obr. 12. Pavlína Opatrná, *Naděný vědec-biotechnolog*, 1998, olej, sololit, 30x20 cm.

DVANÁCT AMMANOVSKÝCH TEZÍ O GENETICKY MODIFIKOVANÝCH PLODINÁCH VE VYVÍJEJÍCÍM SE SVĚTĚ

Na pozvání Pontifikální akademie věd se v květnu 2009 konala ve Vatikánu konference s názvem *Transgenic Plants for Food Security in the Context of Development* (Transgenetické rostliny v kontextu s potravinovou bezpečností vyvíjejícího se světa). Této interdisciplinární akci se zúčastnilo více než 40 vědců různého náboženství a různých vědních oborů z celého světa. Jednomyslně dospěli k podstatným vědeckým závěrům, které jsou také shrnuty v konferenčním prohlášení.

V říjnu 2009 vytvořily nejvýznamnější vědecké organizace Německa deklaraci, týkající se nové politiky v „crop biotechnolog“ (biotechnologií kulturních plodin). Národní akademie věd Leopoldina, Německá technologická akademie (ACATECH) a Akademie věd Berlin – Brandenburg shrnuly svůj společný názor na tyto biotechnologie, citující nositelku Nobelovy ceny za fyziologii a medicínu prof. Christianu Nussleinovou-Volhardovou. (Poznámka: vysokého ocenění se jí, spolu s genetiky Ericem F. Wieschausem a Edwardem B. Lewisem, dostalo za objev homeobox genů, řídících časnou embryogenezi živočichů.)

„Aplikace genetického inženýrství nabízí Německu řadu dosud nevyužitých možností pro ekologické zemědělství i ochranu prostředí a přirozené biodiverzity, právě tak jako pro ochranu zdraví.

Geneticky modifikované (GM) plodiny, odolné proti hmyzům, houbovým či virovým patogenům či proti hádátkům, není třeba chránit postřiky. Bude snazší vyšlechtit rostliny adaptované na různé stresové situace, jako jsou vysoká koncentrace solí, chudé půdy, sucho – a využít tak půdu dosud ztracenou pro její degradaci.“

Jako účastník a hlavní editor materiálů Vatikánské konference a také jako emeritní profesor botaniky a ekologie na univerzitě v Bernu jsem si dovolil shrnout závěry jak německých, tak mezinárodních odborníků do následujících dvanácti tezí:

Teze 1

Více než jedna miliarda ze světové lidské populace 6.8 miliard je trvale podvyživená, což urgentně vyžaduje vývoj nových zemědělských systémů a technologií.

Teze 2

Naléhavost tohoto řešení zvyšuje předpoklad vzrůstu lidské populace o dalších 2–2,2 miliardy lidí, tedy v roce 2050 na zhruba 9 miliard.

Teze 3

Dostupnost potravin pro zvyšující se lidskou populaci je nadto ohrožena předpokládanými klimatickými změnami a následným nedostatkem vody.

Teze 4

Vhodná aplikace technik genového inženýrství pomůže čelit těmto ohrožením. Současné zemědělství je neudržitelné, prováděné celosvětově masivními ztrátami nejurodnější půdy a nepřijatelně vysokou aplikací pesticidů.

Teze 5

Tyto GM technologie jsou již po řadu let úspěšně používány ve většině světa. Nezahrnují nic, co by ohrožovalo bezpečnost samotných rostlin ani potravinových produktů z nich připravených. Naopak, jsou logickým dalším krokem ve zlepšování šlechtitelských metod, se stabilní vysokou precizností a možností předvídat jejich důsledky.

Teze 6

Vědecká komunita by měla být zodpovědná za výzkum a vývoj oproštěný od ideologie a přispívat tak ke zvyšování zemědělské produkce. Potenciál moderního šlechtění by měl být zpřístupněn jak v zemích rozvinutých, tak v zemích rozvojových.

Teze 7

K volnému zpřístupnění potenciálu moderního zemědělství je nezbytné založit bezpečnostní pravidla (biosafety rules) pro komercializaci geneticky modifikovaných plodin na nejnovějším, obecně přijímaném vědeckém poznání a odpovídajícím způsobem následně zjednodušit příslušná regulační opatření.

Teze 8

Zvláštní úsilí musí být věnováno způsobům, jak zpřístupnit chudým farmářům třetího světa takto vylepšené a současně na místní podmínky adaptované GM odrůdy. Již nyní GM bavlník i GM kukuřice, odolné proti hmyzům škůdcům, zásadně snížily potřebu aplikace pesticidů. V několika rozvojových ze-

mích jsou tak dosahovány vyšší výnosy, podstatně vyšší zisky, lepší domácí rozpočet a snížení chudoby.

Teze 9

Vysoce nákladná regulační opatření pro GM plodiny musejí vycházet ze skutečných vědeckých výsledků a realistických rizikových odhadů. Musejí být ‚produktivně‘ nikoliv ‚procesově‘ orientovaná – tedy hodnotit kvalitu produktu, nikoliv způsob, jakým byl získán. Nadto je třeba hodnotit i riziko vzniklé nepřijetím dané technologie.

Teze 10

Výzkum i průmysl potřebují spolehlivý, vědecky podložený systém zajišťující pružné využití přínosů genových technologií, v němž vědecké instituce a také malé podniky budou propojeny s administrativou i obchodem. Současný stav přebujelých regulačních opatření škodí poctivé soutěživosti a naopak podporuje nežádoucí komerční koncentrace (monopolizaci) těchto technologií.

Teze 11

Pro výzkum, vývoj a využití GM plodin je nutno přijmout praktické ‚prahové hodnoty‘, týkající se nechtěných příměsí či technicky nevyhnutelných stopových obsahů transgenů. Legislativa uchování identity (rostliny, produktu) musí být vytvořena v souladu jak s nejnovějšími vědeckými poznatky, tak s praktickými tržními pravidly.

Teze 12

Majíce na mysli velký potenciál genových technologií, máme povinnost zajistit jejich celosvětové využití. ‚Developeři‘ však současně musejí věnovat velkou pozornost místním potřebám a odrůdám daných plodin, a také možnosti, respektive schopnosti každé země přizpůsobit svoje tradice, společensko-kulturní dědictví i administrativní praxi tak, aby vstup GM plodin byl užitečný a úspěšný. Více a více lidí, zvláště v chudých zemích, by pak mělo být schopno zvýšit svůj životní standard, svůj zdravotní stav a ochránit své životní prostředí.

Norimberk listopad 2010“

A POSLÁNÍ TĚTO POLEMIKY?

V současném informacemi přehlceném světě je mnohdy jen na čtenáři, aby dokázal od sebe rozlišit *popularizaci racionálního* vědeckého poznání od *populismu* sice líbivých, leč svojí podstatou zcela *iracionálních vizí*. Čtème takové vize jako

zajímavou „beletrii“, nevnímejme je ale jako odborný fakt. Je užitečné uvědomit si rozdíl mezi tím, co může být skvělé pro přírodu permakulturního „Duhového údolia“ na Slovensku či v Austrálii, ale prakticky nedostatečné pro udržitelný život lidské populace počátku třetího millenia. Názorným příkladem *skutečně dlouhodobých permakultur* bohužel mohou být jen kamenné *památníky dávných lidských kultur* v pralesích jižní Ameriky či Asie. Tedy tam, kde nejen tehdejší zemědělství, ale také lidská civilizace z neznalosti překročily onu hranici udržitelnosti. A žádná ideologie, včetně krvavých lidských obětí, již potřebné racionální přírodovědecké poznání nahradit nedokázala.

LITERATURA / REFERENCES

- Bowles, Samuel (2011): *Cultivation of Cereals by the First Farmers Was not More Productive than Foraging*. Published online before print March 7, 2011, doi: 10.1073/pnas.1010733108).
- Drobník, Jaroslav (2008): *Biotechnologie a společnost*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Malina, Jaroslav (1980): *Metody experimentu v archeologii*. Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně. Praha: Academia.
- Malinová, Renata – Malina, Jaroslav (1982): *Vzpomínky na minulost aneb experimenty odhalují tajemství pravěku*. Ostrava: Profil.
- Murphy, Denis J. (2007): *People, Plants and Genes: The Story of Crops and Humanity*. New York: Oxford University Press.
- Opatrný, Zdeněk a kolektiv: *Biotechnologie a genové inženýrství rostlin*. Vysokoškolská přednáška. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy. Dostupná on line <http://kfrserver.natur.cuni.cz/lide/opat/biotech/index.html>
- Sehnal, František – Drobník, Jaroslav, eds. (2009): *White Book – Genetically Modified Crops*. České Budějovice: Biological Centre of ASCR.
- Vlašín, Mojmír (2010): *Permakultura? Anthropologia integra*, 1 (1), 105–106.
- Vondřejš, Vladimír (2010): *Otazníky kolem genového inženýrství*. Praha: Academia.

AUTOR

Opatrný, Zdeněk (8. 8. 1941, Týniště nad Orlicí), český biolog a vysokoškolský pedagog; odborník na biologii rostlin, zvláště buněčnou biologii a biotechnologie využitelné v zemědělství.

Kontakt: Prof. RNDr. Zdeněk Opatrný, CSc., Katedra experimentální biologie rostlin Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Viničná 5, 128 44 Praha 2, e-mail: opat@natur.cuni.cz

Recenze / Reviews

Příběh o člověku a kultuře. A co další příběhy?

The Story of Man and Culture. And what about other Stories?

MARTIN RYCHLÍK

*Katedra teorie kultury / Ústav etnologie Filozofické fakulty
Univerzity Karlovy, Celetná 20, 110 00 Praha 1*

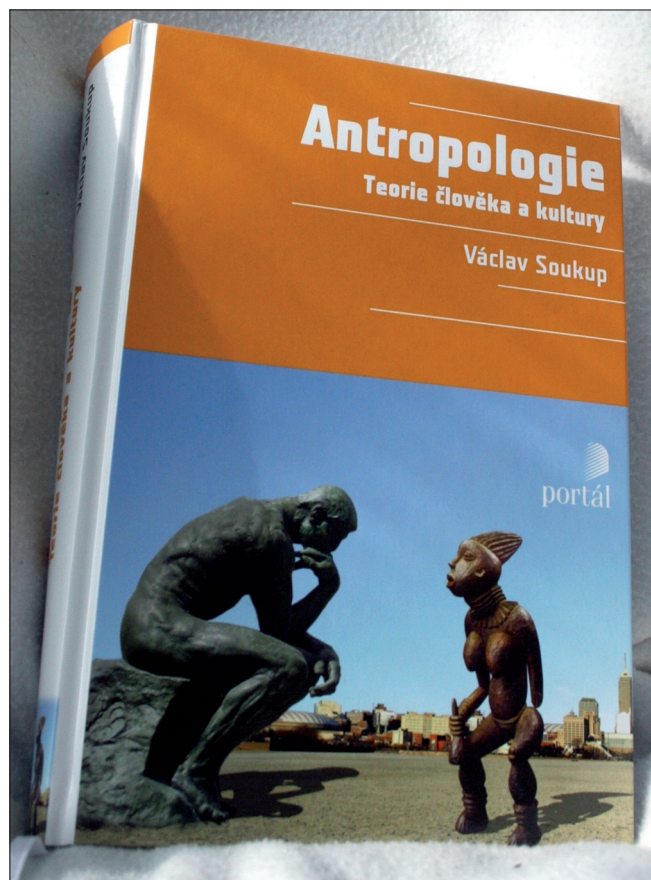
Je tu nová učebnice antropologie. Tlustá, těžká, s obsáhlou bibliografií a jasně strukturovaná, kterou navíc napsal veskrze renomovaný autor v zavedeném vydavatelství. Co tedy řešit? Jde o novum, vylepšenou verzi či oprášené vydání? Kniha *Antropologie* je jistě zajímavá: známý pražský kulturolog a antropolog Václav Soukup po mnoha dílech, v nichž se věnoval teorii a dějinám kulturní a sociální antropologie, totiž prvně přidal i své reflexivní autorské vstupy, takže budiž následná recenze taktéž jiná – reflexivně osobnější, nicméně i šířeji zacílená.

„Tato kniha se od mých předchozích prací liší tím, že jsem její součástí učinil osobní ‚příběhy‘. Přiznávám, že mě k tomuto kroku inspirovala postmoderní výzva ‚antropologické reflexivity‘, upozorňující na skutečnost, že nestranná a pozitivistická objektivita antropologie je pouhý mýtus. Proto by měl autor vystoupit z anonymity a učinit svou subjektivitu součástí svých výzkumů a knih, které píše. Z tohoto důvodu jsem i já rozšířil text o ‚vlastní hlas‘ (...) Jsem si vědom toho, že příběhy reprezentující osobní pohled nebo prožitek autora mohou v odborném textu působit kontroverzně,“ píše Soukup v úvodu (str. 12).

Kniha sestává ze tří logicky rozčleněných a sevřených oddílů: 1. Systematika obecné antropologie, 2. Dějiny sociální a kulturní antropologie, 3. Trendy ve vědách o člověku, společnosti a kultuře. První část vymezuje pojem kultury, pět „elementů“ antropologie (fyzická antropologie, archeologie, sociokulturní antropologie, lingvistická antropologie a aplikovaná antropologie), formy a oblasti výzkumu, zatímco druhá část je věnována dějinám oboru od evolucionismu po Geertze, které autor detailně rozpracoval již v *Dějinách antropologie* (2004),

jež obdržely Cenu rektora Univerzity Karlovy za nejlepší publikaci v oblasti společenských věd. Zde už zřejmě nebylo co přepisovat. V novém vydání je tudíž nejzajímavější část třetí, prý „trendová“, s obsáhlou kapitolou o feministické antropologii, kulturních studiích, kyberantropologii (Soukupův článek na toto téma vyšel premiérově v časopise *Anthropologia integra* (1, 2010, 2, 15–22) a též o Soukupem budovaném konceptu kulturologie.

Nyní k oné reflexivitě. „*Je to příběh o ...*“, zní sousloví, které si vždy vybavím v souvislosti s osobností dr. Soukupa po desítkách přednášek, jež jsem u něj za dob studií na Filozofické

Publikace: Soukup, Václav (2011): *Antropologie. Teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 1. vydání, 744 str., ISBN 978-80-7367-432-8.

fakultě Univerzity Karlovy absolvoval. Typický nástup i žitý dramatický přednes, kdy do sledu životopisných dat, paradigmát i teorií neváhal vpašovat vyprávěné útržky Kubrickových filmů, vlastních zážitků, odkazy na literární a umělecká díla, sem tam i básničku, pointovaný vtípek nebo sugestivní závěr; to vše učinilo ze Soukupa jednoho z nejzábavnějších a neinspirativnějších učitelů.

Z nové knížky o 744 stranách vykukuje tento charismatický muž zatím nejvíce: ve chvílích, kdy vypráví o svém zážitku s kohoutími zápasy na Bali, když odpovídá novináři na etiku antropologických aktivit ve válečném Kandaháru, když vzpomíná na první okouzlení svým učitelem Josefem Wolfem a „novými perspektivami“, když popisuje „terénní výzkum“ za vojenské služby v socialismu nebo vlastní slezení chrámu v Uxmalu, ano, tehdy je všemi těmi teoriemi vyzbrojený Soukup nejzajímavější ... A jistě by měl co říci v delším rozsahu než jsou jen malé boxíky, jež končí krátkými větami plnými patosu. Zalekl se Soukup vlastní „reflexivity“, anebo si pouze zkoušel techniku pro chystaný opus typu *Antropolog jako autor*?

V 90. letech, kdy jsme jakožto čerství studenti etnologie (a folkloristiky) zvědavě pošilovali po sexy slovu z názvu recenzované knihy, byla jeho skripta o americké kulturní antropologii z vydavatelství Karolinum balzámem na bloudící duše. A spolu s knihou Iva T. Budila *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie* (1992) prakticky jediným průvodcem po inspirujícím světě TAM venku. Oba pedagogové získali záhy *de facto* monopol na tuzemské učebnice kulturní antropologie, jež si Soukup narozdíl od Budilovy aféry nijak nepokaňkal. Dá se říci, že na trhu jsou již jeho knihy komplet: svazky jak pro začátečníky, tak i kusy pro pokročilé studenty dějin oboru a nyní vyšel rovněž komplexní soubor pro vysokoškolské kurzy antropologie.

Je to tak. V učebnicích už Soukup dál nemůže – nemá smysl kritizovat, zda měl v nové *Antropologii* dostat Lévi-Strauss, Leach nebo Turner větší či menší prostor, ani hnidopišsky hledat překlepy jako kmen „Ndebu“ (str. 336), „Komparative“ (str. 348) „antropologie“ (str. 560) nebo „boing 777“ (str. 676). Spíše jde o vznesení otázky širší. Příběh o tom, jak dr. Soukup, jemuž by dávno slušela habilitace, sám vnímá a prožívá kulturní antropologii, by byl určitě potřebný i čtený. A byla by to výzva, jak sám říká. Bez zajímavosti pak není drobný postřeh: právě ve druhé části, věnované dějinám oboru, zcela absentují ony reflexivní vstupy, na něž se čtenář tak těšil. Obává se snad velký antropolog přiznat, že má – dejme tomu – raději spíše funkcionalisty a strukturalisty, nežli rozličné postmoderní hyperteoretiky?

„Cílem této knihy ale nebylo čtenáři pouze poskytnout široké spektrum encyklopedických informací na téma antropologie, ale inspirovat jej k rozvíjení vlastních myšlenek, přístupů a teorií kultury. Konečně vyústění této knihy poněkud paradoxně není antropologické ale kulturologické. Navzdory své víře v antropologii jsem totiž hluboce přesvědčen o síle kulturologie, která neortodoxně na principu interdisciplinarity otevírá před vědou o člověku, společnosti a kultuře nové dimenze,“ píše Soukup (str. 679). Kdyby do další knihy prosáklo více z kul-

turologie, respektive z jejího jediného REÁLNÉHO nositele v Česku, bylo by jen dobře. A věrme, že se na takovou knihu vyplatí počkat. Snad ne příliš dlouho.

Kontakt: PhDr. et Mgr. Martin Rychlík, doktorand Katedry teorie kultury / Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: rmt@email.cz.

Maska a tvář

Mask and Face

SANDRA SÁZELOVÁ

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty
Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno

Ve své nejnovější publikaci *Maska a tvář: Hra s identitou v mezikulturních proměnách* předkládá Vít Erban odborné i širší veřejnosti obsáhlou kulturologickou studii, v níž se snaží představit masku a fenomén maskování jako dynamický prostředek lidské hry s identitou. Vůbec poprvé je českým čtenářům toto téma předkládáno s tak širokým a komplexním záběrem, neboť v knize jsou kombinována paradigmata a poznatky z humanitních, sociálních či přírodních věd s cílem dospět k určité univerzální podstatě masky a principu maskování v rámci nejrozličnějších kultur i kontextuálních variant. Kniha má brožovaný formát, celý text je doplněn několika názornými schémata, jinak je publikace bez obrazové přílohy a rejstříku.

Kniha je rozdělena do tří nosných částí:

1) *Maska jako předmět studia* obsahuje přehlednou charakteristiku současné situace výzkumu, typologii jednotlivých přístupů a počátky studia, kriticky shrnuje současná díla, stejně tak jako klíčové stereotypy ve vnímání a porozumění tématu masky a maskování.

2) *Původ, význam a podstata masky* se zabývá otázkou původu masky, etymologií a sémantikou pojmu maska, podrobně shrnuje dílčí typologie a definice masky, v neposlední řadě také popisuje podstatu masky a princip maskování.

3) *Maska jako prostředek studia a praxe identity* pak shrnuje problematiku masky i tváře a mezikulturní studium identity, individuality a „já“, jež dále rozvíjí ve vybraných studiích. Otázka masky jako média pro kulturní hru s identitou je pak dokumentována na několika vybraných příkladech u Balijsců, Jávanců, Kwakiutlů a Inuitů.

Autor tedy nabízí podrobnou analýzu stěžejních odborných domácích i zahraničních prací, které se zabývají tématem masky a principu maskování nebo hry s identitou. Největší slabinu této knihy a jejího univerzálního záběru spatřuji ve faktu, že autor opírá svá tvrzení o kultury vybrané bez jasně uceleného a systematického klíče. Větší důraz na etnologickou a etnografickou literaturu, zabývající se jednotlivými kulturami v různých prostředích, by totiž také poskytl širší interpretační rámec. Kupříkladu pro vysvětlení fenoménu, proč se u ženského

Přebal publikace: Erban, Vít (2010): *Maska a tvář: Hra s identitou v mezikulturních proměnách*. Praha: Malá skála, 246 str., ISBN 978-80-86776-09-05.

pohlaví vyskytuje méně masek nežli u pohlaví mužského. Ženy na severovýchodní Sibiři používají masky z trávy, které však v porovnání s imponantnějšími mužskými maskami vyřezávanými ze dřeva nebo březové kůry nemusí působit na badatele či sběratele příliš atraktivním dojmem. Proto se domnívám, že by v úvahu měl být brán rovněž materiál, z něhož jsou masky vyráběny, protože předměty z nestabilních materiálů nemusí často přitáhnout tolik pozornosti. Dalším příkladem je rovněž tvrzení z podkapitoly *Původ masky jako hmotného artefaktu* na str. 72, kde autor popisuje malou destičku z mamutoviny z Dolních Věstonic s hlubokými zářezy očí i úst. Její korelace (byť opatrná) s posmrtnou maskou ženy z hrobu DV3 je vzhledem k jejím rozměrům (několik centimetrů) odvázná, a to i s ohledem na to, že dodnes nebyla uzavřena otázka její autentičnosti. Pro vznik symbolické kultury u moderního *Homo sapiens* uvádí autor na str. 82 dva údaje 45 tisíc let a 25–20 tisíc let, které jsou vzájemně v rozporu, a bylo by dobré, kdyby se autor pro jeden z nich rozhodl.

Přes tyto náměty do diskuse a výhrady je kniha *Maska a tvář: Hra s identitou v mezikulturních proměnách* v současné době nejucelenějším a nejpřehlednějším dílem v českém jazyce, zabývajícím se tématem masky a principu maskování. Je proto nesporným přínosem, jak pro českou odbornou veřejnost, která se aktivně zabývá tímto tématem, tak i pro zájemce z neakademického prostředí.

Kontakt: Mgr. Sandra Sázellová, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno, e-mail: 85279@mail.muni.cz.

21st Century Anthropology: A Reference Handbook

Příručka antropologie 21. století

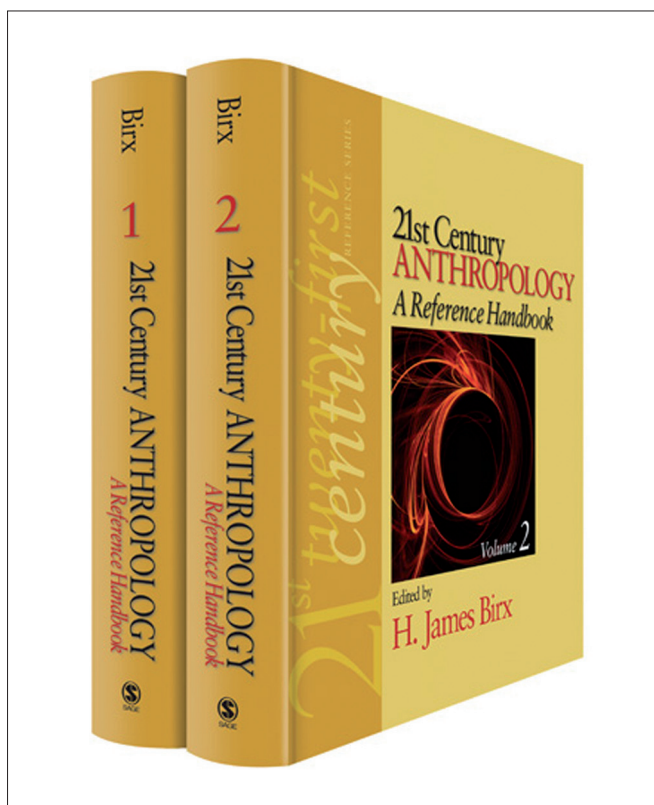
MARTIN ČUTA

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty
Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno

V krátké době se jedná už o druhou významnou publikaci nakladatelství SAGE Publications, kterou můžeme s potěšením doporučit čtenářům časopisu *Anthropologia Integra* (recenzi první z nich – viz Čuta 2010). I v případě *21st Century Anthropology* se jedná o sice velkou, ale rozhodně velmi přínosnou investici (s ohledem na její výši spíše pro instituce či knihovny). Zakończeme však tímto výčet (slovy: jedno) negativ a pojďme se podívat na pozitiva této skvělé monografie opět editované H. Jamesem Bixem. Jakožto zkušený editor (a autor v jedné osobě), H. James Birx vybral a do jednoho organického celku sloučil příspěvky odborníků z předních univerzit severoamerických, evropských a jedné indické. Na příručce se podílelo více než sto autorů, kteří svými příspěvky zastupují, pokud

Dr. H. James Birx přednášel na evoluční témata v antropologii a filozofii na univerzitách od Austrálie a Mexika po Německo a Rusko. Foto: Gíza, Egypt

Podoba dvousvazkového vydání 21st Century Anthropology

ne všechny, tak alespoň reprezentativní vzorek antropologických subdisciplín a „přidružených“ oborů. Příspěvky jsou rozděleny do 15 „hlavních“ oblastí – mezi ně patří standardní klasické subdisciplíny jako je socio-kulturní antropologie, lingvistika a archeologie, doplněné příkladně dělenými sekcemi (běžně shrnované do jednoho generického anglosasky chápaného pojmu fyzická antropologie) – biologická antropologie, evoluce, primatologie ...

Sto samostatných hesel, „minikapitol“, přehledně referuje o nejdůležitějších námětech, problémech, otázkách antropologie 21. století a slouží studentům antropologie jako důvěryhodný zdroj informací potřebných k úspěšné orientaci v současné antropologii. Obsažené informace jsou detailnějšího

rázu než ve většině encyklopedických prací, hesla jsou však zároveň koncipována v jasném, srozumitelném stylu a vyhýbají se žargonu a nepodstatným detailům.

Čtenář je podrobně a do hloubky seznámen s tématy z metodologie, dočasných sociálních rámců, sociálního chování a aplikované antropologie, sekce „Teorie antropologie“ komplexně sleduje myšlenkové proudy a směry nového a perspektivního bádání, sekce „Dnešní antropologie“ pod lupou zkoumá řadu zcela nových námětů (od globalizace k počítačům). V sekci „Současná témata sporu v antropologii“ se čtenář podrobně dozví o rozvíjejících se zájmových oblastech antropologie či o diskutovaných problémech dnešní antropologie (často v oblastech hraničících s vědními disciplínami jako je biologie, psychologie, vzdělávání, kriminologie a politické vědy).

Hesla jsou psána v encyklopedickém stylu, jedná se však o „příručku“, proto je rozsah informací rázu spíše běžně využitelných znalostí pro studium oboru; neobsahuje specializované studie či výzkumy a *21st Century Anthropology* je proto vhodná i pro čtenáře z řad širší veřejnosti. Jak je u publikací H. Jamese Birxe v nakladatelství SAGE zvykem, jedná se o precizně zpracovaný vázaný titul rozdělený do dvou svazků, psaný celkem na 1099 stranách. Struktura kapitol je v celé dvousvazkové publikaci neměnná, což studentům umožňuje jednoduše vyhledat klíčové informace v podsekcích odpovídajících členění na teoretický úvod, používané metody, využití ve výzkumu i v praxi, komparace, směřování do budoucna, literatura a rozšiřující doporučené odkazy.

Vřele doporučuji skvělé dílo *21st Century Anthropology: A Reference Handbook* pozornosti studentům všech úrovní studia antropologie. Pro svou vysokou cenu však asi bude vhodnější pro knihovny či instituce zabývající se výukou antropologie ve všech jejích podobách.

Literatura

Čuta, Martin (2010): Encyklopedie antropologie, I–V. *Anthropologia integra*, 1 (2), 111–112.

Kontakt: Mgr. Martin Čuta, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Viniarská 5, 603 00 Brno, e-mail: cuta@sci.muni.cz.

Popularizace vědy / Popularization of Science

Havran polní aneb *Corvus frugilegus* L.

Karel Hudec

Hluboká 5, 639 00 Brno

THE ROOK OR CORVUS FRUGILEGUS L.

ABSTRACT Rather than a purely scientific paper, this contribution is an essay gathering up ornithological knowledge of the Rook, *Corvus frugilegus*, such as taxonomy, position in the genus *Corvus*, distribution, ecology, and behaviour, particularly in southern Moravia. Contrary to most species of the genus *Corvus*, the Rook is extremely sociable. This fact is apparent not only in its breeding in colonies and gregarious foraging in open landscape but even in its gregarious winter roosts and regular flights between them and the foraging areas. The Rook is firmly tied to anthropic environments, including year-round synanthropisation. That is why the Rook is a frequent object of human attention, appearing in folklore as well as in literature, however often in a negative sense due to being mistaken for the Raven.

The text is accompanied by photographs of the artist Stáňa Bártová who has been monitoring the rooks and their behaviour for a considerable time, prepares an exhibition on this species and a book *Bewitched by Rooks*.

KEY WORDS The Rook (*Corvus frugilegus*); ornithological essay; ecology; behaviour; man-rook relations

ABSTRAKT Text je spíše esejistickým shrnutím ornitologických poznatků o havranu polním (*Corvus frugilegus*): znalostí o taxonomii, postavení v rodu *Corvus*, rozšíření druhu, jeho ekologie a etologie zejména na území jižní Moravy. Havran je na rozdíl od většiny druhů rodu *Corvus* extrémně společenský pták. To se projevuje nejen hnízděním v koloniích a sběrem potravy v okolní otevřené krajině, ale i v zimě používáním hromadných nocovišť a pravidelnými přelety mezi nimi a potravní základnou. Vykazuje silnou vazbu na lidská prostředí včetně celoroční synantropizace. Proto je také častým objektem pozornosti lidí, což se projevuje v lidové slovesnosti i v literární tvorbě, často však negativně v důsledku záměny s krkavcem.

Text je doplněn fotografiemi výtvarnice Stáňa Bártové, která havrany a jejich chování dlouhodobě sleduje a připravuje o nich další výstavu a knížku *Uhranutá havrany*.

KLÍČOVÁ SLOVA Havran polní (*Corvus frugilegus*); ornitologický esej; ekologie; etologie; vztah člověk – havran

Nejdříve definice – kdo je havran polní aneb *Corvus frugilegus* Linnaeus. Švédský přírodovědec Carl von Linné, zakladatel botanické a zoologické nomenklatury jej popsal a zařadil do rodu *Corvus* v desátém vydání díla *Systema naturae* (Systém přírody) v roce 1758. Popsal všechny tehdy známé organismy stručnou latinskou charakteristikou a označil je dvojslovnými názvy – rodovým a druhovým jménem (tzv. binomická nomenklatura), z nichž většina platí dodnes. Vytvořil pojem druh (*species*) jako základ přirozené soustavy organismů. Havran byl později zařazen do čeledi krkavcovitých (*Corvidae*) a řádu pěvců (*Passeriformes*). Není ovšem

vyloučeno, že v době nynější genetické systematiky bude havran polní rozdělen do mnoha druhů, rovněž možná zmizí pojem druhu, rodu, čeledi i řádu. Přesto všechno se zdá, že na světě a zatím i u nás budou žít ptáci a mezi nimi i černý havran. Do rodu *Corvus* je dnes stále ještě řazeno 33–44 druhů, obývajících s výjimkou Jižní Ameriky, Antarktidy a některých tichomořských ostrovů celý svět. Ještě donedávna žádný druh tohoto rodu nežil na Novém Zélandu, ale britští kolonisté si tam vysadili právě havrana, podobně jako králíky v Austrálii. Všechny druhy rodu jsou černé nebo mají ve zbarvení černou v módní kombinaci s šedou či bílou. Velká část druhů

obývá rozlehlé území, na druhé straně však některé druhy v Tichomoří nebo v Karibiku jsou specialitou (endemitem) jediného ostrova. Náš havran polní je z tohoto hlediska jedním z nejrozšířenějších. Hnízdí od Irsku na západě až po břehy Čínského moře na východě, na severu místy až za polárním kruhem, na jihu po Malou a Střední Asii a střední Čínu. Na tomto území se vyvinuly postupně dvě formy – jedna západní, druhá východní a hranicí mezi nimi je Altaj a Jakutsko. Liší se od sebe nejen tím, že se západní formě leskne hlava fialově, východní purpurově, ale i tím, že východní formě roste peří kolem kořene zobáku po celý život, zatímco u západní formy se většinou opeření ztrácí a okolí kořene zobáku je lysé a kožovité.

Přes veškerou tělesnou podobnost je však havran dosti vzdáleným „bratrance“ všech dalších druhů rodu. Souvisí to patrně i s hledáním potravy v půdě mimo les. To vedlo k usazení se v nedostatkových stepních lesících a k nutnosti vytváření hnízdních kolonií a zvyků a obyčejů společenského života, rozdílného od individualismu všech dalších druhů.

U nás jsou nejbližšími příbuznými havrana další dva úplně černí ptáci se silným zobákem a různými hlasy, v nichž poznat příslušnost k pěvcům může jen skutečný odborník. Jsou jimi vrána černá a krkavec velký. Následuje kavka obecná již s trochou šedi na krku, pak ještě více šedá po těle je vrána šedá, kterou by jeden svědomitý nomenklátor přejmenoval nejspíš na černošedou, druhý na šedočernou. Další krkavcovití ptáci,

například naše straka nebo sojka, jsou již mnohem strakatější nebo pestřejší.

Z folklorního hlediska jsou však důsledky podobnosti černých krkavcovitých ptáků, zejména však havrana s krkavcem, pro havrana osudové. Jedním z nejčastějších dotazů na ornitologii bývá: „Je havran samec od vrány?“ Není! I když havran je rodu mužského a vrána rodu ženského, jedná se pouze o kategorie gramatické. Rozdělení je přitom přísně heterosexuální a když vrána k vráně sedá, pak vrána samice si sedá k vráně samci. Další dotaz: Kolik váží havran (nebo spíše vrána)? Skrytý význam otázky je asi v nepřímém zjištění, zda dotyčný pták je s to nosit děti (podobné otázky se týkají čápa). Odpověď: Samci havranů u nás zimujících váží průměrně 504,8 gramu, samice 458,8 gramu, tedy kolem půl kilogramu. I když nejtěžší samec vážil 625 gramů a samice 580 gramů, na přinesení ani únos novorozeněte to zdaleka nestačí. Přitom vrány nejsou o nic obéznější než havran: nejtěžší vrána u nás vážila 635 g, vůbec nejtěžší (ještě sovětská) měla hmotnost 740 gramů.

Jak havrana od černé vrány a krkavce rozeznat? Asi bude nejlepší opsat tabulku z knihy Josefa Jirsíka *Jak poznám naše ptáky v přírodě* z roku 1939, podle které se nakonec úspěšně učila poznávat ptáky celá poválečná generace ornitologů u nás:

„Havran polní: Celý černý, krásně lesklý, kořen zobáku u dospělých ptáků bílý, kožitý. Vrána černá: Celá černá, slabě lesklá. Krkavec velký: Celý černý, největší havranovitý, silný, mo-

hutný zobák. Hlas: Havran chraptivé krá krá nebo hrubší garb garb, jindy vysoké kyr kraa. Vrána krá krá trochu chraplavěji než havran. Krkavec drsné hluboké krak krak krak, poněkud vyšší kruk kruk kruk, v době hnízdění samec klong klong.“

Potud tedy klasik české ornitologie. Nové, barevně ilustrované terénní klíče ukazují spíše než lesk, že havran má štíhlejší rovný zobák (vrána a krkavec silnější a svrchní čelist trochu zaoblenou), starší havrani mají okolí kořene zobáku holé a světle šedé. Podle toho můžeme na podzim poznat, kolik k nám přilétlo mladých a kolik již starších havranů. Dále: Havran má při chůzi patrně „kalhotky“, jak se říká opeření zakrývajícímu nohy nad „patou“, vrána má nohy holé. Přitom „levicovní“ havrani se drží vesměs ve větších až obrovských hejnech, zatímco vrány a krkavci jsou ptáci „pravicovní“, spíše individualističtí a víc se jich sejde jen při nějaké hostině. Ještě je třeba upozornit, že v zimních hejnech přilétajících na nocoviště se nejčastěji ozývají kavky.

V lidovém povědomí převládá ve vztahu k havranovi negativní hodnocení. Převažuje názor uvedený v knize Josefa Košťála *Ptactvo v názorech, pověrách a zvycích lidu českého* z roku 1895; v první větě v kapitole o ptácích vrubozobých se uvádí: „Havranovití patří po většině ke ptákům užitečným, ale v národních pověstech a písních donášejí smutná poselství; svým krákáním a letem věští nehody a neštěstí.“ V dalším odstavci se praví: „Havran je dobrodinec polí, ale černá barva jeho peří a hlas odporný činí ho ptákem příšerným.“ Zde bych podezíral autora knihy z osobního zaujetí, neboť pro něho i „křik sovy pálené je příšerný a nejprotivnější ze všech hlasů“ a hlas

výra „zní prý jak řev pekelného ducha“. Ovšem autor obecně konstatuje, že „u lidu našeho nepoživá havran pověsti pěkné“, což je doplněno příklady na dalších dvou stránkách. O takovém vztahu svědčí mimo jiné i báseň téměř logopedického charakteru, kterou přednášel na nejmenovaném vědeckém ústavu při veselejších příležitostech jistý ráčkující vědecký pracovník:

„Na krchově stará vrba trčí v chmurné mraky kraje,
severák jí do koruny hrůzyplnou hranu hraje.
Ku krchovu starý hrobník vratkým krokem vrávorá,
na vrbě – ó hrůzo hrůzo – tré havranů krákorá.“

Báseň je na škodu věci patrně neúplná, neboť původní recitátor již nežije a dohledat pokračování básně se zatím nepodařilo. V této souvislosti je zajímavé označení „havrani“ i pro zaměstnance pohřebních správ a ústavů, zvaných dříve vulgo funebráky.

Etnologové, psychologové a třeba i muzikologové možná rozeberou a zdůvodní příčiny obecně negativních názorů na havrana. Velký podíl na tom má zřejmě nerozlišování havrana od krkavce, které se táhne od Aristotela v antice, u nás přes Klareta, Bohuslava Balbína až po „Přjrodopis co kratochwilnj školnj pro mládež dospělegšj českoslowanskau od Jana. N. J. Filcýka, učitele wzornjho na Chrasti“, v roce 1834 v Praze v knížecí arcybiskupské knihtiskárně, v Josefy Fetterlowé, řjzenjm Wáclawa Špinky vydané. Krkavec jako pták živící se viselci na šibenicích jistě nemohl patřit k ptákům oblíbeným.

Od doby zákazu „lidových povyražení“ s popravami, dále s pokrokem vědy a zejména s vydáním zákona č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny už tento vztah k havranovi obecně neplatí. Z mých známých se většina buď bojí k hrůze z havranů přiznat, nebo má spíš názor opačný: Havrany vítají a krmí každou zimu, případně želí, že u nás v létě chybějí. Vzhledem k tomu, že mnozí z nich považují havrany za chytré ptáky, bude vhodné vyjádřit se k problému z hlediska vědy o chování zvířat, ať už se nazývá zoopsychologie nebo etologie. V každém případě je potvrzeno, že duševní (ale může mít havran duši?) schopnosti všech krkavcovitých ptáků patří k nejvyvinutějším – minimálně mezi ptáky. Také straka ukazuje schopností krást téměř lidskou vyspělost, i když do zastavěren zatím cestu s lesklými předměty nenašla. O duševních schopnostech samotného havrana se můžeme snadno přesvědčit sami. Zkusme se například přiblížit k havranovi na poli a v městském parku: rozdíl v únikové vzdálenosti, tj. jak daleko nás k sobě havran pustí, je propastný, neboť ve městě mu od nás nehrozí nebezpečí a plete se nám často skoro až pod nohy. Výskyt havranů ve městech a vůbec jejich vztah k člověku je zajímavý úkaz; odborně se mu říká synantropie či synurbanizace. Znamená to, že nějaký živý organismus se přizpůsobí životu a kořistění na člověka, neboť zjistí, že je to pro něho výhodnější než se trmácet v přírodě. Takže myslivci na havrany v Praze nemohou – jejich odstřel na hnízdech na židovském hřbitově je nepředstavitelný. Na druhé straně je představitel-

né, že trvalá akustická komunikace mezi dospělými havrany na hnízdištích a později i s jejich mláďaty některým lidským organismům, zejména starším, vadí. Nastupují proto požárníci a hnízda v mimohnízdni době odstraní. Nějakou dobu to má kýžený důsledek, ovšem pouze do doby, než havrani pochopí, že v úředním souhlasu existuje časové omezení povolení k provedení jejich odstranění. Postupně se tak havrani u nás ve městech šíří, a to nejen v Praze, ale dokonce i v menších městech. A bez ohledu na to, že by mělo i pro havrany platit, že *extra urbem non est vita*. Jak však k pochopení prospěšnosti synantropie havran dospěl? Zřejmě na přísně vědeckém podkladě, což ze strany havranů znamená důslednou aplikaci metody „pokusu a omylu“, anglosaským havranům (?) a vědcům známé spíše pod názvem „trial and error“. Tato metoda, společná přírodě i člověku, je v praxi prostá: organismus, něco zkoušející, dostane „do ní, nebo po ní“. Pokud je chytrý, druhý pokus znamená pouze potvrzení první varianty možného řešení.

Poněvadž havran je pro nás většinou spojen se zimou, věnujme se nejdříve zimujícím havranům. Brněnští havrani zaujali již učitele a znalce přírody s křestním jménem Franz, publikujícího začátkem 20. století různé články původně s příjmením Zdobnický, pak Zdobnický a nakonec Zdobnitzky (jedna jeho práce je tištěna dokonce pod jménem Jáobnický, což dokazuje, jak při psaní rukou byl vždy důležitý krasopis). Tento učitel publikoval v roce 1907 v brněnském muzejním časopi-

se podrobnou práci se stručným titulkem „Das Winterleben unserer Corviden (insbesondere von *Corvus frugilegus* L.) in der weiteren Umgebung Brünns“ (Zimní život našich Corvidů [zvláště *Corvus frugilegus* L.] v širším okolí Brna). Z této práce můžeme odvodit, že počty havranů se do současnosti výrazně zvýšily, že se nocoviště postupně přesouvala od městského hřbitova v Brně stále jižněji až na současné místo u Židlochovic, ale že tradiční způsob denního života havranů se příliš nezměnil.

Havrani u nás zimují převážně v nížinách, kde je přece jen méně sněhu a existuje zde větší možnost dostat se k potravě, kterou havran sbírá téměř výhradně na zemi. Takže něco o potravě. Havran má štěstí, že je všežravec čili polyfág. Chutná mu jakékoliv maso – nejen hraboš polní, ale i kus salámu od stupně tvrdosti salámu uherského až ke gothajskému, dále zejména křupavé larvy brouků. Stejně tak neodmítá vegetariánskou stravu, kde může dát příklad i zapřísáhlým vegetariánům (například požíváním klíčících obilí na polích). Stovky havranů se shromažďují na skládkách komunálního odpadu a potravu si běžně doplňují solí na okrajích silnic po jejich chemickém ošetření. Z nějakého důvodu mají potěšení z požívání kousků gumy a v šedé vrstvě vývržků pod nocovištními stromy lze nalézt zbytky gumy červené, žluté i jakékoli jiné barvy. Využíváním všech aktuálních zdrojů potravy se havran stává oportunistou, což je způsob života, který má sice u charakterního člověka špatnou pověst, ale evolučně je zřejmě pro havrany výhodný.

Na druhé straně však jednak (a) tahání klíčící pšenice na poli, jednak (b) pověsti a zevšeobecňování jednotlivých případů se sezobnutím bažantího vajíčka či snad i uchácením mladého zajíčka (?) hodné denního tisku přináší v zemědělské krajině havranům nepřízeň ekonomicky, tj. jediné správně uvažujícího člověka. K nim patří v případě za (a) zemědělec, v případě za (b) myslivec. To jsou převážně synonymické pojmy, takže nepřízeň vůči havranům (= zabránění škodám) se většinou zdvojuje. Rozbory potravy z příslušných, k zjišťování případných škod zřízených ústavů jsou sice objektivní, ale co kdyby to bylo jinak a kdosi viděl, jak havran trhá zajíčka na kusy. A tak i v civilizovaném právním státě, jako je bezpochyby náš, je havran ve smyslu zákona o myslivosti č. 449/2001 Sb. stále ještě lovnou zvěří, i když ji ve znění stejného zákona nelze lovit.

Obranný postoj vůči havranům, až do data nabytí účinnosti zmíněného zákona dle práva, je závislý na roční době. V popisu aktivní obrany v době hnízdění vycházím pouze z vlastních zkušeností z jediné hnízdní kolonie havranů na Moravě v polních lesících a nechci paušalizovat ani kritizovat či vůbec jmenovat. Z akátového lesíka se kolonie přestěhovala v době, kdy jsem ji ještě nesledoval, do trvalejšího lesíka, kde byla hnízda na vysokých borovicích. Podivil jsem se, když jsem jednou uviděl ve kmenech borovic zatlučené kramle umožňující vzestup až do koruny stromu. Původní naděje brzy zmizela: Možný vzestup nebyl motivován vědecky – do korun stoupali

informovaní občané, aby zpracovali z hnízda vybraná mláďata na havraní polévku. Havrani vydrželi gastronomický impakt z okolí po několik let, ale pak se přece jen přestěhovali do nedalekého mladšího akátového lesíka. Na tenké hnízdní stromy bylo obtížné se dostat, proto v nedlouhé době leželo na zemi dost pokácených stromů s prázdnými hnízdy. Když ani tento způsob tlumení škod havrani nevydrželi, přestěhovali se pod heslem „blíže k člověku“ na několik topolů ve dvoře Strojnětraktorové stanice. Pro jejich krákání však nemohli zaměstnanci naslouchat důvěrnému vrčení traktorových motorů, a tak jednak pomocí vysokých tyčí zapalovali hnízda, jednak zapalovali nahuštěné duše traktorových kol za detonačními účely. Výsledek se dostavil a havrani, stále ještě důvěřující v člověka, se přestěhovali do nedalekého lesíka, který je postupně zavážen místním odpadem. O zimním pronásledování moc ze zkušeností nevím. Ještě donedávna se občas objevila v našich novinách zpráva, že se našly stovky havranů otrávených nějakými chemikáliemi, jež mimo letálních účinků zpravidla zvyšují zemědělskou produkci ať přímo či nepřímou. Rovněž i jakýsi hřbitov byl takto očištěn. Z osobní zkušenosti znám jen dávnou, tehdejší zákonem povolenou snahu jednoho lesního závodu odplášt havrany z nocoviště v lese jimi spravovaném. Napříč směru přiletu havranů z přednocovištního shromaždiště k lesu byli rozestaveni zaměstnanci

vlastníci zbrojní průkaz. Ti pak chtěli havrany plašením střelbou z nocoviště zradit, přičemž část havranů náhodou vletla do kuželů, které ve vzduchu vytvářely olovené broky. Nicméně to havrani – na rozdíl od lesního závodu – nevzdali.

Zimní nocoviště havranů je zážitek sám o sobě. Denní režim havrana spočívá v dodržování konzervativních hodnot, což vychází z oblíbené charakteristiky, že havran je *zoon politikon*, tedy tvor společenský. Na rozdíl od člověka však neexistují havrani, kteří by teoreticky a ideově zdůvodňovali, že konzervativní společenství havranů je pouhý soubor jedinců. Proto havrani hnízdí v koloniích, táhnou v hejnech a zejména nocují často v desítkách tisíců na jednom místě. Zimní nocoviště (u nás převážně v lužních lesích) jsou užívána pravidelně i po mnoho desítek let. Přitom na největším z nich, na střední Moravě, byl v jedné zimě počet odhadnut na 135 000 ptáků, zpravidla jsou však nocoviště menší. S havrany nocují v menším počtu i kavky a občas i vrány. Na funkci podobných hromadných nocovišť se názory dosud odlišují a výhoda asi není jen jedna: Více očí víc vidí, ptáci se shromáždí na malém místě a tak se octnou v teritoriu jen mála predátorů neboli nepřátel. Existuje i hypotéza, že noční shromaždiště jsou pro ptáky jakýmiś informačními středisky, v nichž si řeknou, kde je co k snědku. To však zatím nebylo potvrzeno ani telemetrickým sledováním některých jedinců.

Z nocovišť havrani vylétují současně za úsvitu, nejdříve usednou v menších skupinách nedaleko ve směrech rozletu a pak se vydají na přelet do známých míst. Tam opět nejdříve opatrně usednou na stromy, vysoké domy, antény a když vyhodnotí situaci jako příznivou, sletují za potravou na zem. Odpolední návrat je odlišný: potravně uspokojení jedinci se začínají shromažďovat již kolem poledne na poli nebo louce; z více takových malých shromaždišť pak přeletuje stále hustší pruh havranů na další podobné shromaždiště blíže k nocovišti, odtud z různých směrů na poslední shromaždiště blízko nocoviště. Tam někdy desítky tisíc havranů čekají na soumrak. Během pár minut se černá masa zvedne a s krákáním, hukotem a šustěním křídel se přelévající se mrak během deseti minut snese do korun stromů. Pak se ozve již jen občasné prasknutí větve a jednotlivé hlasy postupně umlkají. Přilet havranů na velké nocoviště je asi jedno z nejpůsobivějších divadel v naší přírodě, i když u jemnějších a méně znalých možná připomene scény z Hitchcockova hororu *Ptáci*.

O dálkových cestách našich hnízdicích i zimujících havranů je již hodně známo. Především zásluhou toho, že u nás bylo od roku 1934 do roku 2002 okroužkováno 28 881 havranů, většinou zimujících. Někteří kroužkovatelé se zejména v posledních třiceti letech na kroužkování havranů specializují. Samozřejmě potřebou je nejdříve havrana chytit nebo mládě vybrat z hnízda. Chytání havranů není příliš obtížné. Nejúspěšnější zařízení vyžaduje na zahradě velkou klec s postranním vstupem pro kroužkovatele a s otvorem nahoře. Do klece se na zem nasype cokoliv, co zbylo v kuchyni. Výhodou je dát do klece jednoho volavého havrana, kterému svobodní havrani okamžitě závidí jeho sociální jistoty a hrnou se za ním. I při své chytrosti neprohlédnou úkladnost zařízení, kterým nemohou nahoru vylétnout, chtěli-li by, což zpravidla, avšak marně, činí.

Existují i jiné způsoby odchytu havranů. Zkoušeli jsme jednou chytání osvědčené při odchytu hus. Velké sítě, například o rozměrech 10x10 metrů, jsou na jedné straně upevněny k zemi a celá síť je v této linii složená, druhý okraj sítě je upevněn k malým raketám. Pokud pak ptáci usednou před sítí, rakety se synchronně odpálí a vytáhnou síť nad hejno: jednu stranu sítě drží pevně na zemi odpalovací zařízení, které nazývají rampami by bylo smělé, přední okraj sítě, zatížený zbytkem raket, padne při rozvinutí sítě automaticky na zem. My jsme vzhledem k politické situaci rakety používat nemohli, ale poněkud nezákonně, osobními kontakty umožněné použitím vyrazených minometů je snad již promlčené. Stejně však při jediném pokusu havran, sedící zdánlivě flegmaticky před sítí na hromadě pamlsků, odhadl neuvěřitelně rychle správný směr i potřebné zrychlení k úniku.

Výsledky kroužkování prozrazují mnoho ze života havranů. Pokud jde o věk, tvrzení o dlouhověkosti havranů se týkají krkavců – nejstarší u nás kroužkovaný havran se dožil devíti let a čtyř dnů, což vždy znamená průměrný věk ještě nižší. Kroužkování však přináší především poznatky o pobytu a přeletech ptáků. Většina havranů u nás hnízdících odlétá ještě před přiletím zimujících havranů na jihozápad do Francie, odkud se vrací na hnízdiště v únoru až březnu. Mezitím k nám v půli října přilétají zimovat obrovská hejna havranů ze severovýchodu, z pruhu zahrnujícího jižní Polsko, Bělorusko, sever Ukrajiny a střed evropského Ruska; jen jednotliví ptáci

pocházejí až z oblastí za Uralem, nejvzdálenější uletěl 3 238 kilometrů. Lidová jména havrana „ruské vlaštovky“ nebo „ruští bažanti“ mají tedy jisté opodstatnění. Proč naši havrani odlétají na zimu, když tu snadno přežijí obrovské počty cizích havranů, zůstává zatím nevysvětleno. Nejspíš je asi nutkání táhnout v určité době na jihozápad dědičně fixované. Uvidíme, zda havrani budou následovat kosy a přinejmenším část našich u nás také bude zimovat – zatím je jich podle kroužkování málo. Podle kroužkovaných ptáků je evidentní, že velkou roli při cestách a volbě místa zimoviště hraje tradice – zimující ptáci byli opakovaně kontrolováni na stejném zimovišti. Nejen kroužkování: Podle pozorování jednoho abnormálně zbarveného jedince na témže zimovišti po více let to pozorovatel vyjádřil výstižným nadpisem krátké, lidově podané zprávy „O havranech – vězních svého místa“.

O sexuálním životě u nás hnízdících havranů je méně zpráv. Již na konci zimy se objevují u havranů zvláštní postoje s rozevřeným ocasem a podivným hlasem, což by mělo působit na samice havranů asi jako konta dynamických podnikatelů na královny krásy. Pokud se partneři dohodnou, hnízda umísťují na stromech v průměrné výšce kolem 27 metrů, vejce se objevují v hnízdech mezi polovinou března až polovinou dubna, vajec snášejí pět až šest, mláďata ale vyvádějí jen zhruba tři. Pak se havrani až do podzimu „potloukají“ po polích kolem hnízdišť, škodí i prospívají, než na ně přijde zima a začne jim život, jak zmíněno výše.

Tento článek byl napsán pro připravovanou knížku Stáni Bártové *Uhranutá havrany* (Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2012).

Všechny fotografie Stáni Bártové použité v tomto článku jsou fotografované tzv. „z ruky“, fotoaparáty Canon a Nikon ráno a večer na havraním nocovišti v Židlochovicích u Brna.

Havraní hejno na kresbě Stáni Bártové.

ZÁKLADNÍ ODBORNÁ LITERATURA O HAVRANECH (VÝBĚR)

Encyklopedie

Blotzheim, Urs N. Glutz von, ed. (1993): *Handbuch der Vögel Mitteleuropas*. Band 13/III *Passeriformes* (4. Teil) *Corvidae – Sturnidae*. Wiesbaden: AULA-Verlag. (Rod *Corvus*, str. 1653–2022, *Corvus frugilegus*, str. 1731–1856.) (Encyklopedické zpracování včetně bohatého seznamu literatury.)

České monografie

Hudec, Karel a spolupracovníci (1983): *Fauna ČSSR – Ptáci*. 3/II. Praha: Academia. 729–1236 str.

Jirsík, Josef (1955): *Naši pěvci*. Část I. Praha: ČSAV. 396 str.

Kněžourek, Karel (1910): *Velký přírodopis ptáků se zvláštním zřetelom ku ptactvu zemí českých a rakouských*. Díl I. Praha: I. L. Kober.

Dílčí přehledy z České republiky

Bejček, Vladimír – Štastný, Karel – Hudec, Karel (1995): *Atlas zimního rozšíření ptáků v České republice 1982–1985*. Jinočany: H&H a MŽP ČR Praha. 272 str.

Cepák, Jaroslav – Klvaňa, Petr – Škopek, Jaroslav – Schröpfer, Libor – Jelínek, Miloslav – Hořák, David – Formánek, Jiří – Zárybnický, Jan (2008): *Atlas migrace ptáků České a Slovenské republiky*. Praha: Aventinum. 608 str.

Štastný, Karel – Bejček, Vladimír – Hudec, Karel (2006): *Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice 2001–2003*. Praha: Aventinum. 464 str.

AUTOR

Hudec, Karel (18. 11. 1927, Brno-Mokrá Hora), český ornitolog, ekolog, ochránce přírody. V letech 1946–1950 vystudoval Přírodovědeckou fakultu Masarykovy univerzity v Brně (obory přírodopis-zeměpis). 1950–1954 učitel v Bohumině a Ostravě, 1955–1990 vědecký

pracovník Ústavu pro výzkum obratlovců ČSAV, respektive Ústavu systematické a ekologické biologie ČSAV v Brně (nynější Ústav biologie obratlovců Akademie věd České republiky). 1990 DrSc., 1990–1997 docent Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Nyní v důchodu.

Odborně se zabýval především biogeografií a ekologií ptáků, zejména na vodních a synantropních, jejich ochranou ve vztahu ke změnám životního prostředí a praktickými aplikacemi ornitologie: v krajině plánování, bioindikaci, v řešení hygienicko-epidemiologických problémů nebo v ochraně letadel před srážkami s ptáky. Napsal několik set původních vědeckých prací a organizoval vydání základní práce české ornitologie, třísvazkové dílo *Fauna ČSSR – Ptáci* (Praha: Academia, 1972–1983, reedice I. sv. 1994, II./1–2 2005, III./1–2 připraven k vydání). Byl také hlavním editorem terénního klíče fauny (*Příroda České republiky – Průvodce faunou*. Praha: Academia 2007), spolupracoval na základních evropských ornitologických monografiích (*Handbuch der Vögel Mitteleuropas*, *Handbook of the Birds of the Western Palearctic*, *The Birds of the Western Palearctic: Concise Edition*). Zabývá se i historií a organizací ornitologie v České republice a biografiemi ornitologů.

Kontakt: Doc. RNDr. Karel Hudec, DrSc., Hluboká 5, 639 00 Brno, e-mail: KarelHudec@seznam.cz.

AUTORKA FOTOGRAFIÍ

Bártová, Stáňa (13. 10. 1952, Brno), česká výtvarnice, pedagožka a ekoložka. Po studiu na Střední uměleckoprůmyslové škole v Brně (v grafickém ateliéru Dalibora Chatrného) byla zaměstnána v Moravském zemském muzeu, kde spolupracovala zejména s antropologem Janem Jelínkem. Zároveň se zabývala oděvní tvorbou a její prezentací v multimediálních projektech a výukou kultury pohybu a chování. V současné době pracuje na Anatomickém ústavu Lékařské fakulty Masarykovy univerzity, kde se podílí na vytváření odborné dokumentace pro medicínu a antropologii. Těchto zkušeností využívá při grafickém a výtvarném řešení muzejních expozic (Pavilon Anthropos Moravského zemského muzea v Brně, Muzeum a informační centrum Vedrovice aj.).

Jako ochránkyně přírody a grafička působí v brněnském ekologickém institutu Veronica a hraje v jeho amatérském divadelním souboru Verdis. Téměř dvě desetiletí sleduje a fotografuje havrany a jejich chování zejména na nocovištích u Židlochovic a na dalších moravských lokalitách. Uspořádala několik výstav s havraní tematikou (Moravská zemská knihovna, Ekologický institut Veronica ad.); připravuje knihu *Uhranutá havrany*, která bude publikována v roce 2012.

Kontakt: Stáňa Bártová, Anatomický ústav Lékařské fakulty Masarykovy univerzity, Kamenice 3, 625 00 Brno, e-mail: stanya.b@med.muni.cz; stanya.b@volny.cz.

O supech a lidech

Miloslav Pouzar

Ústav environmentálního a chemického inženýrství, Fakulta chemicko-technologická, Univerzita Pardubice, Studentská 573, 532 10 Pardubice

OF VULTURES AND MEN

ABSTRACT The article deals with massive mortality in three vulture species (*Gyps bengalensis*, *Gyps indicus*, *Gyps tenuirostris*) on the South Asian subcontinent, which started in the nineties of the last century. Accidental exposure of scavengers to diclofenac, a non-steroidal anti-inflammatory drug (NSAID), via their food chain is considered to be a scientifically proven reason for the decline of vulture population in India, Pakistan and Nepal. The mechanism of diclofenac toxicity is explained and the sources of diclofenac in vulture food resources are discussed. Special attention is paid to the explanation of possible consequences of vulture extinction as increase in abundance of dog population, increased number of rabies cases in man, effect on the burial customs of Parsi community.

KEY WORDS vulture; extinction; diclofenac; non-steroidal anti-inflammatory drug (NSAID); visceral gout; rabies; Parsi community

ABSTRAKT Článek se zabývá masivním vymíráním tří druhů supů (*Gyps bengalensis*, *Gyps indicus*, *Gyps tenuirostris*) v jižní Asii. Drastický pokles početnosti supích populací začal v devadesátých letech minulého století v důsledku zavedení nesteroidního protizánětlivého léčiva s názvem diclofenac do veterinární medicíny. V článku je popsán mechanismus toxického účinku diclofenacu a také jsou zde vysvětleny příčiny kontaminace supí potravy tímto přípravkem. Speciální pozornost je pak věnována diskusi možných následků vymírání supů jako je zvýšení početnosti populací zdivočelých psů, zvýšené riziko onemocnění lidí vzteklinou a vliv na pohřební rituály členů etnika Pársů.

KLÍČOVÁ SLOVA sup; vymírání; diclofenac; nesteroidní protizánětlivá léčiva; viscerální dna; vzteklina; etnikum Pársové

Při cestě z Havlíčkova Brodu do Humpolce těsně před obcí Věž nesmím ani v nejparnějších letech zapomenout vypnout v autě klimatizaci nebo ji alespoň přepnout na uzavřený okruh. Pokud zapomenu, trest v podobě brutálního ataku čichových buněk nemine ani mě, ani mé spolujezdce. Těsně u silnice tam totiž stojí kafilerie – jinými slovy spalovna odpadů živočišného původu, nebo, chcete-li, „krematorium“ pro hospodářská zvířata, která se nedožijí „smysluplného“ konce své existence v podobě mechanizované smrti na jatkách. Puch, který je člověk zhyčkaný více než dvacetiletým životem ve stotisícovém městě ochoten označit jako nesnesitelný, je tím jediným, co lze vnímat v souvislosti s odstraňováním těl uhynulých živočichů. Podobně jako jsme vytlačili ze svého života smrt svých bližních, dokázali jsme téměř úplně eliminovat i svůj kontakt se smrtí zvířecí. Balíčky masa v supermarketu totiž nevnímáme jako části těl druhdy živých tvorů, ale jako výrobek, nad jehož původem se nezamýšlíme, aby nás náhodou nepřešla chuť k jídlu. Ovšem jsou na světě země, kde to mají stále zařízeno poněkud jinak.

Ve venkovských oblastech střední a severní Indie, Pákistánu a Nepálu bývají těla uhynulých hospodářských zvířat (krav, velbloudů a buvolů) volně uložena na vyhrazených plochách pod širým nebem či prostě jen ponechána tam, kde nebohé zvíře padne. K likvidaci mršiny je pak třeba udělat jediné – stáhnout z ní kůži. O zbytek se postarají supi. Tedy přesněji

řečeno – starali se a to až do začátku devadesátých let minulého století. V té době nebyl problém, aby se na jedno mrtvé kravské tělo slétlo až sto těchto ptáků. Těm pak obvykle stačilo něco kolem půl hodiny, aby po mršině zbyly jen dokonale očištěné kosti, které byly vítaným zdrojem přívýdělku pro sběrače zásobující cennou surovinou místní výroby hnojiv (van Doren 2010). Mezi lety 1990 a 2000 byl však v dané oblasti ke značnému zděšení ornitologů zaznamenán dramatický pokles početnosti populací supa indického (*Gyps indicus*), supa bengálského (*Gyps bengalensis*) a supa tenkozobého (*Gyps tenuirostris*). Rychlost úbytku ptáků v tomto období byla odhadována na 33 % za rok v případě supa bengálského a na 27 % ročně v případě supa indického. V dalších letech tento trend pokračoval. Podle aktuálních odhadů se v Indii mezi lety 1992–2007 snížila populace supa indického o 96,8 % a supa bengálského dokonce o 99,9 % (Markandya – Taylor – Longo – Murty – Murty – Dhavala 2008).

Tak rychlý úbytek zástupců nějakého živočišného druhu na tak rozsáhlém území nemá v historii obdoby. Zpočátku byly za možné příčiny úhynu několika milionů ptáků považovány: otrava pesticidy na bázi halogenovaných uhlovodíků či organofosfátů, neznámá virová nákaza či záměrné masové vybíjení ptáků s využitím neznámého vysoce účinného jedu (Arun – Azeez 2004). V roce 2004 však vyšla v časopise *Nature* práce Linsdaye Oakse a kolektivu, která za jednoznač-

nou příčinu popsaného jevu označila látku zvanou diclofenac (2-[2-(2,6-dichlorofenyl amino) fenyl] octová kyselina) (Oaks et al. 2004).

Toto nesteroidní protizánětlivé léčivo (NSAID – non-steroidal anti-inflammatory drug) je v humánní medicíně užíváno zejména při léčbě zánětů kloubů a dny. Široké využití nachází též jako antipyretikum (lék proti horečce) a analgetikum (lék zmírňující bolest). Diclofenac je též běžným veterinárním farmakem. V zemích Evropské unie je jeho použití přísně regulováno a zbytková koncentrace účinné látky v mase poražených zvířat nesmí přesáhnout $0,1\text{--}10\ \mu\text{g}\cdot\text{kg}^{-1}$ (v závislosti na typu tkáně). Na počátku devadesátých let minulého století se diclofenac stal nejpoužívanějším protizánětlivým lékem a analgetikem pro léčbu hovězího dobytka v Indii. Příčinou byla jednak nízká cena léčiva významně ovlivněná rozsáhlými vládními subwencemi a také jeho snadná dostupnost. Farmakologický účinek NSAID je založen na inhibici jednotlivých forem enzymu cyklo-oxygenázy (COX-I, COX-II). Tento enzym hraje zásadní roli při tvorbě prostaglandinů, což jsou látky podobné hormonům, které se uplatňují při řízení průběhu zánětlivých reakcí v organismu. Prostaglandiny dále ovlivňují smršťování a roztahování cév, srážlivost krve, přenos a zpracování bolestivých impulzů, termoregulaci (vznik horečky) apod. Pro samotný diclofenac je dále typická jeho schopnost ovlivňovat metabolismus kyseliny močové. Tato látka vzniká jako konečný produkt rozkladu purinů, které jsou základním stavebním kamenem DNA a jejichž hlavním potravním zdrojem je červené maso. U lidí a hovězího dobytka způsobuje diclofenac sníženou re-absorpci kyseliny močové v ledvinách a její zvýšené vylučování močí. U supů naopak dochází k poškození ledvin a zvýšenému zadržování kyseliny močové v organismu. Je-li poškození ledvinové tkáně příčinou nárůstu koncentrace kyseliny močové v krvi, či k němu dochází až důsledkem srážení solí kyseliny močové (urátů) v tkáních přesycených touto kyselinou, je stále předmětem diskuse (Naidoo – Swan 2009). Každopádně jsou v krevní plazmě supů vystavených účinku diclofenacu běžně měřeny velice vysoké koncentrace kyseliny močové a ve vnitřních orgánech je vždy možné detekovat krystalky urátů a jimi vyvolané rozsáhlé zánětlivé léze. Onemocnění vyvolané výše popsaným mechanismem nese název viscerální (útrobní) dna.

Dávka diclofenacu schopná usmrtit 50 % jedinců, kteří byli dané dávce vystaveni (LD_{50}), je pro supa bengálského (*Gyps bengalensis*) odhadována v rozmezí $0,098\text{--}0,225\ \text{mg}\cdot\text{kg}^{-1}$ (Swan et al. 2006). Takové množství látky mohou supi zkonsumovat, pokud se krmí na těle zvířete, které bylo těsně před smrtí léčeno uvedeným farmakem. V hinduistických oblastech Indie je kráva posvátným zvířetem. Neporáží se, většina kusů hyne stářím či na nějakou nemoc. Pro hinduisty je nepřijatelné, aby zvíře před smrtí nadměrně trpělo, proto jsou kravám až do poslední chvíle podávána analgetika zmírňující bolest. Diclofenac, který byl levný a dostupný, se stal v devadesátých letech 20. století pro takové účely lékem první volby. V Pákistánu je převažujícím náboženstvím islám. Zde jsou krávy chovány jako zdroj masa, ale ke konzumaci není povoleno porážet zvířata, která nejsou zcela zdravá. Pokud tedy

zvíře onemocní a zemře, případně je v průběhu nemoci poraženo, zachází se s ním jako s mřínou. V obou zemích byl tedy až donedávna vstup diclofenacu do potravního řetězce supů záležitostí snadnou a běžnou.

Supi samozřejmě nejsou v uvedené oblasti jediným živočišným druhem, který se živí těly uhynulých zvířat. Zásadními konkurenty supů soutěžícími o tento potravní zdroj jsou zdivočelí psi. Supi spotřebují odhadem asi tak $0,34\ \text{kg}$ hovězího masa denně, zatímco psi potřebují ke svému přežití asi $0,46\text{--}0,92\ \text{kg}$ masa. Počítáme-li tedy, že mezi lety 1992–2003 došlo k úhynu 10 milionů supů, zbylo v „supích restauracích“ (eufemismus označující místa vyhrazená pro ukládání mřín) dostatek potravy pro $3,7\text{--}7,25$ milionů psů (Markandya – Taylor – Longo – Murty – Murty – Dhavala 2008). Takový nárůst psí populace samozřejmě znamená zvýšené riziko pokousání lidí a následného přenosu vztekliny. Podle některých odhadů zde zemřelo v letech 1992–2006 na vzteklinu až o 49 tisíc lidí víc, než v předchozích letech. Tyto případy lze samozřejmě připsat na vrub supímu vymírání.

Nezanedbatelné škody vznikly též v oblasti kulturní a religiozní. Úbytek supů citelně zasáhl zejména etnickou skupinu Pársů, která tvoří asi 0,02 % indické populace a obývá města Ahmadábád, Dillí, Hajdarábád, Lakhnaú a Mumbaí. Tito lidé věří, že oheň, voda a země jsou čisté elementy, jejichž čistotu je nutné chránit. Proto své mrtvé nespalují ani nepohřbívají do země, ale ukládají je do takzvaných Věží mlčení (Towers of Silence), které staví na vrcholcích kopců v pouštních oblastech vzdálených od lidských sídel. O odstranění lidských ostatků z těchto věží se před svým vyhynutím starali právě supi.

Od roku 2006 je používání diclofenacu pro veterinární účely v Indii zakázáno. Bohužel i další nesteroidní protizánětlivé léky (NSAID), o nichž se uvažovalo jako o možné alternativě diclofenacu (například keprofen, ibuprofen, fenybutazon, flunixin), jsou pro supy toxické (Naidoo – Venter – Wolter – Taggart – Cuthbert 2010). Výjimku tvoří meloxicam, což je látka selektivně inhibující pouze jednu formu enzymu cyklo-oxygenázy (COX II) (Ng – Halliwell – Wong 2008). Aktuálně probíhá celá řada programů, které mají za cíl obnovení zdecimovaných populací jednotlivých druhů supů (například ZSL vulture rescue program) (<http://www.zsl.org/conservation/regions/asia/vulture-conservation>). Doufejme, že budou úspěšné, jelikož podobný problém jako indiští a pákistánští supi začínají mít též supi evropští a afričtí (Margalida – Donazar – Carrete – Sanchez-Zapata 2010; Naidoo – Wolter – Cuthbert – Duncan 2009).

LITERATURA

- Arun, P. R. – Azeez, P. A. (2004): Vulture Population Decline, Diclofenac and Avian Gout. *Current Science*, 87 (5), 565–568.
<http://www.zsl.org/conservation/regions/asia/vulture-conservation/>
 Margalida, Antoni – Donazar, Jose A. – Carrete, Martina – Sanchez-Zapata, Jose A. (2010): Sanitary versus Environmental Policies: Fitting Together Two Pieces of the Puzzle of European Vulture Conservation. *Journal of Applied Ecology*, 47, 931–935.

- Markandya, Anil – Taylor, Timothy – Longo, Alberto – Murty, M. N. – Murty, S. – Dhavala, Kishore Kumar (2008): Counting the Cost of Vulture Decline – An Appraisal of the Human Health and other Benefits of Vultures in India. *Ecological Economics*, 67, 194–204.
- Naidoo, V. – Swan, G. E. (2009): Diclofenac Toxicity in Gyps Vulture is Associated with Decreased Uric Acid Excretion and not Renal Portal Vasoconstriction. *Comparative Biochemistry and Physiology*, Part C, 149, 269–274.
- Naidoo, V. – Venter, L. – Wolter, K. – Taggart, M. – Cuthbert, R. (2010): The Toxicokinetics of Ketoprofen in Gyps Coprotheres: Toxicity Due to Zero-order Metabolism. *Archives of Toxicology*, 84, 761–766.
- Naidoo, V. – Wolter, K. – Cuthbert, R. – Duncan, N. (2009): Veterinary Diclofenac Threatens Africa's Endangered Vulture Species. *Regulatory Toxicology and Pharmacology*, 53, 205–208.
- Ng, Lin Eng – Halliwell, Barry – Wong, Kim Ping (2008): Nephrotoxic Cell Death by Diclofenac and Meloxicam. *Biochemical and Biophysical Research Communications*, 369, 873–877.
- Oaks, J. Lindsay – Gilbert, Martin – Virani, Munir Z. – Watson, Richard T. – Meteyer, Carol U. – Rideout, Bruce A. – Shivaprasad, H. L. – Ahmed, Shakeel – Chaudhry, Muhammad Jamshed Iqbal – Arshad, Muhammad – Mahmood, Shahid – Ali, Ahmad – Khan, Aleem Ahmed (2004): Diclofenac Residues as the Cause of Vulture Population Decline in Pakistan. *Nature*, 427, 630–633.
- Swan, Gerry E – Cuthbert, Richard – Quevedo, Miguel – Green, Rhys E. – Pain, Deborah J. – Bartels, Paul – Cunningham, Andrew A. – Duncan, Neil – Meharg, Andrew A. – Oaks, J. Lindsay – Parry-Jones, Jemima – Shultz, Susanne – Taggart, Mark A. – Verdoorn, Gerhard – Wolter, Kerri (2006): Toxicity of Diclofenac to Gyps Vultures. *Biology Letters*, 2, 279–282.
- van Doren, Thom (2010): Pain of Extinction: The Death of a Vulture. *Cultural Studies Review*, 16 (2), 271–279.

AUTOR

Pouzar, Miloslav (8. 12. 1973, Hradec Králové), český analytický chemik; vzděláván postupně ve Vrdech a Pardubicích. Zabývá se ne-destruktivní prvkovou analýzou pevných látek. Přednáší toxikologii na Fakultě chemicko-technologické Univerzity Pardubice. Dříve též příležitostně dopisovatel *Neviditelného psa*.

Kontakt: Ing. Miloslav Pouzar, Ph.D., Ústav environmentálního a chemického inženýrství, Fakulta chemicko-technologická, Univerzita Pardubice, Studentská 573, 532 10 Pardubice, e-mail: Miloslav.Pouzar@upce.cz.

Věda & umění / Science & Art

Blasfemie, persiflaž, mystifikace? Postmodernistické hříčky s klasiky

Blasphemy, Persiflage, Mystification? Postmodern Trifling with Classics

JAN FILIPSKÝ¹ – JAROSLAV MALINA²

¹ *Orientální ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., oddělení Jižní Asie, Pod Vodárenskou věží 4, 182 08 Praha 8*

² *Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno*

Redakční rada a redakce časopisu *Anthropologia integra* se poprvé v průběhu své činnosti musí vyrovnat s problémem několika příspěvků „anonymní autorky“ / „anonymního autora“ – „Antropologický výzkum: Automobily Audi (zvláště „koncept A3“) v pohledu významných osobností“ a „Alfa Romeo 4C a Alfa Romeo Giulietta v postmoderní době“; příspěvky jsou zasazeny do prostředí 81. mezinárodního autosalonu v Ženevě (březen 2011). Řešením pověřila Jana Filipiského a Jaroslava Malinu. Oba badatelé se kromě řešení etického rozměru případu vypravili, spolu s výtvarnou redaktorkou a fotografkou Stáňou Bártovou, na vlastní náklady na ženevský autosalon, aby pomocí základní antropologické metody zúčastněného pozorování a vizuální antropologie (fotografie, film) na místě prověřili a zdokumentovali realie uváděné v anonymních příspěvcích a realizovatelnost popisovaných situací a kulturních vzorců chování.

Cesta byla vykonána automobilem *Golf R* (obr. 1). Trasa z Brna (Vinařská 5) do Ženevy vedla přes Mikulov, Vídeň, Salcburk, Innsbruck, Curych a Bern a měřila 1180 km. Svižná jízda „nejrychlejším/nejbrutálnějším Golfem všech dob“ (metafora *Golfu R* v některých motoristických časopisech), trvající 9 hodin, 55 minut (plánovač trasy *Mapy.cz* uvádí 12 hodin, 14 minut), byla na jedné straně vykoupena odebráním řidičského průkazu jedné členice posádky za větší překročení povolené rychlosti (při předjíždění dýchavičné BMW M3 na alpské dálnici A12 [Inntalautobahn] v oblasti Innsbrucku), na druhé straně inspirovala jiného člena posádky k ůdě

na *Golfa R* ve stylu autorky/autora posuzovaných anonymních příspěvků (obr. 2).

Obr. 1. *Golf R* (pětidveřový hatchback [rok výroby 2010], dvoulitrový TSI turbo, 199 kW, 270 HP, šestistupňová dvouspojková převodovka DSG, nejnovější generace pohonu všech kol 4MOTION, z nuly na 100 km/h sprintuje za 5,5 s) před startem z Brna (Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity) na 81. mezinárodní autosalon v Ženevě (březen 2011). Zleva Jan Filipiský, Stáňa Bártová, Jaroslav Malina. Foto: Tomáš Mořkovský.

Obr. 2. Místo odebrání řidičského průkazu (alpská dálnice A12 [Inntalautobahn] v oblasti Innsbrucku) za výrazné překročení povolené rychlosti. Foto: Jan Filipiský (výtvarná redaktorka a fotografka byla v té chvíli indisponována).

Woods, Tiger (30. 12. 1975, Cypress, Kalifornie), americký golfista; jeden z nejúspěšnějších golfistů všech dob. V současné době prožívá osobnostní i hráčskou krizi.

Tiger Woods:
Už nejsem Audian,
mám teď R-Golf,
je pro mě hole in one,
na greenu zas budu Wolf.

Anthropologia integra

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Vinařská 5, 603 00 Brno

Šéfredaktor: Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc.

Telefon: 549 495 755; mobil: 604 387 111

e-mail: jmalina@sci.muni.cz

<http://anthrop.sci.muni.cz>

Dámy / Pánové

Kolegyně / Kolegové

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity ve spolupráci s vydavatelstvím Masarykovy univerzity a Akademickým nakladatelstvím CERM zahájil v roce 2010 publikování recenzovaného mezinárodního časopisu *Anthropologia integra: Časopis pro obecnou antropologii a příbuzné obory* (podrobnější informace o časopise a jeho on-line verze 1. ročníku jsou na adrese: <http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=5>).

Dnes (4. 3. 2011), krátce před uzávěrkou 1. čísla 2. ročníku (15. 3. 2011), byl do redakce našeho časopisu doručen příspěvek:

„Antropologický výzkum: Automobily *Audi* (zvláště ‚koncept A3‘) v pohledu významných osobností“ / „Anthropologische Untersuchung: Die Marke *Audi* (insbesondere ‚A 3 Concept‘) aus Sicht bedeutender Persönlichkeiten“ (vizte v příloze).

Autorství u tohoto příspěvku nebylo uvedeno. Domnívám se, že autorkou/autorem by mohl být někdo z vás. Ano-li, žádám vás o sdělení autorství, aby mohlo být zahájeno recenzní řízení, jehož řádný průběh a pozitivní vyznění je předpokladem pro publikování příspěvku. („Anonymní příspěvek“ nelze uveřejnit ani v případě kladných recenzí.)

Poznámka pro autorku/autora příspěvku:

Užití jména šéfredaktora v lichotivém kontextu v úvodním mottu, stejně jako uvedení jeho spisů v „Seznamu literatury“ (navíc: jaký vztah k tématu mají tituly *Amor*, *Smrt profesora* nebo *Kruh prstenu?*), nemá žádný vliv na přijetí příspěvku; o případném publikování rozhoduje redakční rada. Dále: Nejsem si vědom, že bych se v posledních dnech vyjadřoval k *Audi* či jinému automobilu – přesto figuruji mezi respondenty výzkumu (sic!); a i kdyby: nikdy bych neužil příměr „audina / šalina“!

S poděkováním a pozdravem

V Brně 4. března 2011

Jaroslav Malina

Antropologický výzkum: Automobily *Audi* (zvláště „koncept A3“) v pohledu významných osobností

Anthropologische Untersuchung:
Die Marke *Audi* (insbesondere „A 3 Concept“)
aus Sicht bedeutender Persönlichkeiten

AUTOR: ANONYMUS

Motto:

Z nuly sto za pouhé čtyři vteřiny,
to auto musí být Yáry Maliny,
i kdyby neměl jíst nic než maliny,
už nikdy nechce ven z téhle Audiny.

Motto:

Ach, du lieber Gott! Vier Sekunden bloß!!
Den Gedanken daran wird er nie los!
Yára Malina ist echt geil auf den Wagen,
er muss ihn um jeden Preis haben,
schon sieht er sich im Audi (statt in den Schriften)
vergraben.

KLÍČOVÁ SLOVA antropologický výzkum; Audi; Audi; Audi;
Audi; Audi; Audi.

SCHLÜSSELWÖRTER anthropologische Untersuchung; Audi;
Audi; Audi; Audi; Audi; Audi.

ÚVOD A VYMEZENÍ PROBLEMATIKY

Výzkum byl proveden metodou zúčastněného pozorování a dotazníkových šetření ve dnech 1.–3. března 2011 v prostředí 81. mezinárodního autosalonu v Ženevě (81st International Motor Show, Geneva). Niž uvedeným osobnostem byla položena otázka:

„Co pro Vás znamená automobil *Audi* (speciálně koncept A3 2011; obr. 3)?“

(Vernisáž konceptu *Audi A3* v Ženevě: <http://www.auto.cz/audi-a3-sedan-concept-kompaktni-odhaleni-54863>)

Osobnosti jsou seřazeny v chronologickém pořadí (podle věku).

EINLEITUNG UND PROBLEMSTELLUNG

Die Untersuchung wurde im Zeitraum 1. bis 3. März 2011 auf dem Genfer Auto Salon (81. Internationaler Auto Salon Genf 2011) unter Einsatz der teilnehmenden Beobachtung sowie einer Befragungsmethode durchgeführt. Die Frage an die unten genannten Persönlichkeiten lautete:

Obr. 3. Koncept *Audi A3*. Netradiční pojetí tohoto čtyřdveřového notchback sedanu má karoserii dlouhou 4,44 m, širokou 1,84 m a 1,39 m vysokou. Koncept se stupňovitou záďí naznačuje možnosti pro další rozšíření modelů třídy A3 (včetně hatchbacku). K pohonu slouží přeplňovaný pětiválec 2,5 TFSI známý z modelů *TT RS* a *RS 3 Sportback*, který je naladěný na výkon 300 kW (408 HP). Maximální točivý moment 500 Nm je k dispozici od 1600 do 5300 min⁻¹. S motorem spolupracuje sedmistupňová dvouspojková převodovka S tronic a pohon všech kol. Maximální rychlost je elektronicky omezena na 250 km/h a zrychlení z 0 na 100 km/h zvládne *A3* za 4,1 s (sic!). Výroba bude zahájena v roce 2012. Foto: Archiv autora příspěvku.

„Was bedeutet der *Audi* (insbesondere *A3 Concept 2011*) für Sie?“

(Die Vernissage des Modells *Concept Audi A3* in Genf: <http://www.auto.cz/audi-a3-sedan-concept-kompaktni-odhalen-54863>)

Das Personenverzeichnis ist entsprechend dem chronologischen Alter geordnet.

AUTOMOBILY AUDI (ZVLÁŠTĚ „KONCEPT A3“) V POHLEDU VÝZNAMNÝCH OSOBNOSTÍ

DIE MARKE AUDI (INSBESONDERE „A 3 CONCEPT“) AUS SICHT BEDEUTENDER PERSÖNLICHKEITEN

Homér (Homéros, asi 8. století př. n. l.), nejstarší řecký epický básník považovaný za autora eposů *Ílias* (téměř 15 000 veršů) a *Odysseia* (asi 12 000 veršů). Podle tradice byl slepý. Homérovy básně se staly kulturním majetkem antického Řecka a později i Říma. Měly velký vliv na utváření antické literatury, umění, staly se základem antické vzdělanosti a základním

didaktickým materiálem, na němž se mládež učila číst, psát a deklamovat.

Homér:

Kdyby měl *Audi Odysseus*,
žil by si jako božský *Zeus*.
Netrmácel by se světa kraj,
měl by s *Pénélopé* ihned ráj.

(Poznámka výzkumníka: Takové přání však bylo ve starověkém Řecku považováno za výraz zpupnosti [*hybris*], a tak se bohové, kteří už měli veskrze špatnou zkušenost s *Prométheem*, rozhodli dát lidem *Audinu* [na *Olympu* se původně jmenovala *Pandora*] teprve až po třech tisících letech, kdy už budou rozmařilejší a nebudou bohům jejich životní styl tolik závidět.)

*

Sókratés (asi 469 př. n. l., Athény, Řecko – 399 př. n. l., Athény, Řecko), řecký filozof a učitel moudrosti, známý odmítáním „nepotřebných“ věcí (zůstal tomu věrný i ve své odpovědi).

Sókratés:

Po takovém autě by neštěk' ani pes.

Aristotelés ze Stageiry (384 př. n. l., Stageira [Makedonie] Řecko – 322 př. n. l., Chalkida, Řecko), řecký filozof a polyhistor. Jeho encyklopedické dílo ovlivňovalo po dvě tisíciletí vývoj řady vědních odvětví.

Aristotelés:

Inu, kladu si za vinu:

za prvního hybatele měl jsem označit Audinu.

(Poznámka výzkumníka: Aristotelés původně za příčinu pohybu označil prvního hybatele [Boha] – *to próton kinún akí-netón.*)

*

Alexandros III. Veliký, též Alexandr Makedonský, Alexandr Veliký (356–323 př. n. l.), syn makedonského krále Filippa II. a jeho ženy Olympiady. O jeho výchovu a vzdělání pečoval Aristotelés, byť podle některých autorů byl Aristotelův vliv na Alexandra minimální, či přinejmenším sporný. Po smrti svého otce nastoupil roku 336 př. n. l. na makedonský trůn, zajistil si poslušnost Řeků a roku 334 př. n. l. zahájil tažení proti Peršanům a završil je posléze výpravou do Indie. Alexandrovými výboji se řecká civilizace rozšířila do rozsáhlých území a stala se univerzální kulturou celého helénistického světa.

Alexandr:

Když jsem se vydal na dobytvačný vandr,
nesl mě Bukefal, nejlepší z koní;

měl jsem však vyhlásit exkluzivní *tendr
na Audi, jež síla 408 koní honí.

(*francouzské *tendre*, čti tandr)

*

Ašóka (okolo 273–232 př. n. l.), staroindický panovník z dynastie Maurjů, patron buddhismu, jenž pod svou vládou sjednotil téměř celý jihoasijský subkontinent.

Ašóka:

Audina mi padla do oka.

*

První svrchovaný císař Čchinů (Čchin Š' chuang-ti, 24. 11. 260 – 18. 7. 210 př. n. l.), rodovým jménem Jing, osobním jménem Čeng, tedy Jing Čeng, byl zván též Čao Čeng podle státu Čao, kde byli jeho rodiče rukojmími, nebo Lü Čeng podle svého údajného otce Lü Pu-weje. Ve státě Čchin vládl od roku 246 př. n. l. V letech 230–221 př. n. l. dobyl státy Chan, Čao, Wej, Čchu, Jen a Čchi a dokončil sjednocovací proces v Číně.

První svrchovaný císař Čchinů:

Jako císař všech Čchinů,

nedám dopustit na Audinu.

Donatello, Donato di Niccolò di Betto Bardi (kolem 1386, Florencie, Itálie – 13. 12.[?] 1466, Florencie, Itálie), italský sochař; jeden z nejvýznamnějších představitelů rané italské renesance.

Donatello:

To auto ušito mi na tělo.

*

Koperník, Mikuláš (19. 2. 1473 Toruň, Polsko – 24. 5. 1543, Frombork, Polsko), polský matematik, kartograf, astronom a lékař; hlavní autor heliocentrické představy o vesmíru.

Mikuláš Koperník:

Nové Audi tak poznamená dopravu,

že překoná i mou heliocentrickou soustavu.

*

Michelangelo Buonarroti (6. 3. 1475, Caprese, Itálie – 18. 2. 1564, Řím, Itálie), italský sochař, malíř, architekt a básník – „uomo universale“; vedle Leonarda da Vinci a Raffaela nejvýznamnější tvůrce vrcholné renesance a jedna z největších uměleckých osobností této epochy, spoluvytvářel i prostor pro vznik manýrismu a baroka.

Michelangelo Buonarroti:

Nejsem proti. Naopak: jdu mu naproti.

*

Shakespeare, William (23. 4. 1564, Stratford-upon-Avon, Anglie – 23. 4. 1616, Stratford-upon-Avon, Anglie), anglický dramatik a básník.

William Shakespeare:

Audi mi připomíná papír.

Hned to jdu hodit na papír.

*

Bernini, Giovanni Lorenzo (7. 12. 1598, Neapol, Itálie – 28. 11. 1680, Řím, Itálie), italský sochař a architekt; jeden z tvůrců baroka.

Giovanni Bernini:

Používal bych jedině Audiny.

*

Škréta, Karel (1610, Praha–30. 7. 1674, Praha), český malíř; významný malíř doby baroka.

Karel Škréta:

Jsem okouzlen –

ten vůz stvořil poeta;

hodil by se mi

do „Narození světa“.

Newton, sir Isaac (4. 1. 1643, Woolsthorpe-by-Colsterworth, Anglie – 31. 3. 1727, Londýn, Anglie), anglický matematik, fyzik a astronom; jeden z nejvýznamnějších přírodovědců všech dob. Vyložil nebeské i pozemské mechanické jevy v souvislém, logicky uceleném systému na základě jím vytvořené gravitační teorie; odvodil tři základní zákony dynamiky; s konečnou platností překonal staré představy o Zemi a o vesmíru, dokázal, že v pozemské přírodě platí stejné fyzikální zákony jako v celé sluneční soustavě.

sir Isaac Newton:
Audi udává vesmíru tón.

*

Aurangzéb (1658–1707), poslední velký císař z dynastie Velkých Mughalů, nadaný vojevůdce a bigotní muslim, po jehož smrti se mughalská říše rozpadla.

Aurangzéb:
V Audi ať mě vezou na pohřeb.

*

Bach, Johann Sebastian (21. 3. 1685, Eisenach–28. 7. 1750, Lipsko, Německo), německý hudební skladatel a virtuós na klávesové nástroje; považován za jednoho z největších hudebních géníů všech dob a završitele barokního hudebního stylu.

Johann Sebastian Bach:
Zmohu se jen na ach!!!

*

Kant, Immanuel (22. 4. 1724, Königsberg, nyní Kaliningrad, Rusko – 12. 2. 1804, Königsberg, nyní Kaliningrad, Rusko), německý filozof; první představitel německého idealismu a tvůrce transcendentální kritické filozofie.

Immanuel Kant:
Pro mě jasný premiant.
A ještě: Mravní zákon v sobě, hvězdné nebe nade mnou a Audi v kůlně na kočár.

*

Goethe, Johann Wolfgang von (28. 8. 1749, Frankfurt am Main, Německo – 22. 3. 1832, Weimar, Německo), německý básník, dramatik, prozaik, teoretik umění, přírodovědec a státník; představitel německého klasicismu, preromantismu (sentimentalismu) a romantismu, prosazovatel literárního hnutí *Sturm und Drang* (Bouře a vzdor). Svou tvorbou překlenul oblouk od osvícenského klasicismu přes sentimentalismus a preromantické hnutí k romantismu a uměřenosti takřka realistické.

Johann Wolfgang Goethe:
S Audi si na mě nepřijdete,
již ve *Faustovi* naleznete:

„Šest hřebců mít-li dovedu,
Jich síly zvat se mými mohou,
a pak se tryskem rozjedu,
jak měl bych čtyřmécítma nohou.“

*

Napoleon Bonaparte (15. 8. 1769, Ajaccio, Korsika, ostrov spadající pod správu Francie – 5. 5. 1821, Longwood House, ostrov Svatá Helena, zámořské území Velké Británie), francouzský generál, politik, státník a císař (1804–1814, 1815); jeden z největších vojevůdců v historii lidstva.

Napoleon:
Audi je pěťihvězdičkové jako ON,
NAPOLEON.
(Poznámka výzkumníka: Napoleon mluví o sobě v třetí osobě a ve VERZÁLKÁCH.)

*

Gaudí, Antoni (25. 6. 1852, Reus u Taragony, Španělsko–10. 6. 1926, Barcelona, Španělsko), španělský architekt; představitel secese.

Antoni Gaudí:
Jezdil bych pouze v Audi.

*

Lenin, Vladimir Iljič (vlastním jménem Uljanov, 22. 4. 1870, Simbirsk [dnes Uljanovsk], Rusko – 21. 1. 1924, Gorki u Moskvy, Rusko), ruský komunistický politik, státník a revolucionář; vůdce bolševické strany, teoretik leninismu jako adaptace marxismu v období imperialismu.

Vladimir Iljič Lenin:
Mít Audi v téhle skvělé rudé evoluci,
vykašlal bych se na říjnovou revoluci.

*

Stalin, Josif Vissarionovič (vlastním jménem Džugašvili, 21. 12. 1878, Gori, Gruzie – 5. 3. 1953, Moskva, Rusko), ruský politik a státník; v letech 1929–1953 neomezený vládce Sovětského svazu, jeden z největších diktátorů v dějinách lidstva, zasahující do všech oblastí života včetně vědy a umění v duchu tzv. stalinismu.

Josif Vissarionovič Stalin:
Vlastnit tuhle z posledních Audin,
byl bych dodnes v mauzoleu a in.

*

Einstein, Albert (14. 3. 1879, Ulm, Německo – 18. 4. 1955, Princeton, USA), americký fyzik a filozof německého původu. Vytvořil speciální teorii relativity (1905) a obecnou teorii relativity (1915), jež novým pojetím prostoru, času a gravitace překonaly dílo Newtonovo.

Albert Einstein:
Má speciální teorie relativity
vůči Audi nabývá absurdity.

*

Picasso, Pablo (25. 10. 1881, Málaga, Španělsko – 8. 4. 1973, Mougins, Francie), španělský malíř, grafik, sochař a keramik; spoluzakladatel kubismu a moderního výtvarného umění.

Pablo Picasso:
Audi, to auto je tak milý,
že pokoří všechny styly.

*

Hašek, Jaroslav (30. 4. 1883, Praha – 3. 1. 1923, Lipnice nad Sázavou), český spisovatel a publicista. Je prvním moderním českým prozaikem, jehož dílo vstoupilo do dějin evropské literatury.

Jaroslav Hašek:
V Audi nejedí jen šašek.

*

Moore, Henry (30. 7. 1898, Castleford, Yorkshire, Anglie – 31. 8. 1986, Much Hadham, Hertfordshire, Anglie), anglický sochař a malíř; jeden z nejvýznamnějších sochařů 20. století.

Henry Moore:
Audi zbavilo mě navždy chmur.

*

Orwell, George (vlastním jménem Eric Arthur Blair, 25. 6. 1903, Motihari, Indie – 21. 1. 1950, Londýn, Anglie), anglický prozaik a novinář. Patřil k těm myslitelům 20. století, kteří zahlédli a ve svých utopiích popsali černou budoucnost lidské civilizace. Proslavil ho již první, rozsahem nevelký alegorický román *Animal Farm* (Zvířecí farma, 1945). Autor oživil antic- ký žánr zvířecího eposu: vytvořil satirický obraz společnosti (farmy), kterou ovládli (zvířecí) vzbouřenci a kde začala platit pravidla „politické“ diktatury. Mnohem pesimističtější vizi budoucnosti předestřel ve svém druhém, slavném románu *Nineteen Eighty-four* (1984, 1949).

George Orwell:
George Orwell:
V Audi se cítím very well.
Když však prase za volantem
bez ustání mele pantem,
to už není well,
jak vyplývá z mých děl.

*

Ninová, Anaïs (21. 2. 1903, Neuilly-sur-Seine, Francie – 14. 2. 1976, Los Angeles, USA), francouzsko-americká prozaička španělského původu (narodila se ve Francii španělskému klavíristovi a skladateli a zpěvačce francouzsko-dánského

původu); jedna z nejvýznamnějších euroamerických autorek erotické literatury 20. století.

Anaïs Ninová:
Audi 3 je jak supernova,
tu v srdci každý chová,
svobodný, vdovec i vdova,
tím ukáží se zas a znova.

*

Hrabal, Bohumil (28. 3. 1914, Brno – 3. 2. 1997, Praha), český spisovatel; neoriginálnější český prozaik poválečného období, ovlivněný haškovskou humoristickou tradicí a surrealistickým konceptem světa. Zaujal vypravěčskými mystifikacemi („pábitelstvím“) a vynalézavými apoteózami každodennosti (*Pábitelé*, 1964, *Taneční hodiny pro starší a pokročilí*, 1964, *Ostře sledované vlaky*, 1965).

Bohumil Hrabal:
K Audi jsem se, bohužel, nedohrabal.
Pábení
není cesta ke jmění.

*

Kerouac, Jack (12. 3. 1922, Lowell, Massachusetts, USA – 21. 10. 1969, Petrohrad, Rusko), americký prozaik; představitel takzvané *beat generation* („beatové generace“), symbolizující revoltu americké mládeže v 50. a 60. letech proti generaci konformních otců. Je autorem řady próz, mezi nimiž dominuje román *On the Road* (Na cestě, 1957), který se stal emblémem beatové generace.

Jack Kerouac:
Nemám žádný problém,
Audi je pro mě emblém.

*

Federer, Roger (8. 7. 1981, Basilej, Švýcarsko), švýcarský tenista; pětinasobný vítěz prestižního Turnaje mistrů, nejúspěšnější hráč tenisu všech dob.

Roger Federer:
Das Auto Audi ist Der.

Dodatek: Desatero významných dosud žijících českých osobností

Macháček, Zdeněk (16. 8. 1925, Brno), český sochař. V jeho díle, které je zastoupeno v našich a zahraničních galeriích a je součástí architektury a veřejných prostranství, tvoří významnou část motivy vzletu člověka: *Let nad krajinou*, *Přelet*, *Závrať letu*, *Dovádějící Pegas s múzou*, *Láska je vzlétat*, *Dva nad krajinou* aj.

Zdeněk Macháček:
S Audinou na háčku,
plout si na obláčku,
po nebi bez mráčku,
co říkáš, Macháčku?

(Poznámka výzkumníka: „Macháčku“ – Mistrovo oslovení choti Stanislavy Macháčkové v nejdůležitějších chvílích.)

*

Mikulka, Alois (13. 8. 1933, Brno), český malíř, sochař, ilustrátor a spisovatel. Mikulkova tvorba je osobitá, formálně se pohybuje mezi dětským, naivním a lidovým výtvarným výrazem originálně umocněným poetickou imaginací a svěrázným humorem. Je plná fantazie, poezie, hravosti, ale také filozofické hloubky.

Alois Mikulka:

Audi je rychlejší než kulka.

Když máš proti sobě sedm chlapů a v kapse jen šestiraňák,
nic se, hochu, neboj, s Audinou to zvládneš – a jak!

*

Havel, Václav (5. 10. 1936, Praha), český dramatik, esejista, politik a státník; československý a český prezident (29. 12. 1989 zvolen Federálním shromážděním prezidentem Československé socialistické republiky; 5. 7. 1990 zvolen Federálním shromážděním prezidentem České a Slovenské federativní republiky; 20. 7. 1992 abdikoval; 26. 1. 1993 zvolen prvním prezidentem České republiky, úřadu se ujal 2. 2. 1993; 20. 1. 1998 byl zvolen prezidentem republiky pro druhé funkční období.

Václav Havel:

Dosud jsem jezdil pouze v Mercedesu,
po spatření Audiny poslal jsem ho k lesu.

*

Klaus, Václav (19. 6. 1941, Praha), český ekonom, politik, státník, pedagog. Dne 28. února 2003 byl zvolen prezidentem České republiky na pětileté období, úřadu se oficiálně ujal 7. března 2003; v roce 2008 zvolen prezidentem republiky na druhé funkční období.

Václav Klaus:

Audi je pro mne Schmaus,*
na červenou Motor aus ...**
stejně nyní jako vždycky
vidím to ekonomicky.
(*hostina, pochutnání, pastva)
(**systém start/stop)

*

Filipský, Jan (23. 3. 1943, Moravské Budějovice), český indolog, sanskrtista a tamilista, historik a překladatel; vědecký pracovník Orientálního ústavu Akademie věd České republiky v Praze; jeden z nejvýznamnějších českých indologů.

Jan Filipický:
Audi sviští líp než ski.
Aj,
S Audinou jsem in the sky.
Nota:
Audi-vere di mea vota.

*

Malina, Jaroslav (11. 4. 1945, Dolní Bučice u Čáslavi), významný český antropolog, archeolog a spisovatel, profesor, vedoucí Oddělení sociokulturní antropologie a zástupce ředitele Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity; jeden z čelných protagonistů holistického pojetí oboru.

Jaroslav Malina:

Moje božská Audina!
Kam se hrabe šalina ...

*

Čermák, Tomáš (19. 9. 1945, Křenovice u Brna), český historik umění, výtvarník a nakladatel. V roce 1993 založil Akademické nakladatelství CERM, které vydává odbornou a studijní literaturu s občasnými vydavatelskými průniky do oblasti poezie a krásné literatury.

Tomáš Čermák:

Se svými několika fordy,
býval jsem vždy na kordy.
Od té doby, co mám 3 Audi,
jsem jako dvojče Nikiho Laudy.

*

Bártová, Stáňa B. (13. 10. 1952, Brno), česká multimediální umělkyně a ochránkyně přírody.

Stáňa B. Bártová:

Vidím Audi jako Havrana,
čiperného od rána do rána.
Ten všechno dovolit si může
a všechny přemůže –
ženy i muže.

*

Vlašín, Mojmír (17. 11. 1954, Brno), český zoolog a ekolog, politik, brněnský zastupitel za Stranu zelených, příležitostný dramatik. V odborné oblasti se zabývá ochranou netopýrů, obojživelníků a plazů. Spoluautor knihy *Desatero domácí ekologie*, jejíž název zdomácněl a používá se pro dobrovolné a preventivní možnosti ochrany životního prostředí každého jednotlivce.

Mojmír Vlašín:

Auto je blín!
Držím se šín!

Jan Filipický (po druhé, zčásti jako reakce na výrok Mojžíra Vlašína):

Znám svět pozemský,
ba i ten nebeský,
dlouho však neměl jsem tušení,
jak sladké je Audi vábení,
když v boha lásky se promění.

Zážitek jízdy tak božský
nezná ani pár královský –
který má pro rozkoše
vrozený smysl obrovský.

Pro taje Audi platí vysvětlení:
vzniklo jak Kámovo převtlení.

Káma je bohem touhy, chtíče,
jenž zasedl si na řidiče,
co plahočí se po silnicích
v těžkopádných popelnicích;
koho zasáhne jeho šíp,
v kokpitu Audi se cítí líp –
jeť to jeho věrný káma
spolehlivý jako máma.

Až se to dozvedí zelení,
možná i jejich guru Vlašín
zřekne se eko glajzů a šín,
přednosti Audiny ocení.

*

Soukup, Václav (31. 8. 1957, Mariánské Lázně), český kulturolog a antropolog působící na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde přednáší základy sociální a kulturní antropologie, kulturologie a paleoantropologie. Patří k zakladatelům interdisciplinárně koncipovaného studijního oboru kulturologie a průkopníkům biokulturologie.

Václav Soukup:
Kulturologii vzal sup,
Audi 3 je skvělý kup!
Zakládám teď Audi-klub,
dříve jsem byl zcela tup!

SEZNAM LITERATURY

LITERATURVERZEICHNIS

- Malina, Jaroslav (2010): *Amor: Počítačový systém k automatickému generování milostných scén*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- Malina, Jaroslav (2010): *Smrt profesora je Světová katastrofa a jiné příběhy s neblahým koncem*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- Malina, Jaroslav a kolektiv (2007): *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy, 1. „Celý svět“ kromě euroamerické civilizace*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.

Malina, Jaroslav, a kolektiv (2009): *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.

Malina, Jaroslav – Soukup, Václav (2009): *Automobil*. In: Malina, Jaroslav, a kolektiv, *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 37–46.

Soukup, Václav (2011): *Antropologie: Teorie člověka a kultury*. Praha: Portál.

Anthropologia integra

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Vinařská 5, 603 00 Brno

Šéfredaktor: Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc.

Telefon: 549 495 755; mobil: 604 387 111

e-mail: jmalina@sci.muni.cz

http://anthrop.sci.muni.cz

Dámy / Pánové

Kolegyně / Kolegové

Níže je průvodní dopis z 6. 3. 2011 anonymní autorky / anonymního autora. Domnívám se, že zmíněný dopis a příložený „příspěvek“ jsou dokladem a důkazem, že jak článek o konceptu *Audi A3*, tak nový článek o konceptu *Alfa Romeo 4C* jsou mystifikacemi. Tím se stává pátrání po autorce / autorovi příspěvku „Antropologický výzkum: Automobily *Audi* (zvláště ‚koncept A3‘) v pohledu významných osobností“ / „Anthropologische Untersuchung: Die Marke *Audi* (insbesondere ‚A 3 Concept‘) aus Sicht bedeutender Persönlichkeiten“ bezpředmětné (autorka / autor si asi „střílí“ z mé dosti známé afinity k rychlým automobilům).

Je mi líto, že jsem se nechal „postřelit“ a s „pátráním“ vás obtěžoval.

Děkuji vám za porozumění, srdečně pozdravuji a těším se na pokračování naší korektní spolupráce.

Jaroslav Malina

Postscriptum pro Anonymku / Anonyma: Kdybych skutečně dostal otázku „Co pro Vás znamená automobil *Audi*?“ – odpověděl bych:

Pro mě je Audina
více než Malina,
přijde ta hodina –
ožením sa.

Nebo:

Audina Malina –
jak se to rýmuje?
Malina je Jára,
Audina kára,
co mu v srdci hárá* –
tak se to rýmuje.
(*jako Niagára)

V Brně 6. 3. 2011

Vážený pan
Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc.,
šéfredaktor časopisu *Anthropologia integra*

Vážený pane šéfredaktore,
podobné (možná ještě větší) emoce jako koncept *Audi A3* (které jsem zachytil ve svém příspěvku pro Váš časopis [zásilka ze 4. 3. 2011]) vyvolal na 81. autosalonu v Ženevě koncept *Alfa Romeo 4C*. Uchvátil a inspiroval i slavného dramatika Williama Shakespeara do té míry, že svou hru *Romeo a Julie* (*Romeo and Juliet*, 1595, tiskem 1597) zasadil do kulisy a psychologie postmoderní doby (*Alfa Romeo 4C and Juliet in the Postmodern Age*, 2011, česky: *Alfa Romeo 4C a Julie v postmoderní době*, 2011); například známá balkonová scéna se odehrává nikoli na balkonu a pod balkonem, ale v kokpitu automobilu *Alfa Romeo 4C*.

Třetí hvězdou (možná největší) ženevského autosalonu se stal automobil mající hvězdu (trojčipou) dokonce ve znaku – roadster Mercedes-Benz SLK R 172. Byl jsem jím natolik uchváten, že jsem si v tomto případě dovolil porušit objektivní zásady zúčastněného pozorování a dal průchod svým emocím ve vlastní skladbě – *Óda na nekrásnější z hvězd – SLK R 172*.

V příloze si Vám dovoluji poslat příspěvek o těchto tématech (obsahující i ukázkou ze zmíněné Shakespearovy hry z roku 2011 v mém překladu a mou ódu na SLK R 172) a nabídnout jej k otištění ve Vašem excelentním časopise *Anthropologia integra* (možno-li v rubrice „Věda a umění“).

S pozdravem

Váš Anonymus Homonymus

V Ženevě a ve Veroně 6. 3. 2011

Alfa Romeo 4C a Alfa Romeo Giulietta **v postmoderní době**

Alfa Romeo 4C e Alfa Romeo Giulietta **nell'epoca postmoderna**

ANONYMUS / ANONIMO

ABSTRAKT Dramatik William Shakespeare, inspirovan konceptem automobilu *Alfa Romeo 4C* a dílem britského sociologa a antropologa Zygmunta Baumana, přepsal v roce 2011 svou slavnou tragédii *Romeo a Julie* (*Romeo and Juliet*, 1595, tiskem 1597). Nazval ji *Alfa Romeo 4C and Alfa Romeo Giulietta in the Postmodern Age* (*Alfa Romeo 4C a Alfa Romeo Giulietta v postmoderní době*). V ukázce, uvedené v tomto příspěvku, mistrně zachytil vedle kultu auta vlastně celou postmoderní současnost, charakterizovanou proměnami životního stylu a osobnostních vzorců chování, velkoměstským životem, způsoby zacházení s tělem a především současnými a budoucími osudy mravnosti.

KLÍČOVÁ SLOVA William Shakespeare; Zygmunt Bauman; Romeo a Julie v postmoderní době; automobil; Alfa Romeo Giulietta; Alfa Romeo 4C.

ABSTRACT Lo scrittore William Shakespeare, ispirato dal concetto dell'automobile *Alfa Romeo 4C* e dall'opera del sociologo e antropologo Zygmunt Bauman, ha riscritto nel 2011 la sua famosa tragedia *Romeo e Giulietta* (*Romeo and Juliet*, 1595, in stampa uscito nel 1597). L'ha chiamata *Alfa Romeo 4C e Alfa Romeo Giulietta nell'epoca postmoderna* (*Alfa Romeo 4C and Alfa Romeo Giulietta in the Postmodern Age*). Nel brano, che fa parte del presente contributo, ha con maestria colto oltre al culto dell'automobile tutta la nostra epoca postmoderna che è caratterizzata dai cambiamenti dello stile di vita e degli stili individuali di comportamento, dalla vita nelle grandi città, dai modi di trattare il corpo e soprattutto dagli attuali e futuri destini della moralità.

PAROLE CHIAVE William Shakespeare; Zygmunt Bauman; Romeo e Giulietta nell'epoca postmoderna; automobile; Alfa Romeo Giulietta; Alfa Romeo 4C.

Původní Shakespearova hra *Romeo a Julie* (*Romeo and Juliet*, 1595, tiskem 1597) se odehrává v italské Veroně, kde propuká boj mezi rodem Monteků a Kapuletů. Montekův syn Romeo pozná na maškarním plese u Kapuletů jejich dceru Julii a zamiluje se do ní. Ve známé balkonové scéně si pak slibují věčnou lásku. Julie za pomoci chůvy odchází a je u mnicha Vavřince s Romeem tajně oddána. Romeo se poté zaplete do souboje svého přítele Merkucia s Montekem Tybaltem, zaviní nechtě Merkuciovu smrt a zabije Tybalta. Před nuceným odchodem z města navštíví v noci Julii, která musí svolit k sňatku s hrabětem Parisem. Julie však využije nabídky Vavřince a vypije nápoj způsobující domnělou smrt. Romeo tak objeví údajně mrtvou Julii, zabije Parise a otráví se – když se Julie probudí a uvidí mrtvého Romea, spáchá sebevraždu.

V moderním světě se změnila kulisa a psychologie. Symbolem doby se stal automobil. Automobil představuje multidimenzionální kulturní prvek, spjatý prostřednictvím strukturálních vztahů s různými oblastmi sociokulturního systému moderní průmyslové a postindustriální společnosti. Pohlížíme-li na automobil jako na kulturní element, jenž je součástí širších kulturních konfigurací a technologických komplexů, zjistíme, že vývoj automobilu a expanze automobilového průmyslu výrazně utvářely moderní civilizaci i současný způsob života (Malina – Soukup 2009, 37). Ve 20. století se automobily s benzinovými nebo naftovými motory staly nejrozšířenějším a nejvýznamnějším dopravním prostředkem. Zásadní podíl na tomto technologickém vítězství mělo zavedení pásové tovární výroby automobilů, kterou ve Spojených státech amerických zahájil americký vynálezce, podnikatel a výrobce automobilů Henry Ford (1863–1947) tím, že na trh uvedl širokým vrstvám obyvatel dostupný, sériově vyráběný automobil *Ford T*. Montáž kompletního automobilu na běžícím pásu byla ve Fordových závodech v Detroitu (USA) poprvé spuštěna v roce 1914: takřka vzápětí se výroba jednoho kusu desateronásobně zkrátila – trvala tehdy pouhých třiadvadesát minut; o šest let později opouštěl *Ford T* výrobní pás nové koncepce každou minutu. V letech 1909–1926 se prodalo patnáct milionů modelů *Fordu T*; v roce 1895 jezdily v celých Spojených

Obr. 4. Koncept *Alfa Romeo 4C*. Sportovní dvoumístné kupé má karoserii (v úchvatné přírodní kombinaci černé a červené barvy nazvané „červená láva“ – tak asi vypadala láva valící se z Vesuvu na Pompeje) dlouhou necelé 4 m a suchou hmotnost pouhých 850 kg (sic!). K pohonu slouží přeplňovaný čtyřválec s objemem 1,7 litru (výkon asi 230–250 HP). S motorem spolupracuje nová dvouspojková převodovka Alfa TCT a pohon zadních kol. Nejvyšší rychlost bude 250 km/h a zrychlení zvládne tato „lehko/rychlonohá alfička“ z 0 na 100 km/h pod 5 s (sic!). Výroba bude zahájena v roce 2012. Foto: Archiv autora příspěvku.

státech amerických pouze čtyři automobily, o třicet let později jich bylo v provozu přes dvaadvacet milionů. Z větší části je „vychrlily“ právě Fordovy běžící pásy. Laciné a spolehlivé auto *Ford T* v nejjednodušším provedení („můžete mít jakoukoli barvu, vyberete-li si černou“) za 260 dolarů (dělník u Forda tehdy pobíral 5 dolarů denní mzdy), láskyplně přezdívané *Plechová Lízinka*, triumfovalo. Užití montážní linky zahájilo hromadnou výrobu, která se stala základním hospodářským fenoménem světa 20. i 21. století.

William Shakespeare vždy držel svou psavou ruku na tepu doby. Poté co 28. února 2011 na ženevském autosalonu při novinářském dni (akreditoval se jako publicista britského motoristického týdeníku *Speed*) zhlédl automobil *Alfa Romeo 4C* (<http://www.novinky.cz/auto/226644-zeneva-2011-alfa-romeo-ukazala-lehke-sportovni-kupe-4c.html>; <http://www.auto.cz/alfa-romeo-4c-nejprve-koncept-54900>; http://www.lidovky.cz/obrazem-pet-nejlepsich-aut-z-zenevy-2011-dxy-/ln-auto.asp?c=A110303_135226_ln-auto_gh; obr. 4), přepsal svou slavnou divadelní hru *Romeo a Julie*. Postmoderního Romea kybernetického věku spojil s konceptem automobilu *Alfa Romeo 4C* a novodobou Julii projektoval do automobilu *Alfa Romeo Giulietta*, neboť tím, čím byla pro Američany

Plechová Lízinka, tím je pro dnešní Italy *Alfa Romeo Giulietta* alias *Jůlinka*; všeobecnou lásku k Jůlince nesnižuje ani fakt, že ji používá italská policie jako jedno z eskortních aut. Zmíněné konotace využil geniální dramatik nejen v názvu hry, ale i v závěru novodobé „balkonové scény“.

Ukázka zachycuje, jak William Shakespeare po čtyřech stoletích (v roce 2011) ztvárnil klíčovou balkonovou scénu: místo na balkonu a pod balkonem odehrává se v kokpitu automobilu *Alfa Romeo 4C*, který má Romeo zapůjčen ke zkušební jízdě na pouhou půlhodinu z veronského autosalonu Kapuleti. V této ukázce autor mistrně zachytil vedle kultu auta vlastně celou postmoderní současnost, která je charakterizována, řečeno slovy velkého britského sociologa, filozofa a sociokulturního antropologa polského (židovského) původu Zygmunta Baumana (narozen 1925), „(...) proměnami životního stylu a osobnostních vzorců chování, velkoměstským životem, způsoby zacházení s tělem a především současnými a budoucími osudy mravnosti“ (Bauman 1992).

Nás, Čechy (i Moravany a Slezany), může těšit, že věhlasný dramatik znovu (po *Zimní pohádce* alias *The Winter's Tale*, kolem 1611) užil i v roce 2011 české reálie (tentokrát ve zcela lichotivých souvislostech).

Alfa Romeo 4C and Alfa Romeo Giulietta in the Postmodern Age, 2011

(česky: *Alfa Romeo 4C a Alfa Romeo Giulietta v postmoderní době*, 2011; italsky: *Alfa Romeo 4C e Alfa Romeo Giulietta nell'epoca postmoderna*, 2011)

William Shakespeare

UKÁZKA

Julie:

(*Pátravě.*)

Nejsi ty Romeo a nejsi ty Montek?
Co s Alfou Romeo od Kapuletů utek?

Romeo:

(*Uvolněně a sebejistě.*)

Ten i ten a oba měj hned ráda.
Slibuju ti: bude to paráda!

Julie:

(*Naléhavě.*)

Dřív odpověz mi: utek, nebo neutek,
nechystaj na tebe Kapuleti útek?

Romeo:

(*Nedočkavě.*)

Tak dělej už, pitomá náno,
nemůžu končit až zítra ráno.

(*O 15 minut později.*)

Julie:

(*Zklamaně.*)

Chudáčku, pouhou čtvrt hodinu,
kam se hrabeš na Čecha Malinu.

Romeo:

(*Zkoumavě.*)

Jakýho Čecha Malinu?
Ten, co má německou Audinu?

Julie:

(*Zasněně.*)

Ano, ten, il divino Boemo,
proti němu jsi dubové poleno.
(*Pokračuje uštěpačně.*)
Když to tedy chceš vědět ...
A tebe, chudáčku, nechám tu sedět.
(*Souká se do kožených džín, sahá po klice.*)

Romeo:

(*Vzdorovitě.*)

Sedět tu dlouho nebudu,
S Alfou C4 si babu hned dobudu.
(*Blufuje, dobře ví, že musí auto vzápětí vrátit.*)

Julie:

(*Posměšně.*)

Ty nejsi, chudáčku, žádný Alfa-samec,
tobě nepomůže Alfa ani peněz ranec.

Romeo:

(*Odevzdaně.*)

Doufal jsem v pomoc řadicí páky,
ta však mě trpce zklamala taky.

Julie:

(*Ještě posměšněji.*)

Nikdy nezklamou moje páky,
u těch, co maj opravdové ptáky.

Romeo:

(*Tiše k sobě.*)

Pak tedy skončím v nejhlubším hrobě.

(*Pateticky.*)

Nikdy už nevrátím se k tobě ...

(*Vystupuje z auta, šourá se k autosalonu Kapuleti, vědom si, že bez auta skončí v betonových botkách v kamenné hrobce.*)

Julie:

(*Rozverně.*)

Pak tedy sbohem ...

(*Procítěně, až zbožněně.*)

Mně souzeno je
žít s *Českým Bohem.

(*V té chvíli za nejbližším rohem
řízená Juliiným Českým Bohem
objevuje se nikoli německá Audinka,
nýbrž italská Giulietta alias Jůlinka.*)

*) Poznámka překladatele: William Shakespeare zde, zřejmě pro zvýšení autentičnosti, použil italský výrok *Il divino Boemo*, kterým byl údajně označován český hudební skladatel Josef Mysliveček (9. 3. 1737, Praha–4. 2. 1781, Řím, Itálie), působící v Itálii. Zmíněný výrok bývá do češtiny překládán zpravidla „božský Čech“; v daném kontextu považuji za vhodnější uvedený překlad, tedy „Český Bůh“, a psaní velkého písmene u adjektiva i substantiva, čímž se snažím graficky vyjádřit až posvátnou spiritualitu, kterou Julie vložila do svého výroku.

*Óda na nekrásnější z hvězd – SLK R 172**Ode an den schönsten aller Sterne – SLK R 172*

ANONYMUS

Mercedes-Benz Reihe SLK
není žádná ponorka,
sondern der schönste aller Sterne.
Ve všech směrech je OK
besser als Phantasie von Jules Verne.

Mercedes-Benz třídy SLK
ist Ode an die Freude.
Co tomu říkáš, Sigmunde Freude?
Ich sage OK –
Vždycky na mě dojde.

Capio magnam voluptatem
v mercedesce za volantem
cum pulcherrima puella –
z obou jsem blázen docela.

Alia autoraeda ingens molestia est,
Mercedes-Benz SLK je královnou mých cest.
Ipsum currum gubernare – corporis voluptas,
SLK má něžný půvab jako dívčí pas.
I say – OK,
kdo na něj nemáš, aspoň se koukej ...

... krásná žena se tak strašně, strašně, strašně nerada jen kouká,
raději si
manekýnky úzké šaty v barvě vozu na své štíhlé tělo souká,
raději pak
prudce bosou nohou na plynový pedál roadsteru stoupá,
raději je,
když mercedesí motor jak divoký tygr touhou mňouká,
raději má
teplý noční vítr, co jí od úplňku sliby všech cest do SLK fouká
...

SLK a ORL –
jak se to rýmuje?
Máj je měsíc lásky
a mně srdce buší
láskou až „nad uši“.
I ze spaní mě ruší,
jak už každý tuší
horká láska k SLK –
tak se to rýmuje!

Anthropologia integra

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Vinařská 5, 603 00 Brno

Šéfredaktor: Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc.

Telefon: 549 495 755; mobil: 604 387 111

e-mail: jmalina@sci.muni.cz

http://anthrop.sci.muni.cz

Dámy / Pánové

Kolegyně / Kolegové

Dnes (11. dubna 2011) jsem obdržel třetí „anonymní příspěvek“ do časopisu *Anthropologia integra* (vizte níže); pochází patrně ze stejného kadlubu jako dva předchozí týkající se automobilů. Tentokrát však zírám jako Carrollova „Alenka v říši divů“, protože průvodní dopis a příspěvek je vročen 18. dubnem 2011, kdy teprve má být zahájen autosalon v Šanghaji.

Jaroslav Malina

V Brně 11. dubna 2011

Vážený pan

Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc.,

šéfredaktor časopisu *Anthropologia integra*

Vážený pane šéfredaktore,

dovoluji si Vám poslat třetí příspěvek do Vašeho časopisu *Anthropologia integra*, tentokrát nikoli z blízké Ženevy, ale až z Dálného východu – z čínské Šanghaje. Dne 18. dubna 2011 (čínsky: *Tchu-nien* [rok králíka] *s' -jüe s' -pa chao*) zde byl novinářským dnem slavnostně zahájen autosalon (14. Shanghai International Automobile Industry Exhibition). Dominuje mu, nejen podle mého názoru, koncept A automobilky Mercedes-Benz. Skvěle doplňuje, ba v mnohém převyšuje automobily Audi A3 a Alfa Romeo 4C, zmíněné v mých předchozích příspěvcích. Až zhlédnete fotografie a udávané parametry (<http://www.autoweb.cz/mercedes-benz-tridy-a-v-novem/>), asi mi dáte za pravdu. Skoro se nechce věřit, že tohle supermoderní a „cool“ auto vzniklo v uhlazené a tradici ctící automobilce. Skvostný dynamický design karosérie a futuristický interiér (i když zde asi u výrobní verze dojde k „redukci“) jsou tak vyvážené, že pokud u Audi a BMW nemají nějaká tajná esa v rukávu, pak jejich Audi A3 a BMW 1 jsou bez šance. Zkrátka:

V portfoliu A-Mercedes,
je jako v rukávu šest es.

Můj údiv z „áčka“ nelze vyjádřit v próze, bylo třeba sáhnout k poezii a metafoře.

Pokud se, vážený pane šéfredaktore, rozhodnete mé tři příspěvky otisknout ve Vašem znamenitém časopise *Anthropologia integra*, prosím o jejich scelení do jednoho článku.

Obr. 5. Koncept Mercedesu-Benz A.

Postskriptum: V Číně mě provází Vaše skvělá kniha *První císař: Tvůrce Číny a osmého divu světa*; chystám se nyní k návštěvě Muzea Prvního svrchovaného císaře v Lin-tchungu.

V úctě

Anonymus Homonymus

V Šanghaji 18. 4. 2011 (*Tchu-nien s'-jüe š'-pa chao*)

Mercedes koncept A aneb Alenka v Říších divů

Do Říše divů proniká
obvykle norou králíka.
Proč tentokrát do Říše středu,
to vysvětlit si nedovedu.

Pak Vám musím prozradit
nejnovější hit:
Alenka ze snového kraje
zamířila totiž do Šanghaje:

Do města, jež kolébkou je všeho –
cudného i neřestného,
blahého i neblahého.

To „Paříž je Dálného východu“,
co potrpí si na módu.

Už ani Alenka Carrollova
nenachází v tom punktu slova;
nesmí si nechat ujít
ten vrchol divů z německé Říše,
o němž se píše,
to eso šesti a šesti es,
ten zbrusu nový model –
A-Mercedes!

Kam propadl se kočár pro důchodce?
Ten že má stejného otce?
Pro nevědomce na vysvětlenou:
Mercedes-Benz ho zplodil
s úplně jinou ženou.

Dosud jen výtvar fantazie,
co je to za dílo?!?!
Ani Alence za zrcadlem
se o něm nesnilo!

Až do jeho kokpitu usednete
jak do bojového jetu,
už se asi nezvednete
a zamáváte světu.

Čínské manuály rozkoše
zahodte klidně do koše.
Rozkoš má jinou podobu –
ve formě „čchu ling“
dají Vám ji do hrobu.

*

Vážený pan
Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc.,
šéfredaktor časopisu *Anthropologia integra*

Vážený pane šéfredaktore,

z neznámých důvodů se „náš“ autor vystupující pod pseudonymem Anonymus Homonymus obrátil nyní na mne jako na (snad regionálně příslušného) člena redakční rady, a to s poněkud opožděnou zprávou o loňském 10. Auto Expo (5.–11. 1. 2010) v Novém Dillí.
S pozdravem

Jan Filipický

Vážený pan
PhDr. Jan Filipický, CSc.,
člen redakční rady časopisu *Anthropologia integra*

Vážený pane doktore,

dnes (18. dubna 2011) se účastním novinářského dne na autosalonu v čínské Šanghaji (14. Shanghai International Automobile Industry Exhibition), který přináší spoustu novinek. Není divu, Čína je dnes největším automobilovým trhem na světě, některých modelů se zde prodá víc než v celé Evropě. Číňané se stali vlastníky nebo spoluvlastníky některých zahraničních automobilek a zakládají a rozvíjejí automobilky vlastní. Podobná pozorování jsem učinil na loňském 10. Auto Expo (5.–11. 1. 2010) v Novém Dillí, motoristické události významné nejenom více než dvoumilionovým počtem návštěvníků, ale i podrobným zmapováním indického automobilového průmyslu a pokroku, jehož dosáhl během posledních dvou desetiletí. Na tomto veletrhu koncern Tata poprvé předvedl svůj nový model Tata Aria, představující první indický crossover, jenž kombinuje pohodlí luxusního sedanu s kompaktností SUV, což mě inspirovalo k vytvoření níže uvedené parodie na klasický staroindický epos *Rámájana – Táta Rámájana. Jak božský Ráma (skrže Tátu) ztratil milovanou Sítu a znovu k ní přišel.*

Snad Vás, vážený pane doktore, jako věhlasného indologa moje zpráva osloví a doporučíte redakční radě, aby ji laskavě přijala a publikovala spolu s mými třemi předchozími články v časopise *Anthropologia integra*.

S pozdravem

Anonymus Homonymus

V Šanghaji 18. 4. 2011

Táta Rámájana

Jak božský Ráma (skrže Tátu) ztratil milovanou Sítu a opět k ní přišel

Síta pružně chobotoboká
padla Rávanovi do oka.
Rávana, démonský Lanky král,
sličnou choť unést se odhodlal
vládci Ajódhje Rámovi,
božskému manželovi.

Aby Sítu obloudil,
Rámovi ji odloudil,
ždál si pomoc mága Táty,
předního mezi magnáty,
zázračného všeměla
(který v Jemče čaje dělá),
nechť mu kočár vykouzlí,
co tu dívku okouzlí.

Táta mu nato stvořil Arii,
sexy vůz v SUV kategorii,
do něhož poté démonský vládce
zdráhavou Sítu nalákal hladce
a pak hned cestou necestou
na Lanku pádil s nevěstou.

Sotva Ráma, chrabří rek,
překonal prvotní vztek,
shromáždil opičí voje,
pořídil jim rychlé stroje
opět z dílny Tátovy,
jak „Tata Nano“ napoví.

Když opí mobilní síly
ostrov Lanku zahltily,
Rávana se musel vzdát,
cudnou Sítu odevzdat.

Kdo ve válce dopad líp
nežli Tátův samohyb?

LITERATURA

- Bauman, Zygmunt (1992): *Intimations of Postmodernity*. New York: Routledge.
Bauman, Zygmunt (1995): *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství.
Bauman, Zygmunt (1998): *Globalization: The Human Consequences*. New York: Columbia University Press. (Česky: *Globalizace: Důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta, 1999.)
Bauman, Zygmunt (2000): *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity. (Česky: *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta, 2002).
Malina, Jaroslav – Soukup, Václav (2009): Automobil. In: Malina, Jaroslav, a kolektiv, *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý*

Obr. 6. 81. mezinárodní autosalon v Ženevě (březen 2011). V kabině konceptu Audi A3 Jan Filipický. Foto: Stáňa Bártová.

člověk (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění). Brno: Akademické nakladatelství CERM, 37–46.

Nieman, Harry (2007): *The Mercedes-Benz History: Automobile Legends and Stories since 1886*. Stuttgart: Mercedes-Benz Classique Car Library.

Shakespeare, William (1597): *An Excellent Conceited Tragedie of Romeo and Juliet*. London: John Danter.

Shakespeare, William (2011): *Alfa Romeo 4C and Alfa Romeo Giulietta in the Postmodern Age*. London: Danter. (Česky: *Alfa Romeo 4C a Alfa Romeo Giulietta v postmoderní době*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2011; italsky: *Alfa Romeo 4C e Alfa Romeo Giulietta nell'epoca postmoderna*. Torino: Electa.)

VÝSLEDKY ANTROPOLOGICKÉHO VÝZKUMU PŘÍPADU „ANONYMNÍCH PŘÍSPĚVKŮ“

Kombinací metod zúčastněného pozorování a vizuální antropologie užitých v březnu 2011 na 81. mezinárodním autosalonu v Ženevě jsme dospěli k závěru, že oba „anonymní příspěvky“ jsou založeny na idejích postmodernismu (z latiny: *post*, „potom, nato“ a *modo*, „nyní, nedávno“). (Třetí a čtvrtý příspěvek týkající se konceptu A Mercedesu-Benz a rozvoje automobilismu v Indii necháváme stranou, neboť jsou založeny nikoli na vědeckém půdorysu, nýbrž na metafoře a poezii.) Ideje postmodernismu se prosazují zejména v naší euroamerické civilizaci od počátku 70. let 20. století v umění, ve filozofii, vědě, ale také v životní orientaci jednotlivců a ve společenských institucích (obr. 6, 7). Postmodernismus chápe svět (a také historii a prehistorii) jako v širokém slova smyslu mnohovrstevný a členitý „text“, jako produkt lidského dorozumívání,

a tudíž i jako proces několikanásobného kódování a dekodování. Postmoderní svět je představován jako labyrint významů, hodnot a kontextů, kde netvoří pravda a nepravda protichůdné kategorie, ale výsledek svobodného pojmenování. A právě v tomto pojetí jsou oba příspěvky zakotveny. Zvláště příspěvek „přepisující“ v postmoderním duchu hru *Romeo a Julie* leckoho pobouří. Bytostně se týká i jednoho z nás, absolventa anglistiky, jenž byl svého času posluchačem předního českého shakespearologa, emeritního profesora PhDr. Zdeňka Stříbrného, DrSc., a zároveň spolužákem dalšího významného znalce a překladatele Shakespearova díla prof. PhDr. Martina Hilského, CSc., čestného člena Řádu britského impéria. Již z těchto důvodů by patrně měl postmodernistickou hříčku anonymní autorky / anonymního autora šmahem zahrnout jako blasfemii či persifláž. *Romeo a Julie* trvale zůstává nejslavnější světovou tragédií mladé lásky, jež nezobrazuje jen platonické zbožnění, ale i horoucí tělesné vášně. Dramatik neskrývá prudkost, vznětlivost až ztřeštěnost svých milenců a ukazuje, že „zdivočelá doba a čas vůbec jsou překonány silou lásky“ a že „třeba jen krátký intenzivní prožitek se stává jednou z nejryzejších životních hodnot“ (Stříbrný 1987, 1: 175–177).

Pokus parodovat romantický vztah tragických milenců z Verony, který po generace okouzluje a rozteskňuje generace Shakespearových obdivovatelů, se někomu opravdu může jevit jako trestuhodné rouhačství. Antropologický časopis usilující o celostní pojetí oboru však nemůže podléhat jen jednostranným hodnotícím soudům – *audiatur et altera pars*.

Obr. 7. 81. mezinárodní autosalon v Ženevě (březen 2011). V kokpitu konceptu *Alfa Romeo 4C* Jaroslav Malina, u dveří pózuje Staňa Bártová. Foto: Jan Filipický.

Díla zlehčující, respektive parodující vznešená (například biblická) témata lze zaznamenat již ve středověku; jako svébytné literární žánry se parodie a travestie ustavily až za renesance a vrcholného rozmachu dosáhly v době osvícenství. Postupně se rozdíl mezi oběma žánry stírá a parodovaná či travestovaná díla společně tvoří typ parodické poezie, jež může mít buď komický anebo satirický účinek (Vlašín 1977).

Karikování a imitaci neunikly motivy orfeovského mýtu, Vergiliova *Aeneida* ani tvorba romantiků či sentimentalistů. Ušetřen nezůstal ani Shakespearův odkaz, jehož dramata, *Romeo a Julii* nevyjímaje, opakovaně posloužila jako předmět parodování. V roce 1837 sepsal Maurice G. Dowling burlesku *Romeo and Juliet*, v níž vystupují Kapuleti a Montekové jako vzájemně si konkurující košíkářské rodiny a Romeo je nekultivovaně hovořící mladík drsných mravů – při střetu s Parisem mu podle zabodl do zad špendlík. Pro Julii je jeho jméno neobyčejně „šokující a ošklivé“, avšak okouzlena jeho zjevem přiznává, že i kdyby se růži říkalo „česnek“, voněla by stejně líbezně. Aby se vyhnula hrozícímu sňatku s nemilovaným Parisem, poskytl jí bratr Vavřinec jako uspávací nápoj láhev „dvakrát páleného“ džinu. Ještě dál jde Andrew Halliday ve své

travestii *Romeo and Juliet Travestie, or the Cup of Cold Poison* (1859), kde se Julie do hlubokého spánku podobného smrti uvedla četbou nejnovějšího spisu pana Tuppera – nejspíše je míněn básník a filozof Martin Farquhar Tupper, 1810–1889 (Adams 1891, 133–136).

Moderní a zvláště postmoderní doba (porůznu datovaná od 60.–80. let minulého století), poznamenaná cynismem, obrazoborectvím, všeobecným zhruběním mravů a konzumerismem, vnesla do kulturní tvorby nový styl, k jehož typickým znakům patří intertextovost, mísení posvátného a profánního, kultu primitivismu a estetické rafinovanosti, ironie, pastiš, parodie, parafráze, plagiátorství, brikoláž a nezřídka násilná modernizace v duchu lyotardovské koncepce pluralitního světa bez jistot, v němž „všechno je možné“.

V tomto duchu se nese řada divadelních, filmových a televizních zpracování dramatického příběhu Romea a Julie, počínaje parodií Petera Ustinova *Romanoff and Juliet* (premiéra 1956, filmová adaptace 1961), zasazenou do období studené války a nesmiřitelného nepřátelství mezi třídně rozdělenými rodinami ruského a amerického velvyslance, a konče ... čím ještě? (Naposledy na jaře 2010 mohli účastníci sociální sítě

Twitter díky iniciativě Královské shakespearovské společnosti a v produkci multimediální společnosti Mudlark po pět týdnů sledovat a spolu se šesti profesionálními herci podle rámcového scénáře autorsky dotvářet „komický příběh o lásce a smrti“, frašku *Such Tweet Sorrow* [variance na Juliin slavný výrok *parting is such sweet sorrow*, „loučení je tak sladká chvíle stesku“, v překladu Martina Hilského „sladší trýzeň není, než s tebou loučit se do rozednění“] svými textovými zprávami [*tweets*, doslova „brebentění, švitoření, čírikání“ – odtud *Twitter*, „cvrkot“]. Hlavní hrdinka @julietcap16 je dcerou úspěšného stavebního podnikatele Capuleta, jehož manželka zemřela při dopravní nehodě, kterou zavinil věhlasný malíř Montague. Navštěvuje střední školu, občas si vyrazí se spolužáky do hospůdky, kde vypije několik pint jablečného vína, někdy zkouší i konopí, ale nejraději v klidu svého pokojíku „brouzdá“ po internetu. Matka jí zemřela, když byla ještě dítě, a nechápe proto trvající nepřátelství své rodiny k Montaguům. Její protějšek tvoří @romeo_mo, lehkomyšlný devatenáctiletý mladík, jehož mottem je „žít pro současný okamžik“. Volný čas tráví hraním počítačových her, rád si zakouří jointa anebo si vyrazí s Merkuciem do hospody. Konec jeho sladkobolného milostného vztahu s Julií pak mohou účastníci Twitteru sledovat takřka v přímém přenosu – stačí se připojit na www.suchtweetsorrow.com.)

Jako akční drama pojal americký režisér Baz Luhrmann milostnou tragédii *Romeo + Juliet* (1996, v hlavních rolích Leonardo di Caprio a Claire Catherine Danesová – podle producentů „Shakespeare dosud nikdy nebyl tak sexy“), kterou zasadil do dnešní přetechizované doby, kdy dva soupeřící šlechtické rody z americké Verona Beach nahradily váleční gangy, používající místo ušlechtilých kordů pohotově umístěné pistole, příznačně vyrobené zbrojovkou Sword („šavle, kord“).

To je však pouhá romantická selanka ve srovnání se „zhuštěnou“ (dvacetiminutovou) klauniádou pro dva herce *Romeo and Juliet*, přirovnávanou ke grotesce bratří Marxů, kterou v roce 1983 napsali a při pouličních představeních předváděli američtí umělci Daniel Singer a Adam Long, zakladatelé herecké společnosti *Reduced Shakespeare Company*. Ještě méně piety vůči dílu alžbětinského dramatika projeví oba tvůrci spolu s Jessem Borgesonem / Winfieldem uvedením *The Compleat Wrks of Wilm Shkspr (Abridged)*, parodie obsahující zhuštěné verze 37 Shakespearových her za doprovodu jeho 154 sonetů (1987). Nedávno tento „divadelní fastfood“ pod názvem *Souborné dílo Williama Shakespeara ve 120 minutách* v překladu Jiřího Joska a v režii Jana Borna uvedlo na scénu pražské Divadlo v Dlouhé (obsazení Martin Matejka, Miroslav Táborský, Jan Vondráček, premiéra 29. 11. 2008). V jeho průběhu se během pouhých 7 minut odehraje mimo jiné i „komentovaný Romeo a Julie s esemeskovým vyznáním ve stylu dnešních drsnějších -náctiletých“ (Šrámková 2008), o parodické zkratce *Hamleta* (za 19 vteřin tam a poté pozpátku) ani nemluvě. Řečeno slovy divadelního kritika, „archanděl hájící meči plamennými neposkvřenost Williamova díla budou mít samozřejmě ze *Souborného díla Williama Shakespeara ve 120 minutách* nejméně šedesát minut zaražené větry“ (Kříž 2008).

Takto „brutální mrzačení klasika“ může být „komickou metaforou všemožných rychlokurzů a fastfoodů, jejichž hovadnost si ani neuvědomujeme“ (Erml 2008), stejně jako „výsměchem všemu zhušťování, digestům a vlezlým nabídkám různých šuntů za hubičku, sugerujícím, že jde o výhodnou koupí“ (Machalická 2008).

Jak ale z tohoto hlediska hodnotit motivaci, jež vedla anonymního přispěvatele / anonymní přispěvatelku k vytvoření fiktivní ankety o kvalitách Audi, drsného výjevu z kokpitu Alfy Romeo či oslavné ódy na Mercedes-Benz SLK ve stylu středověkého minnesangu. Ani jeden z těchto statusových symbolů konzumerismu nelze označit za „šunt“ a rozhodně není „za hubičku“.

Do kategorie postmodernistických digestů mrzačících klasiku by bylo možné zařadit i Anonymovu zhuštěnou parafrázi jedné z klíčových zápletek staroindického eposu *Rámájana* („Putování Rámo“; 4.–3. století př. n. l. až 2.–4. století n. l.), únosu ctnostné a neúchylně věrné Sítý, manželky kóšalského prince Rámy, démonským vládcem Lanky Rávanou. Poté co zlovolný Rávana získal od boha Brahmy posvátný slib, že jej nepřemůže žádný z nebešťanů ani démonů, podmanil si sídla bohů i celý pozemský svět a bohyně Země (Bhúmidévi) nesmírně trpěla pohromami, násilnostmi a zlořády, které rozpoutal. Ráma je v hinduistické tradici považován za sedmé vtělení (*avatár*) boha Višnu, jenž se zrodil v lidské podobě, aby s Rávanovou krutovládou skoncoval. Obdařen byl neobyčejnou tělesnou zdatností, díky které získal ruku sličné princezny Sítý. Její půvaby okouzily Rávanu natolik, že se Rámovy manželky v nestřeženém okamžiku zmocnil a v létajícím kočáře ji dopravil na svůj ostrov Lanku. Ráma shromáždil početnou armádu opičích válečníků, s nimiž napadl Rávanovo ostrovní království, démonského vládce zahubil a manželku osvobodil.

Mytický hrdina se mezi hinduisty těší všeobecné úctě jako božský ochránce posvátného řádu (*dharma*) a jako božstvo je i uctíván. Také jeho choť se z původně lidské hrdinky mění v postavu dávné bohyně plodnosti, v dceru Země, jež se zrodila při orbě z brázd (*síta*), a vtělení božské Višnuovy manželky Lakšmí. Ráma a Síta tvoří ideální manželský pár, jejichž příběh zaznamenaný podle tradice mudrcem Válmikim v *Rámájane* v Indii platí za posvátný text.

Válmíkiho sanskrtský epos se postupně dočkal četných literárních zpracování i dramatických adaptací v řadě novindických jazyků, mnohokrát byl zfilmován a v Indii dosáhl rekordní sledovanosti jako veleúspěšný televizní seriál (1987–1988; remake 2008, 78 epizod). Všechny tyto verze, přestože se v řadě detailů liší od původní předlohy, převážně respektují celkové ideové zaměření díla a shodují se i v charakteristikách jeho hlavních postav. Postmoderní doba však přinesla i díla, jež k příběhu Rámy a Sítý nepřístupují s pietou, hodnou božského manželského páru, a u Indů mnohdy vyvolávají pobouřené protesty. Naštěstí hinduismus vyznává jako jednu z hlavních ctností nenásilí (*ahinsa*), a proto autoři podobných blasfemií nejsou přímo ohrožováni na životě.

Některé parodie vznikají v samotné Indii a jsou relativně nevinné, motivované převážně snahou pobavit; ani takové po-

Obr. 8. Zdeněk Macháček, *Zahýbání s *Mazdou MX-5*, 2011, polychromované dřevo, postava (kaštan), vlasy (borovice), karoserie (lípa), kola (smrk, habr), výfuk (borovice), délka 37,5 cm, výška (s postavou) 18 cm, šířka 19 cm. Inspirace: koncept *Audi A3* a roadster-coupé *Mazda MX-5*. Foto: Robin Pěnička.

Zahýbání s *Mazdou
Zdeněk Macháček

Hleďte toho Malinu,
nohu stále na plynu
žene vpřed svou Audinu.

Na otázku, kam zas frčí,
Jarda jako vždycky mlčí.

Audina se dusí vztekem,
zápasí jen stěží s dechem –
už jistotu nabývá,
že jí Jarouš zahýbá.

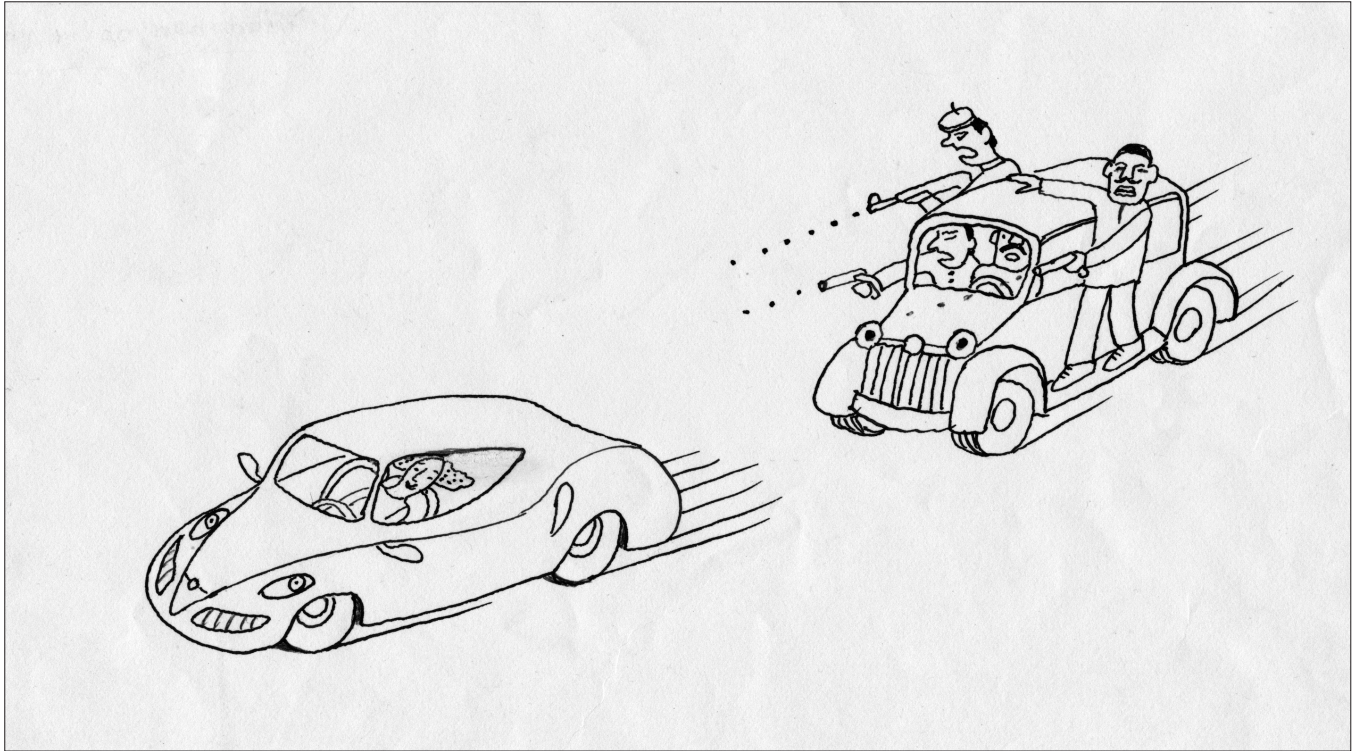
*Poznámka autora:
zahýbá jí s Mazdou MX-5,
sportovní ikonou, již je 20 let.

kusy se ale nesetkávají s velkým pochopením hinduistických organizací, jejichž protestní akce obvykle skončí zákazem díla či představení, protože podle kritiků urážejí ortodoxní náboženské citění. Naposledy tak v březnu 2011 ve městě Hasan ve svazovém státě Karnátaka skončil záměr studentů Polytechnické koleje Šrí Vidjánikétan inscenovat divadelní hru *Modern Ramayana*, jež podle organizace *Hindu džanadžágrti samiti* (Hinduistické sdružení lidového probuzení, založeno v roce 2002) překrucuje smysl posvátného písma a představuje tak očernění hinduistické *dharmy*.

S humornou nadsázkou zpracovala *Rámájana* americká karikaturistka Nina Paleyová (narozena 1968). Její animovaný snímek *Sita Sings the Blues* (Síta zpívá blues, 2008), který je volně ke zhlédnutí na internetu (<http://www.sitasingingstheblues.com/watch.html>), vyvolal mezi hinduistickými aktivisty rozruch nejenom odlehčenou formou, jakou zobrazuje jednotlivé mytologické postavy, ale zejména kritickým vykreslením vztahu mezi milující Sítou a jejím podezřívavým manželem, jenž se ve filmu vůči ní dopouští domácího násilí – pro

podezření, že mu byla s Rávanou nevěrná, kopancem ji vrhne do ohně, aby před bohem Agním prokázala svou neposkvrněnost, a když otěhotní, necitelně se jí projde po břiše. (Zde se autorka poněkud nechala unést vlastními životními osudy – podobně bezdůvodně jako kdysi Ráma Sítu opustil totiž manžel i ji poté, co pracovně odjel do Indie; útěchu pak našla v četbě a filmovém převyprávění *Rámájany*. Na obranu před ortodoxními kritiky je ale třeba dodat, že se v hlavních rysech držela Válmíkiho originálu: podle eposu se nevinná zajatkyně po vysvobození z Rávanova vězení nejprve očistila zkouškou ohněm, a když posléze otěhotněla, vykázal ji Ráma, dbalý více než citu své vladařské bezúhonnosti, do vyhnanství do lesů. Když pak porodila dvojčata, podstoupila závěrečný test: aby osvědčila Sítinu absolutní čistotu, přijala ji zpět do svého lůna její matka Země.)

Také anonymní hříčka *Táta Rámájana*. *Jak božský Ráma (skrze Táta) ztratil milovanou Sítu a znovu k ní přišel* se prohřešuje tím, že nemístně Sítě připisuje zálibu v rychlých vozech, což Rávanovi napomohlo při jejím únosu. Věřme ale, že autor jen chtěl prostřednictvím známého příběhu poukázat na rostoucí roli domácích indických výrobců typu Tata Industries, jejichž nabídka osciluje od luxusního crossoveru až po levná lidová vozítka Tata Nano či Tata Pixel, které hrozí zaplnit ulice asijských měst již tak zahlcených tradičními skútry a rikšami. Ať už přijmeme či odmítneme Anonymovu poetiku a smysl pro humor, jeho texty si zaslouží hlubší antropologické zkoumání, a naplňují tak *raison d'être* této rubriky.

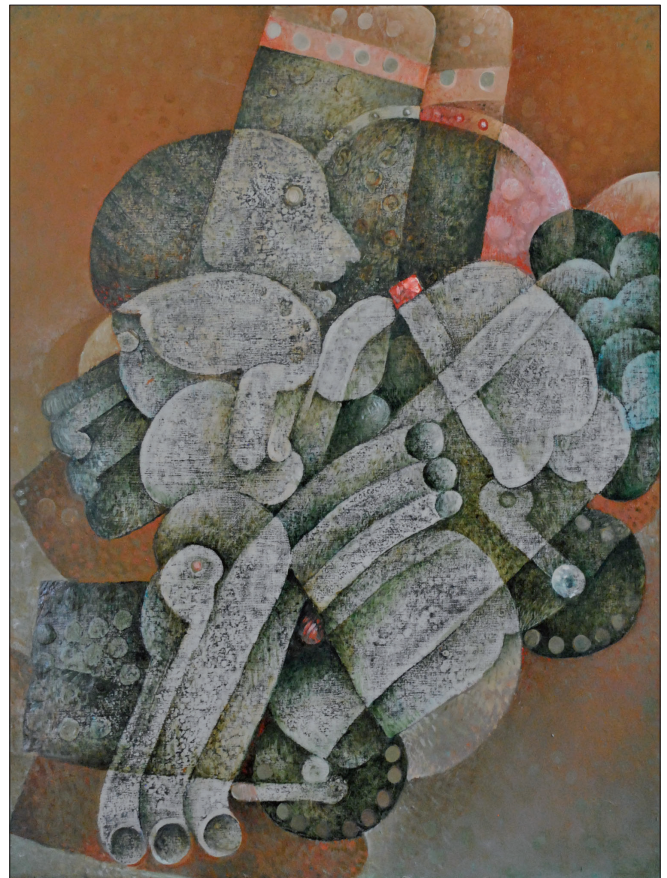

Obr. 9. Alois Mikulka, *Alfa Romeo 4C aneb 250 bujných koní nikdy nikdo nedohoní*, 2011, tuš, papír, 9,5x20,8 cm.

ZÁVĚRY

Náš antropologický výzkum provedený na 81. mezinárodním autosalonu v Ženevě ukázal, že oba automobily uvedené v „anonymních příspěvcích“, koncepty *Audi A3* a *Alfa Romeo 4C*, vyvolávají u většiny námi oslovených návštěvníků obdiv a hluboké emoce. Tato zjištění jsou v souladu s údaji anonymního autora / anonymní autorky příspěvků, k jeho / jejímu odhalení však nepříspěla.

Podobně se nám vedlo, když jsme oslovili žijící respondenty z „anonymní explorační“. Nikdo z nich se v březnu 2011 neúčastnil průzkumu, který by se týkal automobilů. Jejich výroky jsou tedy čistými výmysly a mystifikacemi. Nicméně oslovení uvedli, že by si dokázali vytvořit náklonnost k oběma konceptům (až na Mojžíra Vlašína ovšem). Někteří (Stáňa Bártová, Roger Federer, Jan Filipický, Zdeněk Macháček a Alois Mikulka) dokonce připustili, že by odpověděli v „duchu mystifikačních výroků“. Například: „DAS Auto Audi ist eigentlich DER (Wagen)“, sagt Roger Federer, „oder aber sogar (ganz weiblich) DIE Audi.“ A tři z nich zareagovali v duchu postmodernismu. Asi nepřekvapí, že jde o umělce – Zdeňka Macháčka, Aloise Mikulku a Vladimíra Svobodu. Jsouce inspirováni „tímto děním kolem aut“ vytvořili výtvarná díla (obr. 8, 9, 10). Alois Mikulka navíc napsal povídku „Superbajk“, kterou do datečně zařadil do povídkové sbírky *Plechovi detektivové*, jejíž rukopis odevzdal v lednu 2011 do Akademického nakladatelství CERM v Brně. Mikulkova povídka tvoří pandán tohoto příspěvku.

Obr. 10. Vladimír Svoboda, *Auto postavené mým desetiletým tatínkem*, 2011, kombinovaná technika na dřevěné desce, 83x62 cm.

LITERATURA

- Adams, William Davenport (1891): *A Book of Burlesque. Sketches of English Travestie and Parody*. London: Henry and Co.
- Appignanesi, Richard – Garrat, Chris (1996): *Postmodernismus pro začátečníky*. Brno: Ando Publishing.
- Dobson, Michael – Wells, Stanley, eds. (2001): *The Oxford Companion to Shakespeare*. Oxford: Oxford University Press.
- Erlm, Richard (2008): Drtit Shakespeara. *Reflex*, 5. 12. 2008.
- Filipský, Jan (1998; 2007): *Encyklopedie indické mytologie. Postavy indických bájí a letopisů*. 2. vydání. Praha: Libri.
- Filipský, Jan (2007): Válmičí, Putování Rámovo. In: Malina, Jaroslav a kolektiv: *Kruh prstenu. Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy*. 1. „Celý svět“ kromě euramerické civilizace. Brno: Akademické nakladatelství CERM – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA, s. 641–649.
- Grenz, Stanley J. (1997): *Úvod do postmodernismu*. Praha: Návrat domů.
- Kříž, Jiří P. (2008): Shakespeare kradl náměty, kde a jak mohl. *Právo*, 5. 12. 2008.
- Liotard, Jean-François (1993): *O postmodernismu. (Postmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace)*. Praha: Filozofický ústav AV ČR – Nakladatelství Filosofia.
- Machalická, Jana (2008): Je libo pečenou dutou hlavu? *Lidové noviny*, 5. 12. 2008.
- Malina, Jaroslav, a kolektiv (2009): *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- Mikulka, Alois (v tisku): *Plechovi detektivové*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- Peterka, Josef (2006): *Teorie literatury pro učitele*. 2., přepracované vydání. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy.
- Shakespeare, William (2006): *Romeo a Julie*. Přeložil Martin Hilský. 2. vydání. Brno: Atlantis.
- Stříbrný, Zdeněk (1987): *Dějiny anglické literatury*. 2 sv. Praha: Academia.
- Šrámková, Vítězslava (2008): Dealeři se Shakespearem v Dlouhém. *Týdeník Rozhlas*, 5. 12. 2008.
- Vlašín, Štěpán, red. (1977): *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel.

Kontakt / Contact

PhDr. Jan Filipický, CSc., Orientální ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., oddělení Jižní Asie, Pod Vodárenskou věží 4, 182 08 Praha 8, e-mail: filipsky@orient.cas.cz.

Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Viničná 5, 602 00 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz.

Superbajk

ALOIS MIKULKA

Do prodejny motocyklů vstoupila stará bába v opelichaném kožichu, ve staromódní hučce neurčitěho tvaru a v oškruntaných šněrovacích kanadách. Tvář měla neuvěřitelně vrásčitou a barvy vyzrálé mišpule.

Jen co vstoupila, nespustil z ní šéf prodejny oči. Bába si okamžitě začala s velikým zájmem prohlížet vystavené motocykly. Vedoucí až zalitoval, že nemá fotoaparát, protože mezi těmi nablýskanými chromovanými mašinami se tahle podiv-

ná osoba z podsvětí vyjímala jako pěst na oko a snímek s ní by musel vyhrát kdejakou fotografickou soutěž.

Bába se však především zajímala o tachometry a na každém motocyklu si také překontrolovala měkkost sedačky. Nakonec se ale vrátila k jednomu chromovanému supermonstru. Chvilí nad ním s úsměvem postála, pak ale přistoupila k vedoucímu a rázně prohlásila: „Měla bych zájem o támhle tu mašinku.“

Vedoucí se pousmál: „Myslíte tu GSX 2200 Tornádo?“ Bába s úsměvem přikývla. Vedoucí si odkašlal: „To snad nemyslíte vážně, paní? Ten superbajk stojí dva a půl miliónu. Nepřeceňujete poněkud své možnosti?“ Bába zakroutila hlavou a podala mu s úsměvem svoji zlatou Master Card! Vedoucí si pomyslel: „A máme to tady! Jestli ta karta není ukradená, tak ji ta babizna našla někde v popelnici. Nu což, přezkoušíme ji.“ Ale počítač mu rychle odpověděl, že karta je v pořádku, platební schopnost bez omezení. Vedoucí si povzdechl a oznámil bábě: „Zdá se, že jste náš vážený zákazník. Stejně bych vás ale chtěl upozornit, že jestli chcete koupit tento stroj jako dárek svému pravňukovi, bylo by lepší, kdyby přišel on sám. Protože tento superbajk má strašlivou sílu a je doporučeno, aby jezdec, který na něm bude jezdit, vážil alespoň sto kilogramů a byl neobyčejně zdatný. A vy, jak vás tak vidím, máte sotva polovinu té váhy. Doufám, že mi rozumíte, jak to myslím, paní?“ Bába na něj vystrčila stařeckou bradu, na které jí ze dvou bradavic rašily bílé chlupy, a pak řekla: „Tu mašinku si kupuji pro sebe a vezmu si ji hned.“

Vedoucí zesinal: „Paní, při vši úctě k vám, máte vůbec řidičský průkaz?“ Ale bába se dopálila: „Jste obchodník, nebo policajt? Támhle si vyinkasujte z mé kartky své peníze, dejte mi technický průkaz a klíčky a vytlačte mi mé zboží před prodejnu!“ Vedoucí jen zasténal: „Ježišmarja!“

Ale šel a s třesoucíma se rukama vykonal vše, co bylo k vybavení celé záležitosti zapotřebí. Když pak vytlačil nachromované monstrum před prodejnu, pohlédl na ně s velikou lítostí, neboť měl tušení, že již za malou chvíli z něj bude hromada šrotu, a nedej pámbu, také kdovíkolik mrtvých. Měl nutkání ještě stále celou tuhle bláznivou záležitost zastavit.

Bába ho ale lehce od stroje odstrčila, nasedla do sedačky, přičemž předvedla, že má pod sukní starodávné dámské nohavice s krajkami až pod kolena, tzv. bombardáky, nastartovala dunivý motor, zařadila rychlost a odpálila od prodejny takovou rychlostí, že se vedoucí přikrčil a zavřel oči v očekávání tříštivého třesku okamžité havárie. Motorka ale rachotila hlasem hlubokým a plným nespoutané síly pořád dál a dál, až její zvuk načisto utichl.

Vedoucí se odplížil do prodejny jako spráskaný pes a šel si ještě jednou překontrolovat poslední platbu. Byla v úplném pořádku. I usedl za pult a dost dlouho bezmyšlenkovitě zíral do prázdna.

Když virtuózně řízený stroj značky Tornádo zastavil před hotelem Hilton, hned vedle již šesti podobných vehiklů, a když z něj bába potácivě slezla, měla svůj kožich již téměř zcela orván ze všech chlupů. Vichry, které kolem ní proudily během jízdy, byly nemilosrdné. Z kůže jakého zvířete byl její kožich vlastně ušit, to by v té chvíli již nevypátrali ani v nejlepší policejní laboratoři.

Bába doškobrtala ke kredencióznímu vrátnému, který tu stál jako obrovský černý pomník ozdobený zlatými písmeny a prýmký. Zíral na odpudivou jezdkyň se zlostí rozšířeným chřípím. Stál nehybně a neříkal nic. Bylo na něm vidět, že měl s předchozími jezdci těžké spory, které vždy prohrál. Pohlédl k obloze a marně sbíral v ústech sliny, aby si mohl odplivnout. Stařena kolem něj vznešeně proplula jako vítězná nepřátelská loď kolem pevnosti, která chrání přístav a již došla munice.

Nedorazila však ani k recepčnímu pultu a již na ni volali, že schůzka probíhá na prvním poschodí v zeleném salonku číslo dvanáct. Bylo vidět, že se jí snaží dostat co nejrychleji z hotelové haly, kde na ni hosté zírali s vytřeštěnými očima.

Stařena se nechala milostivě zavézt výtahem do prvního poschodí a až ke dveřím salonku ji dovedl malý liftboy. Za odměnu dostal usmolené cukrátko, kterým vztekle mrštil po chodbě, sotva za úděsnou bábou zapadly dveře salonku.

Asi za hodinu se dveře salonku zase otevřely. Vyvalil se z nich na chodbu dým a již sestupovaly pomalu po schodech do vestibulu hotelu strašlivě vyhastrošené báby. Byly velice spokojené a čemusi se každou chvíli chraptivě chechtaly. Zdálo se, že jejich schůzka byla nad očekávání úspěšná.

Dole jim však zastoupil cestu sám ředitel hotelu Hilton, kterému vyděšený recepční šeptem sděloval, že v salonku jsou prý

přes koberec a do linolea pod ním vypáleny dvě obrovské stopy, jako by tam někdo stál v rozžhavených železných botách. K tomu dodával, že taktéž strop je začouzen sazemi a záclony jakbysmet.

Celá záležitost byla kupodivu velmi rychle urovnána. Jedna z velvyslankyň pekla podala řediteli svoji zlatou Master Card, vyslovila jakousi kulatou sumu a podle toho, jak hluboce se jim ředitel hotelu i recepční klaněli, se dalo usoudit, že je vše v nejlepším pořádku.

Báby pak vyšly před hotel. Byly velice rozverně. Obklíčily kredenciózního vrátného a jaly se ho svádět. Vrátný zkameněl. Hleděl nasupeně k nebesům, jako by vyhlížel meteorit, jehož pád měl už udělat před hotelem pořádek od té dotěrné verbeže, proti níž byl zcela bezmocný.

Báby konečně nasedly na své superbajky, načež se rozjely za halekání a výbuchů kanónovitých výfuků do sedmi stran. Ještě chvíli bylo slyšet ohlušující rachot jejich rychle se vzdalujících strojů. Když definitivně utichly, velkoměsto začalo pulzovat svým normálním randálem. Snad si někdo domyslí, čeho jsme tu byli svědky. My ale si to domyslit netroufáme.

(Povídka „Superbajk“ in Mikulka, Alois, *Plechovi detektivové*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, v tisku.)

Z redakční pošty / The Editorial Post

Anthropologia integra v médiích Anthropologia Integra in Public Media

O časopise *Anthropologia integra* byla v tištěných i elektronických médiích publikována řada zpráv:

Anonym: Nové číslo časopisu o antropologii. *Lidové noviny*, příloha Akademie & věda, 15. 2. 2011, 35.

Kováč, Ladislav: Hľadanie Noemovej archy. *Týždeň*, 8 (4), 24. januára 2011, 57–61. (<http://www.tyzden.sk/casopis/2011/4/hladanie-noemovej-archy.html>)

Malina, Jaroslav: Stoprocentní úspěch ... aneb Anthropologia integra 1/2010/1. *Aktuálně.cz* (blog 23. 1. 2011: <http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/jaroslav-malina.php?itemid=11966>)

Novák, Jaroslav: Anthropologia integra – nový mezinárodní časopis. *Facultas nostra. Zpravodaj Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Plzni*, leden 2011, 99, 14.

Páral, Václav: Anthropologia integra. *Vita universitatis – Časopis Veterinární a farmaceutické univerzity*, 2011, (2), 26.

Petr, Jaroslav: Jak se www.osel.cz dostal na stránky vědeckého časopisu. *www.osel.cz*, 7. 12. 2010. (<http://www.osel.cz/index.php?clanek=5425>)

Sedlák, Jiří: Anthropologia integra. *Kam v Brně ...*, 24. 2. 2011, (3), 58.

Větvíčka, Václav: Anthropologia integra. *MF DNES – Věda C 5*, pátek 11. února 2011.

Pokyny pro příspěvatele časopisu *Anthropologia integra*

Časopis *Anthropologia integra* uveřejňuje odborné texty (v anglickém, českém, francouzském, německém, slovenském a španělském jazyce), které odpovídají jeho interdisciplinárnímu zaměření. Redakce přijímá příspěvky elektronicky, e-mailem, spolu s průvodním dopisem (může být součástí e-mailu) a úplným kontaktem na příspěvatele / příspěvatelku (včetně telefonního čísla). Příspěvky zasílejte na obě dvě uvedené adresy: jmalina@sci.muni.cz a tmorkovsky@email.cz.

Recenzní řízení

Příspěvky publikované v časopise *Anthropologia integra* procházejí recenzním řízením. V jeho průběhu texty posuzují po formální i obsahové stránce dva domácí či zahraniční odborníci a na základě jejich stanovisek obsažených v recenzních posudcích jsou autorovi doporučeny případné úpravy. Cílem je publikovat práce obsahující nové, dosud nezveřejněné poznatky, jež přispívají k rozvoji oboru a dodržují vysoký standard odborné prezentace.

Pokyny formální

Časopis publikuje studie, eseje, zprávy, recenze a příspěvky popularizující vědu a umění. Délka příspěvků by neměla přesahovat u studií 40 normostran, u esejů 20 normostran a u ostatních příspěvků 10 normostran (normostrana obsahuje 1800 znaků včetně mezer).

Obsah a členění příspěvku:

1. Název příspěvku.

2. Jméno autora a kontakt ve formě plného názvu a adresy pracoviště a e-mailové adresy.

2.1. U příspěvku v českém nebo slovenském jazyce následuje za jménem autora a kontaktu název a krátké shrnutí v angličtině (abstract), jehož rozsah by měl být 100 až 200 slov (do 1500 znaků); pod abstraktem 5–8 klíčových slov v anglickém jazyce (keywords). Za abstraktem a klíčovými slovy v angličtině následuje abstrakt a klíčová slova v češtině (ve stejném rozsahu).

2.2. U příspěvku v cizím jazyce následuje za jménem autora a kontaktu název a krátké shrnutí v češtině (abstrakt), jehož rozsah by měl být 100 až 200 slov (do 1500 znaků); pod abstraktem 5–8 klíčových slov v českém jazyce. Za abstraktem a klíčovými slovy v češtině následuje abstrakt a klíčová slova v angličtině (ve stejném rozsahu).

3. Krátký životopis zařazený na konci příspěvku v rozsahu 20–30 slov (ve stejném jazyce jako text příspěvku).

4. Odkazy na položky literatury ze seznamu literatury v textu jsou v kulatých závorkách – odkazy mají podobu: ... (Boas 1908, 25–28).

5. Příklady základních druhů bibliografických hesel v seznamu literatury:

5.1. knižní monografie

Aldred, Cyril (1971): *Jewels of the Pharaohs. Egyptian Jewellery of the Dynastic Period*. London: Thames and Hudson.

Vachala, Břetislav (2009): *Staroegyptská Kniha mrtvých. Překlad*. Praha: Dokořán.

5.2. studie ve sbornících

Störk, Lothar (1984): Rabe. In: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart, eds., *Lexikon der Ägyptologie*, V. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 74–75.

5.3. články v časopisech

Borofski, Robert (2002): The Four Subfields: Anthropologists as Mythmakers. *American Anthropologist*, 104(2), 463–480.

5.4. elektronické dokumenty

Hoder, James (1999): The Development of Anthropology in the Sciences and Humanities. (online). <http://www.hoder.com>.

6. Poznámky pod čarou umístěné na téže stránce v textu označujte horním indexem a jejich vlastní text doplňte odkazy na literaturu (citují se shodně jako odkazy na položky literatury).

7. Citaci uvádějte doslovně (včetně případných chyb v původním textu; označte je: sic) a vždy vkládejte do uvozovek. Chcete-li část citace vynechat, napište kulaté závorky a v nich tři tečky.

Pokyny technické

1. Rukopisy musí být vytvořeny v textovém editoru Word nebo jiném kompatibilním editoru a mít formát .doc nebo .rtf. Měly by používat velikost písma 12, řádkování 1,5 a odsazení na obou okrajích 2,5 cm. Stránky musí být očíslovány na dolním okraji strany uprostřed.

2. Slova na konci řádku nedělte a nezarovnávejte. „Tvrď“ zakončení řádku (pomocí klávesy ENTER) užívejte pouze na ukončení odstavce nebo titulku a podtitulku.

3. K zvýraznění určité části textu použijte kurzívu, nikoli tučné ani podtržené písmo.

4. Internetové adresy nekopírujte přímo z internetu, ale opište je jako text.

5. Ilustrace – všechny dokumentární materiály (fotografie, diagramy, kresby, nákresy, mapy) musí být předloženy v elektronické podobě. Každá ilustrace je samostatným souborem s patřičným označením: (obr. 1), (fig. 1). Vyhovující bitmapové formáty ilustrací jsou TIFF, JPEG, BMP, GIF, EPS, PSD (minimální rozlišení barevných ilustrací je 300dpi při šířce obrázku alespoň 9 cm, u vyobrazení černobílých či ve stupních šedi je vhodné rozlišení až 600 dpi při výše uvedené šířce). Vhodné formáty vektorové grafiky: AI, EPS, PDF, WMF, CDR. Redakce nepřijímá ilustrace vložené do aplikace MS-Word. Pokud chce autor zařadit ilustrace s nedostatečným rozlišením (klíčové ilustrace v lepším rozlišení nemá), učiní tak po dohodě s redakcí. Ilustrace by měly být zaslány elektronicky (e-mail, úschovna atd.) nebo na CD společně s textovou částí, ve výše doporučeném rozlišení a formátu. Odkazy v textu na všechny dokumentární materiály musí být v následujícím formátu: (obr. 1), (fig. 1). Názvy příslušných souborů na CD musí mít stejné znění, jak je vyznačeno v textu (obr1.tiff). Popisky k obrázkům je vhodné dodat v samostatném souboru.

6. Tabulky a grafy budou předkládány v elektronické podobě jako samostatné soubory. Nejvhodnější je dodat je v podobě souboru vektorové grafiky (AI, EPS, PDF, CDR), případně jako soubory bitmapové grafiky (tiff, jpeg) s vysokým rozlišením. Akceptovatelné jsou tabulky jako samostatné soubory programu MS-excel a MS-word. V textu uváděné odkazy na tabulky a grafy musí být v následujícím formátu: (tab. 1), (graf 1). Názvy příslušných souborů na CD musí mít stejné znění, jak je vyznačeno v textu (tab. 1.xls). Popisky k tabulkám a grafům je vhodné dodat v samostatném souboru.

7. U obrázků, tabulek a grafů, jejichž autorem není autor příspěvku, je třeba za popiskem uvést autora, případně původní pramen (formou citace, která je pak uvedena jako plné bibliografické heslo v seznamu literatury; u fotografií se uvádí autor v každém případě): ... Pramen: Klíma 2010, 12. ... Foto: Jiří Němec. ... Kresba: Jana Černá.

Guidelines for contributors to the *Anthropologia integra* journal

The journal *Anthropologia integra* publishes scholarly texts (in the Czech, English, French, German, Slovak and Spanish languages) which correspond to its interdisciplinary orientation.

Peer review process

Contributions published in the *Anthropologia integra* journal are subjected to a peer review process. International peers will expertly review all submissions, with potential author revisions as recommended by reviewers, in order to publish papers that represent new, previously unpublished work, advance the state of knowledge of the field, and conform to a high standard of scholarly presentation.

The editor's office accepts electronic contributions sent via e-mail with an accompanying letter, including complete contact information (telephone number included). Please send your contributions to both e-mail accounts: jmalina@sci.muni.cz and tmorkovsky@email.cz.

Formal guidelines

In the journal, original papers, essays, notices, book-reviews and contributions popularizing science and art are published. The contributions' length shouldn't exceed 40 standardized text-pages (for original articles), 20 pages (essays) and 10 pages in case of other contributions (a text-page is understood to contain 1800 characters including spaces).

Content and structure of contributions

1. Contribution's title

2. Author's name, full designation and affiliation (including contact and e-mail addresses).

2.1. Contributions submitted in the Czech or Slovak language should include a title and a short abstract in English in the range of 100–200 words (maximum 1500 characters), the abstract is preceded by the above-mentioned data – author's name and contact information; the abstract is followed by 5–8 keywords in English. The abstract and English keywords are followed by a Czech abstract and keywords (similar range).

2.2. Contributions submitted in a foreign language should include a title and a short abstract in Czech in the range of 100–200 words (maximum 1500 characters), the abstract is preceded by the author's name and contact information; the abstract is followed by 5–8 keywords in Czech. The abstract and Czech keywords are followed by an English abstract and keywords (similar range).

3. A short curriculum vitae is included at the end of the contribution in the range of 20–30 words (in the language of the contribution).

4. Notes to the text referring to bibliographical entries in the literature list are in round brackets – text references consist of the last name of the author/s or editor/s and the year of publication of the work, with no punctuation between them, followed by a comma, and a specific page, section, or other division of the cited work in the following form: ... (Boas 1908, 25–28).

5. Examples of basic bibliographical entries in the reference list:

5.1. book monographs

Aldred, Cyril (1971): *Jewels of the Pharaohs. Egyptian Jewellery of the Dynastic Period*. London: Thames and Hudson.

Vachala, Břetislav (2009): *Staroegyptská Kniha mrtvých. Překlad*. Praha: Dokořán.

5.2. proceedings papers

Störk, Lothar (1984): Rabe. In: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart, eds., *Lexikon der Ägyptologie*, V. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 74–75.

5.3. journal articles

Borofski, Robert (2002): The Four Subfields: Anthropologists as Mythmakers. *American Anthropologist*, 104(2), 463–480.

5.4. electronic documents

Hoder, James (1999): The Development of Anthropology in the Sciences and Humanities. (online). <http://www.hoder.com>.

6. Footnotes placed on the same text-page should be numbered consecutively using the upper index and their text should contain references to respective sources (cited in the same manner as text references to the bibliographic entries).

7. Citations are to be quoted literally, word for word (including eventual mistakes in the original text followed by sic written in brackets) and always between quotation marks. If a part of the citation is to be omitted, insert round brackets with three dots inside.

Technical guidelines

1. The manuscripts have to be created in the MS Word text editor or other compatible one and should have the file format denoted by file extension .doc or .rtf. The authors should use font size 12 (points), 1,5 size vertical spacing and 2,5 cm offset on both sides. The pages are to be numbered at the bottom, in the centre.

2. Words at the end of the line should not be divided and aligned. "Hard-set" line ending (using the ENTER key) is to be used only to end a paragraph or title and subtitle.

3. To emphasize a particular text segment italic font should be used, bold or underlined types are to be avoided.

4. Internet links should not be copied off the web browser but rewritten as text.

5. Illustrations – all documentary material (photographs, diagrams, drawings, sketches, maps) have to be submitted electronically. Each illustration should form a separate file with an appropriate identifier: (fig. 1). Acceptable image / bitmap file illustration formats are as follows: TIFF, JPEG, BMP, GIF, EPS, PSD (minimum resolution of color illustrations is 300dpi while image width is at least 9 cm, in black and white or shades-of-gray illustrations the advisable resolution is up to 600dpi while image width is at least 9 cm). Acceptable vector graphics formats: AI, EPS, PDF, WME, CDR. The editor's office does not accept illustrations pasted in the MS Word application. If the author wishes to include illustrations with insufficient resolution (no better resolution key images are available), he/she is advised to do so only after consulting the editor's office. The illustrations should be sent electronically (by e-mail, online e-disk electronic package delivery etc.) or on a CD together with the text part, in the above-mentioned resolution and format. References to all illustrative documentary material have to be inserted in the text in the following format: (fig. 1, fig. 2 etc.). File names of the individual image files on the CD have to correspond to the respective reference in the text (fig1.tiff). Illustration captions and legends are to be submitted in a separate file.

6. Tables and graphs should be submitted in an electronic form as separate files. Ideally they are to be submitted in the form of vector graphics files (AI, EPS, PDF, CDR), or possibly as bitmap graphics files (tiff, jpeg) with high resolution. Tables in the form of separate MS Excel and MS Word program files are also acceptable. References to tables and graphs in the text have to be in the following format: (tab. 1), (graph 1). File-names of the appropriate files on the CD have to bear the same marking as is given in the text (tab1.xls). Table and graph captions are to be submitted in a separate file.

7. In the case of illustrations, tables and graphs whose authorship is different from the author of the contribution, the name of the author of the graphics, or if need be the original source should be duly acknowledged (in the form of full citation reference listed as a full bibliographic entry in the literature list; in the captions accompanying the photographs and/or drawings, due credit to the author is mandatory): ... Source: Boas 2010, 12. ... Photograph: George Snell. ... Illustration: Jane Black.

